

**Универзитет у Београду
Православни богословски факултет**

ђакон мр Ивица Чаировић

**Црква у Енглеској у VIII веку –
богословско-историјске импликације
односа са Римом и Франачком државом**

Докторска дисертација

Београд
2016.

**University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology**

deacon Ivica Chairovic, MTh

**Church in England in 8th century –
theological and historical implications of the
relationship with Rome and Frankia**

Doctoral Dissertation

**Belgrade
2016.**

Ментор:

протојереј-ставрофор проф др **Радомир Поповић**
Православни богословски факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

протојереј-ставрофор проф др **Предраг Пузовић**
Православни богословски факултет Универзитета у Београду;
проф. др **Милош Антоновић**
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Датум одбране:

Ћакон мр Ивица Чаировић

**Црква у Енглеској у VIII веку – богословско-историјске импликације
односа са Римом и Франачком државом**

Резиме:

Опис стања Цркве у Енглеској у VIII веку са свим богословско-историјским импликацијама односа са Римом и Франачком државом почиње свеобухватном анализом стања у Цркви у Енглеској у поменутом временском раздобљу (истражује се стварање епархија, опис живота и деловања црквених првојерараха и англо-саксонских мисионара, затим је описан развој и утицаји на вероисповедање, које је било у употреби у Цркви на Британском острву, као и богословска достигнућа из области канонског права, и англо-саксонско монаштво). Када је све то објашњено, дошло се до закључка да је нераскидиви однос са континентом био неминован, тако да је тема постала веома комплексна, јер се наметнула корелативност са Римом и са оближњим народима са континенталног дела Западне Европе. Наиме, после описа стања у Цркви, у раду су инициране хипотезе да су англо-саксонски мисионари утврдили свој етос у хришћанској вери римске праксе, који су пренели паганским народима и франачким владарима, па су зато били у добрим односима са папом.

Ограничење теме на англо-саксонска племена на Британском острву лежи у чињеници да су се представници германских племена – сада, хришћани – са Острва, после неколико векова, вратили у паганску прапостојбину, где су започели да проповедају Јеванђеље међу многобожачком браћом – Германима, тако да су заокружили етнички и демографски круг, сада прожет новим идејама, како на пољу вере и културе, а оно и на пољу политике и друштва. Тај својеврсни историјски циклус који су направили Англо-саксонци утицао је на европску цивилизацију и утро је нов и јединствен правац скоро свим историјским феноменима и променама у каснијем раздобљу у Европи. Процес који су реализовали Карло Велики, Бонифације и његови следбеници, не као некад војном силом, већ сада и помоћу беседа и политичких утицаја, променио је судбину Западне Европе раног средњег века и донео нови ренесансни талас,

који је заплуснуо све европске пределе римског утицаја. Зато је анализа стања у Цркви у Енглеској у VIII веку била неопходна како би се тумачиле, и коначно ставиле у исту раван, све богословско-историјске промене у том периоду у Западној Европи. У овом контексту наметнула су се хипотетичка питања: ко је заједнички именилац у том процесу, да ли је то личност, народ или појава (*историјски феномен*), или све наведено? Закључак истраживања јесте да је то била личност или више њих из истог – англо-саксонског – народа (Вилфрид, Вилиброрд, Бонифације и Лул) која је, односно које су, узроковале један или неколико историјских феномена (успостављање епископоцентричне структуре у Цркви у Енглеској са свим појавама које имплицирају нов приступ вери, моралу, канонским оквирима у Цркви и вероисповедању; англо-саксонски мисионарски труд међу паганским племенима; успостављање добрих веза са папама у Риму; богословско-дисциплинске реформе у Цркви у Франачкој; стварање нове теологије увођењем филиоквистичких назнака у вероисповедање; те – на крају – и стварање услова за појаву каролиншке ренесансе) који су утицали на каснију историју хришћанске Цркве на тлу Западне Европе.

Користећи историјски метод истраживања испуњен је циљ и одговорено је на задатке истраживања на дату тему, са нагласком на новоизречена достигнућа у оквиру перманентног дијалога између Истока и Запада. Проучавајући Цркву у Западној Европи у раном средњем веку, узети су у обзир историјски извори, али и модерни погледи на друштво унутар којег се Црква развијала од мисионарске, до јерархијско уређене, богочовечанске, организације, са свим могућим утицајима, тако да су анализирани сви домети истраживача из периода XIX века, XX и – посебно – XXI века. Пошто је рад усмерен на развој и објашњење историјских феномена на Западу Европе изостало је подробније истраживање о односима и везама са Истоком.

Бављење изабраном темом било је комплексно и вишеслојно, али је подробном анализом и методолошким поставкама – у оквиру српске богословске и историјске науке – истакнут нов приступ у расветљавању односа Енглеска – Рим – Франачка држава у контексту вероисповедања (*филоквијичке тежње*), мисионарења (*рефлектовање римске праксе по целој Западној Европи*), и стварање новог менталитета на западноевропском тлу у средњем веку (*германизација и развој иајској примата*).

Кључне речи:

епископоцентрична структура у Цркви, архиепископија у Кентерберију, архиепископија у Јорку, мисионарење, папа, каролиншка ренесанса, Вилфрид, Вилиброрд, Бонифације, Лул, Карло Велики, Алкуин

Научна област: Теологија

Ужа научна област: Историја Цркве

УДК - 273.4:272-662

Church in England in 8th century – theological and historical implications of the relationship with Rome and Frankish Empire

Summary:

Description of the situation in the Church in England in the 8th century with all the theological and historical implications of relationships with Rome and the Frankish Empire began with a comprehensive analysis of the situation in the Church in England in the mentioned period (exploring the creation of dioceses, description of the life and activity of the Church hierarchs and Anglo-Saxon missionaries in the Western Europe, and description of the development and impacts on the Creed, that was used in the Church in the British Isles, as well as theological developments in the field of canon law and the Anglo-Saxon monasticism). After all, it can be concluded that the relationship with the Continent was inseparable. Correlation with Rome and with the nearby nations from the continental Western Europe has also become an integral part of the study. In fact, after describing the state of the Church, the hypothesis were initiated in the study: the Anglo-Saxon missionaries brought their Christian ethos that carried Roman practice among the pagan peoples and Frankish rulers, so they established a good relations with the Pope in Rome.

Limitation on the Anglo-Saxon tribes from the British Isles was inevitable because of the fact that representatives of the Germanic tribes – now Christians – from England, after a few centuries, back to pagan homeland, where they preached the Gospel. So, they rounded up ethnic and demographic circle, but now imbued with new ideas, both in the field of religion and culture, as well in the field of politics and society. This kind of historical and ethnical cycle that have made the Anglo-Saxons had an impact on European civilization and paved a new and unique direction of almost all historical phenomena and changes in the later period in Western Europe. The process that was implemented by Charlemagne, Boniface and his followers, not only by the sword, but now by homilies and political influence (which is reflected in the route Rome-Frankish Empire), changed the fate of Western Europe in Early Middle Ages and brought a new wave that swept all European parts of the Roman influence. Therefore, the analysis of the situation in the Church in England in the 8th century was necessary to interpret, and finally put on the same level together with all

the theological and historical changes in that period in Western Europe. In this context, one can ask a hypothetical questions: who is this common denominator, whether it's one person, nation or historical phenomenon, or all of the above-mentioned? The conclusion of the study was that it was one person or more of the same – Anglo-Saxon – nation (Wilfrid, Wilibrord, Boniface and Lull) which is, or are, caused one or several historical phenomena (establishing structures of dioceses in the Church of England with all phenomena which imply a new approach to religion, morality, and also the canonical framework of the Church; Anglo-Saxon missionary effort among the heathen tribes established good relations with the Pope in Rome in 8th century; theological-disciplinary reforms in the Church in Frankish Empire; creating a new theology with *filioque* indication in the Creed; and finally, creating conditions for the *Carolingian Renaissance*).

Using the historical method of research, the author focused the newly achievements in the context of ongoing dialogue between East and West. Studying the Church in Western Europe in the Early Middle Ages were established by the historical sources, but also modern views on the Anglo-Saxon society in which the Church developed from a missionary to hierarchical institution. Since the study was focuses on the development and explanation of historical phenomena in the Western Europe, it has omitted the detailed research on the relationships and connections with the East.

Dealing with the chosen topic was complex and multilayered process, but thorough analysis and methodological assumptions – within the Serbian historical and theological scientific framework – it highlighted a new approach to shed light on the relationship England-Rome-Frankish Empire in the context of theology (tendencies of theological teaching about *filioque*), missionary (reflecting the Roman practice throughout Western Europe), and the creation of a new mentality in the Western European in the Middle Ages (*Germanisation* and *development of Papal primacy*).

Key words:

structure in the Church, the Archbishopric of Canterbury, the archbishopric of York, missionary, Pope, *Carolingian Renaissance*, Wilfrid, Wilibrord, Boniface, Lull, Charlemagne, Alcuin.

Садржај

Резиме са кључним речима / Summary with key-words

Скраћенице

Увод

1. Извори за црквену и политичку историју Енглеске VIII-IX век

1. 1. 1. *Анло-саксонске хронике*
1. 1. 2. *Франачки анали*
1. 1. 3. *Црквена историја народа анлосаксонској*
1. 1. 4. *Regesta Pontificum Romanorum*
1. 1. 5. *Liber Pontificalis*
1. 1. 6. *Gesta Pontificum Anglorum*
1. 2. 1. *Житије Светиој Вилфрида*
1. 2. 2. *Анонимно житије светиој Кеолфриџа, иџмана у Цероуу*
1. 2. 3. *Житије Светиој Гуџлака од Феликса*
1. 2. 4. *Житије Вилибрордово*
1. 2. 5. *Житије светиој Бонифација*
1. 2. 6. *Живој Карла Великој*
1. 3. 1. *Бонифацијева џисма*
1. 3. 2. *Писма архиеџискоја Мајнца – Лула*
1. 4. 1. *Повеље енглеских краџева*
1. 4. 2. *Кџиџа земље*
1. 4. 3. *Краџевске лисџе*
1. 4. 4. *Tribal Hidage*

2. Политичка историја Енглеске у VIII веку (*Хеџтархија и врховна власџи (bretwalda)*)

2. 1. Хептархија у англо-саксонској Енглеској
 2. 1. 1. Кент

- 2. 1. 2. Источни Саксонци
- 2. 1. 3. Јужни Саксонци
- 2. 1. 4. Западни Саксонци
- 2. 1. 5. Источни Англи
- 2. 1. 6. Мерсија
- 2. 1. 7. Нортамбрија
- 2. 2. Краљеви и апсолутна власт (*bretwalda*)
 - 2. 2. 1. Апсолутни краљ, обласни краљеви и племство
 - 2. 2. 2. Владари као ктитори

3. Стање у Цркви у Енглеској у VIII веку

- 3.1. Хронолошки приказ стања у Цркви у Енглеској у VIII веку
 - 3.1.1. Проблеми у епархији Весекса
 - 3.1.2. Проблем слављења Васкрса у Енглеској
 - 3.1.3. Установљавање нових епархија и однос енглеског клира са римским папом
 - 3.1.4. Црквени сабори у Енглеској у VIII веку
 - 3.1.4.1. Сабор у Кловесхоу (742) - потврда повластица Цркви краља Вихтрета
 - 3.1.4.2. Сабор у Кловесхоу (747)
 - 3.1.4.3. Сабор (749. и 755) – потврда повластица краља Етелбалда и одређење датума прослављања Бонифација
 - 3.1.4.4. Велики сабор (786)
 - 3.1.4.5. Сабор у Челзију (787)
- 3.2. Епископоцентрична структура у Цркви у Енглеској у VIII веку
 - 3.2.1. Устројство (Августин и Теодор)
 - 3.2.2. Развој епископоцентричне структуре у VIII веку
 - 3.2.2.1. Архиепископија – Кентербери
 - 3.2.2.2. Архиепископија – Јорк
 - 3.2.2.3. Епархија у Рочестеру
 - 3.2.2.4. Епархија у Селсију
 - 3.2.2.5. Епархија у Винчестеру

- 3.2.2.6. Епархија у Шерборну
- 3.2.2.7. Епархија у Лондону
- 3.2.2.8. Епархија у Данвичу
- 3.2.2.9. Епархија у Елмаму
- 3.2.2.10. Епархија у Ворчестеру
- 3.2.2.11. Епархија у Хирфорду
- 3.2.2.12. Епархија у Личфилду
- 3.2.2.13. Епархија у Линдзију

3.2.3. Палијум

3.3. Природа црквене организације у VIII веку (*манастирска и епархијска*)

3.3.1. Манастирски модел

3.3.2. Епархијски модел

3.3.3. Модел Кетрин Кабит – унапређење и манастирског и епархијског модела кроз канонско право на Острву у VIII веку

3.3.4. Устројство монашког живота

3.4. Епископи у Цркви у Енглеској у VIII веку

3.4.1. Кентербери и Јорк. Епископи и архиепископи у VIII веку

3.4.1.1. Архиепископ кентерберијски Бертвалд

3.4.1.2. Архиепископ кентерберијски Татвин

3.4.1.3. Архиепископ кентерберијски Нотхелм

3.4.1.4. Архиепископ кентерберијски Катберт

3.4.1.5. Архиепископ кентерберијски Бреговин

3.4.1.6. Архиепископ кентерберијски Јенберт

3.4.1.7. Архиепископ кентерберијски Етелхард

3.4.2. Јорк. Епископи и архиепископи

3.4.2.1. Епископ Јорка Боса

3.4.2.2. Епископ Јорка Јован од Беверлија

3.4.2.3. Епископ Јорка Вилфрид Млађи

3.4.2.4. Архиепископ Јорка Екгберт

3.4.2.5. Архиепископ Јорка Етелберт

- 3.4.2.6. Архиепископ Јорка Енбалд
- 3.4.2.7. Архиепископ Јорка Енбалд II
- 3.5. Канонско право у Енглеској у VIII веку
 - 3.5.1. Етелбертов закон
 - 3.5.2. Вихтретов закон
 - 3.5.3. Закон краља Ине
- 3.6. Вероисповедање епископа у Енглеској у VIII веку
 - 3.6.1. Вероисповедање римских и англо-саксонских мисионара
 - 3.6.2. Лулово вероисповедање
 - 3.6.3. Вероисповедање епископа Линдзија Едвулфа
 - 3.6.4. Вероисповедање епископа Данвича Тидфреда
 - 3.6.5. Вероисповедање епископа ворчестерског Денеберта
 - 3.6.6. О вероисповедању са филоквистичким тежњама
- 3.7. Богослужење у Енглеској у VIII веку
 - 3.7.1. Канони о богослужењу са сабора у Кловесхоу (747)
 - 3.7.2. Алкуин и богослужбена пракса у Енглеској и Франачкој држави у VIII веку. Узроци и промене
- 3.8. Последице односа Рим – Франачка – Енглеска (*англо-саксонски аспекти*)

4. Мисија англо-саксонских мисионара и богослова на континенталном делу Западне Европе – однос са Римом и Франачком државом

- 4.1. Вилиброрд
- 4.2. Англо-саксонски утицај на Цркву у Фризији
- 4.3. Ехтернах, место сарадње Цркве у Енглеској и Франачке државе
- 4.4. Бонифације
- 4.5. Реформе у Цркви у Франачкој и Енглеској (742)
- 4.6. Вилехад

5. Енглеска и Рим

5.1. Папе и Црква у Енглеској

5.1.1. Папа Јован VII

5.1.2. Папа Константин I (708-715)

5.1.3. Папа Григорије II (715-731)

5.1.4. Папа Григорије III (731-741)

5.1.5. Папа Захарије (741-752)

5.1.6. Папа Стефан II (752-757)

5.1.7. Најважнији догађаји у којима учествују англо-саксонски мисионари у доба папа после Бонифацијевог мучеништва (Павле (757-767), Стефан IV (767-772), Адријан (772-795))

5.1.7.1. Велики сабор (786)

5.1.7.2. Сабор у Нарбону (789) и адопционизам

5.1.7.3. Архиепископска катедра у Личфилду

5.1.8. Папа Лав III (795-816)

5.1.8.1. Решење проблема успостављања нове архиепископије у Личфилду

5.2. Последице односа Рим – Франачка – Енглеска (*римски аспекти*)

6. Енглеска и Франачка држава

6.1. Офа – Карло Велики

6.2. Алкуин, Карло Велики и Енглеска

6.2.1. Допринос Алкуина

6.3. Англо-саксонски утицај на *каролинску ренесансу*

6.3.1. Каролиншка ренесанса као феномен у историји и култури

6.3.2. Значај *каролиншке ренесансе*

6.4. Алкуин и адопционизам

Table of Contents

Summary with key-words

Abbreviations

Introduction

1. Sources for ecclesiastical and political History of England in 8th and 9th century

- 1. 1. 1. *The Anglo-Saxon Chronicle*
- 1. 1. 2. *Frankish Annals*
- 1. 1. 3. *Ecclesiastical History of the English People*
- 1. 1. 4. *Regesta Pontificum Romanorum*
- 1. 1. 5. *Liber Pontificalis*
- 1. 1. 6. *Gesta Pontificum Anglorum*
- 1. 2. 1. *Life of St. Wilfrid*
- 1. 2. 2. *Anonymous Life of St. Ceolfrid, abbot of Jarrow*
- 1. 2. 3. *Felix's Life of Saint Guthlac*
- 1. 2. 4. *Life of Willibrord*
- 1. 2. 5. *Life of St. Boniface*
- 1. 2. 6. *Life of Charlemagne*
- 1. 3. 1. *Boniface Letters*
- 1. 3. 2. *Letters of Lull*
- 1. 4. 1. *Anglo-Saxon Charters*
- 1. 4. 2. *Bookland*
- 1. 4. 3. *Regnal Lists*
- 1. 4. 4. *Tribal Hidage*

2. The political history of England in the 8th century (Heptarchy and supreme authority (*bretwalda*))

- 2. 1. Heptarchy in Anglo-Saxon England
 - 2. 1. 1. Kent

- 2. 1. 2. East Saxons
- 2. 1. 3. South Saxons
- 2. 1. 4. West Saxons
- 2. 1. 5. East Angles
- 2. 1. 6. Mercia
- 2. 1. 7. Northumbria
- 2. 2. Kings and supreme authority (*bretwalda*)
 - 2. 2. 1. Supreme authority, kings and nobility
 - 2. 2. 2. Kings as the founders of the Churches and Monasteries

3. Church in England in 8th century

- 3.1. Chronology in the Church of England in the 8th century
 - 3.1.1. Problems in diocese of Wessex
 - 3.1.2. Eastern Question in England
 - 3.1.3. Establishing of the new dioceses and relationship of the English clerics with Pope
 - 3.1.4. Church Councils in England in 8th century
 - 3.1.4.1. Council of Clovesho (742) - Confirmation of privileges to the Church of King Wihtred
 - 3.1.4.2. Council of Clovesho (747)
 - 3.1.4.3. Council (749 and 755) – Confirmation of privileges to the Church of King Ethelbald and Establishing the date of Boniface
 - 3.1.4.4. Great Council (786)
 - 3.1.4.5. Council of Chelsea (787)
- 3.2. Diocesan structure in Church in England in 8th century
 - 3.2.1. Establishing (Augustine and Theodore)
 - 3.2.2. Development of diocesan structure in 8th century
 - 3.2.2.1. Archbishopric of Canterbury
 - 3.2.2.2. Archbishopric of York
 - 3.2.2.3. Diocese of Rochester
 - 3.2.2.4. Diocese of Selsey

3.2.2.5. Diocese of Winchester

3.2.2.6. Diocese of Sherborne

3.2.2.7. Diocese of London

3.2.2.8. Diocese of Dunwich

3.2.2.9. Diocese of Elmham

3.2.2.10. Diocese of Worcester

3.2.2.11. Diocese of Hereford

3.2.2.12. Diocese of Lichfield

3.2.2.13. Diocese of Lindsey

3.2.3. Pallium

3.3. Nature of Church organization in 8th century (*minster* and *diocesan*)

3.3.1. Minster model

3.3.2. Diocesan model

3.3.3. Model of Catherin Cubitt – development of minster and diocesan models through canon law in England in 8th century

3.3.4. Establishing of monasticism

3.4. Bishops in the Church in England in 8th century

3.4.1. Canterbury and York. Bishops and Archbishops in 8th century

3.4.1.1. Archbishop of Canterbury Berhtwald

3.4.1.2. Archbishop of Canterbury Tatwine

3.4.1.3. Archbishop of Canterbury Nothhelm

3.4.1.4. Archbishop of Canterbury Cuthbert

3.4.1.5. Archbishop of Canterbury Bregowine

3.4.1.6. Archbishop of Canterbury Jænberht

3.4.1.7. Archbishop of Canterbury Æthelhard

3.4.2. York. Bishops and Archbishops

3.4.2.1. Bishop of York Bosa

3.4.2.2. Bishop of York John of Beverley

3.4.2.3. Bishop of York Wilfrid II

3.4.2.4. Archbishop of York Ecgbert

- 3.4.2.5. Archbishop of York Æthelbert
- 3.4.2.6. Archbishop of York Eanbald
- 3.4.2.7. Archbishop of York Eanbald II
- 3.5. Canon law in England in 8th century
 - 3.5.1. Ethelberth's law
 - 3.5.2. Wihtred's law
 - 3.5.3. Law of the King Ine
- 3.6. The Creed of the Bishops in England in 8th century
 - 3.6.1. The Creed of the Roman and Anglo-Saxon missionaries
 - 3.6.2. The Creed of Lull
 - 3.6.3. The Creed of Edwulf, Bishop of Lindsey
 - 3.6.4. The Creed of Tidfred, Bishop of Dunwich
 - 3.6.5. The Creed of Denberth, Bishop of Worcester
 - 3.6.6. The Creed with intension of *filioque*
- 3.7. Worshipping in Anglo-Saxon England in 8th century
 - 3.7.1. The Canons about worshipping from the Council of Clovesho (747)
 - 3.7.2. Alcuin and worhiping practice in England and Frankish Empire in 8th century. Causes and changes
- 3.8. The consequences of relationship Rome – Frankish Empire – England (*Anglo-Saxon aspect*)

4. The mission of the Anglo-Saxon missionaries and the theologians in the continental part of Western Europe – the relationship between Rome and the Frankish Empire

- 4.1. Wilibrord
- 4.2. Anglo-Saxon influences on the Church in Frisia
- 4.3. Echternach, the place of the cooperation of the Church in England and Frankish Empire
- 4.4. Boniface
- 4.5. Reforms in the Church in Frankish Empire and England (742)

4.6. Wilehad

5. England and Rome

5.1. Pope and Church in England

5.1.1. Pope John VII

5.1.2. Pope Constantine I (708-715)

5.1.3. Pope Gregory II (715-731)

5.1.4. Pope Gregory III (731-741)

5.1.5. Pope Zachary (741-752)

5.1.6. Pope Stephan II (752-757)

5.1.7. The most important events involving the Anglo-Saxon missionaries in the era of the Popes after the martyrdom of Boniface (Paul (757-767), Stephen IV (767-772), Hadrian (772-795))

5.1.7.1. Great Council (786)

5.1.7.2. Council in Narbonne (789) and adoptionism

5.1.7.3. Archbishopric in Lichfield

5.1.8. Pope Leo III (795-816)

5.1.8.1. Resolving the problem of establishing a new archbishopric in Lichfield

5.2. Consequences of the relationships between Rome – Frankish Empire – England (*Roman aspect*)

6. England and Frankish Empire

6.1. Offa – Charlemagne

6.2. Alcuin, Charlemagne and England

6.2.1. Contribution of Alcuin

6.3. Anglo-Saxon influence on the *Carolingian Renaissance*

6.3.1. The *Carolingian Renaissance* as a phenomenon in the History and Culture

6.3.2. The significance of the *Carolingian Renaissance*

6.4. Alcuin and Adoptionism

Списак скраћеница:

Извори:

Abbots of Wearmouth and Jarrow – The Abbots of Wearmouth and Jarrow, Bede Venerabilis, ed. Christopher Grocock, ed. I. N. Wood, Oxford University Press 2013.

Алкуинова ѿисма – Alcuin, Epistolae, ed. E. Dümmler, MGH, Berlin 1895.
Alcuin, Liber de processione Spiriti Sancti – PL 101, Alcuin, Liber de processione Spiriti Sancti, 63-83.

Annales regni Francorum – Annales regni Francorum (741–829) qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi. ed. G. H. Pertzii (*Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, 6), Hannover 1895.

Annales Ducum Bavariae – Annales Ducum Bavariae, ed. Ph. Jaffé, MGH, *Scriptores in Folio*, Bd. 17, Hannoverae 1861.

Anglo-Saxon Chronicle – The Anglo-Saxon chronicle: a collaborative edition. MS E, ed. David N. Dumville, Simon Keynes, Susan Irvine, Cambridge, Boydell & Brewer, 2004. (*The Anglo-Saxon Chronicle*, ed. trans. Swanton, M. J., Routledge, New York 1998. *Anglo-Saxon Chronicle 8: MS F*, ed. Peter S. Baker, D.S. Brewer, 2000.)

Антоновић, *Нараѿивни извори – Антоновић, Милош, Нараѿивни извори за исѿорију Евроѿе, средњи век, Утопија*, Београд 2007.

Anastasii Bibliothecarii epistolae – Anastasii Bibliothecarii epistolae sive praefationes, eds. E. Perels; G. Laehr, MGH, *Epp. VII, Epp. Karolini aevi V*, Berolini 1928, 395-442.

Беда – *Venerabilis Baedae, Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum*, ed. C. Plummer, A. M [Reprint of the original edition published by Oxonii, 1896], Gorgias Press, 2002.

Baedae, Epistolam ad Ecgbertum – Venerabilis Baedae Historiam ecclesiam gentis Anglorum, Historiam Abbatum, Epistolam ad

- Ecgbertum una cum Historia abbatum auctore anonymo*, 2 vols, ed. Charles Plummer, Clarendon Press, Oxford 1896.
- Бонифацијева писма* – *S. Bonifatii et Lulli epistolae (Die Briefe des heiligen Bonifatius und Lullus)*, ed. M. Tangl, MGH *Epistolae Selectae*, 1, Berlin 1916.
- Calendar of St Willibrord* – *The Calendar of St Willibrord*, MS Paris Lat. 10837: *Facsimile with Transcription, Introduction, and Notes*, ed. H.A. Wilson, Henry Bradshaw Society 1918.
- Collectio canonum hibernensis* – *Collectio canonum hibernensis*, ed. H. Wasserschleben, *Die irische Kanonensammlung*, b. I, Leipzig 1885.
- Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* – *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus*, in. *Fredegarii et aliorum chronica*. ed. B. Krusch, MGH. *Scriptores rerum Merovingicarum*, Vol. 2. Hannover 1888.
- De ordine palatii* - Hincmarus Remensis, *De Ordine Palatii*, eds. Thomas Gross; Rudolf Schieffer, Hahn, Hannover 1980.
- Gesta Pontificum Anglorum* – Thomson, R. M., *William of Malmesbury: Gesta Pontificum Anglorum: Volume I, II: General Introduction and Commentary*, Clarendon Press, Oxford 2007. (William of Malmesbury, *Gesta Pontificum Anglorum*, превео David Preest, BOYE6 2002)
- Gregorii I Papae* – *Gregorii I Papae, Registrum Epistolarum*, t. I, MGH, Berolini 1887.
- H&S – *Councils and Ecclesiastical Documents Relating to Great Britain and Ireland*, Volume 3, eds. W. Stubbs, A. West Haddan, D. Wilkins, Ulan Press 2012.
- Historia Anglorum* – Henry, Archdeacon of Huntingdon, *Historia Anglorum*, ed. trans. Diana E. Greenway, Oxford University Press 1996.
- Liber Pontificalis* – *Le Liber Pontificalis: Texte, Introduction et Commentaire*, ed. Duchesne, L., 2 volumes, E. Thorin, Paris 1886-1892.

- Life of Saint Guthlac* – Felix, *Life of Saint Guthlac*, ed. Bertram Colgrave, Cambridge University Press 1985. (Felix, *The Anglo-Saxon version of the life of St. Guthlac, hermit of Crowland*, ed. Charles Wycliffe Goodwin, J.R. Smith, 1848.)
- MGH* – *Monumenta Germaniae Historica*
- Procopii Caesariensis* – *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, vol. II *De bellis libri V-VIII* ed. Haury, J., Leipzig 1963.
- Regesta* – Philipp Jaffé, *Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum p. Chr. n. 1198*, 2 vols., Leipzig, 1888.
- Свешћени канони* – Атанасије, Епископ, (Јевтић), *Свешћени канони Цркве*, Требиње-Београд 2005.
- Васељенски сабори* – Поповић, Радомир, *Васељенски сабори, одабрана докуменција*, књ. 1, Београд 2012.
- Venantius Fortunatus* – *Venantius Fortunatus, Carmina*, eds. Friedrich Leo, Bruno Krusch, MGH AA IV, 1, Berlin 1881.
- Vita Alcuini* – *Vita Alcuini*, ed. W. Arndt, MGH SS 15.1, Hanover 1887, 184-97.
- Vitae Bonifatii* – Willibald, *Vitae Sancti Bonifatii archiepiscopi moguntini*, ed. W. Levison, MGH *Scriptores Rerum Germanicarum* LVn, Hannover 1905.
- Vita Ceolfridi* – Plummer, Charles, *Venerabilis Baedae Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum, Historiam abbatum, Epistolam ad Ecgberctum, una cum Historia abbatum auctore anonymo*, Oxonii, e typographeo Clarendoniano 1896, 388-404.
- Vitae Sancti Liudgeri* – Altfridus, (Bishop of Münster), *Vitae Sancti Liudgeri*, ed. Diekamp, Wilhelm, Theissing, Münster 1881.
- Vita Sancti Willibrordi* – Alcuin, *Vita sancti Willibrordi*, Kliomedica, Trier 2008.
- Vita Wilfridi* - *Vita Wilfridi Episcopi auctore Eddio Stephano y The Historians of the Church of York and its Archbishops*, ed. James Raine, Cambridge University Press 2012, 1-105. *The Life of Bishop Wilfrid* by Eddius Stephanus,

trans. Bertram Colgrave, Cambridge University Press, 1985.

Студије, енциклопедије, речници, збирке критички обрађених докумената

- Abels, *Lordship* – Abels, R., *Lordship and Military Obligation in Anglo-Saxon England*, California 1988.
- Abels, *Council of Whitby* – Abels, R. “The Council of Whitby: A Study in Early Anglo-Saxon Politics”, *Journal of British Studies*, 1984.
- Alexander, *Insular Manuscripts* – Alexander, J. J. G. *Insular Manuscripts, 6th to the 9th Century*. London 1978.
- Amos, *Monks and Pastoral Care* – Amos, T. L. “Monks and Pastoral Care in the Early Middle Ages”, in *Religion, Culture and Society in the Early Middle Ages*. ed. T. F. X. Noble, Kalamazoo, Michigan 1987.
- Andersson, *Displacement of the Heroic Ideal* – Andersson T. M., “The Displacement of the Heroic Ideal in the Family Sagas,” *Speculum* 45, 1970, 575-93.
- Angenendt, *Conversion of the Anglo-Saxons* – Angenendt A. “The conversion of the Anglo-Saxons considered against the background of the early medieval mission”, *Angli e Sassoni al di qua e al di là del Mare*, Settimana 32, Spoleto 1984.
- Angenendt, *Liudger* – Angenendt, A. “Liudger. Lehrer-Missionar-Klostergründer-Bischof-Heiliger”, in *805: Liudger wird Bischof. Spuren eines Heiligen zwischen York, Rom und Münster*, cur. G. Isenberg – B. Rommé, Mainz 2005.
- Anglo-Saxons* – *The Anglo-Saxons*, ed. Campbell, Penguin 1991.
- Anglo-Saxon World* – *The Anglo-Saxon World*. eds. Higham, Nicholas; Ryan, M.J., Yale University Press 2013.
- Anton, *Studien zu den Klosterprivilegien* – Anton, H. H. *Studien zu den Klosterprivilegien der Päpste im frühen Mittelalter*, Berlin 1975.
- Ashworth, *Did St Augustine Bring* – Ashworth H. “Did St Augustine Bring the ‘Gregorianum’ to England?” *Eph. Liturg.* 72, 1958.

- ASE - *Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*, eds. Michael Lapidge, John Blair, Simon Keynes and Donald Scragg, Blackwell 2005.
- Aspects of Anglo-Saxon Archaeology – Aspects of Anglo-Saxon Archaeology: Sutton Hoo and Other Discoveries*, London 1974.
- Ayer, *Church Councils of the Anglo-Saxons* – Ayer Joseph Cullen, *Church Councils of the Anglo-Saxons*, Papers of the American Society of Church History, 7, 1923.
- BAR - *British Archaeological Reports*
- Backhaus, *Besitzkarte frühkarolingische Klöster* – Backhaus, F., “Besitzkarte frühkarolingische Klöster”, in. *Geschichtlicher Atlas von Hessen*, Hessisches Landesamt für geschichtliche Landeskunde, eds. F. Uhlhorn, F. Schwind, E. E. Stengel, Marburg 1984.
- Bailey, *Tabernacle* – Bailey, Elizabeth, “The Tabernacle as an Allegory of Faith in Anglo-Saxon England: The *Codex Amiatinus* and the Venerable Bede”, *Medieval Perspectives*; Vol. 17 Issue 2, 2002.
- Bauters, *Adalhard van Ihuisse* – Bauters, Paul *Adalhard van Ihuisse (750-826) abt van Corbie en Corvey* Oudenaarde Sanderus, 1964.
- Bannister, *Liturgical Fragments* – Bannister H. M., “Liturgical Fragments, A: Anglo-Saxon Sacramentaries,” *Journal of Theological Studies* 9, 1908, 398-411.
- Baumeister; Nies, *Der heilige Willibald* – Baumeister, Richard; Nies, Hildegard *Der heilige Willibald, erster Bischof von Eichstätt. Sein Leben, sein Wirken, seine Verehrung*, Strasbourg 1994.
- Bede – *Bede: Monasticism, Northumbria, Monastery, Monkwearmouth-Jarrow Abbey, Monkwearmouth, Sunderland, Tyne and Wear, Jarrow, Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum, History of England, Doctor of the Church*, ed. Frederic P. Miller, Agnes F. Vandome, John McBrewster, VDM Publishing 2010.
- Bellenger; Fletcher, *Mitre and the Crown* – Bellenger, Dominic Aidan; Fletcher, Stella *The Mitre and the Crown: A History of the*

- Archbishops of Canterbury*, The History Press Ireland 2013.
- Blair, *Church in Anglo-Saxon Society* – Blair, John, *Church in Anglo-Saxon Society*, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Blair, *Handlist of Anglo-Saxon Saints* – Blair, John, “A Handlist of Anglo-Saxon Saints”, in. *Local Saints and Local Churches in the Early Medieval West*, eds. Thacker, Aland and Sharpe, Richard, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Blair, *Introduction* – Hunter Blair, Peter, *An Introduction to Anglo-Saxon England*, Cambridge University Press 1960.
- Blair, *Roman Britain and Early England* – Hunter Blair, Peter, *Roman Britain and Early England: 55 B.C. – A.D. 871*, New York 1966.
- Blair, *The World of Bede* – Blair, Peter Hunter *The World of Bede*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Blair, *Debate* – Blair J., “Debate: Ecclesiastical organization of pastoral care in Anglo-Saxon England”, *Early Medieval Europe* 4 (2), 1995.
- Blair, *Local churches* – Blair J., “Local churches in *Domesday Book* and before”, in. *Domesday Studies*, ed. Holt J. C., Woodbridge 1987.
- Blair, *Secular minster churches* – Blair J., “Secular minster churches in *Domesday Book*”, in. *Domesday Book: a reassessment*, ed. P.H. Sawyer, London 1985.
- Blunt & Dolley, *Gold Coin of the Time of Offa* – C. E. Blunt & M. Dolley, “A Gold Coin of the Time of Offa”, *The Numismatic Chronicle*, 1968, Volume VIII, Seventh Series.
- Bosch, *Art* – Bosch, Lynette M. F. *Art, Liturgy, and Legend in Renaissance Toledo: The Mendoza and the Iglesia Primada*, Penn State University Press 2000.
- Браун, *Усїон хришћансїва* – Браун, П. *Усїон хришћансїва на Заїагу*, Clio, Београд 2010.
- Brandon, *Sussex* – Brandon, Peter, *Sussex*, Phillimore, London 2006.
- Brandon, *South Saxons* – *The South Saxons*, ed. Brandon, Peter, Phillimore, Chichester 1978.

- Brett, *A note* – Brett Martin, “A note on the *Historia Novorum* of Eadmer”, *Scriptorium*, 33 n°1, 1979.
- Breen, *Canterbury and the Pallium* – Breen, J.D., “Canterbury and the Pallium”, *The Tablet*, 1897.
- Briggs, *Religion, Society and Politics* – Briggs E., *Religion, Society and Politics and the Liber Vitae of Durham*, Leeds University 1987.
- Brzosa von Ulrich, *Die Geschichte der katholischen Kirche in Düsseldorf* – Brzosa von Ulrich, *Die Geschichte der katholischen Kirche in Düsseldorf. Von den Anfängen bis zur Säkularisation*, Böhlau Köln 2002.
- Blumenshine, *Alcuin’s Liber* – Blumenshine, G. B. “Alcuin’s *Liber Contra Haeresim Felicis* and the Frankish Kingdom”, *Frühmittelalterliche Studien*, eds. Drews, Wolfram; Meier-Staubach, Christel, Volume 17, 2010.
- Blunt, *Coinage of Offa* – Blunt C. E., “The Coinage of Offa”, in. *Anglo-Saxon Coins: Studies presented to F. M. Stenton*, ed. R. H. M. Dolley, London 1961.
- Bobbio Missal* – *The Bobbio Missal: Liturgy and Religious Culture in Merovingian Gaul*, eds. Yitzhak Hen, Rob Meens. Cambridge University Press, New York 2004.
- Bolton, *Aspect* – W. F. Bolton, “An Aspect of Bede’s Later Knowledge of Greek”, *The Classical Review*, 13/1, 1963.
- Brooke, *Rural Ecclesiastical Institutions in England* – Brooke, C. “Rural Ecclesiastical Institutions in England: The Search for their Origins”, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull’alto medioevo*, XXVIII, Spoleto 1982.
- Brooks, *Anglo-Saxon Myths* – Brooks, Nicholas, *Anglo-Saxon Myths: State and Church, 400-1066*, Bloomsbury Academic 2003.
- Brooks, *Anglo-Saxon charters* – Brooks, N. “Anglo-Saxon charters: the work of the last twenty years”, *Anglo-Saxon England* 3.
- Brooks, *Early History of the Church of Canterbury* – Brooks, Nicholas, *The Early History of the Church of Canterbury: Christ Church from 597 to 1066*, Leicester University Press, London 1984.

- Brown, *Introduction* – Brown, Giles, “Introduction: The Carolingian Renaissance”, *Carolingian Culture: Emulation and Innovation*, ed. Rosamond McKitterick, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Brown, *Book of Cerne* – Brown, M. P. *The Book of Cerne: Prayer, Patronage and Power in Ninth-Century England*, London 1996.
- Brown, *Cult of the Saints* – Brown P. *The Cult of the Saints: its Rise and Function in Latin Christianity*, University of Chicago Press, Chicago 1982.
- Brown, *Lindisfarne Gospels* – Brown, Michelle P. *The Lindisfarne Gospels: Society, Spirituality and the Scribe*, Volume 1, University of Toronto Press, Toronto 2003.
- Boniface, English correspondence* – *St. Boniface, Archbishop of Mainz, English correspondence, being for the most part letters exchanged between the Apostle of the Germans and his English friends*, University of Toronto Libraries 1911.
- Bremmer; Johnson, *Rome and the North* – Bremmer, Rolf Hendrik; Johnson, David Frame, *Rome and the North: The Early Reception of Gregory the Great in Germanic Europe*, Peeters, Leuven 2001.
- Byrne, *Irish Kings* – Byrne, F.J., *Irish Kings and High Kings*, Four Courts Press, 2001.
- Bullough, *Alcuin* – Bullough, Donald A. *Alcuin: Achievement and Reputation*, Brill 2004.
- Bullough, *Hagiography as patriotism* – Bullough, D. A. “Hagiography as patriotism: Alcuin’s „York Poem” and the early Northumbrian „vitae sanctorum”, in. *Hagiographie, Cultures et sociétés (IVe-XIIIe siècles). Actes du Colloque organisé à Nanterre et à Paris (2-5 mai 1979)*, Paris 1981.
- Bullough, *What has Ingeld to do* – Bullough D. A., “What has Ingeld to do with Lindisfarne?”, *Anglo-Saxon England* 22, 1993, 98-105.
- Bouyer, *Gallican and Mozarabic Eucharist* – Bouyer, Louis “The Gallican and Mozarabic Eucharist”, *Eucharist: theology and spirituality of the eucharistic prayer*, trans. Charles

- Underhill Quinn, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1968.
- Burckhardt, *Civilization of the Renaissance* – Burckhardt, Jacob *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Penguin Classics, 1990.
- Burn, *Athanasian Creed* – Burn, A.E. *The Athanasian Creed and Its Early Commentaries*, Texts and Studies: Contributions to Biblical and Patristic L (Book 4), Wipf & Stock Pub, 2004.
- Cambridge and Rollason, *Debate* – Cambridge and Rollason, “Debate: The pastoral organization of the Anglo-Saxon Church: a review of the ‘Minster Hypothesis’”, *Early Medieval Europe* 4, 1995, 87-104.
- Cambridge, *Early Church in County Durham* – Cambridge E., “The Early Church in County Durham: a reassessment”, 137, 1984, 65-85.
- Cambridge Medieval History – The New Cambridge Medieval History: Volume 1, c.500-c.700*, Cambridge University Press 2006.
- Campbell, *Anglo-Saxon Charters* – Campbell, A. *Anglo-Saxon Charters I: Rochester (Vol 1)*, British Academy, 1973.
- Campbell, *Essays in Anglo-Saxon History* – Campbell, James, *Essays in Anglo-Saxon History*, The Hambledon Press, London 1986.
- Campbell, *First Century of Christianity in England* – Campbell, J., “The First Century of Christianity in England”, in. *Esseys in Anglo-Saxon History*, 1986.
- Capitula episcoporum* – *Capitula episcoporum. Die bischöflichen Kapitularien des 9. und 10. Jahrhunderts*, ed. P. Brommer, Brepols, Turnhout Belgium 1985.
- Carey, *Ireland and the antipodes* – Carey, John. “Ireland and the antipodes: the heterodoxy of Virgil of Salzburg,” *Speculum* 64, 1989, 1-10.
- Carver, *Age of Sutton Hoo* – Carver, Martin, *The Age of Sutton Hoo: The Seventh Century in North-Western Europe*, Boydell Press 1992.
- Carver, *Cross goes North* – Carver, M., *The Cross goes North: Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300-1300*, BOYE6 2006.

- Cassan, *Lives of the Bishops of Winchester* – Cassan, Stephen Hyde, *The Lives of the Bishops of Winchester: From Birinus, the First Bishop Of The West Saxons To The Present Time*, Volume 1, Nabu Press 2011.
- Cavadini, *Last Christology* – Cavadini, John, *The Last Christology of the West: Adoptionism in Spain and Gaul, 785-820*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1993.
- Cavadini, *Sources and theology* – Cavadini, J. “The sources and theology of Alcuin’s *De fide Sanctae et Individuae Trinitatis*”, *Traditio* 46, 1991.
- Celtic Art in Europe* – *Celtic Art in Europe: Making Connections*, eds. Christopher Gosden, Sally Crawford, Katharina Ulmschneider, Oxbow books, Oxford 2014.
- Charlemagne: Translated Sources* – *Charlemagne: Translated Sources*. trans. King, P.D., Kendal 1987.
- Champ, *English Pilgrimage to Rome* – Champ, Judith, *The English Pilgrimage to Rome: A Dwelling for the Soul*, Gracewing Publishing 2000.
- Chapman, *Notes on the Early History* – Chapman J. *Notes on the Early History of the Vulgate Gospels*, Oxford 1908.
- Chaney, *Cult of Kingship* – Chaney, William A. *The Cult of Kingship in Anglo-Saxon England: The Transition from Paganism to Christianity*, University of California Press 1970.
- Christi Thomas, *Christianity in Roman Britain* – Christi Thomas, Charles, *Christianity in Roman Britain to Ad 500*, University of California Press 1981.
- Coates, *Bishop as Benefactor and Civic Patron* – Coates, S. “The Bishop as Benefactor and Civic Patron: Alcuin, York and Episcopal Authority in Anglo-Saxon England”, *Speculum*, 71, Cambridge, Mass. 1996.
- Contreni, *The Carolingian Renaissance* – Contreni, John, “The Carolingian Renaissance”, in. *Renaissances Before the Renaissance: Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. Warren Treadgold, Stanford University Press, 1985.

- Contreni, *Carolingian Renaissance* – Contreni, J. “Carolingian Renaissance: education and literary culture” in. *The New Cambridge Medieval History: Volume 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick, Cambridge University Press, 1995, 712-747.
- Costambeys, Innes, MacLean, *Carolingian World* – Costambeys, Marios; Innes, Matthew; MacLean, Simon; *The Carolingian World*, Cambridge University Press 2011.
- Councils and Assemblies* – *Councils and Assemblies*, ed. G. J. Cuming, Derek Baker, Cambridge University Press 1971.
- Collectio canonum hibernensis* – *Collectio canonum hibernensis*, in. H. Wasserschleben, *Die irische Kanonensammlung*, b. I, Leipzig 1885.
- Cult of Saints* – *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Brown*, ed. James Howard-Johnston, Paul Antony Hayward, Oxford University Press 2002.
- Collins, *Early Medieval Europe* – Collins, Roger, *Early Medieval Europe, 300-1000*, Palgrave Macmillan 2010.
- Codex Pontificalis Ecclesiae Ravennatis* – *Codex Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, *Rerum Italicarum Scriptores* vol. 2 part 3, ed. G. Carducci, V. Fiorini. Zanichelli, Bologna 1924.
- Collins, *Reviser Revisited* – R. Collins, “The ‘Reviser’ Revisited: Another Look at the Alternative Version of the *Annales Regni Francorum*”, in. *After Rome’s Fall. Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays presented to Walter Goffart*, ed. A. C. Murray, Toronto-Buffalo-London 1998.
- Companion to the Eucharist* – *A Companion to the Eucharist in the Middle Ages*, ed. Ian Levy, Gary Macy, Kristen Van Ausdall, Brill 2011.
- Congar, *Conversion* – Congar Yves, “The Idea of Conversion,” *Tought* 33, 1958.

- Cooper, *Last Four Anglo-Saxon Archbishops* – Cooper, Janet M. *The Last Four Anglo-Saxon Archbishops of York*, Borthwick Publications 1970.
- Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils* – Cubitt C. R. E., *Anglo-Saxon church councils c. 650-c. 850*, London 1995.
- Cubitt, *Clergy in Anglo-Saxon England* – Cubitt C. R. E., “The clergy in Anglo-Saxon England”, *Historical Research* 78, 2005, 273-287.
- Cubitt, *Images of St. Peter* – Cubitt, C. “Images of St. Peter: The Clergy and Religious Life in Anglo-Saxon England,” in. *The Christian Tradition in Anglo-Saxon England: Approaches to Current Scholarship and Teaching*, ed. Paul Cavill, D.S. Brewer 2004.
- Cubitt, *Pastoral care and conciliar canons* – Cubitt C., “Pastoral care and conciliar canons: the provisions of the 747 council of Clofesho”, in. *Pastoral care before the parish*, ed. J. Blair, R. Sharpe, Leicester 1992, 193-211.
- Cubitt, *Wilfrid's Usurping Bishops* – Cubitt, C., “Wilfrid's ‘Usurping Bishops’: Episcopal Elections in Anglo-Saxon England, c. 600-c.800”, *Northern history*, 25, 1989.
- Dales, *Alcuin* – Dales, Douglas, *Alcuin: His Life and Legacy*, James Clarke & Co 2012.
- Dales; Williams, *Alcuin* – Dales, Douglas; Williams, Rowan, *Alcuin: Theology and Thought*, James Clarke & Co 2013.
- Darlington, *Winchcombe Annals* – Darlington R. R., “Winchcombe Annals 1049-1181”, in. *A Medieval Miscellany for Doris Mary Stenton*, eds. P. M. Barnes, C. F. Slade, *Pipe Roll Society* 36, 1960, 111-37.
- Davis, *Bede's Early Readings* – Davis, Ruby, “Bede's Early Readings”, *Speculum* Vol.8, No.2, 1933, 186.
- Davis, *Book of Pontiffs* – Raymond Davis, *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis)*, University of Liverpool Press, Liverpool 1989.

- Davies, *God Within* – Davies, Oliver *God Within: The Mystical Tradition of Northern Europe*, Paulist Press, New York 1988.
- Dawson, *Formation of Christendom* – Dawson, Christopher, *The Formation of Christendom*, Ignatius Press 2008.
- Detlev; Fuhrmann, *Papal Letters* – Detlev Jasper; Fuhrmann, Horst *Papal Letters in the Middle Ages* (History of Medieval Canon Law), Catholic University of America Press 2001.
- Deliyannis, *Ravenna* – Deliyannis, Deborah Mauskopf *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge University Press 2014.
- Dictionary of English Place-Names* – *Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*, 4th edition, Oxford University Press; Oxford 1960.
- Dictionary, Northern Europe* – Trudy Ring, Noelle Watson, Paul Schellinger, *Northern Europe: International Dictionary of Historic Places*, vol. 2, Routledge 2013.
- Dictionary of Saints* – Farmer David, *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, Oxford 2011.
- Deeds of God through the Franks* – *Deeds of God through the Franks: A Translation of Guibert de Nogent's "Gesta Dei per Francos"*, Robert Levine, Boydell Press 1997.
- Donation of Constantine* – *Donation of Constantine and Constitutum Constantini: The Misinterpretation of a Fiction and Its Original Meaning*, ed. Fried, Johannes, Walter de Gruyter 2007.
- Drew, *Another Look at the Origins of the Middle Ages* – Drew, Katherine Fischer, "Another Look at the Origins of the Middle Ages: A Reassessment of the Role of the Germanic Kingdoms," *Speculum* 62, 1987.
- Duchesne, *Christian worship* – Duchesne, L. *Christian worship: its origin and evolution: a study of the Latin Liturgy up to the time of Charlemagne*, University of California Libraries 1910.
- Duckett, *Alcuin* – Duckett, Eleanor Shipley, *Alcuin, Friend of Charlemagne: His World and His Work*, MacMillan, New York 1951.

- Duckett, *Anglo-Saxon Saints* – Duckett E. S., *Anglo-Saxon Saints and Scholars*, 1947.
- Dumville, *Anglian collection* – Dumville, D. N, “The Anglian collection of royal genealogies and regnal lists”, *Anglo-Saxon England* 5 1976.
- Dumville, *Kingship* – Dumville, “Kingship, genealogies and regnal lists”, *Early Medieval Kingship*, eds. Sawyer, Woods, Leeds University 1997.
- Dumville, *Terminology of Overkingship* – Dumville, David, “The Terminology of Overkingship in Early Anglo-Saxon England,” in. *The Anglo-Saxons from the Migration period to the Eighth Century. An Ethnographic Perspective*, ed. J. Hines, Woodbridge 1997.
- Dumville, *Tribal Hidage* – Dumville, D., “The Tribal Hidage: an introduction to its texts and their history”, in. *The Origins of Anglo-Saxon Kingdoms*, ed. Bassett, Leicester 1989.
- Dumville, *West Saxon Genealogical Regnal List* – Dumville, “The West Saxon Genealogical Regnal List: manuscripts and texts”, *Anglia* 104, 1986, 1-32.
- Dunn, *Christianization of the Anglo-Saxons* – Dunn Marilyn, *The Christianization of the Anglo-Saxons C.597-c.700: Discourses of Life*, Bloomsbury Academic 2010.
- EHD – *English Historical Documents I, c. 500-1042*, ed. Dorothy Whitelock, Routledge, London and New York, 2002.
- EHR – *English Historical Review*
- Early Community – Smith, R. A. L. “The Early Community of St. Andrew at Rochester, 604-c.1080”, *The English Historical Review* 60, 1945, 289-299.
- Early Deira – *Early Deira: Archaeological studies of the East Riding in the fourth to ninth centuries AD*, eds. Helen Geake, Jonathan Kenny, Oxbow Books 2000.
- East and West – *East and West, Modes of Communication*, ed. Euangelos K. Chrysos, Ian Wood; Proceedings of the First Plenary

- Conference at Merida (Transformation of the Roman World, 5), Brill Academic Pub 1999.
- English Calendars* – *English Calendars before A .D. 1000*, ed. P. Wormald, Henry Bradshaw Society 72, London 1934.
- Encyclopedia of Barbarian Europe* – Frassetto, Michael, *Encyclopedia of Barbarian Europe: Society in Transformation*, ABC-CLIO, 2003.
- Encyclopedia of Early Christianity* – *Encyclopedia of Early Christianity*, Second Edition (Garland Reference Library of the Humanities), ed. Everett Ferguson, Routledge 1990.
- Encyclopedia, Ground Warfare* – *Ground Warfare: An International Encyclopedia*, Volume 1, ed. Stanley Sandler, ABC-Clio 2002.
- Encyclopedia of Historians and Historical Writers* – *Encyclopedia of Historians and Historical Writers*, ed. Boyd, Kelly, Routledge 1999.
- Encyclopedia of Religious Knowledge* – *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Volume I: Aachen-Basilians, ed. Samuel Macauley, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan 1966.
- Encyclopedia: Women and Gender* – *Women and Gender in Medieval Europe: An Encyclopedia*, ed. Margaret C. Schaus, Routledge 2006.
- Encyclopedie van Hollandse Heiligen* – Mohamed el-Fers, *Encyclopedie van Hollandse Heiligen*, Grote letter 2011.
- Edwards, *Charters of the Early West Saxon Kingdom* – Edwards, H., *The Charters of the Early West Saxon Kingdom*, British Archaeological Reports, Oxford 1988.
- Englebert, *Lives of the Saints* – Englebert, O. *The Lives of the Saints*, trans. Christopher, Anne Fremantle, Barns & Noble, New York 1998.
- English and Their Legacy* – *The English and Their Legacy, 900-1200: Essays in Honour of Ann Williams*, ed. David Roffe, Boydell Press, 2012.
- Faith, *English Peasantry* – Faith, R., *The English Peasantry and the Growth of Lordship*, London, 1997.
- Fanning, *Bede, Imperium, and the Bretwaldas* – Fanning, Steven, “Bede, Imperium, and the Bretwaldas”, *Speculum*, 66/1, 1991.

- Farmer, *Rule of St. Benedict* – Farmer D.H., *The Rule of St. Benedict*, Copenhagen 1968.
- Farmer, *Saint Wilfrid* – D. H. Farmer, “Saint Wilfrid,” in *St. Wilfrid at Hexham*, ed. D. Kirby, Oriel Press, Newcastle upon Tyne 1974, 35-60.
- Fisher, *Anglo-Saxon Age* – Fisher D. J. V., *The Anglo-Saxon Age c.400-1042*, Routledge 1976.
- Fischer, *Codex Amiatinus* – Fischer, B. “Codex Amiatinus und Cassiodor”, *Biblische Zeitschrift*, VI, 1962.
- Firey, *Carolingian ecclesiology* – Firey, Abigail, “Carolingian ecclesiology and heresy: a southern Gallic juridical tract against adoptionism”, *Sacris Erudiri* 39, 2000, 253-316.
- Fletcher, *Influence of Merovingian Gaul* – Fletcher, Eric, “The influence of Merovingian Gaul on Northumbria in seventh century”, *Medieval Archeology* 24, 1980.
- Fletcher, *Conversion of Europe* – Fletcher, Richard, *The conversion of Europe: From paganism to Christianity 371-1386 AD*, Harper Collins, London 1997.
- Fisher, *Church in England* – Fisher, D. J. V. “The Church in England between the Death of Bede and the Danish”, *Transactions the Historical Fifth Series* 2, 1958.
- Fischer, *History of Writing* – Fischer, Steven Roger, *History of Writing*, Reaktion Books 2004.
- Forstner, *Salzburger Skriptorium* – Forstner, Karl, “Das Salzburger Skriptorium unter Virgil und das Verbrüderungsbuch von St. Peter”, in. *Virgil von Salzburg – Missionar und Gelehrter*, ed. Heinz Dopsch und Roswitha Juffinger, hrsg. Roswitha Juffinger, Salzburg 1985.
- Fouracre, *Age of Charles Martel* – Fouracre, Paul, *The Age of Charles Martel*, Longman, New York 2000.
- Foot, *Glastonbury's Early Abbots* – Foot, Sarah, “Glastonbury's Early Abbots” in. *The Archaeology and History of Glastonbury Abbey: Essays in Honour of the ninetieth birthday of Courtenay*

- Arthur Raleigh Radford*, eds. Lesley Abrams, James P. Carley, Boydell Press 1991.
- Foot, *Anglo-Saxon minsters* – Foot S., “Anglo-Saxon minsters: a review of terminology”, in. *Pastoral care before the parish*, eds. J. Blair, R. Sharpe, Leicester 1992.
- Foot, *Parochial Ministry* – Foot, S., “Parochial Ministry in Early Anglo- Saxon England: The Role of Monastic Communities”, *Studies in Church History*, XXVI, Oxford 1989.
- Foard, *Administrative organization of Northamptonshire* – Foard G. “The administrative organization of Northamptonshire in the Saxon period”, *Anglo-Saxon Studies in Archeology and History* 4, Oxford 1985.
- Foley, *Images of Sanctity* – Foley, William Trent, *Images of Sanctity in Eddius Stephanus' Life of Bishop Wilfrid, an Early English Saint's Life*, Edwin Mellen Press 1992.
- Foley, *Images* – Foley, W. T. *Images of Sanctity in Eddius Stephanus' Life of Bishop Wilfrid*, 1992.
- Гагов, *Власиї* – Гагов, Красимира, *Власиї. Идеолоґија. Рийтуал*, Полис 2015.
- Gannon, *Iconography* – Gannon, Anna, *The Iconography of Early Anglo-Saxon Coinage: Sixth to Eighth Centuries*, Oxford University Press 2010.
- Gaskoin, *Alcuin* – Gaskoin, Charles Jacinth Bellairs *Alcuin: His Life and His Work*, C. J. Clay and sons, London 1904.
- Geertz, *Ethos* – Geertz, Clifford “Ethos, World View, and the Analysis of Sacred Symbols,” in. *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 1973.
- Gesta Pontificum Anglorum* – William of Malmesbury, *Gesta Pontificum Anglorum*, предео David Preest, BOYE6 2002.
- Germania Pontificia* - *Regesta pontificum Romanorum: Germania pontificia*, ed. A. Brackmann, Berlin, 1910.
- Gibbs, *Decrees of Agatho and the Gregorian Plan for York* – Gibbs, Marion, “The Decrees of Agatho and the Gregorian Plan for York”, *Speculum*, Vol. 48, No. 2, 1973.

- Gill, *Cambridge Companion to Christian Ethics* – Gill, Robin, *The Cambridge Companion to Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Gilbert Foliot* – *The Letters and Charters of Gilbert Foliot*, ed. Z. N. Brooke, A. Morey, C. N. L. Brooke, Cambridge 1967.
- Gittos, *Liturgy* – Gittos, Helen, *Liturgy, Architecture, and Sacred Places in Anglo-Saxon England*, Oxford University Press 2013.
- Greene, *Norton Priory* – Greene, J. Patrick, *Norton Priory: the archaeology of a medieval religious house*, Cambridge University Press, 1989.
- Grierson, *Coins of Medieval Europe* – Grierson, P. *Coins of Medieval Europe*, Seaby, London 1991.
- Grierson, Blackburn, *Medieval European coinage* – Grierson P., Blackburn, M. *Medieval European coinage*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Grosjean; Deanesley, *Canterbury Edition* – Grosjean, Paul; Deanesley, Margaret “The Canterbury Edition of the Answers of Pope Gregory I to St. Augustine,” *JEH* 10 (1959), 1-19.
- Godfrey, *Church in Anglo-Saxon England* – Godfrey, John, *The Church in Anglo-Saxon England*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Godfrey, *The Archbishopric of Lichfield* – Godfrey, C. J. “The Archbishopric of Lichfield”, in. *Studies in Church History 1: Papers Read at the First Winter and Summer Meetings of the Ecclesiastical History Society*, eds. Dugmore, C. W. & Duggan, Charles, Nelson, London 1964.
- Goffart, *Narrators* – Goffart, W. A. *The Narrators of Barbarian History (AD 550-800)*, Princeton University Press 1988.
- Halfond, *Archaeology of Frankish Church Councils* – Halfond Gregory I., *Archaeology of Frankish Church Councils, AD 511-768, Medieval Law and Its Practice (Book 6)*, BRILL, 2009.
- Haldenby, *Anglian Site* – Haldenby D., “An Anglian Site on the Yorkshire Wolds”, *Yorkshire Archeological Journal* 62, Yorkshire Archaeological Society 1990, 55-57.

- Hamburger, *Crown and Veil* – Hamburger, Jeffrey, *Crown and Veil: Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*. Susan Marti, Columbia UP, New York 2008.
- Handbook of British Chronology* – *Handbook of British Chronology*, eds. Fryde, E. B.; Greenway, D. E.; Porter, S.; Roy, I., Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* – Harnack, Adolf, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, B.1, Freiburg 1888.
- Harnack, *Mission* – Harnack, A., *The Mission and Expansion of Christianity in the First Three Centuries*, London - Williams and Norgate; New York - G.P. Putman's Sons 1908.
- Harrington; Welch, *Early Anglo-Saxon Kingdoms* – Harrington, Sue; Welch, Martin, *The Early Anglo-Saxon Kingdoms of Southern Britain AD 450-650: Beneath the Tribal Hidage*, Oxbow Books 2014.
- Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands* – Hauck, Albert, *Kirchengeschichte Deutschlands*, Leipzig 1904.
- Hawkes, *Anglo-Saxon Kent* – Hawkes, S. C., “Anglo-Saxon Kent c. 425-725”, in. *Archaeology in Kent to AD 1500*, ed. P. E. Leach, London 1982.
- Hefele, *Conciliengeschichte III* – Hefele, Karl Joseph von, *Conciliengeschichte III*, Herder, Freiburg 1873.
- Heil, *Adoptianismus, Alkuin und Spanien* – Heil, W. *Der Adoptianismus, Alkuin und Spanien*, in. Bernard Bischoff, ed. *Karl der Grösse, 2, Das geistige Leben*, Düsseldorf 1965.
- Hen, *Educating the Clergy* – Hen, Yitzhak, “Educating the Clergy: Canon Law and Liturgy in a Carolingian Handbook from the Time of Charles the Bald”, in. *De Sion exhibit lex et verbum domini de Hierusalem. Essays on Medieval Law, Liturgy, and Literature in Honour of Amnon Linder*, ed. Hen, Y., Turnhout 2001.
- Hen, *Knowledge of Canon Law* – Hen, Y., “The Knowledge of Canon Law among Rural Priests: The Evidence of Two Caorlingian

- Manuscripts from around 800”, *Journal of Theological Studies*, 50, 1999.
- Hen, *Liturgical Handbook* – Hen, Y., “A Liturgical Handbook for the Use of a Rural Priests (Brussels, BR 10127-10144)”, in. *Organizing the Written Word: Scripts, Manuscripts and Texts*, ed. Marco Mostert, Brepols Publishers, 1999.
- Hen, *Royal Patronage* – Hen, Y., *The Royal Patronage of Liturgy in Frankish Gaul to the Death of Charles the Bald*, Henry Bradshaw Society 2001,
- Hen, *Romanization of the Frankish liturgy* – Hen, Y. “The Romanization of the Frankish liturgy: ideal, reality, and the rhetoric of reform”, in. *Rome Across Time and Space: Cultural Transmission and the Exchange of Ideas, c.500-1400*, ed. Claudia Bolgia, Rosamond McKitterick, John Osborne, Cambridge University Press 2011.
- Hen, *Rome, Anglo-Saxon England* – Hen Yitzhak, “Rome, Anglo-Saxon England and the Formation of the Frankish Liturgy”, *Revue Bénédictine*, Volume 112, Issue 3-4, 2002, 311-312.
- Hillgarth, *Conversion of Western Europe* – Hillgarth, J. N. *The Conversion of Western Europe, 350-750*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1986.
- Heinrich, *Würzburger Diözesan* – Heinrich Wagner, *Würzburger Diözesan Geschichtsblätter*, Würzburg 2003.
- Held, *Hl. Willibald* – Held, Konrad *Hl. Willibald. Leben und Wirken, Legende und Verehrung, Willibald in der Kunst*. Kipfenberg 1987.
- Hunt, *English Church* – Hunt, William, *The English Church: From Its Foundation to the Norman Conquest*, Forgotten Books, London 2013.
- Halsall, *Worlds of Arthur* – Halsall, Guy, *Worlds of Arthur: Facts and Fictions of the Dark Ages*, Oxford University Press 2013. Bullough, *Alcuin and the Kingdom of Heaven* – Bullough, D. “Alcuin and the Kingdom of Heaven”, *Carolingian*

- Esseys: Andrew W. Mellon Lectures in Early Christian Studies*, ed. U. R. Blumenthal, Washington D.C. 1983.
- Hrabanus Maurus, *De institutione clericorum* – Hrabanus Maurus, *De institutione clericorum*, ed. D. Zimpel, Turnhout, Brepols, 2006.
- Heron-Allen, *Selsey* – Heron-Allen, Edward, *Selsey Bill. Historic and Prehistoric*, Duckworth 1911.
- Higham, *Kingdom of Northumbria* – Higham, Nicholas, *The Kingdom of Northumbria AD 350–1100*, Stroud, Sutton 1993.
- Higham, *Rome, Britain and the Anglo-Saxons* – Higham, N., *Rome, Britain and the Anglo-Saxons*, London, Seaby 1992.
- Higham, *(Re-) Reding Bede* – Higham, N. *(Re-)Reding Bede, The Ecclesiastical History in context*, Routledge, London and New York 2006.
- Hill; Brooke, *From 627* – Hill, Rosalind M. T.; Brooke, Christopher N. L. “From 627 until the Early Thirteenth Century,” in. Aylmer, G. E.; Cant, Reginald. *A History of York Minster*, Clarendon Press, Oxford 1979.
- Hill, *Aethelbald and Offa* – Hill, David, Margaret Worthington, *Aethelbald and Offa: two eighth-century kings of Mercia*, BAR, British series, 383, Oxford 2005.
- Historia Anglorum* – Henry, Archdeacon of Huntingdon, *Historia Anglorum*, ed. trans. Diana E. Greenway, Oxford University Press 1996.
- Hollis, *Anglo-Saxon Women and the Church* – Hollis, Stephanie, *Anglo-Saxon Women and the Church: Sharing A Common Fate*, Boydell, Rochester 1992.
- Hopkins, *St. John of Beverley* – Hopkins, Pamela, *St. John of Beverley*, Hallgarth Publishing, Beverley 1999.
- Horne, *Concise History* – Horne, Thomas Hartwell *A Concise History and Analysis of the Athanasian Creed*, Nabu Press 2010.
- Hutchison-Hall, *Orthodox Saints of the British Isles* – Hutchison-Hall, John (Ellsworth), *Orthodox Saints of the British Isles*, Volume II, John That Theologian 2014.

- Insular Tradition* – *The Insular Tradition: Theory and Practice in Transpersonal Psychotherapy*, ed. Catherine E. Karkov, State University of New York Press 1997.
- Irvine, *Making of Textual Culture* – Irvine, Martin, *The Making of Textual Culture: 'Grammatica' and Literary Theory 350-1100*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Irvine, *Bede the grammarian* – Irvine, Martin, “Bede the grammarian and the scope of grammatical studies in eighth-century Northumbria”, *Anglo-Saxon England*, Volume 15, Cambridge University Press, Cambridge 1986, 15-44.
- Jackson, *Excavations at Brixworth* – E. D. C. Jackson; E. G. M. Fletcher, “Excavations at Brixworth, 1958”, *JBAA*, XXIV, 1961.
- Jackson, *Buckinghamshire* – E. D. C. Jackson and E. G. M. Fletcher, ‘The Apse and Nave at Wing, Buckinghamshire’, *JBAA*, XXV, 1962, 1-20.
- James, *Bede and the Tonsure* – James E. “Bede and the Tonsure question”, *Peritia* 3, 1984, 85-98.
- James, *Franks* – James, E., *The Franks*, Oxford 1988.
- James, *Alcuin and York* – James, E. “Alcuin and York in the eighth century”, in *Science in Western and Eastern Civilization in Carolingian Times*, cur. P. L. Butzer – D. Lohrmann, Basel – Boston – Berlin 1993.
- James, *Two Ancient English Scholars* – James, M.R. *Two Ancient English Scholars: St Aldhelm and William of Malmesbury*, Glasgow 1931,
- Jayatilaka, *Old English Benedictine Rule* – Rohini Jayatilaka, “The Old English Benedictine Rule: writing for women and men”, *Anglo-Saxon England* 32, 2003, 147-187.
- JBAA* - *Journal of the British Archaeological Association*
- JEH* – *Journal of Ecclesiastical History*
- Jennings, *Writings* – Jennings, J. C. “The Writings of Prior Dominic of Evesham”, *The English Historical Review* 77, 1962.
- Jewell, *North-south Divide* – Jewell, Helen M., *The North-south Divide: The Origins of Northern Consciousness in England*, Manchester University Press 1994.

- John, *Reassessing Anglo-Saxon England* – John, Eric *Reassessing Anglo-Saxon England*, Manchester University Press 1997.
- JTS* – *Journal of Theological Studies*
- Jungmann, *Defeat of Teutonic Arianism* – Jungmann, J. A, SJ, “The Defeat of Teutonic Arianism and the Revolution in Religious Culture in the Early Middle Ages”, in. *Pastoral Liturgy*, Herder and Herder, New York 1962, 1-16.
- Карташов, *Васељенски сабори* – Карташов, Антон, *Васељенски сабори*, СКЗ и Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета, Београд 2009.
- Католичка енциклопедија* – *Католичка енциклопедија*, уредио Роберт Еплтон, 1909, а за Интернет уредио Кевин Најт, 2003.
- Keefe, *Carolingian Baptismal Expositions* – Keefe, Susan A., “Carolingian Baptismal Expositions: A Handlist of Tracts and Manuscripts”, in. *Carolingian Essays*, 1983.
- Keep, *Cultural Conflicts* – Keep, David “Cultural Conflicts in the Missions of St. Boniface,” in. Stuart Mews, ed., *Religion and National Identity*, SCH, no. 18, Oxford 1982.
- Kelly, *Anglo-Saxon Charters* – Kelly, S. E. *Anglo-Saxon Charters VI, Charters of Selsey*, OUP for the British Academy, 1998.
- Kelly, *Charters of Selsey* – Kelly, S. E. *Charters of Selsey. Anglo-Saxon Charters VI*, Oxford University Press, Oxford 1998.
- Kelly, *Early Christian Creeds* – Kelly J. N. D., *Early Christian Creeds*, 3rd edition, Bloomsbury Academic 2006.
- Keynes, *Councils of Clofesho* – Keynes, Simon, *The Councils of ‘Clofesho’*, Vaughan Paper, Leicester, University of Leicester 1994.
- Keynes, *Vikings in England* – Keynes, S. “The Vikings in England c. 790-1016”, in. Sawyer, Peter, *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, Oxford University Press, Oxford 1997.
- Keynes, *Control of Kent* – Keynes, S., “The Control of Kent in the Ninth Century”, *Early Medieval Europe* 2, 1993, 111-31.

- Kirby, *Bede, Eddius Stephanus* – Kirby, D. P., “Bede, Eddius Stephanus and the ‘Life of Wilfrid’”, in *The English Historical Review*, 98, 1983.
- Kirby, *Earliest English Kings* – Kirby, D.P., *The Earliest English Kings*, Routledge 2000.
- Kirby, *Problems* – Kirby, D. P. “Problems of Early West Saxon History”, in *The English Historical Review*, 80, 1965.
- Kirby, *South Saxons* – Kirby, D.P. *The South Saxons: The Church in Saxon Sussex*, Chichester, 1978, Phillimore.
- Knibbs, *Ansgar* – Knibbs, Eric, *Ansgar, Rimbert and the Forged Foundations of Hamburg-Bremen*, Ashgate 2011.
- Kreitmeir, *Hl. Willibald* – Kreitmeir, Klaus *Hl. Willibald der Bischof von Eichstätt*. Eichstätt 1987.
- Ladner, *On Roman Attitudes* – Ladner, Gerhart B., “On Roman Attitudes Toward Barbarians in Late Antiquity”, *Viator* 7, 1976.
- Lapidge, *Anglo-Latin Literature* – Lapidge Michael, *Anglo-Latin Literature, 600-899*, Hambledon & London 2003.
- Lapidge, *School of Theodore and Hadrian* – Lapidge, Michael, “The school of Theodore and Hadrian”, *Anglo-Saxon England*, Volume 15, Cambridge University Press, Cambridge 1986, 45-72.
- Latourette, *History* – Latourette, Kenneth S. *A History of the Expansion of Christianity*, 7 vols., Harper, New York 1937.
- Lawrence, *Medieval Monasticism* – Lawrence, C. H. *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, Longman New York 2001.
- Leach, *Schools of Medieval England* – Leach, Arthur Francis, *The Schools of Medieval England*, Benjamin Blom, New York-London 1968.
- Letters of Saint Boniface* – Noble, Thomas F.X.; Ephraim Emerton. *The Letters of Saint Boniface*, Columbia UP 2000.
- Levison, *England and the Continent in the Eighth Century* – Levison, W. *England and the Continent in the Eighth Century: The Ford*

- Lectures Delivered in the University of Oxford in the Hilary Term 1943, Oxford University Press 1946.
- Levison, *St. Willibrord* – Levison, Wilhelm, “St. Willibrord and his place in History”, in. *Aus rheinischer und fränkischer Frühzeit*, Schwann, Düsseldorf 1948.
- Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis – Agnelli qui et Andreas liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*. ed. O. Holder-Egger, MGH, *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*, Hannover 1878.
- Liber Pontificalis sive vitae Pontificum Ravennatum – Agnelli, qui et Andreae Abbatis S. Mariae ad Blachernas et S. Bartholomei Ravennae Liber Pontificalis sive vitae Pontificum Ravennatum*, ed. Bacchinus, B. – PL 106. Paris 1864.
- Lightfoot, *Apostolic Fathers* – Lightfoot, *The Apostolic Fathers*. Part I: S. Clement of Rome, I, London, 1890.
- Liebermann, *Gesetze der Angelsachsen* – Liebermann, Felix, *Gesetze der Angelsachsen*, 3 vol, Halle 1903-1916.
- Lives* – *Lives* in A. Campbell, *Frithegodii Breviloquium* (1950); B. J. Muir; A. J. Turner, *Vita S. Wilfridi*, 1998.
- Loyn, *The Vikings in Britain* – Loyn, H.R. *The Vikings in Britain*, St. Martin’s Press, New York 1977.
- Lynch; Adamo, *Medieval Church* – Lynch, Joseph H.; Adamo, Phillip C. *The Medieval Church: A Brief History*, Routledge 2013.
- Lynch, *Christianizing Kinship* – Lynch, Joseph H. *Christianizing Kinship: Ritual Sponsorship in Anglo-Saxon England*, Cornell University Press 1998.
- Manuscripts and palaeography* - “Manuscripts and palaeography,” *A New History of Ireland*, volume Markus, *Chronology of the Gregorian Mission* – Markus, R. A., “The Chronology of the Gregorian Mission to England: Bede's Narrative and Gregory's Correspondence,” *JEH* 14, 1963, 16-30.
- Marafioti, *King's Body* – Marafioti, Nicole, *The King's Body: Burial and Succession in Late Anglo-Saxon England*, Toronto Anglo-Saxon Series 2014.

- Markus, *Chronology of the Gregorian Mission to England* – Markus, R. A., “The Chronology of the Gregorian Mission to England: Bede's Narrative and Gregory's Correspondence”, *Journal of Ecclesiastical History* 14 (1), 1963, 19-28.
- Mayr-Harting, *Alcuin, Charlemagne* – Mayr-Harting, Henry, “Alcuin, Charlemagne, and the problem of sanctions”, in. Baxter, Stephen David, *Early Medieval Studies in Memory of Patrick Wormald*, Studies in Early Medieval Britain, Ashgate 2009.
- Mayr-Harting, *The Coming of Christianity* – Mayr-Harting, H. *The Coming of Christianity to Anglo-Saxon England*, London 1972.
- Mayr-Harting, *Alcuin, Charlemagne* – Mayr-Harting, Henry, “Alcuin, Charlemagne and the problem of sanctions”, in. *Early Medieval Studies in Memory of Patrick Wormald*, ed. Stephen Baxter, Catherine Karkov, Janet L. Nelson, David Pelteret, Ashgate Publishing Ltd. 2009.
- McCarthy, *Marriage* – McCarthy, Conor, *Marriage in Medieval England: Law, Literature, and Practice*, Boydell Press 2004.
- MacMullen, *Christianizing* – MacMullen, Ramsay, *Christianizing the Roman Empire u Paganism in the Roman Empire*, New Haven, Yale University Press, 1981.
- MacMullen, *Paganism* – Ramsay MacMullen, *Paganism in the Roman Empire*, New Haven, Yale University Press 1981.
- Marsden, *Northanhymbre Saga* – Marsden, J., *Northanhymbre Saga: The History of the Anglo-Saxon Kings of Northumbria*, Cathie, London 1992.
- Mathy, *Über Leben* – Mathy, Helmut, “Über Leben u. Werk des Stephan Alexander Würdtwein (1722-1796)”, in.: *Mainz. Vierteljahreshefte für Kultur, Politik, Wirtschaft, Geschichte*. Heft 2, 1990.
- Mawer, *Place-Names* – Mawer, Allen, *The Place-Names of Northumberland and Durham*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

- McClure, *Old Testament Kings* – McClure, J. “Bede's Old Testament Kings”, in *Ideal and Reality in Frankish and Anglo-Saxon Society*, ed. P. Wormald et al., Oxford 1983, 76-98.
- McGurk, *Anglo-Saxon Bible* – McGurk, Patrick, “An Anglo-Saxon Bible fragment of the Late 8th Century”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 25, 1962.
- McWhiney, *Cracker Culture* – McWhiney Grady, *Cracker Culture: Celtic Ways in the Old South*, University Alabama Press 1989.
- McKitterick, *Anglo-Saxon missionaries in Germany* – McKitterick R., “The Anglo-Saxon missionaries in Germany: reflections on the manuscript evidence”, *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society* 9, 1989, 291-329.
- McKitterick, *Carolingians and the Written Word* – McKitterick, Rosamond, *The Carolingians and the Written Word*, Cambridge University Press 1989.
- McKitterick, *Carolingian Renaissance of culture and learning* – McKitterick, Rosamond, “The Carolingian Renaissance of culture and learning”, in. *Charlemagne: Empire and Society*, ed. Joanna Story, Manchester University Press, Manchester 2005.
- McKitterick, *Charlemagne* – McKitterick, Rosamond, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- McKitterick, *Knowledge of canon law* – McKitterick R., “Knowledge of canon law in the Frankish kingdoms before 789: the manuscript evidence”, *Journal of Theological Studies* n.s.36.1, 1985, 97-117.
- McKitterick, *Frankish Church* – McKitterick, R., *The Frankish Church and the Carolingian Reforms, 789-895*, London 1977.
- McKitterick, *Frankish Kingdoms* – McKitterick, Rosamond, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, Routledge 1983.
- McKitterick, *History and Memory* - McKitterick, R. *History and Memory in the Carolingian World*. Cambridge 2005.

- McKitterick, *Illusion* – McKitterick, R. “The Illusion of Royal Power in the Carolingian Annals”, *The English Historical Review*, 115, Oxford 2000.
- McKitterick, *Uses of Literacy* – McKitterick, Rosamond, *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*, Cambridge University Press 1992.
- McKitterick, *Unity and Diversity* – McKitterick, R., “Unity and Diversity in the Carolingian Church”, *Studies in Church History*, 32, 1995.
- Meeder, *Boniface and the Irish Heresy* – Meeder, Sven, “Boniface and the Irish Heresy of Clemens”, *Church History*, 80, 2011.
- Meeder, *Defining Doctrine* – Meeder, Sven, “Defining Doctrine in the Carolingian Period: The Contents and Context of Cambridge, Pembroke College, MS 108”, *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, Vol. 13, No. 2, 2005, 133-151.
- Medieval Liturgy* – *Medieval Liturgy: An Introduction to the Sources*, trans. William Storey, Niels Rasmussen, Pastoral Press, Washington, D. C. 1986.
- Medieval Religious Houses* – Knowles, David & Hadcock, R. Neville, *Medieval Religious Houses of England and Wales*, Longman Group Ltd., London 1971.
- Meyendorff, *Catholicity and the Church* – Meyendorff, John, *Catholicity and the Church*, SVS Press, New York 1983.
- Meyvaert, *Codex Amiatinus* – Meyvaert, P. “Bede, Cassiodorus, and the *Codex Amiatinus*”, *Speculum* 71, 1996.
- Meyvaert, *In the Footsteps of the Fathers* – Meyvaert, Paul, “In the Footsteps of the Fathers”, in. *The Limits of Ancient Christianity: Essays on Late Antique Thought and Culture in Honor of R. A. Markus*, ed. William E. Klingshirn, Mark Vessey, University of Michigan Press 1999.
- Miller, *Missions* – Miller, Jon, “Missions, Social Change, and Resistance to Authority: Notes Toward an Understanding of the

- Relative Autonomy of Religion,” *Journal for the Scientific Study of Religion* 32, 1, 1993.
- Miller; De Hamel, *History of Illuminated Manuscripts* – Miller H; De Hamel, C. *A History of Illuminated Manuscripts*, Phaidon Press, London 1997.
- Minsters and Parish Churches* – *Minsters and Parish Churches: The Local Church in Transition 950-1200*, ed. John Blair, Oxford 1988.
- Morris, *Churches in the landscape* – Morris R. K., *Churches in the landscape*, London 1997.
- Morris, *Cathedrals and Abbeys* – Morris, Richard, *Cathedrals and Abbeys of England and Wales*, Littlehampton Book Services Ltd., 1979.
- Morison, *Selected Essays* – Morison, Stanley *Selected Essays on the History of Letter-forms in Manuscript and Print*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Mosheim, *Institutes* – Mosheim, Johann Lorenz, *Institutes of ecclesiastical history, ancient and modern*, Vol. 1, Nabu Press 2011.
- Moffat, *Borders* – Moffat, Alistair, *The Borders: A History of the Borders from Earliest Times*, Birlinn Ltd 2007.
- Moreton, *Eighth-Century Gelasian Sacramentary* – Moreton, B. *The Eighth-Century Gelasian Sacramentary*, Oxford 1976.
- Moorhead, *Popes and the Church of Rome* – Moorhead John, *The Popes and the Church of Rome in Late Antiquity*, Routledge 2014.
- Naismith, *Money and Power* – Naismith, Rory, *Money and Power in Anglo-Saxon England: The Southern English Kingdoms, 757-865*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Needham, *Two Thousand Years* – Needham N. R., *Two Thousand Years of Christ's Power*, Vol. II: *The Middle Ages*, Grace Publications 2000.
- Nelson, *Libera Vox* – Nelson, Janet L., “The Libera Vox of Theodulf of Orleans,” in *Discovery and Distinction in the Early Middle Ages: Studies in Honor of John J. Contreni*, ed. S. Stofferahn, C. Chandler, Kalamazoo 2013.

- Nelson, *Opposition to Pilgrimage* – Nelson, Janet L., “Opposition to Pilgrimage in the Reign of Charlemagne?”, *Rome and Religion in the Medieval World*, Ashgate 2014.
- Netzer, *Early Scriptorium at Echternach* – Netzer, Nancy “The Early Scriptorium at Echternach: The State of the Question”, in. *Willibrord: Apostel der Niederlande Gründer der Abtei Echternach*, eds. Georges Kiesel; Jean Schroeder, Editions Saint-Paul, Luxembourg 1989.
- New Schaff-Herzog Encyclopedia* – Herzog, Johann Jakob; Schaff, Philip, *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Vol. II, Nabu Press 2011.
- Noble, *Charlemagne and Louis the Pious* – Noble, Thomas F.X., *Charlemagne and Louis the Pious: Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, Pennsylvania State Press 2009.
- Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries* – Noble, Thomas F.X., “The Papacy in the Eight and Ninth Centuries”, in. *The New Cambridge Medieval History, vol. 2. c.700-c.900*, Cambridge University Press 2008.
- Noble, *Republic of St. Peter* – Noble Thomas F. X., *The Republic of St. Peter: The Birth of the Papal State, 680-825*, University of Pennsylvania Press 1986.
- Noble, *Soldiers of Christ* – Thomas F.X. Noble, Thomas Head, *Soldiers of Christ: Saint and Saints' Lives from Late Antiquity and the Early Middle Ages*, University Park, Pennsylvania State University Press 1995.
- Noble; Emerton. *The Letters of Saint Boniface* – Noble, Thomas F.X.; Ephraim Emerton. *The Letters of Saint Boniface*, Columbia UP 2000.
- Norris, *Church Vestments* – Norris, Herbert, *Church Vestments: Their Origin and Development*, Dover Publications 2002.
- Oakley, *Politics and Eternity* – Oakley, Francis, *Politics and Eternity: Studies in the History of Medieval and Early Modern Political*

- Thought* (Studies in the History of Christian Thought), Brill Academic Pub 1999.
- Oakley, *Celestial Hierarchies Revisited* – Oakley, Francis “Celestial Hierarchies Revisited: Walter Ullmann's Vision of Medieval Politics”, *Past & Present*, 60, Oxford University Press 1973.
- O’Brien, *Goscelin* – O’Brien, O’Keeffe, Katherine, “Goscelin and the consecration of Eve,” *Anglo-saxon England* 35, 2006.
- Ó Riain-Raedel, *Spuren Irischer* – Ó Riain-Raedel, Dagmar, “Spuren Irischer Gebetsverbrüderunge zur Zeit Virgils”, in. *Virgil von Salzburg – Missionar und Gelehrter*, ed. Heinz Dopsch und Roswitha Juffinger, Salzburg 1985.
- Ó Riain-Raedel, *Travels of Irish Manuscripts* – Ó Riain-Raedel, Dagmar, “The Travels of Irish Manuscripts: From the Continent to Ireland”, in. “*A Miracle of Learning*”: *Studies in Manuscripts and Irish Learning*, Essays in Honour of William O’Sullivan, eds. Toby Barnard, Dáibhí Ó Cróinín, Katharine Simms, Aldershot and Bookfield, Ashgate 1998.
- Oliver, *Beginnings of English Law* – Oliver, Lisi, *The Beginnings of English Law*, Toronto University Press, Toronto 2002.
- Owen-Crocker, Schneider, *Kingship* – Owen-Crocker, Gale R., Schneider, Brian W. *Kingship, Legislation and Power in Anglo-Saxon England*, Boydell Press, Woodbridge 2013.
- Page, *Anglo-Saxon Episcopal Lists* – Page, R. I., “Anglo-Saxon Episcopal Lists”, *Nottingham Medieval Studies*, 9, 1965.
- Page, *Anglo-Saxon Episcopal Lists* – Page, R. I. “Anglo-Saxon Episcopal Lists, Part III”, *Nottingham Medieval Studies* 10, 1966.
- Palliser, *Review article: the 'minster hypothesis'* – Palliser D. M., “Review article: the 'minster hypothesis': a case study”, *Early Medieval Europe* 5 1996, 207-214.
- Palmer, *The vigorous rule* – Palmer, J. “The ‘vigorous rule’ of Bishop Lull: between Bonifatian mission and Carolingian church control”,

- Early Medieval Europe*, 2005, Volume 13, Issue 3, 249-276.
- Pastoral Care before the Parish – Pastoral Care before the Parish*, eds. Blair, Sharpe, Leicester University Press 1992.
- Partner, *Lands of St. Peter* – Partner, Peter, *The Lands of St. Peter: The Papal State in the Middle Ages and the Early Renaissance*, University of California Press 1972.
- Palgrave, *Rise and Progress of the English Commonwealth* – Palgrave Francis, *The Rise and Progress of the English Commonwealth. Anglo-Saxon Period*, London 1832.
- Parker Chronicle and Laws* – *The Parker Chronicle and Laws (Corpus Christi College, Cambridge, MS. 173): A Facsimile*, ed. R. Flower, H. Smith, Early English Text Society, London 1941.
- Peltier, *Adalhard, Abbe de Corbie* – Peltier, Henri *Adalhard, Abbe de Corbie*, Societe des antiquaires de Picardie, Amiens 1969.
- Pestell, *Landscapes of Monastic Foundation* – Pestell, Tim *Landscapes of Monastic Foundation: The Establishment of Religious Houses in East Anglia, c.650-1200*, Boydell Press 2004.
- Pffaf, *Liturgy in Medieval England* – Pffaf, Richard, *The Liturgy in Medieval England*, Cambridge University Press 2009.
- Phelan, *Formation of Christian Europe* – Phelan, Owen M. *The Formation of Christian Europe: The Carolingians, Baptism, and the Imperium Christianum*, Oxford University Press 2014.
- Phelan, *Textual Transmission* – Phelan, Owen M. “Textual Transmission and Authorship in Carolingian Europe: Primo Paganus, Baptism, and Alcuin of York”, *Revue Bénédictine*, Volume 118, Issue 2, 2008, 262-288.
- Plummer, *Two of the Saxon Chronicles* – Plummer, C. *Two of the Saxon Chronicles Parallel*, Oxford 1892-1899, I.
- Pizarro, *Writing Ravenna* – Pizarro, J. M. *Writing Ravenna: A Narrative Performance in the Ninth Century*, University of Michigan Press 1995.

- Plunkett, *Suffolk* - Plunkett, Steven, *Suffolk in Anglo-Saxon Times*, The History Press Ltd. 2005.
- Поповић, *Спорови о датуму слављења Васкрса* – Поповић, Р., “Спорови о датуму слављења Васкрса у Древној Цркви,” in. *Календарско знање и допринос Милушина Миланковића*, Београд 2012.
- Poole, *Lectures on the History* – Poole, R.L., *Lectures on the History of the Papal Chancery Down to the Time of Innocent III*, Cambridge University Press, Cambridge 1915.
- Poole, *Chronology of Bede's* – Poole, R. L. “The Chronology of Bede's *Historia Ecclesiastica* and the Councils of 678-9”, *Studies*, 1918, 51-67.
- Poole, *Wilfrid and the See of Ripon* – Poole, Reginald L. “St. Wilfrid and the See of Ripon”, *The English Historical Review*, Vol. 34, No. 133, 1919.
- Poole, *Wilfrid and the See of Ripon* – Poole, R. L., “St. Wilfrid and the See of Ripon”, *Studies in Chronology*, ed. A. L. Poole, Oxford 1934.
- Porter, *Study in the liturgical reforms of Charlemagne* – Porter, Harry Boone, *A study in the liturgical reforms of Charlemagne: the reform of holy baptism and the other sacraments under Charles the Great*, University of Oxford, Oxford 1954.
- Pounds, *History of the English Parish* – Pounds, N.J.G., *A History of the English Parish*, Cambridge University Press 2004.
- Preest, *William of Malmesbury* – Preest, David, *William of Malmesbury: The Deeds of the Bishops of England (Gesta Pontificum Anglorum)*, The Boydell Press, Woodbridge 2002.
- Potthast, *Bibliotheca* – Potthast, *Bibliotheca historica medii ævi* I, H. Kastner, Berlin 1862-1868.
- Pounds, *History of the English Parish* – Pounds, N.J.G. *A History of the English Parish*, Cambridge University Press 2004, 12.
- Purton, *History of the Early Medieval Siege* – Purton Peter Fraser, *A History of the Early Medieval Siege, C. 450-1220*, Boydell Press 2010.

- Пузовић, *Црквене и њолиџичке ѓриликe* – Пузовић, Владислав, *Црквене и њолиџичке ѓриликe у доба Великоџ раскола 1054. ѓодинe*, Хришћански културни центар, Београд 2008.
- Rau, *Briefe des Bonifatius* – Rau, Reinhold, *Briefe des Bonifatius; Willibalds Leben des Bonifatius*, *Ausgewählte quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters IVb. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1968.*
- Readers, Texts and Compilers* – *Readers, Texts and Compilers in the Earlier Middle Ages* (Church, Faith and Culture in the Medieval West), ed. Martin Brett, Kathleen G. Cushing, Ashgate 2009.
- De temporum ratione* – *De temporum ratione*, in *Bedaе opera didascalica 2*, ed. Jones, Charles W., *Corpus Christianorum Series Latina*, 123B, Brepols, Turnhout 1997. (*Bede: The Reckoning of Time*, trans. Wallis, Faith, Liverpool University Press, Liverpool 1999/2004).
- Regesta Pontif. Roman* – Paul Fridolin Kehr, *Regesta Pontif. Roman.: Italia Pontifica*, Berlin 1906.
- Reign of Charlemagne* – *The Reign of Charlemagne*. ed. Kurze, Friedrich, trans. Loyn, H.R.; J. Percival, London 1975.
- Rhidian, *Canon Law* – Rhidian Jones, *The Canon Law of the Roman Catholic Church and the Church of England*, T&T Edinburgh 2000.
- Reynolds, *Unity and Diversity* – Reynolds, Roger E. “Unity and Diversity in Carolingian Canon Law Collections: The Case of the *Collectio Hibernensis* and Its Derivatives,” in *Carolingian Essays: Andrew W. Mellon Lectures in Early Christian Studies*, ed. U.R. Blumenthal, Catholic University of America Press, Washington, D.C. 1983.
- Richardson; Hopkins, *On the Athanasian Creed* – Richardson, Herbert; Hopkins, Jasper, “On the Athanasian Creed”, *The Harvard Theological Review* 60/4, 1967, 483-484.
- Richards, *Anglo-Saxon settlements* – Richards, J.D. “Anglo-Saxon settlements and archeological visibility in the Yorkshire Wolds”, in.

- Early Deira: Archaeological studies of the East Riding in the fourth to ninth centuries AD*, eds. Helen Geake, Jonathan Kenny, Oxbow Books 2000.
- Richards, *Texts and Their Traditions* – Richards, Mary P. *Texts and Their Traditions in the Medieval Library of Rochester Cathedral Priory*, American Philosophical Society 1988.
- Riché, *Carolingians* – Riché, Pierre, *The Carolingians: A Family Who Forged Europe*, Philadelphia 1993.
- Richter, *Canterbury Professions* – *Canterbury Professions*, ed. Michael Richter, Canterbury and York Society vol. LXVII, Devonshire press, Torquay 1973.
- Rogers, *Annals of the coinage of Great Britain* – Ruding Rogers, *Annals of the coinage of Great Britain and its dependencies: from the Earliest Period of authentic History to the Reign of Victoria*, Volume 1, London 1840.
- Rollason, *Northumbria* – Rollason, David, *Northumbria, 500-1100: Creation and Destruction of a Kingdom*, Cambridge University Press 2003.
- Romanides, *Franks, Romans* – Romanides, J. *Franks, Romans, Feudalism and Doctrine*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline 1981.
- Ropes, *Greek Text of Codex Laudianus* – Ropes, J. H. “The Greek Text of *Codex Laudianus*”, *Harvard Theological Review* XVI, Cambridge 1923.
- Reuter, *Germany* – Reuter, Timothy. *Germany in the Early Middle Ages 800-1056*, Longman, New York 1991.
- Ryan, *Archbishop Ecgberht* – Ryan, Martin J. “Archbishop Ecgberht and his Dialogus”, in. Rumble, Alexander R. *Leaders of the Anglo-Saxon Church From Bede to Stigand*, Boydell Press, Woodbridge 2012.
- Rumble, *Introduction* – Rumble, Alexander R., “Introduction: Church Leadership and the Anglo-Saxons”, in. *Leaders of the Anglo-Saxon Church From Bede to Stigand*, ed. Rumble, Alexander R., Boydell Press, Woodbridge 2012.

- Sayers, *Thomas of Marlborough – Thomas of Marlborough, History of the Abbey of Evesham*, ed. trans. Jane Sayers, Leslie Watkis, Oxford University Press 2003.
- Schaff, *Creeds of Christendom* – Schaff, Philip, *The Creeds of Christendom: History of the Creeds*, Vol. I, Part I, Cosimo Classics, 2013.
- Scholz, *Carolingian chronicles* – Scholz, Bernhard Walter, *Carolingian chronicles: Royal Frankish annals and Einthard's Histories*, University of Michigan Press 1970.
- Scholz, *Eadmer's Life of Bregwine* – Scholz, B. “Eadmer's *Life of Bregwine, Archbishop of Canterbury, 761-764*”, *Traditio*, Vol. 22, 1966.
- Schutz, *Carolingians in Central Europe* – Schutz, Herbert, *The Carolingians in Central Europe, Their History, Arts, and Architecture: A Cultural History of Central Europe, 750-900 (Cultures, Beliefs and Traditions Medieval and Early Modern Peoples)*, Brill Academic Pub 2004.
- Siecienski, *Filioque* – Siecienski A. Edward, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, Oxford Studies in Historical Theology, Oxford University Press, Oxford 2010.
- Siebig, *Der Zentralbau des Domes zu Aachen* – Siebig, Hans-Karl, *Der Zentralbau des Domes zu Aachen: Unerforschtes und Ungewisses*, Worms 2004.
- Siewers, *Landscape* – Siewers, Alfred, “Landscape of Conversion: Guthlac’s Mound and Grendel’s Mere as Expression of Anglo-Saxon Nation Building”, *Viator* 34, 2003.
- Sims-Williams, *Religion and literature in Western England* – Sims-Williams, Patrick. *Religion and literature in Western England, 600-800*, Cambridge University Press, 2005.
- Sims-Williams, *St. Wilfrid* – Sims-Williams, “St Wilfrid and Two Charters Dated AD 676 and 680”, *Journal of Ecclesiastical History* vol. 39, 163-175.
- Sisam, *Anglo-Saxon Royal Genealogies* – Sisam, Kenneth “Anglo-Saxon Royal Genealogies”, *Proceedings of the British Academy* 39, 1953.

- Speck, *Artabasdos, Bonifatius* – Speck, Paul “Artabasdos, Bonifatius und die drei Pallia,” *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 76, 1985, 179-95.
- Soldiers of Christ* – *Soldiers of Christ: Saints and Saints' Lives from Late Antiquity and the Early Middle Ages*, ed. Thomas Head; Thomas F. X. Noble, Penn State University Press 2011.
- Stephens; Leyser, *Berhtwald* – Stephens, W. R. W.; Leyser, Henrietta. “*Berhtwald (c. 650–731)*” *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- St. Boniface, English correspondence* – *St. Boniface, Archbishop of Mainz, English correspondence, being for the most part letters exchanged between the Apostle of the Germans and his English friends*, University of Toronto Libraries 1911.
- Stenton, *Anglo-Saxon England* – Stenton, Frank, *Anglo-Saxon England*, Oxford University Press, 3rd edition, Oxford 2001.
- Stenton, *Latin Charters* – Stenton, Frank Merry, *The Latin Charters of the Anglo-Saxon Period*, Clarendon Press, Oxford 1955.
- Stenton, *Supremacy of the Mercian Kings* – Stenton F. M., “The Supremacy of the Mercian Kings”, *The English Historical Review*, Vol. 33, No. 132, 1918.
- Stenton, *Early History of the Abbey of Abingdon* – Stenton, F. M., *The Early History of the Abbey of Abingdon*, Reading 1913.
- Stenton, *Preparatory to Anglo-Saxon England* – Stenton, F. M., *Preparatory to Anglo-Saxon England: Being the Collected Papers of Frank Merry Stenton*, ed. Lady Doris Mary, Oxford University Press 2000.
- South Saxons* – *The South Saxons*, ed. Peter Brandon, Chichester, Phillimore 1978.
- Soldiers of Christ* – *Soldiers of Christ: Saints and Saints' Lives from Late Antiquity and the Early Middle Ages*, ed. Thomas F. X. Noble, Thomas Head, Penn State University Press 2011.
- Somerville, *Vikings* – Somerville, Angus A. *The Vikings and Their Age*, University of Toronto Press 2013.

- Stephenson, *Oswald of Worcester* – Stephenson Brooks, *St. Oswald of Worcester*, A&C Black, 1996.
- Stewartby, *Moneyers* – Stewartby, L., “Moneyers in the Written Records”, in. *Kings, Currency and Alliances: History and Coinage of Southern England in the Ninth Century*, eds. M. A. S. Blackburn, D. N. Dumville, Woodbridge 1998.
- Stockmeier, *Election of bishops* - Stockmeier P., “The election of bishops by the clergy and people in Early Church”, *Concilium* 137, 1980.
- Story, *After Bede* – Story, Joanna, “After Bede: continuing the Ecclesiastical History”, in. *Early Medieval Studies in Memory of Patrick Wormald* ed. Stephen David Baxter, Ashgate 2009.
- Story, *Carolingian Connections* – Story, Joanna, *Carolingian Connections: Anglo-Saxon England and Carolingian Francia, c. 750-870*, Aldershot, Ashgate 2003.
- Story, *Charlemagne* – Story, Joanna, *Charlemagne: Empire and Society*, Manchester University Press 2005.
- Southern, *Saint Anselm* – Southern, R. W. *Saint Anselm and His Biographer*, Cambridge 1963.
- Sullivan, *Carolingian Mission* – Sullivan, Richard E. “The Carolingian Mission and the Pagan,” *Speculum* 28, 1953.
- Sullivan, *Early Medieval Missionary Activity* – Sullivan, Richard E. “Early Medieval Missionary Activity: A Comparative Study of Eastern and Western Methods,” *Church History* 23, 1954.
- Sullivan, *Carolingian Missionary Theories* – Sullivan, Richard E. “Carolingian Missionary Theories,” *Catholic Historical Review* 42, 1956/57.
- Sullivan, *Papacy and Missionary Activity* – Sullivan, Richard E. “The Papacy and Missionary Activity in the Early Middle Ages,” *Mediaeval Studies* 17, 1955.
- Sullivan, *Carolingian Age* – Sullivan, Richard E. “The Carolingian Age: Reflections on Its Place in the History of the Middle Ages,” *Speculum* 64, 1989.

- Тодић, *Галиканска Литургија* – Тодић, Драгица, “Галиканска Литургија,”
Бојословје LXIV 1-2, 2005.
- Talbot, *Anglo-Saxon Missionaries in Germany* – Talbot, C. H. *The Anglo-Saxon Missionaries in Germany, Being the Lives of SS. Willibrord, Boniface, Leoba and Lebuin together with the Hodoepicicon of St. Willibald and a selection from the correspondence of St. Boniface*, Sheed and Ward, London and New York 1954.
- Taylor, *Bath Abbey* – Taylor, Ann, *Bath Abbey 1499-1999 Quincentenary Celebrations*, Bath Abbey 1999.
- Thacker, *Bede’s Ideal of Reform* – Thacker, A. “Bede’s Ideal of Reform,” in. *Ideal and Reality in Frankish and Anglo-Saxon Society*, ed. Patrick Wormald, Donald Bullough, Roger Collins, Basil Blackwell 1983.
- Thatcher, *Source Book for Mediaeval History* – Thatcher Oliver J., *A Source Book for Mediaeval History. Selected Documents Illustrating the History of Europe in the Middle Age*, “The Oath of Boniface to Pope Gregory II”, 1905.
- The New Cambridge Medieval History* – *The New Cambridge Medieval History*, vol. 2. c.700-c.900, Cambridge University Press 2008.
- Thompson, *Anglo-Saxon Royal Diplomas* – Thompson, S. D., *Anglo-Saxon Royal Diplomas: a Palaeography*, Publications of the Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies, Woodbridge 2006.
- Thomson, *William of Malmesbury* – Thomson, R. M., *William of Malmesbury: Gesta Pontificum Anglorum: Volume II: General Introduction and Commentary*, Clarendon Press, Oxford 2007.
- Thorpe, *Ancient Laws* – Thorpe, *Ancient Laws and Institutes of England: Comprising Laws Enacted under the Anglo-Saxon Kings from Aethelbirht to Cnut*, Volume 1, Cambridge University Press 2012.
- Tinti, *Pastoral Care in Late Anglo-Saxon England* – Tinti, Francesca, *Pastoral Care in Late Anglo-Saxon England*, Boydell Press 2005.

- Tierney, *Authority and Power* – Tierney, B. *Authority and Power*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Trompf, *Concept of the Carolingian Renaissance* – Trompf G. W., “The Concept of the Carolingian Renaissance”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 34, No. 1, University of Pennsylvania Press, 1973.
- Truss, *Eats* – Truss, Lynne, *Eats, Shoots & Leaves*, Gotham Books, New York 2003.
- Two of the Saxon Chronicles* – *Two of the Saxon Chronicles Parallel with Supplementary Extracts from the Others*, ed. C. Plummer, Oxford 2000.
- Ullmann, *Growth of Papal government* – Ullmann, Walter *The growth of Papal government in the Middle Ages: A study in the ideological relation of clerical to lay power*, Methuen 1970.
- Ullmann, *Carolingian Renaissance* – Ullmann, Walter, *The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship*, Routledge 2010.
- Ullman, *Public, welfare and social legislation* – Ullman, W. “Public, welfare and social legislation in the early medieval councils”, *Studies in Church History*, 7, 1971.
- Urban, *History of Christian Spirituality* – Urban T. Holmes, *A History of Christian Spirituality: An Analytical Introduction*, Seabury Press, New York 1980.
- Van Engen, *Historiographical Problem* – Van Engen, John, “The Christian Middle Ages as an Historiographical Problem”, *The American Historical Review* Vol. 91, No. 3, 1986.
- Verbruggen, *Art of Warfare in Western Europe* – Verbruggen J. F., *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages: From the Eighth Century*, BOYE6 1954.
- Ђуровић, *Проблем ауторства* – Ђуровић, Зоран, “Проблем ауторства Символа вере Григорија Чудотворца”, in. *Српска теологија данас* 2009, ed. Богољуб Шијаковић, Београд 2010.

- Živkovic, *Annales Regni Francorum* – Živkovic, Tibor, “The ‘Original’ and the ‘Revised’ *Annales Regni Francorum*”, *Историјски часопис*, LIX, Београд 2010.
- Чаировић, *Црквена историја енглеског народа* – Чаировић, И. “Црквена историја енглеског народа Беде Венерабилиса као историјски извор”, *Богословље* LXXIII, 1/2014, Београд, 175-182.
- Чаировић, *Појам и циљ мисионарења* – Чаировић, И, “Појам и циљ мисионарења у хришћанској Цркви на Истоку и Западу (од VII до X века)”, *Теолошки њоїлеги* XLV, Београд 1/2012.
- Чаировић, *Служба викарног епископа* – Чаировић, И, “Служба викарног епископа у VIII веку у Западној Европи”, *Теолошки њоїлеги* XLVI, Београд 1/2013, 179-189.
- Wallace-Hadrill, *Historical Commentary – Bede’s Ecclesiastical History of the English People*, A Historical Commentary by J. M. Wallace-Hadrill, Oxford University Press, 1993.
- Wallace-Hadrill, *Frankish Church* – Wallace-Hadrill, J. M. *The Frankish Church*, Oxford University Press, Oxford 1984.
- Wallace-Hadrill, *Rome and the Early English Church* – Wallace-Hadrill J. M., “Rome and the Early English Church: Some Questions of Transmission,” in. *Early Medieval History*, Oxford 1975.
- Wallace-Hadrill, *Ideal and reality* – Wallace-Hadrill, J.M. *Ideal and reality in Frankish and Anglo-Saxon society*, Blackwell Publishers 1983.
- Wallace-Hadrill, *Charlemagne and England* – Wallace-Hadrill, “Charlemagne and England”, *Early Medieval History*, 1975, 155-180.
- Wallace-Hadrill, *War and Peace* – Wallace-Hadrill J., “War and Peace in the Early Middle Ages”, in. *Early Medieval History*, Basil Blackwell, Oxford 1975.

- Wallach, *Alcuin's Epitaph* – Wallach, Luitpold, “Alcuin's Epitaph of Hadrian I: A Study In Carolingian Epigraphy”, *The American Journal of Philology*, Vol. 72, No. 2, 1951.
- Wallach, *Alcuin and Charlemagne* – Wallach, L. *Alcuin and Charlemagne*, Ithaca, 1968.
- Wallach, *Alcuin on Virtues* – Wallach, L., “Alcuin on Virtues and Vices: A Manual for a Carolingian Soldier”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 48, No. 3, 1955.
- Walker, *St. Columban* – Walker G.S.M., “St. Columban. Monk or Missionary?”, in. *The Mission of the Church and the Propagation of the Faith*, Seventh Summer Meeting and the Eighth Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society, ed. G. J. Cuming, Cambridge University Press 2009.
- Wampach, *Geschichte* – Wampach, C. *Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter: Untersuchungen über die Person des Gründers, über die Kloster- und Wirtschaftsgeschichte auf Grund des Liber aureus Epternacensis (698-1222)*, Luxemburg 1929-1930.
- Wansbrough, *Boniface* – Wansbrough, Henry OSB, “St. Boniface, Monk and Missioner,” in. *Prayer and Thought in Monastic Tradition: Essays in Honour of Benedicta Ward SLG*, eds. Santha Bhattacharji, Dominic Mattos, Rowan Williams, Bloomsbury T&T Clark 2014.
- Webb, *Age of Bede* – *The Age of Bede*, eds. J. F. Webb; D. H. Farmer, 1983.
- Welch, *Kingdom of South Saxons* – Welch, M. “The Kingdom of South Saxons; the origins”, ed. Basset, London 1989.
- Whitelock, *Pre-Viking* – Whitelock, D. “The Pre-Viking age Church in East Anglia”, *Anglo-Saxon England* 1.
- Whitney, *Earlier Growth of Papal Jurisdiction* – Whitney, J. P. “The Earlier Growth of Papal Jurisdiction”, *Cambridge Historical Journal*, Vol. 4, No. 1 (1932), 1-9.

- Wickham, *Inheritance of Rome* – Wickham, Chris, *The Inheritance of Rome: Illuminating the Dark Ages 400-1000*, Penguin Books 2010.
- Wilson, *English Mass-Books* – Wilson, H. A. “English Mass-Books in the Ninth Century,” *Journal of Theological Studies* 3, 1902, 430-33.
- William of Malmesbury's Chronicle* – *William of Malmesbury's Chronicle of the Kings of England: From the Earliest Period to the Reign of King Stephen*, ed. John Sharpe, Nabu Press, 2010.
- Williams, *Death and Memory* – Williams, Howard, *Death and Memory in Early Medieval Britain*, Cambridge Studies in Archeology, Cambridge University Press 2006.
- Williams, *Kingship and Government* – Williams, A. *Kingship and Government in Pre-Conquest England c. 500–1066*, London, MacMillan Press 1999.
- Willemien, *Texture of Tradition* – Willemien, Otten, “The Texture of Tradition: The Role of the Church Fathers in Carolingian Theology,” in *The Reception of the Church Fathers in the West: From the Carolingians to the Maurists*, ed. Irena Dorota Backus, Brill 1997.
- Wilkins, *Concilia* – *Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae, a Synodo Verolamiensi, A.D. CCCCXLVI. Londinensem A.D. MDCCXVII. Accedunt Constitutiones et alia ad historiam Ecclesiae Anglicanae spectantia*, Wilkins, David, R. Gosling, Fleet-Street, Londini 1737.
- Wilfrid at Hexham* – *St. Wilfrid at Hexham*, ed. D. P. Kirby, Newcastle 1973.
- Winterbottom, *William of Malmesbury* – Winterbottom, Michael, “William of Malmesbury and the Normans”, *The Journal of Medieval Latin* 20, 2010.
- Witney, *Period of Mercian Rule in Kent* – Witney, K. P. “The Period of Mercian Rule in Kent, and a Charter of A. D. 811”, *Archæologia Cantiana* 54, 1987.
- Wolf, *Peripetie in des Bonifatius* – Wolf, Gunther G., “Die Peripetie in des Bonifatius Wirksamkeit und die Resignation Karlmanns d.Ä.

- 745/747”, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 45, 1999.
- Wood, *Bede's Northumbrian Dates* – Susan Wood, “Bede's Northumbrian dates again”, *English Historical Review* 98, 1983, 280-96.
- Wood, *Proprietary Church* – Wood, Susan, *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford University Press 2006.
- Wood, *Merovingian Kingdoms* – Wood, Ian, *The Merovingian Kingdoms 450-751*, Routledge 1993.
- Wood, *Merovingian North Sea* – Wood, I. N. “The Merovingian North Sea”, *Alingsas*, Viktoria Smith, Bokförlag, 1983.
- Wood, *Missionaries* – Wood, I. “Missionaries and the Christian frontier”, in.: *The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians*, cur. W. Pohl – I. Wood – H. Reimitz, in. *The Transformation of the Roman World*, 10, Leiden 2001.
- Wood, *Northumbrians and Franks* – Wood, I., “Northumbrians and Franks in the age of Wilfrid”, *Northern History*, 31, 1995.
- Wood, *Thrymas* – Wood, Ian, “Thrymas, Sceattas and the Cult of the Cross”, *Two Decades of Discovery*, Boydell Press, Woodbridge 2008.
- Wood, *Ripon, Francia* – Wood, I., “Ripon, Francia and Franks Casket in the Early Middle Ages”, *Northern History*, 26, 1990.
- Wood, *Proprietary* – Wood, S. *The Proprietary of Church in Medieval West*, Oxford Wormald, *Age of Bede and Aethelbald* – Wormald, Patrick, “The Age of Bede and Aethelbald”, in. *The Anglo-Saxons*, ed. Campbell, Oxford University Press, Oxford 2006.
- Wormald, *Bede, Bretwaldas* – Wormald, P. “Bede, the *Bretwaldas*, and the origin of the *Gens Anglorum*”, in *Ideal and Reality in Frankish and Anglo-Saxon Society*, eds. P. Wormald,; D. Bullough; R. Collins, Oxford, 1983.
- Wormald, *Bede and the Conversion of England* – Wormald, P., *Bede and the Conversion of England: the Charter Evidence*, Jarrow Lecture 1984.

- Wormald, *Handlist* – Wormald, P., “A Handlist of Anglo-Saxon Lawsuits”, *Anglo-Saxon England* 17, 1988, 247-81.
- Wormald, *Conversion of Anglo-Saxon aristocracy* – Wormald, P. “Bede, Beowulf and the Conversion of Anglo-Saxon aristocracy”, *Bede and Anglo-Saxon England*, ed. Wilmot-Buxton, *Alcuin* – Wilmot-Buxton E.M., *Alcuin*, P.J. Kenedy & Sons, New York 1922.
- Wormald, *Making of English Law* – Wormald, Patrick, *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*, Volume I: *Legislation and its Limits*, Blackwell Publishers, Oxford 2001.
- Wormald, *First Code of English Law* – Wormald, Patrick, *The First Code of English Law*, Canterbury 2005.
- Yorke, *Conversion of Britain* – Yorke, Barbara, *The Conversion of Britain: Religion, Politics and Society in Britain c. 600–800*, Pearson/Longman, London 2006.
- Yorke, *Kings and Kingdoms* – Yorke, Barbara, *Kings and Kingdoms of Early Anglo-Saxon England*, Routledge, London-New York 1990.
- Yorke, *Kingdom of East Saxons* – Yorke, Barbara, “The Kingdom of East Saxons”, *Anglo-Saxon England* 14, eds. Clemons, Peter; Keynes, Simon; Lapidge, Michael, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Yorke, *Origins of Mercia* – Yorke, Barbara, “The Origins of Mercia”, in *Mercia: An Anglo-Saxon kingdom in Europe*, eds. Brown, Michelle P.; Farr, Carole A., Continuum 2001.
- Yorke, *Vocabulary of Anglo-Saxon Overlordship* – Yorke, Barbara A. E., “The Vocabulary of Anglo-Saxon Overlordship,” in *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History*, 2, eds. David Brown; James Campbell; Sonia Chadwick Hawkes; *BAR*, British Series 92, 1981.

Електронски извори:

Англо-саксонске даровнице и дипломе:

(посећено у периоду 2009-2015)

<http://www.esawyer.org.uk/charter/23.html>

<http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=get&type=charter&id=15>.

www.trim.cam.ac.uk/chartwww/NewRegReg.html

<http://www.magd.ox.ac.uk/libraries-and-archives/archives/online-catalogues/dodds-parker>

[/provenance](#).

Дигитална библиотека Универзитета у Кембриџу:

<http://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-FF-00001-00025-00001/11> посећено 6. септембра 2013.

Code of Canon Law, канон 431-459, <http://www.intratext.com/IXT/ENG0017/> посећено 12. марта 2015.

An outline resource assessment and research framework for the archaeology of Worcester, Worcester 2007, <http://www.worcester.gov.uk/documents/10499/47612/Worcester+Research+Framework+v2.51-reduced.pdf/bc7e8fb8-f6fc-4061-b483-f22dabae323c>, посећено 21. октобра 2014.

Textus de Ecclesia Roffensi per Ernulphum episcopum.

<http://enriqueta.man.ac.uk/luna/servlet/media/book/showBook/Man4MedievalVC~4~4~>

990378~142729, посећено 21. децембра 2014.

Енглески закони

<http://www.earlyenglishlaws.ac.uk/laws/manuscripts/bu/?nb=2775&tp=d>, и

<http://www.earlyenglishlaws.ac.uk/laws/manuscripts/bu/?nb=2775&tp=ob>, посећено 23. маја 2013. године.

Лулово вероисповедање

(<http://www.pase.ac.uk/jsp/Sources/DisplaySourceFactoids.jsp?sourceKey=1537>, посећено 2.2.2012.)

Римске виле у Ехтернаху

<http://www.mnha.lu/en/Roman-Villa-Echternach>, посећено 27. марта 2013. године.

Codex Diplomaticus Ævi Saxonici

Codex Diplomaticus Ævi Saxonici, ed. Kemble, John Mitchell, 1839 - <http://www.archive.org/details/codexdiplomatic00kembgoog>, посећено 16. јануара 2012. године.

Alcuin, Epitaphum

<http://www.thelatinlibrary.com/alcuin/epitaphium.shtml> посећено 30. децембра
2014. године.

Увод

После 400. године Христове ере границе Римског Царства су се – из године у годину – смањивале, али се – у истом периоду – Хришћанство систематски ширило континенталним делом Западне Европе. Тако, може да се каже да је узрочно-последичним везама, које је створила Римска Црква у вековима који предстоје, обновљено нарушено јединство Западног Римског Царства, не само у географском, већ и у верском смислу. Рим је постао јединствено средиште Цркве на Западу, а од папе Григорија Великог (590-604) овај град преузима улогу расадника мисионара који су ширили хришћанску веру свуда по Западној Европи. Дакле, после 600. године доба варварских пустошења, која су разорила Западно Римско Царство, смењује доба мисионарских деловања на обнављању и у демографском, и у географском смислу. Овај период може да се окарактерише речима – *христиијанизација* и *еванџелизација* (*ѿоновно ѿројоведанье* и *реформисанье засѿарелоѿ*, односно обнова и устројство Цркве на основама Светог Предања и укидање паганских реликта у животу верника и у самом обреду и богослужбеној пракси).

Током историје било какав покушај да се нека племенска или етничка заједница христијанизује зависио је од много фактора, а сваки је – почев од Британског острва, па све до Индије – био посебан на свој начин. Углавном је – од раних почетака хришћанске мисије – све полазило од иницијативе једног човека, која се преносила на мање групе људи са идејом да мисионаре и шире Христову благу реч, а затим и да мењају навике, веровања и идеје у заједници, у којој мисионаре. Адолф фон Харнак тврди да нема паганских извора који би показали у шта су они – којима се проповедало – веровали и о чему су размишљали, док су слушали проповеди хришћанских мисионара.¹ Са друге стране, Рамзи Мекмулен наводи да је неумесно говорити да је мисија вршена на *ѿолој земљи*, односно међу људима који су били *tabula rasa*, те да не треба

¹ Harnack, *Mission*, 34.

игнорисати и мишљење, и обичаје преобраћеника.² Следећи Мекмуленове ставове, први корак који би требало направити јесте познање и спознаја фундаменталне разлике између народне религије и васељенске – нормативне – хришћанске вере у тренутку мисионарења. Припрема за християнизацију јесте оно што приликом истраживања на тему мисионарења у раном средњем веку остаје недоречено, а то се у истраживању и анализи – некако – пребрзо прескочи, те се одмах пређе на саму мисију и крштење паганских краљева и племена. Та припрема се огледа у опису стања у Цркви која изводи мисију, а – да би мисија могла да буде истражена са више аспеката – потребно је да буде описан начин размишљања и мисионарска иницијатива клирика (на пример, папе – који шаљу мисионаре или они – на пример, англо-саксонски монаси сами одлазе у мисионарска подручја како би проповедали Јеванђеље и ширили утицај на племена којима се проповеда). Управо из тог разлога је одабрана тема за ово истраживање: опис стања Цркве у Енглеској у VIII веку са свим импликацијама, које су се одразиле на однос Англо-саксонаца са Римом и Франачком државом приликом мисионарења острвских монаха на континенталним европским просторима, који су потпадали под духовну јурисдикцију Рима, а политички су били под окриљем Франачке државе. Мора се истаћи, да анализа мисионарске методологије захтева више простора, него што је на овом месту дозвољено, али је врло значајна за разумевање тадашњег друштва и релација између континенталног и острвског дела Западне Европе, зато ће у овом истраживању бити окарактерисан сам појам, а затим ће појам бити стављен у историјски контекст ради даље анализе и закључака на дату тему.

Сама християнизација и евангелизација у контексту Цркве у Енглеској од VI до VIII века имала је непосредан однос првенствено са Римом, а затим и са Франачком државом. Зашто? Християнизација Енглеске почела је доласком мање групе римских мисионара крајем VI века, да би се наставила током наредног столећа, који је означио почетак златне ере Цркве у Енглеској. Прва група римских мисионара је пролазила кроз франачку територију и, том приликом, добила упутства и – чак – помоћ у људству за мисионарење у Енглеској. И наравно, нико није помислио да ће поменути процес протећи брзо до коначне победе Хришћанства над паганством. Напротив, процес је трајао

² MacMullen, *Paganism*, 206.

будућих неколико генерација. Подсећања ради, Есекс и Сасекс су примили хришћанску веру тек у другој половини VII века.

У истом периоду – са друге стране – политичке конфузије на Острву доводиле су до тога да су се обласни краљеви врло брзо смењивали на престолу, те су острвским пределима доминантно владали час једни, час други. Процес християнизације је био врло важан не само са историјског, верског и културолошког, већ и са социолошког, антрополошког и – чак – са психолошког становишта за англо-саксонска племена у VII веку. Записи мисионарских напора и трудова постали су један од најранијих, врло добро, документованих извора за проучавање историје, културологије и социологије Енглеске, а затим и континенталног дела Западне Европе где су англо-саксонски монаси у VIII веку ширили веру.³ Из тог разлога су у уводном делу овог истраживања подробно описани коришћени историјски извори.

Ово истраживање треба да покаже да християнизација у англо-саксонској Енглеској, а затим и на германско-паганским просторима северозападних европских предела, у раном средњем веку нити је био процес еволуције унутар већ формираног друштва, нити је то била културна асимилација, мада обе карактеристике могу да буду мање или више пресудне у тумачењу развоја християнизације острвских племена. Када се паганска заједница, мања или већа, одреди за проповедање и мисионарење, процес започињу мање групе монаха (на пример, папа Григорије Велики је одредио англо-саксонску Енглеску за мисионарску област и тамо послао мању групу мисионара на челу са Августиним), који су странци за то паганско племе, првенствено покушавајући да измене етос тог народа, навике и обавезе према групи, што доводи до промене живота и погледа на свет.⁴

Преобраћење, крштење или већ речено – християнизација, појмови су који се често користе, са мање или више успеха, у објашњењу и тумачењу једног истог процеса. Ове појмове пратимо на страницама Светог Писма,

³ Miller, *Missions*, 30-34.

⁴ Geertz, *Ethos*, 126-41. Ив Конгар је тврдио да преображај у верском погледу може да подразумева многе факторе, који га се непосредно не дотичу, али посредно утичу на коначни исход. Cf. Congar, *Conversion*, 7-13. Половином XX века, Кенет Скот Латуре и Кристофер Доусон направили су веома добру анализу социо-културне историје Хришћанства и показали су како се мисија одразила на хришћанска, а како на нехришћанска друштва. Cf. Latourette, *History*, 45.

касније – агиографске књижевности, па све до данас, и они увек означавају учествовање Бога у историји човечанства, тако да ће и у овом раду, бити објашњено како је Бог преко англо-саксонских првојерараха, краљева, мисионара и интелектуалаца деловао у Западној Европи у периоду у којем су најављене многе социо-културне промене. Историјска истраживања друштвених преображаја мање се тичу богословских тежњи, а више се баве индивидуалним преобраћењима. Такав је случај био и у Енглеској, од једног преобраћеног краља, преобраћен је цео друштвени сталеж, а затим и цело племе. Затим од тог краља, односно племена, зракасто се простиру интересне зоне према свим областима Британског острва, тако да су англо-саксонска племена била више него преобраћена, била су християнизована и инкултуризована.

Проблеми су настали онда када су теолошке разлике, у једном историјском тренутку, непосредно кренуле паралелно уз напредак на пољу ширења вере. Тако је комплексност интерактивног процеса постала очигледна тек онда када су се нехришћанско друштво и хришћански мисионари ухватили у коштац. Џон ван Енген тек овај комплексни процес назива *християнизацијом*, што би могло и да буде прихваћено као једна од добрих премиса у овом истраживању.⁵ Може се рећи да концепт християнизације јесте друштвени процес много ширег обима, који би могао да се вишеструко сагледава, како са верске, а оно и са социолошке и психолошке стране. Истраживање историјских субјеката у оквиру християнизације морало би да се прошири и на поље социологије религије, до психолошких разматрања веровања, менталитета, те понашања друштва у измењеним околностима.⁶ Међутим, пошто је тема искључиво богословско-историјска ово запажање није могло да буде обрађено у оквиру исте, већ је то назнака за неко друго, аутономно, истраживање.

⁵ Van Engen, *Historiographical Problem*, 519-552

⁶ Овде треба поменути неке студије које могу да помогну у ширем сагледавању феномена християнизације, у контексту евангелизације – као првог корака – и коначне християнизације Енглеза на Острву у периоду VIII века: Sullivan, *Carolingian Mission*, 710-35; Sullivan, *Early Medieval Missionary Activity*, 19-24; Sullivan, *Carolingian Missionary Theories*, 277-85; Sullivan, *Papacy and Missionary Activity*, 51-99; Sullivan, *Carolingian Age*, 267-299; и опсежна студија која не излази из сфере истраживања Ричарда Саливана: MacMullen, Ramsay, *Christianizing the Roman Empire u Paganism in the Roman Empire*, New Haven, Yale University Press, 1981.

У контексту теме која ће бити обрађена на овим странама треба да буде наглашено да се, од почетка VII века, сва мисионарска енергија из Рима одбила као одраз у огледалу од најсеверније тачке римске мисије, Британског острва, назад на континентални део Западне Европе. Управо тај одраз биће и једна од тема овог истраживања. Ова рефлексија, која је све острвске мисионаре задојила римском праксом, раширила је англо-саксонски хришћански утицај по паганским пределима Фризије, северне Галије и Германије. То је био процес двоструке християнизације: из Рима ка Енглеској (крај VI века) и из Енгеске ка Риму (VIII век). Римски мисионари су са папиним благословом кренули ка Енглеској, а затим, уз помоћ англо-саксонских племића християнизовали сва племена на Британском острву. Енглески монаси са римском богослужбеном и мисионарском праксом на континенту добили су помоћ од Франака,⁷ зато је – у контексту процеса християнизације, који је непрестано обнављао народе у Западној Европи у раном средњем веку – неопходно оценити узрочно-последичне везе између Англо-саксонаца и Франака у VIII веку. Са овог аспекта посматрано, Енглеска није била пука периферија Царства која је Григоријевом мисијом увучена у римску једнообразност, јер су многи англо-саксонски клирици убрзо после Августина понелили Рим у свом срцу и створили нов менталитет носећи дубоко у себи римско-германски ген. Енглески јерарси су, од VII века, чврстим везама са Римом и западноевропским континентом направили систем у Западној Европи, који ће се врхунити у владавини цара Карла Великог, тако да је неопходно – у контексту описа стања у Цркви у Енглеској у VIII веку – истражити све острвске утицаје на Западну Европу. Зато је судбина паганских Саксонаца на западноевропском континенту била од веома великог значаја за нови (идејно и садржински англо-саксонски) концепт Карловог хришћанског царства. Иако би требало да сви историчари, који проучавају Цркву у Западној Европи у раном средњем веку, узму у обзир модерне погледе на друштво унутар којег се Црква развијала од мисионарске до јерархијско уређене, богочовечанске, организације, требало би анализирати и дomete истраживача из свих епоха – посебно из периода XVIII и XIX века, а затим и савременог доба – XX и XXI века.

⁷ Вилиброрд добија од Пипина Херсталског место Ехтернах где ће овај мисионар основати манастир, који ће постати средиште и расадник англо-саксонских мисионара који ће деловати према областима које оивичују реке Мозел и Рајна; а Бонифација ће политички и војно штитити Карло Мартел и његов син Пипин.

Треба имати на уму и то да у периоду раног средњег века на просторима Западне Европе не постоје супарничке Цркве, па чак ни супротстављена чврста црквено-јерархијска структура са новим приступом црквеном животу и теологији (само је *адопционизам* издвојен као богословски проблем на Западу, али је врло брзо решен), иако је то период који карактерише регионализована власт и у политичком и у верском погледу; као што – у периоду од VII до IX века – постоје разне јереси и расколи на Истоку. Папе у Риму и њихово окружење били су веома истрајни у обнављању Рима и римског јерархијског система, који је – уједно – био погодан за северне покровитеље – краљеве и цареve Франачке државе, тако да је веома битно да се нађе заједнички именилац за све узрочно-последичне везе, како на политичком, а оно и на верском пољу у Западној Европи.

У овом контексту поставља се питање да ли је тај заједнички именилац личност, народ или појава (*историјски феномен*) или све то заједно? Ако би се о томе промишљало дошло би се до ширег и опсежнијег закључка, а то би била личност или више њих из истог народа која је, односно које су, узроковале један или неколико историјских феномена који су утицали на каснију историју хришћанске Цркве на тлу Западне Европе. У овом истраживању ће бити поменути Англо-саксонци који су својим животом и радом у VIII веку унапредили мисионарски рад међу паганским племенима, затим јерархијску структуру у мисионарским пределима Западне Европе, а – на крају – и на просторима где су се преплитале верске и политичке јурисдикције Рима и Франачке државе.

Тема *Стање Цркве у Енглеској у VIII веку – однос са Римом и Франачком државом* настала је у оквиру ширих консултација са ментором протојерејем-ставрофором др Радомиром Поповићем, а подобна је због описа процеса христјанизације у Енглеској после VII века и установљавања римске праксе како на Острву, а оно и на континенталном делу Западне Европе, а затим и устројавања црквено-јерархијског система на Острву и на територијама које су биле под утицајем англо-саксонских мисионара (оснивање нових епархија, успостављања праксе саборовања црквеног клира, мисионарење на

континентални део Западне Европе). Међутим, сама тема која се тиче самог описа стања у Цркви у Енглеској у VIII веку постаће све комплекснија, како се буде подробније улазило у изворе из поменутог раздобља и студије о овој теми. Подобност ове теме потврдила су истраживања у оквиру географског ограничења, затим о слојевитости стања у Цркви у Енглеској (саборно одлучивање, богослужбена пракса, вероисповедање, канонско право, монаштво) и корелативност са Римом и са оближњим народима са континенталног дела Западне Европе.

Сам опсег истраживања веома ће бити комплексан. Биће испитан развој црквеног и богослужбеног живота у Цркви у Енглеској у VIII веку, јер су англо-саксонски мисионари утврдили себе у хришћанској вери и римској пракси, пошто су били у добрим односима са папом и са римском јерархијом, што су – касније – рефлектовали на паганске народе са континенталног дела Западне Европе. Стање у Цркви би подразумевало опис – канонски ваљано устројене – јерархијске структуре у контексту канонских достигнућа Васељенске Цркве (опис митрополитанског система, опис живота архиепископа Кентерберија и Јорка као најрелевантнијих представника Цркве у Енглеској, а уз то и однос енглеских црквених првојерарха и папâ из Рима, историјат саборâ и канонâ који су донети на тим саборима, кореспонденција енглеских клирикаâ са енглеским мисионаримаâ и веза између Острва и континенталног дела Западне Европе – уз истицање личности које су створиле услове за корелацију између Енглеске, Рима и Ахена: Вилфрид, Вилиброрд, Бонифације и Лул). У VIII веку сва христијанизована енглеска племена организована су и у политичком, и у верском погледу, установљена је чврста црквена структура и организација, основани су манастири, раширили су се светитељски култови, ојачали су и развили су се духовност, хришћанска култура и наука.

Енглеска. Многи ће се запитати зашто само Енглеска? Разлог за ограничење теме на англо-саксонска племена на Британском острву лежи у чињеници да су се представници германских племенаâ са Острва (који су тамо дошли у V веку), после неколико векова, као хришћани са римским предањем, вратили у прапостојбину, где су проповедали Христову благу реч, међу многобожачком браћом – Германима, тако да су заокружили етнички и демографски повратак, али са новим идејама, како на пољу вере и културе, а

оно и на пољу политике и друштва. Тај својеврсни историјски круг који су направили Англо-саксонци утицао је на европску цивилизацију и утро је нов и јединствен правац свим историјским феноменима и променама у каснијем раздобљу. Овај процес су неки историчари и теоретичари друштва подвели под појам *германизација*, који ће бити само поменут у једном сегменту овог истраживања. Управо та обновљена германизација, не као некад само *мачем и оињем*, већ сада и беседом и политичким утицајима поред тријумфалних војних похода, променила је судбину Западне Европе раног средњег века и донела нови ренесансни талас који је заплуснуо све европске пределе римског утицаја. Зато је анализа стања у Цркви у Енглеској у VIII веку неопходна како би се тумачиле, и коначно ставиле у исту раван, све верске, социолошке, културолошке и историјске промене у том периоду у Западној Европи.

Рад на тему о стању у Цркви у Енглеској у VIII веку, са посебним и – рекло би се – неопходним односом англо-саксонских пројерараха, монаха и мисионара са Римом и Франачком државом замишљен је у **два дела**.

Први део истраживања представиће дешавања у Енглеској у политичком контексту, а затим ће на то бити надовезана анализа историјских догађаја у Цркви у Енглеској у датом периоду, са посебним освртом на хептархијно политичко уређење и објашњење врховне власти (*bertwaldas*); на основу историја, хроника, житија, писама и осталих наративних извора. После самог описа догађаја у Цркви који ће бити започет разрешењем *Вилфридовој случаја*, биће описана јерархијска структура уз осврт на теорије о црквеној организацији (*манасџирска* и *ејархијска*), са дескрипцијом истакнутих клирика, у првом реду то ће бити *архиејискоји Кенџерберија* и *Јорка*. У овом одељку истраживања биће речи, неминовно, и о развоју богословских идеја у Цркви у Енглеској у VIII веку, односно биће одговорено на остављено по страни – чак и за савремене историчаре – питање, да ли је било филиоквистичких тежњи у вероисповедањима енглеских јерараха у периоду о коме говоримо; затим ће бити речи о богослужбеној пракси, коју су развили енглески клирици и монаси и која је имала реципроцитетан утицај у односу на богослужбену праксу у Риму и у Западној Европи; и биће речи о доприносу енглеских јерарха који су на црквеним саборима на Острву доносили правила у домену канонског и црквеног

права. На крају, биће истражен монашки живот у Енглеској у VIII веку, са посебним освртом на развој манастира и на сам манастирски живот.

У другом делу рада, истраживање ће ићи од тезе да су англо-саксонски мисионари остваривши добар однос са папом, као првојерархом Цркве у Риму, а затим и Цркве на западу Европе, преузели мисионарске области на северу и северо-западу Европе, те да су на тај начин – уз помоћ римске богослужбене и мисионарске праксе – пренели Христову благу реч многобожачким, германским (англо-саксонским) племенима на континенталном делу Западне Европе. У овој корелацији се огледао тројак однос Енглеска – Рим – Франачка држава, који је усмерио цивилизацијски ток и донео нов мисионарски покрет из најдаљег европског предела – Енглеске, према југу, чак до Баварске. Дакле, кроз однос краља Мерсије – Офе, архиепископа кентреберијског – Етелхарда и Карла Великог дошло се до нужног закључка, односно до анализе односа Карла Великог и Англо-саксонца – Алкуина, који је у својој личности сублимирао григоријанско и бонифацијевско предање из минулих времена и донео нов менталитет Карловом, царском двору у Ахену. У овом делу истраживања посебан осврт биће усмерен на Алкуинов допринос у Франачкој држави, култури и вери – у *каролиншкој ренесанси*, а затим ће у закључку овог одељка бити описан став Алкуина о политици мисионарења, коју је спроводио Карло Велики; затим и Алкуинов однос са јеретцима – *агоиционистима*, и као врхунац тих диспута биће анализиран Алкуинов допринос у одбрани православних догмата у Франачкој држави. Други део овог одељка биће посвећен односу папâ према Енглеској (према краљевима, јерарсима, који се огледао и у привилегијама манастирима и црквама, итд), а истраживање ће бити базирано на историјском извору *Regesta Pontificum Romanorum*. Овај део истраживања биће закључен описом мисије англо-саксонских мисионара на континенталном делу Западне Европе, уз истицање **Вилиброрда**, као првог наследника родоначелника англо-саксонских мисионара – Вилфрида; и његовог мисионарског средишта у Ехтернаху, који је – на тај начин – постао расадник за све будуће енглеске мисионаре на континенту; затим **Бонифација**, у чијој личности се огледа однос Енглеске према Риму, али у чијој делатности сазрева римска идеја о црквеном примату и о бризи за целу Цркву у западном делу Римског Царства и на тај начин прати се допринос англо-саксонских монаха у

промовисању те идеје у оквиру реформских сабора и мисионарске делатности на Западу Европе; и **Вилехада**, који је наследио Бонифацијев мисионарски дух и наставио, где је овај стао. Ове три истакнуте личности јесу и камен темељац у односима Енглеска – Рим – Франачка држава и приликом покретања нових идеја на просторима Западне Европе.

Сигурно је да ће овако конципиран рад обилovati именима познатих личности (краљевâ и јерарахâ), географских појмовâ, епархијâ, манастирâ. Са мером би биле описане најпознатије личности, које су и окарактерисале сам период у којем се креће истраживање и утрле пут даљем ширењу Хришћанства на континенталном делу Западне Европе. Пошто ће рад бити овако конципиран изостаће подробније истраживање о односу са Истоком, али ће неке смернице омогућити и даља истраживања у контексту односа Источног и Западног Римског Царства у средњем веку, посебно на пољу богословских разлика између Франачке државе и Источног Царства (*filioque*).

Бављење изабраном темом биће комплексно и вишеслојно како је већ више пута наглашено, али уз коментаре ментора и чланова комисије, анализа ове теме и методолошке поставке требало би да донесу ново српској богословској и историјској науци, а тај допринос би се огледао у расветљавању односа Енглеска – Рим – Франачка држава у контексту вероисповедања (*филоквијичке шезње*), мисионарења (*рефлектовање римске праксе по целој Западној Европи*), и стварање новог менталитета на западноевропском тлу у средњем веку (*германизација и развој иајског примања*).

Метод истраживања: на основу наративних и дипломатичких извора који ће прво бити подробно описани, биће анализирано стање Цркве у Енглеској и успостављање и развој чврсте епископоцентричне црквене структуре (стварање нових епархија), и на крају опис односа са римском јерархијом и са франачким владарима. За ово истраживање коришћени су извори: *Црквена историја енглеског народа*, од Беде Венерабилиса, која је коришћена из серије *Patrologia Latina*, и из неколико штампаних издања: *Venerabilis Baedae, Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum*, ed. Carolus Plummer, A. M [Reprint of the original edition published by Oxonii, 1896], Gorgias Press, 2002, и *Bede's Ecclesiastical History of the English People, A Historical Commentary*, J. M.

Wallace-Hadrill, Oxford University Press, 1993. Затим су коришћени *English Historical Documents I, c. 500-1042*, ed. Dorothy Whitelock, Routledge, London and New York, седмо издање, 2002; *Two of the Saxon Chronicles Parallel with Supplementary Extracts from the Others*, ed. C. Plummer, Oxford 2000; *Annales regni francorum unde ab. a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales laurissenses maiores et Einhardi*, ed. F. Kurze, MGH SRG 6, Hanover 1895; *Gesta Pontificum Anglorum*, III; *Scriptores rerum merov.*, MGH., ed. W. Levison, vi; *Bonifatii et Lullae Epistolae*, ed. M. Tangl, MGH, 1916; *Monumenta Alcuiniana*, ed. W. Wattenbach, у серији *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, уредник Ph. Jaffe; Willibald, *Vitae Sancti Bonifatii*, уредник W. Levison, MGH SRG LVn, Hanover 1905; *Epistolae s. Bonifacii martyris, primi moguntini archiepiscopi*, Mainz 1605. и 1625; Paris 1639; *Regesta Pontificum Romanorum*, уредник Ph. Jaffe, 1899. За дипломатичке изворе биће коришћен *Елекѿорник Сојер (Electronic Sawyer S 1 - 1602)* који је Питер Сојер приредио спремајући каталог англо-саксонских повеља (1968. године), а који је коначно уредила др Сузан Кели (од 1994. до 1998. године и који је, од 1999. године, доступан на Интернету).

Задаци истраживања биће опис развијене христијанизације и стања Цркве у Енглеској у VIII веку; еволуција епископоцентричне структуре у Цркви у Енглеској; доприноси англо-саксонских јерараха у односу према Риму и Франачкој држави, по питању вере и духовне власти – где ће бити објашњен однос Рима и Енглеца, са свим својим добрим и, евентуално, лошим странама; однос енглеских и франачких властодржаца, али и римски и енглеских првојерараха и све импликације које ће се изродити из описаних односа. Уз све наведено биће проучено вероисповедање, богослужење, одлуке са сабора у контексту развоја канонског и црквеног права на Острву; мушко и женско монаштво – уз то – и манастири и храмови; због будућих историјских феномена на тлу Западне Европе.

Циљ истраживања биће праћење развоја Хришћанства у Енглеској у VIII веку, уз помоћ наративних и дипломатичких историјских извора. У раду ће бити описана црквена јерархија у Енглеској и у Западној Европи, али и анализирано хептархично устројство политичке власти на Острву и однос према владавини Карла Великог, а самим тим биће описан и однос духовне и световне

власти у Енглеској; а посебно опис Цркве у контексту односа са Римом и Франачком државом, са свим својим последицама.

У складу са циљем, задацима и самом методологијом израде овог рада, требало би да се дата тема представи српској богословско-историјској јавности или да се потврди оно што се на Западу већ зна, односно да се на досадашња достигнућа погледа очима са Истока. Допринос овог рада биће свакако покушај да се опише заокружена евангелизација у Енглеској у VIII веку и да се одреде англо-саксонски реципроцитетни утицаји у односу на Рим и Франачку државу (*филиоквиситичке тежње, германизација и развој папског примата*), али и да се нагласе даљи утицаји Острва на Западну Европу, како на пољу хришћанске вере, тако и на пољу хришћанске културе и развоја нових идеја, које су унапређене у средњем веку (*рефлектовање римске праксе на шеријорији Западне Европе*).

1. Извори за црквену и политичку историју Енглеске VIII-IX век

Као основно начело и полазиште за истраживања у којима се користи историјска методологија, за обраду теме најважнији су историјски извори. На почетку, треба нагласити да су историјски извори из Енглеске, настали у периоду VIII века, многобројни и разноврсни. Њих пишу црквени великодостојници из верских и морално-педагошких, али понекад и због политичких разлога.⁸ Иако се тема овог истраживања односи само на црквену историју, приликом анализе доступних наративних извора биће коришћен и одређен број дипломатичког материјала: *повеље* и *даровнице краљева*, јер се у њима читава однос англо-саксонских владара према вери и њихов утицај на стање у Цркви у Енглеској у VIII веку, а самим тим и однос државе и Цркве.

Пошто за овај период не постоји извор са одликама само једне врсте, извори који ће бити коришћени се деле на *наративне* (приповедачке) и *дипломаћичке*. У наративне изворе спадају: *Црквена историја енглеског народа*, Беде Венерабилиса, *Англо-саксонске хронике*, *Франачки анали*, *Житија (Свештог Вилфрида, Свештог Кеолфрида, Свештог Гуилака, Свештог Вилиброрда, Свештог Бонифација, Карла Великог, Свештог Лула)*, писма (*Свештог Бонифација и Лула*). У дипломатичке изворе спадају повеље, односно даровнице енглеских краљева.

1.1.1. *Англо-саксонске хронике*, дело је које је настајало годинама и за које не можемо тачно одредити аутора, односно ауторе.⁹ Хронике или анали су настали – вероватно – у Весексу, у другој половини IX века, у доба владавине Алфреда Великог. *Англо-саксонске хронике* најстарији су споменик сакупљених локалних хроника, који је sukcesивно настајао од IX до половине XII века, али

⁸ Како наводи Милош Антоновић извори могу да се поделе у две епохе: пре и после 1200. године. У првој фази настајали су текстови које пишу углавном клирици и монаси из – начелно – верских потреба и који су везани за Цркву. Из тог времена сачувало се веома мало дипломатичког материјала и то су претежно документи којима се гарантује црквени посед (*даровнице*); подаци о друштвеним приликама најчешће се налазе у житијима, а за период од VIII века значајно је што су сачувана писма, односно преписке црквених великодостојника. Cf. Антоновић, *Наративни извори*, 11.

⁹ Извор је коришћен према *Anglo-Saxon Chronicle 8: MS F*, ed. Peter S. Baker, D.S. Brewer, 2000.

су изузетак у добу када су сви остали извори били на латинском језику.¹⁰ Овај рукопис је много пута био преписиван, а копије су се затим преносиле из манастира у манастир, по читавој Енглеској. У каснијем периоду, независно једна од друге, копије су дописиване и допуњаване различитим догађајима који су везани за дати манастир или епархију. Треба споменути да је девет рукописа остало сачувано у целини или у деловима, и да се данас чувају у Британској библиотеци (седам рукописа), у Кембриџу (један рукопис – *Corpus Christi College, Cambridge*) и библиотеци *Bodleian* (један рукопис). Углавном, *Хронике* или *Анали*¹¹ одређени су временским раздобљем од римског освајања Острва до 1154. године.¹²

Прва година која се помиње у хроникама јесте 60. године Христове ере, а даља се историјска документација хронолошки наводи све до године када је написан или преписан цео рукопис, састављен из више примарних преписа, који се једним именом зове *Англо-саксонске хронике*. Када се упореде преписи постоји доста примера у којима један другоме не следеју, односно чак и различито говоре о догађајима и личностима које описују. Ипак, и поред противуречности, *Англо-саксонске хронике* су најзначајнији спис и историјски извор за проучавање историје на Острву у првом миленијуму Христовог доба, који подразумева раздобље између доласка Римљана на Острво и норманског освајања Британског острва.

Иако има доста одступања јасно је да је у основи свих рукописа исти изворни текст, обogaћен осталим списима које су написали Киневулф, Беда Венерабилис (нпр. *Историја...*), затим генеалогима краљева Нортамбрије и Мерсије, и листама епископа у епархијама, које су свој статус сачувале током VIII века, али, и свим документима у манастирским и епархијским ризницама.

¹⁰ Cf. Антоновић, *Наративни извори*, 17.

¹¹ Анали почињу да се пишу у VIII веку и у почетку приказују кратке белешке о догађају. За разлику од хроника не почињу од античке или јеврејске историје. Настанак анала везује се за ширење “Васкршњих таблица”. На сабору у Витбију 664. године Енглеска је прихватила римски начин рачунања Васкрса. Ширење римског обреда од стране англо-саксонских мисонара изнедрило је записивање анала, као књижевно-историографске врсте која бележи догађаје по годинама. Најстарији сачувани анали су *Annales S. Amandi*. Cf. Антоновић, *Наративни извори*, 22.

¹² ASE, 35-36.

Посебно треба нагласити да би посебну пажњу требало посветити староенглеском тексту и преводу на латински језик, јер су писци ова два текста независно радили један од другог. Питер Бејкер, следујући Пламеру,¹³ говори да проблем настаје када су ова два рукописа – независно један од другог – ушла у народ, јер је настао и текст компилатора. Тако се од једног текста дошло до три различита по стилу и језику, али је садржина и суштина остала иста.¹⁴

Најстарији сачувани рукопис је познатији под именом *Паркерове хронике* или *Хронике из Винчестера*.¹⁵ Писане су у старој цркви у Винчестеру пред крај владавине краља Алфреда, а добиле су име зато што су биле власништво архиепископа кентерберијског Метјуа Паркера (1559-1575). Навешћемо следеће сачуване рукописе Англо-саксонских хроника: *Хронике из Абинџона* (I и II), *Хронике из Ворчестера*, *Хронике из Пиџербороуа*, *Кентерберијски двојезични епџиом*, *којија Хроника из Винчестера*, *Коџонијански фраџментџи* и *Хронике васкришњих џаблица*.¹⁶

За историју енглеског народа *Анџло-саксонске хронике* су врло важан извор и уз Бедину *Исџорију*, могу да буду темељ за проучавање историјских догађаја у првом миленијуму на Британском острву. Треба истаћи и то да су тројица најчувенијих англо-норманска историчара са Острва – Џон из Ворчестера, Вилијам из Малмсбурија и Хенри из Хантингдона, имали по један примерак *Хроника* који им је служио за истраживање, с тим да су примерак који им је служио као основа, допуњавали и анализирали у складу са својим подробнијим истраживањима. *Хронике* су, такође, и штампане, а треба истаћи најважнија штампана издања:

1. *Chronicum Saxonicum*, 1692. године – Едмунд Гибсон који ће постати и епископ Линколна.
2. *The two of the Saxon Chronicles Parallel*, 1892. године – Пламер је штампао изворе А и Е.

¹³ *Two of the Saxon Chronicles Parallel with Supplementary Extracts from the Others*, ed. C. Plummer, Oxford 2000.

¹⁴ *Anglo-Saxon Chronicle 8: MS F*, lxii-lxiii.

¹⁵ Проф. Антоновић следујући Пламеру (*нав.гело*, X) наводи да је, по свему судећи, ово матични рукопис анала. Антоновић, *Наративни извори*, 134.

¹⁶ ASE, 36.

3. Од 1980. године *Хронике* постају значајна тема за острвске историчаре и од тада постоје неколико критичких издања – а ми помињемо издања које су уредили Џенет Бејтли и Мајкл Свонтон.¹⁷

1.1.2. *Франачки анали* – Крајем VIII и почетком IX века на просторима англо-саксонског утицаја на континенталном делу северо-западне Европе, настају опширни анали под називом *Annales Regni Francorum*, (некад називани *Annales Laurissenses maiores*) које су њихови издавачи у MGH¹⁸ назвали и “службеним” или ретким анализама Франачке”.¹⁹ Као најважнији наративни извор за проучавање историје Каролинга, Анали обухватају историјске догађаје, који су се десили од 741. до 829. године. Настали су из тзв. *малих анала*.²⁰

У начелу, писци анала су анонимни монаси, а иницијатор стварања ових летописа јесте франачки двор, те зато и имају званични карактер.

У XIX веку истраживачи су дошли до закључка да постоји пет верзија ових анала, који описују различите детаље из живота владара каролиншке династије у свом раном периоду. Ревизија анала се приписује Ајнхарду (с. 775-840), франачком летописцу и историчару (зато се овај спис у каснијој историографији назива *Annales qui dicuntur Einhardi*),²¹ мада је потребно подробније проучити ауторство овог списка.

¹⁷ Исто.

¹⁸ После Наполеонових ратова родила се идеја да се обнови национална свест у Немачкој, из чега се родио покрет за немачко национално уједињење. Првенствено је требало показати да су Немци један народ, те је било потребно доказати да је историја тог народа била јединствена, те је било насушно представити изворе за проучавање тог народа и његове историје. После припрема, 1826. године ојављен је први том *Monumenta Germaniae Historica* (MGH) из серије *Scriptores*. До данас је објављено преко 200 томова извора за немачку историју, а књиге се налазе и на Интернет презентацији www.dmgf.de. Едиција има пет серија: *Scriptores* (SS), *Leges* (LL), *Diplomata* (DD), *Epistolae* и *Antiquitates*. Cf. Антоновић, *Наративни извори*, 39-40. Ова едиција је богато коришћена приликом израде овог рада.

¹⁹ MGH SS 1, Hannoverae 1826.

²⁰ Тибор Живковић наводи да *Annales Regni Francorum* израстају из четири фамилије анала, а означавају се са: А, В, С, и D, а сачуване су у пределима на десној обали Рајне. *Мали анали* међусобно зависе и то се види према датовању самог писања: 788. година (фамилија А1), затим 806. година (фамилија В 3), 807. година (фамилија В5), 813. година (фамилије В1, В2, В4) и 829. година (фамилије С и D). Живковић истиче да већина научника сматра да су фамилије доказ да су *Annales Regni Francorum* писани *једина за једином*, и да је био један, а можда и више аутора, односно да је један историограф обрадио све записане анализе и дао им коначну форму. Са друге стране, исправно је Живковићево становиште да је веома тешко да се открије оригинални разлог преписивања овог списка. Поред ове четири фамилије анала постоји још један спис исте структуре и сврхе (фамилија Е, која се чува у *Vienna Österreichische Nationalbibliothek*, под редним бројем 510). Cf. Živković, *Annales Regni Francorum*, 9-10.

²¹ *Annales regni francorum unde ab. a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales laurissenses maiores et Einhardi*, ed. F. Kurze, MGH SRG 6, Hanover 1895. Cf. Živković, *Annales Regni Francorum*, 56.

У XX веку историчари су дошли до закључка да су анали – мада сачињени у неколико различитих фаза – ипак уређени трудом једног човека, који је од различитих верзија направио један коначан зборник.²² Анали спадају у врло важан извор за проучавање политичке и војне историје франачког народа, а посебно двора у периоду владавине Карла Великог. Збирка се наставља летописом Западних Франака *Annales Bertiniani* и Источних Франака *Annales Fuldenses*.²³

Анали сведоче догађаје који се хронолошки нижу, а сачувани су у различитим верзијама.²⁴ Следујући проф. Розамонди Мекитерик, Тибор Живковић наглашава да *Annales Regni Francorum* не би могли да се сматрају за анализе, зато што су по структури и садржају приближнији *хроникама*.²⁵

1.1.3. *Црквена историја народа англо-саксонској* – Беда²⁶ је био бенедиктински монах који је живео и делао у VII и VIII веку. Његов целокупни опус показује ерудицију и посебно занимање за – поред богословља – књижевност и науку, а то доказује да је потпуна христијанизација Енглеске у поменутом периоду покренула један нов елан у развоју културе и науке и да је међу личностима, који су били носиоци таквог напретка, управо најистакнутији био монах Беда. Он је користио врло богату књижницу у манастирима Вермауту

²² *Encyclopedia of Historians and Historical Writers*, ed. Boyd, Kelly, Routledge 1999, 1, 35-36; McKitterick, R. *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, 12. Тибор Живковић истиче да су *Анали из 803. године* редиговани између 834. и 837. године, вероватно у цркви Светог Дионисија у Паризу; а закључује да су ови анали оригинално дело писано око 803. године.

²³ Collins, *Reviser Revisited*, 191-213; McKitterick, *History and Memory*; Scholz, *Carolingian chronicles*. Cf. *Annales regni Francorum Annales regni Francorum. Reign of Charlemagne; Charlemagne: Translated Sources*.

²⁴ McKitterick, *Illusion*, 1-9. Фридрих Курце је сваку од копија класификовао у фамилије А, В, С, D, Е, које је анализирао Розамонд Мекитерик.

²⁵ Živković, *Annales Regni Francorum*, 12-13.

²⁶ О имену монаха Беде много се писало, али се најсажетије може рећи да је име добио од *се бѣд* што значи *молишва* или *прослављање*; или од *bēodan* што значи *зајовегиши*, а ако је то морфолошки исправно то значи да је рођен у породици која је била под јаким утицајем монашке заједнице или да су његови отац и мајка желели да малог Беду посвете Богу и дају га у манастир. Придев уз његово име *Venerabilis* се спомиње по први пут тек у IX веку у запису са сабора из Ахена 816. и 836. године. Убрзо затим Беду ословљава ђакон Павле у омилији са *Venerabilis*. Врло је битно истаћи да се овај придев не користи на првим епитафима, а да га Алкуин уопште не наводи. Cf. Higham, *(Re-) Reding Bede*, 9-10.

и Цероу која је бројала између 300 и 500 књига што је, у том периоду, исту одређивало као највећу и најобухватнију библиотеку у Енглеској.²⁷

Бедини радови су, од стране свих значајних научника, историчара и књижевних критичара, оцењени као научни, историјски и богословски. Лепеза његових интересовања врло је широка – од музике и метрике у стиху до догматских тема и тумачења Светог Писма.²⁸ Беда је био упознат и са светоотачком књижевношћу, а наводи и Плинија Старијег, Вергилија, Лукреција, Овидија, Хорација и остале античке писце. Добро се користио латинским, а познавао је и старогрчки језик, иако се нико није озбиљније бавио његовим познавањем овог језика,²⁹ док се јеврејским није користио, иако је тумачио Свето Писмо, користећи алегоријски метод.

Најважнија и најзначајанија Бедина књига јесте петотомна *Црквена историја народа англосаксонској* (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*)³⁰ на чијим је странама представљена како црквена, тако и политичка историја Енглеза од Цезарових освајања до 731. године, са посебним освртом на духовност народа у Енглеској и на чуда која су се дешавала у Цркви на Острву.³¹ Беда је, после посвете нортамбријском краљу Кеолвулфу, почео да

²⁷ *Католичка енциклопедија*, књига II, уредио Роберт Еплтон, 1909. године, а за Интернет уредио Кевин Најт, 2003. године.

²⁸ Види једну од најбољих савремених студија о овоме: Higham, *(Re-) Reding Bede*.

²⁹ Cf. Bolton, *Aspect*, 17-18.

³⁰ У истраживању примарни извор био нам је Venerabilis Baedae, *Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum*, ed. Carolus Plummer, A. M [Reprint of the original edition published by Oxonii, 1896], Gorgias Press, 2002.

³¹ У првим поглављима **прве књиге** петотомне Историје, Беда говори о политичкој историји из доба римске власти на Острву: Цезаров покушај и Клаудијево освајање. Даље, Беда говори како је британски краљ Луције послао писмо папи Елефтерију (174-189) са молбом да пошаље хришћанске мисионаре да покрену народ на Острву. У посебном поглављу Беда описује мучеништво Светог Албана (304/305) као врли доказ да је на Острву Хришћанство имало дубоке корене још крајем III и почетком IV века. После приче о одласку Римљана са Острва, Беда говори о досељавању германских паганских племена – Англа, Јита и Саксонаца. Затим описује слање римских мисионара на Острво – *Августиновој мисији*. Беда је опширније описивао ширење Хришћанства и црквену историју на Острву, него што је описивао политичку историју, која му је – иначе – служила само за поткрепљење историјских сведочанства о црквеним приликама из периода VI и VII века. **Други том** своје Историје, Беда почиње некрологом папи Григорију Великом, а цела друга књига описује невоље Цркве после упокојења Етелберта, хришћанског владара Кента. Затим описује стање цркве и политичко стање у Нортамбрији у време краља Едвина, који је мученички пострадао у боју са Пендом, незнабожачким краљем Мерсије. **Трећа књига** се хронолошки наставља на крај друге књиге, а Беда у трећем тому прво сведочи о ширењу Хришћанства у Нортамбрији, а затим говори и о евангелизацији и поновном проповедању међу источним Саксонацима. У истом тому Беда је подробно описао и сабор у Витбију, а тај опис показује колико су Келтска и Римска Црква биле различите и који проблеми су мучили келтске (староседелачке), а који римске хришћане. **Четвртим томом** Бедине *Историје* провејава атмосфера и дух житејско-мартиролошке и монашке књижевности, али је

излаже историју Англосаксонаца, како каже проф. Антоновић – “у најбољој традицији античких историографа”³² – географским описом Острва, што је врло значајно, у ширем смислу гледано, јер је на тај начин показао како су људи на Острву видели своје природно станиште.

За тему о којој се говори је врло значајно да се истакне да је Беда сачувао преписку Августина и папе Григорија I,³³ која нам умногоме помаже да расудимо у каквим су условима живели народи на Острву пре доласка римских мисионара, затим какав је био пут мисионара до Британског острва, са каквим су се тешкоћама сусретали, и каква је била улога римског папе Григорија I за ширење Хришћанства и институционализацију Цркве Христове (стварање епископоцентричног система у оквиру Цркве) на Острву.

Беда описује покрштавање Нотрамбрије, као и ширење Хришћанства на острвским просторима, оснивање манастира и ширење духовности и светачких култова; са друге стране, описани су и преврати на престолима, најбитније битке за енглески народ и опис победе хришћанских над паганским краљевима.³⁴

Бедини списи су врло значајни за проучавање историје острвских народа, а он све списе набраја на крају *Историје* што је врло значајно, јер тиме лично потврђује ауторство наведених дела, који ће касније бити извори за проучавање историје у англо-саксонској Енглеској. Својим радовима је посебно утицао на научно образовање свештеника и монаха током *каролиншке ренесансе* у IX веку.³⁵ Беда је *Историју* писао користећи и анализирајући многе изворе, како народног, тако и црквеног порекла. Радећи у атмосфери у којој је било најбитније написати истину, он се трудио да све што ће написати провери из

најзначајније да је на страницама овог тома Беда истакао значај личности и дела Теодора из Тарса, а посебно његове способности да управља Црквом и устроји црквено-јерархијски систем. Овај том се наставља житијским описом чуда Светог Катберта. У наставку, на првим страницама **петог тома** Беда описује чуда Катбертовог наследника, Светог Етелвалда. Пети том Историје се завршава прегледом стања Цркве Христове на Острву од 725. до 731. године, и врло значајним аутобиографским записом самог Бедe.

³² Антоновић, *Наративни извори*, 124-125.

³³ Беда, књига I, поглавље 24.

³⁴ Чаировић, *Црквена историја енглеског народа*, 175-182.

³⁵ Треба споменути да је Беда посебно утицао на швајцарског монаха Ноткера Балбулуса (Ноткера Поету или Ноткера од Светог Гала, 840-912), јер је овај написао спис *Бої, Господар природе, који подиже сунце са Истока у четврти дан Стварања, а у шестом дан свети уздиже Беду са Запада као ново сунце које обасјава цео Исток*. Cf. *De temporum ratione*, Ixxxv.

неколико извора,³⁶ па тек онда да та сведочанства запише у својој књизи. На тај начин је утро пут аналитичкој историографији на Острву. Знајући ово преписивачи и редактори *Англо-саксонских хроника* користе и његово дело као релевантан извор за стварање својих анала.

Иако у Бединој *Историји* постоји доста фантастичних мотива, описа чуда и ширења духовности, ово петотомно дело нико, кроз историју, није схватао као скуп легенди, које је монах Беда скупио у једну велику збирку. Сви савремени научници истичу његову врло значајну улогу у раном средњем веку, како на Острву тако и у целој Западној Европи.³⁷

1.1.4. *Regesta Pontificum Romanorum* је збирка званичних докумената, који показују активности римских папа и везу Рима са Западном Европом. Сачувано је 850 писамâ папа, која су груписана у три одељка. Оригинална колекција садржи четранест папирусних томова у којима су описани најзнаменитији догађаји везани за Рим и за остале делове Западне Европе, који су гравитирали Риму, односно које је папа желео да има под својом јурисдикцијом. У тим догађајима помињу се познати манастири, личности из црквене и политичке сфере живота, али и однос папа са тим личностима и папске привилегије манастирима. Најранији рукопис који се чува у Ватикану, који није оригиналан већ копија из XI века, доноси кореспонденцију папе Јована VIII (872-882) почев од септембра 876. године, па све до краја његовог понтификата. Рукопис из Британског музеја, али у препису из XII века (Ms. Add. 8874) доноси 55 писама папе Јована VIII, затим папе Геласија I (492-96), Пелагија I (556-561), Лава IV (847-55), и Стефана V (885-91).³⁸

Период који захвата наш опсег истраживања обрадио је и објавио Филип Јафе као *Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum p. Chr. n.*

³⁶ “Опат Албин му је писмено и усмено преко гласника Нотхелма слао тражене податке. Тај исти Нотхелм је путовао у Рим и са дозволом папе Сергија II претраживао папске архиве. Епископ Данило је Беди слао податке о западним Саксонцима, опат Есије о источним Саксонцима, монаси из Ластингама су му послали детаље из живота св. Када, а да би боље разумео детаље из живота св. Катберта, лично је путовао у Линдисфарн.” Сф. Антоновић, *Наративни извори*, 124.

³⁷ Cf. Wallace-Hadrill, *Historical Commentary*.

³⁸ *Католичка енциклопедија*, Kirsch, Johann Peter. "Papal Regesta." Vol. 12. New York: Robert Appleton Company, 1911. <<http://www.newadvent.org/cathen/12715a.htm>> посећено 5. септембра 2013.

1198, у два тома у Лајпцигу, 1888. године.³⁹ Рад Јафеа⁴⁰ је комплементаран са делом August Potthast, *Regesta Pontificum Romanorum inde ab an p. Chr. n. 1198 ad an. 1304*, у два тома који је публикован у Берлину, 1874-75.

1.1.5. *Liber Pontificalis* је збирка житија римских епископа, од Светог Петра до XV века. Назив ове збирке датира из XII века, а тек је Душен у XIX веку објавио критичко издање. У најранијим рукописима ова збирка се именује *Liber episcopalis in quo continentur acta beatorum pontificum Urbis Romae, and later the Gesta or Chronica pontificum*. Оригинална верзија ове колекције завршава се описом живота папе Стефана V (885-91).⁴¹ Биографске приче различите су по стилу и по значају, али – у оригиналу – поседују симетричне форме, тако да може да се закључи је најстарији облик *Liber Pontificalis* углавном униформан. Кратке биографске чињенице говоре о пореклу и завичају папâ, о њиховом понтификату, о одлукама папâ у вези са црквено-дисциплинским питањима, о богослужбеној пракси, о изградњи и обнови храмова, о рукополагањима, о слању палијума у северо-западне делове Европе, о манастирима, итд.

Историчари у XIX и XX веку у вези са овим важним историјским извором углавном имају дилему о томе када је настала прва верзија *Liber Pontificalis*, а затим се питају које су изворе користили писци овог списка, када су писали биографије папâ до периода у коме су писци овог документа живели.⁴² Душен је заступао тезу да су биографије од Светог Петра до Феликса III (+ 530), настале

³⁹ Philipp Jaffé, *Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum p. Chr. n. 1198*, 2 vols., Leipzig, 1888. Поред те публикације постоје и Paul Fridolin Kehr, *Regesta Pontif. Roman.: Italia Pontifica*, Berlin 1906; и *Germania Pontificia*, Berlin, 1910.

⁴⁰ Поред овог, Јафе је објавио и писма папе Григорија VII као "Monumenta Gregoriana" у "Bibliotheca Rerum Germanicarum," 2 vols., Berlin, 1868), али и *Geschichte des Deutschen Reiches unter Lothar dem Sachsen*, Berlin, 1843; *Geschichte des Deutschen Reiches unter Konrad III*. Hanover, 1845; *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, 1864-71. Серија после *Regesta Pontificum Romanorum* доноси кореспонденцију и житије Светог Бонифација, као прво критичко издање Бонифацијевих писама; а затим је Јафе заједно са Вилхемом Ватенбахом уредио *Ecclesiae Metropolitanæ Coloniensis Codices*, Berlin 1879.

⁴¹ *Католичка енциклопедија*, Kirsch, Johann Peter. "Papal Regesta." Vol. 12. New York: Robert Appleton Company, 1911. <<http://www.newadvent.org/cathen/12715a.htm>> посећено 5. септембра 2013.

⁴² Duchesne, *Etude sur le Liber Pontificalis in Bibl. des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome*, Paris 1877; Lightfoot, *Apostolic Fathers*, 303-25, Davis, *Book of Pontiffs*.

најдаље под Феликсовим наследником, Бонифацијем II (530-2), с тим да је аутор био савременик папе Анастасија II (496-8) и Симаха (498-514).⁴³

Састављачи збирке *Liber Pontificalis* користили су дело блаженог Јеронима *De Viris Illustribus*, бројне апокрифне фрагменте (*Pseudo-Clementine Recognitions*, *Constitutum Silvestri*, спорне одлуке са сабора 275 епископа којим је председавао Силвестер, ...), али су састављајући листу папâ користили неаутентичне списе.⁴⁴ Описи градње нових храмовâ, даривање земље Цркви, црквени мобилијар и остале појединости описане су врло прецизно и детаљно.

Душен је истражујући текст увидео да се писање наставља у периоду папе Силверија (536-7), чију је биографију саставио савременик, а утврдио је да је један настављач радио и у доба папе Конона (+687). До папе Стефана V (885-91) биографске приче о папама су редовно додавали њихови савременици, углавном римски клирици. Душен наводи претпоставке ко је могао да напише коју папску биографију, па на пример истиче да би Анастасије Библиотекар могао да напише живот папе Николе I (858-67) и папе Адријана II (867-72).⁴⁵

Овај спис утицао је на многе писце да створе нове књиге које ће бити донети биографске податке о архиепископима и епископима из различитих епархија. Имитирањем овог документа настају *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, који је написао равенски свештеник Ангелус,⁴⁶ затим у Ајхштету настаје *Liber Pontificalis Eichstettensis*, итд.⁴⁷ Тако да многе архиепископске и епископске катедре поседују документа који се једним именом зову *Gesta*, а представљају записану историју катедре, што је врло важно за историјат

⁴³ Душен се овде брани од напада Ваиц и Момсен који су прво издање *Liber Pontificalis* датовали у почетак VII века. То чини зато што су многи биографски подаци претходника папе Анастасија II пуни грешака и анахронизама, али и зато што су од поменутог папе црквено-политичке појединости из историја папа историјски утемељене.

⁴⁴ Kirsch, Johann Peter. "Liber Pontificalis." The Catholic Encyclopedia. Vol. 9. New York: Robert Appleton Company, 1910, посећено 5. септембра 2013. <<http://www.newadvent.org/cathen/09224a.htm>>.

⁴⁵ Davis, *Book of Pontiffs*, ххvi наводи Душенова истраживања на тему. Дејвис следује Душену без критичког преиспитивања Душенових навода.

⁴⁶ О овом делу опширније види Pizzagno, *Writing Ravenna; Deliyannis, Ravenna; Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, 265-391; *Liber Pontificalis sive vitae Pontificum Ravennatum*, 477-750. *Codex Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*.

⁴⁷ Kirsch, Johann Peter. "Liber Pontificalis." The Catholic Encyclopedia. Vol. 9. New York: Robert Appleton Company, 1910, посећено 5. септембра 2013. <<http://www.newadvent.org/cathen/09224a.htm>>.

локалне Цркве, односно – у контексту овог истраживања – везу са Римом и Франачком државом на помесном нивоу.⁴⁸

1.1.6. Дело *Gesta Pontificum Anglorum* јесте историја Цркве у Енглеској, коју је написао Вилијам из Малмсбјурија⁴⁹ у XII веку, и која обухвата период од доласка римских мисионара на челу са Августиним, па све до временског раздобља у којем је живео Вилијам. Аутор овог обимног дела је добро анализирао изворе на основу који је писао и – на тај начин – припремио свој рад, тако да је по структури – како каже Томпсон – потпуно другачији од осталих савремених списа.⁵⁰ Ова историја је – практично – наставак Бединог дѐла и представља један од важних извора за стање у Цркви у Енглеској у VIII веку.⁵¹

Остала Вилијамова дела *Gesta Regum Anglorum* и *Historia Novella* по садржају и структури базирана су на *Анџло-саксонским хроникама*, тако да је Вилијам сав прикупљени материјал у вези са одређеном епархијом истраживао по географском начелу у односу на англо-саксонска краљевства, на чијој је територији била епархија о којој се пише. Пошто би географски и демографски описао епархију, јер је путовао по местима о којима је писао користећи рукописе из манастирских ризница; Вилијам би писао о епископима и манастирима из те епархије.⁵²

Gesta Pontificum Anglorum јесте дело које може да се дефинише – као што је већ речено – и као наставак Бедине *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* тако да Вилијам у много случајева користи ово дело, али и проверава Бедине наводе

⁴⁸ Potthast, *Bibliotheca*, 511, 514-6

⁴⁹ Вилијам из Малмсбјурија (*Willelmus Malmesbiriensis*; c.1095/96–c.1143) био је један од најпознатијих историчара енглеског народа, али и западноевропских интелектуалаца у XII веку. Рођен је у Вилтшајру у енглеско-норманској породици. Читав живот провео је у путовањима кроз енглеске крајеве од севера до југа, а замонашен је у позним годинама у манастиру Малмсбјури. Cf. Winterbottom, *William of Malmesbury*, 72.

⁵⁰ Thomson, *William of Malmesbury*, xxxi.

⁵¹ Preest, *William of Malmesbury*, x.

⁵² У *првој књизи* описана је архиепископија у Кентерберију и епархија у Рочестеру, аналогно са краљевством у Кенту. У *другој књизи* су у оквиру краљевства Источних Англа, Есекса, Сасекса и Весекса описане епархије у Лондону, Норвичу, Винчестеру, Шерборну, Салисбјурију, Бату, Екситеру и Чичестеру. У *књизи три* је описано краљевство Нортамбрија са својим епархијама у Јорку, Линдисфарну и Дараму; тако да је Вилијам описао само манастире у Вермауту и Витбију. Cf. Thomson, *William of Malmesbury*, 156. *Књига четврти* се бави краљевством Мерсија и епархијама у Ворчестеру, Хирфорду, Личфилду, Дорчестеру и Ели, а Вилијам описује деветнаест манастира са тих простора. *Петта књига* јесте историја цркве у Малмсбјурију, где је донето и житије оснивача игумана Алдхелма.

консултујући остала дела, посебно Едмарова.⁵³ Поред Едмара и *Англо-саксонских хроника*, Вилијам користи писма и списе претходника, али и својих савременика.

Као најстарији сачувани аутографски рукопис написан у форми цепне књиге, око 1125. године, чува се управо Вилијамов рукопис *Magdalen College, Oxford MS lat. 172*.⁵⁴ Прво штампано издање *Gesta pontificum Anglorum* објавио је Хенри Савил 1596. године, на основу рукописа *MS Ff.1.25.1*, који се чува у Кембриџу.⁵⁵

1.2.1. *Живије Свеиої Вилфрида*, од Едија Стефана, наративни је извор који показује верско-политичку реалност у Енглеској у VII и почетком VIII века. Биографије, као што је ова, јесу извештаји о животу једне истакнуте јавне личности записани од стране друге особе.⁵⁶ Рукопис *Живија Свеиої Вилфрида* чува се у *Бодлијевој библиотеци (Fell MSS)*,⁵⁷ као и у *Cotton Vespasian D. iv* (fos. 2-77 и fos. 78-125),⁵⁸ а многа места из овог списка се налазе у *Gesta Pontificum Anglorum*, од Вилијама Малмсбјурија.⁵⁹ Од XVII века писца *Живија* Стефана, историја идентификује као *Едија названої Стефан*,⁶⁰ а Беда Венерабилис пише *да је Едија позвао Вилфрид из Кенџа као учитеља њогања*.⁶¹ У самом *Живију* се наводи да је Едије један од двојице појаца које је Вилфрид 669. године послао у Нортамбрију.⁶² Пошто је о Вилфридовом животу чуо – што је касније и записао

⁵³ Thomson, *William of Malmesbury*, 15. Cf. Brett, *A note*, 57.

⁵⁴ <http://www.magd.ox.ac.uk/libraries-and-archives/archives/online-catalogues/dodds-parker/provenance/> посећено 6. септембра 2013.

⁵⁵ Дигитална библиотека Универзитета у Кембриџу: <http://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-FF-00001-00025-00001/11> посећено 6. септембра 2013.

⁵⁶ Антоновић, *Наративни извори*, 27. Аутор истиче да су биографије развијане током антике, а да између III и IV века добијају хришћанска обележја.

⁵⁷ *Vita Wilfridi*, xiv.

⁵⁸ *Исио*, xiii-xiv.

⁵⁹ Thomson, *William of Malmesbury*, 161. Вилијам следује Едију поводом описа Вилфридовога живота, додајући неке детаље из Бедине *Историје*, али не анализира два извора, већ их даје комплементарно. Врло је занимљиво да се истражи зашто Вилијам прескаче можда и најбитнији моменат из Вилфридовога живота – његово стављање на страну Рима и одбрана римске праксе у Цркви у Енглеској, на сабору у Витбију.

⁶⁰ Kirby, *Bede, Eddius Stephanus*, 102.

⁶¹ Беда IV, 2

⁶² Томсон наводи да Едија понекад наводе и као свештеника мада без икаквих основа. Бетрам Колгрејв наводи да без снажних доказа у *Fell MS* наводи се да је Стефан свештеник, док *Cottonian MS* наводи: *per Heddium Stephanum monachum Cantuar, ano 720* и да је Вилијам из Малмсбјурија написао да је *Живије* дело свештеника Стефана (Cf. *Gesta Pontificum Anglorum*, III, Prol.). Cf. Thomson, *William of Malmesbury*, 161. *Vita Wilfridi*, ix. ASE, 428-429.

– од Вилфридовога рођака Татберта, он га је позвао.⁶³

Едије је написао *Жиџије Вилфридово* убрзо после његове смрти (709-721. године, када је настало и дело *Жиџије Светиој Каџберџа*, а Гофарт наводи да је реалније да је дело настало око 710, а не деценију касније).⁶⁴ Овај спис је важан за историчаре не само што показује све аспекте живота једног енглеског првојерарха који је био у односу са континенталним делом Европе, а посебно са Римом, већ и због тога што даје јасну слику о животу и друштву у Енглеској у VII и почетком VIII века.⁶⁵ У *Жиџију* је први пут наведен и описан вапај једног Енглеца првојерарху у Риму за помоћ у вези са црквено-дисциплинским стварима,⁶⁶ а то је посебно значајно, јер је то био позив једног црквеног великодостојника из Енглеске, што може да буде темељна тачка за каснија истраживања о односу англо-саксонске Енглеске и Рима у раном средњем веку. Најбитније детаље о Вилфридовом животу даје – ипак – Беда Венерабилис, који је користио *Жиџије од Едија Стефана*.⁶⁷

1.2.2. *Анонимно жиџије светиој Кеолфриџа, иџумана у Цероуу* - О аутору овог списка ништа се не зна, али се претпоставља да је био игуман манастира у Цероуу или Монквермауту. Дело, у којем је описан манастирски живот и монаштво у раном периоду Цркве у Нортамбрији, написано је после 716. године. Значајно је за опис стања Цркве у Енглеској, јер су у овом спису дате неке дескрипције којих нема у Бединој *Исџорију*.⁶⁸ У контексту истраживања о коме пишемо истичемо да се у спису помиње игуман из Галије који има англо-саксонско име и кога је Бенедикт Бископ замолио да пошаље градитеље храмова,⁶⁹ што јасно указује на везу Острва и Континента (односно англо-

⁶³ Wood, *Proprietary*, 128.

⁶⁴ Goffart, *Narrators*, 283.

⁶⁵ Kirby, *Bede, Eddius Stephanus*, 105.

⁶⁶ Kirby, *Problems*, 16-21. Кирби наводи да је Беда пред собом имао *Жиџије Вилфридово* када је писао *Исџорију* и да је користио податке о Весексу и Сасексу, те да је био у вези са Вилфридовим пријатељем Аком, који је вероватно давао неке додатне информације о историји тог поднебља. Kirby, *Problems*, 11. Што се тиче односа према Риму, Кирби наводи да је епископ Данило Винчестерски записао Кедвалин епитаф у Риму 721. године (Кедвала је умро у Риму 20. априла 689. године) и да је Беда имао увид у Кедвалин епитаф (Беда, V, 7). Kirby, *Problems*, 13.

⁶⁷ Најбољи преводи и критичка издања су *Scriptores rerum merov.*, ed. W. Levison, *MGH*, vi. 163-263; Беда, III, 25; IV, 2, 12-16, 19, 23, V, 19; Eddius Stephanus, *The Life of Bishop Wilfrid*, translated by Bertram Colgrave, Cambridge University Press, Cambridge 1985; и Webb, *Age of Bede; Lives; Wilfrid at Hexham*; Gibbs, *Decrees of Agatho*; Jackson, *Excavations at Brixworth*; Jackson, *Buckinghamshire*. Cf. Stenton, *Anglo-Saxon England*, 123-45; Duckett, *Anglo-Saxon Saints*; Farmer, *Rule of St. Benedict*; Kirby, *Bede, Eddius Stephanus*; Foley, *Images*.

⁶⁸ Davis, *Bede's Early Readings*, 186.

⁶⁹ *Vita Ceolfredi*, гл. VII.

саксонских племена и Франачке државе) или да је он био Англо-саксонац, који је отишао из своје отаџбине Христа ради - *peregrinus*. Поред тога, Дороти Вајтлок наводи да је рукописна Библија коју Кеолфрит намерава да представи папи уствари *Кодекс Амијатинус*, који се данас чува у Фиренци.⁷⁰ У *Historia Abbatum* (гл. XV) Беда наводи да је игуман Кеолфрит, наручио да се у манастиру у Цероуу начине три преписа целокупног Светог Писма. Један препис – за који се сматра да је *Кодекс Амијатинус (Codex Amiatinus)* – однет је папи у Рим, после Кеолфритове смрти (716).⁷¹

1.2.3. *Жиџије Светиої Гуџлака од Феликса*, описује догађаја из ране мерсијске историје, а писано је пре 749. године за краља Источних Англа Елфволда, коме је и посвећено, а који је исте године преминуо. Овај спис не би могао да буде датован пре 730. године.⁷² У том периоду моћ апсолутног краља се ширила и ван мерсијских граница.

Феликс је информације о Гутлаковом животу добијао од игумана Вилфрида и свештеника Цисе,⁷³ али и од оних који су познавали светог, који је преминуо 11. априла 714. године.⁷⁴ Спис је убрзо постао популаран како због описа чуда у монаштву раног средњег века у Енглеској, а затим и због потврде и благослова за ширење мерсијске доминације. Сачувано је тринаест рукописа. Врло су значајни неки детаљи: о Етелбалду, једном од најважнијих краљева Мерсије, као о младићу; о манастиру у Рептону као о мешовитом манастиру; и о епархији у Личфилду.⁷⁵

1.2.4. *Жиџије Вилиброргово*⁷⁶ - Алкуиново *Жиџије Вилиброргово* је

⁷⁰ EHD, 758; Cf. McGurk, *Anglo-Saxon Bible*, 18-34. Види врло значајну полемику у студијама Fischer, *Codex Amiatinus*, 67-79; и Meyvaert, *Codex Amiatinus*, 854-859.

⁷¹ *Vita Ceolfridi*, гл. XX.

⁷² Williams, *Death and Memory*, 205. Вилијамс на основу археолошких доказа истиче да је ово дело могло да се гледа и као на збирку тема који би могле да оправдају идеал англо-саксонског и секуларног и верског живота у томе периоду. Уз ово треба додати и мишљење Алфреда Сиверса који истиче да *Жиџије Светиої Гуџлака* у контексту политике Мерсије промовише Кроуленд у свето место. Cf. Siewers, *Landscape*, 13.

⁷³ *Life of Saint Guthlac*, 15-19. Cf. Felix, *The Anglo-Saxon version of the life of St. Guthlac, hermit of Crowland*, ур. Charles Wycliffe Goodwin, J.R. Smith, 1848.

⁷⁴ *Life of Saint Guthlac*, 15.

⁷⁵ *Исио*.

⁷⁶ Штампана издања и студије: Алкуиново, *Жиџије Вилиброргово*, прво је штампало Суријус у збирци *De Probatis Sanctorum Histords*, Cologne, 1575, Vol. Vi, 127-37. Критичко издање је приредио W. Wattenbach, *Monumenta Alcuiniana*, у серији *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, уредник Ph. Jaffe. Први пут је објављено у Берлину 1873. године као шеста књига у збирци а уредио је W. Levison у *Scriptores Rerum Merovingimcarum*, vii, 81-141. Енглески превод је учинио

писано између 785. и 797. године и углавном описује чуда, а мање његов живот. Житије је посвећено Беорнреду, игуману Ехтернаха и архиепископу сенском, који је био пореклом Англо-саксонац и Вилибордов рођак.⁷⁷ Спис има много граматичких грешка и помало је реторичан, а пошто недостају историјски детаљи, изгледа да је намера писца била да спис има богослужбену употребу.⁷⁸ Друга верзија списа је писана за ученике монашке школе, у хексаметричком стиху. Житије је сачувано само у рукописној традицији континенталне Европе.

Пошто је било неколико копија, прво *Житије Вилибордово* написао је ирски монах сировим стилем и баш тај спис је Алкуин користио као полазишну тачку, приликом писања свог дела о Вилиборду, а о вези између ова два списа говори игуман Ехтернаха Теофрид (1083-1100).⁷⁹ Можда је због превеликог утицаја тог првог извора на Алкуина и настао спис којим доминирају описи чуда, која су била врло важна карактеристика ирске духовности и схватање монаштва.

Трећи спис који описује живот Вилиборда написао је већ поменути Теофрид, који је своје дело написао у форми метричке прозе, која је заснована на описима из Алкуиновог дела, те на стилу из Бединих списа, и житија других светитеља, а посебно су коришћене даровнице о привилегијама манастиру Ехтернах. Стил писања је исти као и Алкуинов.

1.2.5. *Житије светиої Бонифација*, од Вилибалда, написано је пре 769. године и посвећено је епископу Вирцбурга Мегингозу и Лулу. Вилхелм Левисон, као уредник критичког издања у MGH,⁸⁰ нагласио је да је иако неадекватно и некомплетно, *Житије* састављено у XI веку донело комплементарне наративне делове засноване на причама из периода у коме је живео Бонифације.⁸¹ Обим дела није дозволио да буду подробније описани

A. Grieve, *Willibrord, Missionary in the Netherlands*, London, 1923, у збирци *Lives of Early and Medieval Missionaries*, штампано у *Society for Promoting Christian Knowledge* (SPCK).

⁷⁷ Godfrey, *Church in Anglo-Saxon England*, 217.

⁷⁸ Noble, *Soldiers of Christ*, 191-2.

⁷⁹ Netzer, *Early Scriptorium at Echternach*, 127-134.

⁸⁰ *Vitae Bonifatii*.

⁸¹ Џејмс Палмер говори да је Лул, као Бонифацијев наследник, наставио истим путем, али да такав случај није био и са њим, јер га наследник Рикулф не представља у добром светлу. Тек у XI веку Отлох описује Лула, који је наследио Бонифација, као светитеља, али са дистанца од, безмало, три века. Са друге стране, самог Бонифација тек Вилијам из Малмбјурја цени као светитеља који се борио за Цркву, односно који је критиковао неморал и мане англо-саксонских краљева. Треба подвући и Палмерову констатацију да се први помен Лула у Енглеској поклапа са успостављањем добрих односа Малмсбјурја, Мајнца и Утрехта. Cf. Palmer, *Vigorous rule*, 249-276.

догађаји из ранијег Бонифацијевог живота, већ је акценат стављен на опис мисионарских подухвата и детаља из његовог живота на континенталном делу западне Европе.

Врло важно је што је у делу описан долазак младог Винфрида (Бонифацијево острвско име) у Кентербери и што је дато најраније сведочанство о сабору Западних Саксонаца. Опис мучеништва светог Бонифација и групе мисионара са њим од паганске руке такође је значајан историјски извор.

1.2.6. *Живої Карла Великої* – Ајнхардов⁸² животопис Карла Великог извршио је веома велики утицај у средњовековној европској књижевности. Њиме је најпре обновљена античка књижевна врста која је, до тада, била заборављена, тако да је веома важан део античке књижевне баштине обновљен у европској цивилизацији. Ајнхардов спис је остварио непосредан утицај на средњовековну културу и књижевност у Западној Европи тиме што је послужио као узор следећим генерацијама историчара и писаца житија. Ајнхард је имао необично добро образовање за своје време. Проф. Антоновић наводи да је

⁸² За основне податке о писцу овог дела дугујемо Валафриду Страбону, писцу предговора за царево житије. Ајнхард је рођен око 770. године у долини реке Мајне, у угледној и племенитој франачкој породици. Школовао се у манастиру Фулди између 788. и 791. године. Валафрид је у свом предговору Ајнхардовога најславнијег дела *Живої Карла Великої* написао да је 794. игуман манастира Фулде, Баугулф послао младог Ђака на двор краља Карла, али да ову част он није дуговао само свом племенитом пореклу, него и великом таленту који је показивао током школовања. Младом и образованом племићу није било тешко да стекне и Карлово поверење и ускоро је почео да извршава поверљиве и деликатне мисије. Захваљујући својој добром образовању које је понео из Фулде, Ајнхард је поседовао и нека знања која су за то доба била ретка; због тога је именован за надзорника свих краљевских и царских градњи. Ајнхард се 806. године налазио на челу делегације која је путовала у Рим да од папе Лава III добије потпис за тестамент којим је Карло поделио царство међу синовима. У састављању овог документа је консултован и Ајнхард, као што је био и питан и за савет око новог тестаментa из 813. године, када су умрли сви старији синови Карла Великог и када је престо требало да припадне једином преосталом - Лудвигу Побожном. Обично се мисли да је Ајнхардова идеја била да по узору византијске царева Карло узме Лудвига за савладара и крунише га царском круном још за свога живота. Године 817. Ајнхард је именован за старатеља најстаријег сина и наследника царске круне Лотара I. Ајнхард је био ожењен Емом или Имом, сестром вормског епископа Бернхара. Цар Лудвиг Побожни је у јануару 815. поклонио Ајнхарду и Ими поседе у Михелштату и Милнхајму у Оденвалду. Када су почели грађански ратови између синова Лудвига Побожног, Ајнхард је настојао да делује помирителски, али у томе није успео. Због тога се постепено повлачио из дворског живота. Поседе у Михелштату је 818. године поклонио Лоршу, али је задржао Милнхајм, где је подигао задужбину која је касније названа Зелигенштат и у којој је сахрањен са супругом. Има је била уз њега до његове смрти. Пошто га је посетио сам цар Лудвиг, Ајнхард је умро 14. III 840. године. Проглашен је за светитеља немачке цркве и слави се под тим датумом. Cf. Noble, *Charlemagne and Louis the Pious*, 11-16.

каролинска ренесанса почела да даје своје плодове, управо захваљујући Ајнхарду.⁸³

Историчари нису сложни на плану датовања списа, а дилема постоји због исказа игумана Лупа (који писање дела ставља у период 829-836. године) и због назнака да је Ајнхард могао да пише то дело после одласка из Ахена (830-839. године).⁸⁴

Циљ Ајнхардовог дела није самопромоција, могућа због тога што је он био царев лични пријатељ и сведок многих догађаја описаних у његовом житију; али јесте опис личности Карла Великог, тако да су описи битака, царевих синова, војних заповедника, итд. само у служби величања царевих добрих дела и величанствених победа на бојном пољу.⁸⁵

1.3.1. *Бонифацијева њисма* која су умногоме помогла састављачу житија да хронолошки поређа догађаје из Бонифацијевог живота са нагласком на неке теме о којима је он писао и проповедао.⁸⁶ Прво треба нагласити да је жива и разноврсна преписка Бонифација са тројицом римских папа којима је био савременик, са многобројним црквеним јерарсима широм Западне Европе, а посебно са енглеским клирицима, углавном сачувана у целини. Многа од постојећих писама садрже питања, недоумице и дилеме, догматско-литургијског карактера, које је он имао током своје плодотворне мисионарске и црквено-реформаторске делатности. Када се сагледа Бонифацијев целокупни епистоларни опус може да се закључи да је Бонифације имао везе са великим бројем људи и да је на тај начин – посебно уз своја запажања – осликао историјски тренутак у коме је живео и био сведок многих догађаја, који су – касније – одредили судбину многих географских простора и народа. У Бонифацијев опус спада 150 писама, мада нека од њих нису била намењена

⁸³ Cf. Антоновић, *Наративни извори*, 17.

⁸⁴ Noble, *Charlemagne and Louis the Pious*, 17.

⁸⁵ *Исџо*, 19-21.

⁸⁶ Преводи и критичка издања писама Светог Бонифација објављена су у С. Н. Talbot, *The Anglo-Saxon Missionaries in Germany, Being the Lives of SS. Willibrord, Boniface, Leoba and Lebuin together with the Hodoepericon of St. Willibald and a selection from the correspondence of St. Boniface*, London and New York, Sheed and Ward, 1954; Noble, Thomas F.X.; Ephraim Emerton. *The Letters of Saint Boniface*. Columbia UP 2000; Rau, Reinhold, *Briefe des Bonifatius; Willibalds Leben des Bonifatius*, Ausgewählte quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters IVb. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1968; *St. Boniface, Archbishop of Mainz, English correspondence, being for the most part letters exchanged between the Apostle of the Germans and his English friends*, University of Toronto Libraries 1911.

Бонифацију или их Бонифације није писао. Сва писма је сакупио, грубо хронолошки распоредио; и у две области класификовао Бонифацијев наследник, архиепископ Лул: прва, писма која је Бонифације размењивао са папама; и друга, писма са другим личностима (епископима, свештеницима, игуманијама, игуманима, монахињама, монасима – на пример, дописивао се са монасима из манастира од Италије (Монте Касино), до Енглеске (Монквермаут), али и са владарима).⁸⁷ Међутим, у XI веку, Отлох је спремајући ново *Бонифацијево жиџије* поново распоредио и употпунио писма, на онај начин какав је данас доступан. Никола Серарије је штампао Бонифацијева писма у XVII веку,⁸⁸ а век касније Стефан Александар Вуртвајн (*Epistolae S. Bonifacii Archiepiscopi Magontini*) чије је издање послужило као образац за каснија издања.⁸⁹

У оквиру издања *Monumenta Germaniae Historica* прво је 1892. године *Бонифацијева писма* објавио Ернст Димлер, а најбоље издање дело је Михаел Тангл из 1916. године: *Die Briefe des Heiligen Bonifatius, Nach der Ausgabe in den Monumenta Germaniae Historica*,⁹⁰ које ће бити много пута коришћено у оквиру обраде ове теме.

1.3.2. *Писма архиепископа Мајнца – Лула*⁹¹ наредни су наративни историјски извор који је коришћен у датом истраживању. Лул (710-786) био је англо-саксонски мисионар и наследник Светог Бонифација, како као мисионар, а оно и на архиепископској катедри Мајнца. Током свог ходочасничког боравка у Риму 737. године, Лул је срео Бонифација и одлучио је да му се придружи у мисионарском раду у Германији. Следеће године, он је отишао у бенедиктински манастир у Врицлару, који је је основао Бонифације 732. године. Игуман тог манастира, Вигберт, поучавао је Лула мисионарско вештином. Од 740. године, када је рукоположен за ђакон, па од 747. када је рукоположен за свештеника, све до 752. године када је постао викарни епископ, Лул је био под будним оком Бонифација. Краљ Пипин је потврдио Лулово место у Мајнцу, а затим га је

⁸⁷ Опширније види *Letters of Saint Boniface*, xxxiii-xxxv.

⁸⁸ *Epistolae s. Bonifacii martyris, primi moguntini archiepiscopi*, Mainz 1605. и 1625; Paris 1639.

⁸⁹ Mathy, *Über Leben*, 86.

⁹⁰ *S. Bonifatii et Lulli epistolae (Die Briefe des heiligen Bonifatius und Lullus)*, ed. M. Tangl, MGH *Epistolae Selectae*, 1, Berlin 1916. Према овом издању Ефраим Емертон је 1940. године извршио превод на енглески језик, да би 2000. године то издање било обновљено уз нови и обимнији увод који је написао Томас Нобел (*Letters of St. Boniface*).

⁹¹ *S. Bonifatii et Lulli epistolae (Die Briefe des heiligen Bonifatius und Lullus)*, ed. M. Tangl, MGH *Epistolae Selectae*, 1, Berlin 1916.

уздигао на ранг архиепископа. Њему, као првом регуларном, архиепископу у Мајнцу папа Адријан I шаље палијум око 781. године.

У оквиру издања *Monumenta Germaniae Historica* Михаела Тангла из 1916. године објављена су Лулова писма у оквиру издања: *Bonifatii et Lullae Epistolae*.

1.4.1. *Повеље енглеских краљева* су сведочанства која могу да помогну истраживачима који се баве установљавањем и развојем манастира, али и – шире гледано – црквене епископоцентричне организације на Острву. Писане су, прво на староенглеском, а затим и на латинском језику, јер је то био богослужбени и административни језик у Енглеској, и то на једном листу пергаментa.⁹² У њима је забележено када и који краљ је установио или даривао манастир, или епископа, земљом или разним другим повластицама. Таква врста документа била је правно ваљана и на основу таквих повеља вековима су манастири или епархије поседовале извесна добра и привилегије.⁹³ Сачувано је преко хиљаду оваквих докумената, који датирају од последњег квартала VII века, па све до половине XI века. Већина повеља је сачувана у архивама верских кућа и манастира. Око 200 је сачувано у оригиналу – на пергаменту је руком била записана повластица или врста дара – а остатак је сачуван у препису. Проучавање повеља је врло компликовано и захтевно, јер се у самом тексту подразумевало много тога, тако да је анализа самог текста немогућа, без познавања предисторије манастира или догађаја који су претходили повељи.

Извори које су писали краљеви, као што је речено, јесу: даровнице, листе и закони. Пред историчаре, истраживаче овог периода, прво се поставља још један тежак задатак: ауторство документа и оригиналност, јер је постојала шанса да неки документ буде измењен током преписивања. Овде Барабара Јорки истиче проблем са *краљевским даровницама*, које су током година мењане

⁹² ASE, 99.

⁹³ Повеље су сведочанства правног акта, а у Енглеској су уведене у употребу у VII веку, како би се бележиле све повластице које су владари давали Цркви и како би били забележени поседи који припадају Цркви. У каснијем периоду повеље су примењиване и на поље грађанске правне регулативе. Сам стил писања био је веома једноставан, јер је требало да се на сажет начин и једноставним речима опише шта се дарује или само да се помене личност којој се нешто поклања. Дакле, најраније даровнице могле су да буду и прве земљишне црквене књиге, јер се на основу њих, за врло кратко време, могло одредити колико једна епархија или манастир има поседа.

тако да се количина дароване земље увећавала; а са друге стране треба истаћи и чињеницу да су даровнице најважнији извори за многа краљевства, јер су у њима наведени име краља, период у коме он влада, затим област којом влада и земља коју он дарује цркви или манастиру.⁹⁴ Све то се може пратити помоћу разних колекција даровница, које су данас доступне.

Постојале су и повеље које су сведочиле о границама неке епархије или манастирског поседа. Најранија краљевска оригинална даровница јесте она краља Кента, Хлотхира из 679. године – која се обележава са S 8, али не приказује баш јасне границе територије која је даривана; док су у даровници S 19 из 697. године записане само основне границе дара у виду области.⁹⁵ Та најранија одређења територијалних граница углавном су писана на основу римских узора, а еволуција самог стила и начина писања је запажена у каснијем периоду. Иако и појединачно имају велику историјску вредност, врло је корисно да се повеље заједнички проучавају. Са друге стране, преко докумената ове врсте можемо да пратимо употребу латинског језика на Острву и развој правног система. Пошто је писање повеља био манир свих краљева на Острву можемо да пратимо и како се писало на северу, а како на југу, а такође и какав су однос према Цркви имали нортамбријски, а како владари Кента.

Од посебне су важности повеље које је за Интернет издање приредио др Шон Милер 22. маја 2001. године.⁹⁶ Он је анализирао читав корпус англо-саксонских краљевских даровница, комбиновао текстове, и припремио их да буду доступне и на Интернету у облику материјала *Елекѿорник Сојер* (*Electronic Sawyer S 1-1602*), који је – раније – Питер Сојер приредио спремајући каталог англо-саксонских повеља (1968. године), а који је коначно уредила др Сузан Кели (од 1994. до 1998. године и који је доступан на Интернету од 1999. године). За коментаре и објашњења на сваку повељу понаособ захвални смо одабраним свицима из серије BA/RHS.

⁹⁴ Yorkie, *Kings and Kingdoms*, 20. Cf. Stenton, *Latin Charters*; Brooks, *Anglo-Saxon charters*, 211-232.

⁹⁵ ASE, 97.

⁹⁶ Види www.anglo-saxons.net/hwaet/ посећено 23. новембра 2011.

На овај начин је омогућено да на сајту *New Regesta Regum Anglorum*⁹⁷ буду доступне широј јавности повеље на латинском језику које су у сагласју са *Електронским издањем Сојера (Electronic Sawyer)*. На овој Интернет страници могу да се прате повеље из истог места, војводства, краљевства; а омогућено је да се виде само одређени рукописи. Такође на Интернет страници постоји и списак догађаја који су хронолошки дати.⁹⁸

1.4.2. Поред краљевских даровница, које су примарни дипломатички извор, требало би истражити и друге записе. Може се говорити само о неколико англо-саксонских племена и њиховим краљевствима, које помињу дипломатички историјски извори, због тога што писани извори воде порекло од VII века, али и због тога што многа краљевства нису постојала дужи низ година, те о њима не постоји сведочанство. Треба истаћи да је већина докумената сачувана у црквеним ризницама, а како Барбара Јорки наводи обим тих докумената је приближно исти, као и у осталим европским црквама тог периода.⁹⁹ Историчари који проучавају овај период у Енглеској зависе од архива неколико манастира, који су углавном били недоступни наредним освајачима (Викинзима, Норманима, итд.), а само мали број њих може да се похвали континуитетом документације у архивама од раног до позног англо-саксонског периода.¹⁰⁰ Мало је остало сачуваних докумената у оригиналном рукописном облику, мало је опстало у виду преписа, али је сачуван изванредан број у радовима историчара из касног средњег века, као на пример, Вилијама из Малмсбјурија.

⁹⁷ Види www.trim.cam.ac.uk/chartwww/NewRegReg.html

⁹⁸ Морамо нагласити да је др Шон Милер нама одмах омогућио приступ свим дипломама и без никакве надокнаде слао све дипломе које се односе на наш период.

⁹⁹ Yorkie, *Kings and Kingdoms*, 21.

¹⁰⁰ На пример, архива краљевског двора Источних Англа опстајала је до 869. године, када су Данци убили краља Едмунда, јер су нови освајачи уништили документа. Cf. Whitelock, *Pre-Viking*, 1-22.

Због свих војно-политичких перипетија¹⁰¹ у Енглеској, које су с времена на време мењале границе племенских територија, настала је *Књија земље*, у којој су сакупљане даровнице свих краљева. Услед оваквог дугогодишњег третмана државне власти према Цркви, водиле су се расправе о томе шта би требало да буде враћено држави, а шта би Црква требало да задржи.¹⁰² Монаси сигурно нису задржавали земљу у лично власништво, али су – по аналогiji са дешавањима са црквеном имовином у Франачкој – били свесни чињенице да имовина није могла да буде сачувана од свакојаким краљевских захтева.¹⁰³

1.4.3. На другом месту историјских извора дипломатичког типа су: *краљевске листе*, које су понекад спорне због фолклорног предања и неких – можда каснијих – интерполација.¹⁰⁴ Најизраженији пример јесте генеалогija Западних Саксонаца која показује да је Воден био потомак Адама; дакле, листа краљева сеже до Адама, што указује на везу са новозаветном генеалогijом Исуса Христа (Мт. 1) и на библијску утемељеност састављача краљевске генеалогije *најиврдокорније* паганског племена на Острву.¹⁰⁵ Барбара Јорки наводи и чињеницу да – ако се олако приступи – генеалогiji нортамбријских краљева постоји вероватноћа да историчар остане збуњен и обманут.¹⁰⁶ Највећу манускриптну збирку генеалогija и краљевских листа анализирао је и уредио је

¹⁰¹ У VIII веку у Мерсији су враћени црквени поседи краљу у власништво, али је још битније што су краљеви захтевали да монаси раде на двору. То сведоче писма Бонифација и других мисионара у одбрану клира у Мерсији у том временском периоду. На крају је дошло до компромиса: краљ је попустио у неким захтевима, али је остао при три детаља: да клир помаже у рату; у изградњи мостова; и у изградњи тврђава. Ова два последња захтева могу да се сматрају изнуђеним захтевима, које су власти намерно увеле, како би клирицима нанели штету. Офа је сличне захтеве имао и према клиру у Кенту, када је постао апсолутни владар. Cf. Yorkie, *Kings and Kingdoms*, 165. Међутим, начела која су се скривала иза ових захтева према клиру била су врло значајна за будуће напредовање и развој институције апсолутног владара. У складу са тим начелима, краљ је био одговоран према народу, посебно у контексту одбране земље од освајача; краљ ће владати над целом земљом ефектно и биће народни владар, јер ће обезбеђивати посао, оружје и храну, свим својим поданицима; и краљ ће осигурати безбедну и несметану трговину. Трговина је у VIII веку постала врло важан фактор у англо-саксонском друштву, а краљеви су је сматрали врло корисном, са много аспеката. Развијен је систем пијаца, где се одвијала трговина и приоритет је даван градовима који су имали луке. Сва поменута начела делимично су пренета из Франачке, јер су осведочене везе између кентског и меровиншког двора. Cf. Hawkes, *Anglo-Saxon Kent*.

¹⁰² Cf. Abels, *Lordship*, 43-57.

¹⁰³ Cf. Wormald, *Bede and the Conversion of England*.

¹⁰⁴ Показатељ су и каснијих улешавања које су преписивачи – углавном монаси и свештеномонаси – чинили. Cf. Dumville, *Kingship*, 72-104.

¹⁰⁵ Sisam, *Anglo-Saxon Royal Genealogies*, 288.

¹⁰⁶ Yorkie, *Kings and Kingdoms*, 34.

Дејвид Дамвил, за коју научници сматрају да је сабрана у једну збирку у другој половини VIII века у Нортамбрији.¹⁰⁷

1.4.4. Књига *Tribal Hidage* представља документ који може да помогне да се одреди политички развој у VIII и IX веку. То је кратак текст и не зна му се порекло, нити време настанка.¹⁰⁸ Међутим, овај документ је веома важан за сва истраживања политичке историје Острва у том периоду, јер може да се користи као својеврсни водич кроз земље јужно од реке Амбер. У документу се наводи 34 племена, односно племенских области, са укупно око 244.000 људи.¹⁰⁹ Прво су наведени Мерсијанци, чије племе броји 30.000 душа, а простор на коме живе је оивичен насеобинама Тремворт, Личфилд и Рептон. Ово племе јесте доминантно, јер се у документу сада спомињу сва племена која се одређују у зависности од Мерсијанаца (дакле, јужно, северно, источно и западно од њих); а владар овог племена је описан као апсолутни краљ, коме су покорени владари осталих области.¹¹⁰ Ово сведочанство јесте једини показатељ како је број англо-саксонских племена растао или се смањивао, и у којим острвским областима. Са друге стране, ни о краљевствима која су опстала до VIII века понекад не постоје писани извори, као на пример краљевство јужних Саксонаца, које је до доласка Офе на власт у Мерсији (757-796), било независно, али је потчињено и извори о том племену су врло оскудни.¹¹¹

На крају, пошто је евидентно да је овај документ промерсијски писан, значај коришћења *Tribal Hidage* као историјског извора зависи од претпоставки које би уз помоћ овог документа требало да докажемо, односно од самог суда о

¹⁰⁷ Dumville, *Anglian collection*, 23-50. Разлог због чега је ова збирка настала остаје непознат, али уредник Дамвил сматра да је ово учињено због политичких прилика у том тренутку, јер су Англи желели да преузму примат на Острву, па како би то и историјски потврдили саставили су листу краљева.

¹⁰⁸ Упис житеља Елмета у *Tribal Hidage* сугерише да је документ настао после 670. године, током владавине краља Вулфхира, јер је у том периоду Елмет враћен под власт владара у Нортамбрији. Са друге стране, могло би се рећи да је Елмет уписан и у VIII веку, када је ова област била камен спотицања у односима између Мерсије и Нортамбрије, па би датовање *Tribal Hidage* могло да се одреди помоћу владавине двојице јаким владара – Етелбалд (716-757) и Офе (757-796). Cf. *Cambridge Medieval History*, 24.

¹⁰⁹ Dumville, *Tribal Hidage*, 225-30.

¹¹⁰ Остаје дилема да ли је напознати састављач документа *Tribal Hidage* намерно превидео поделе међу племенима, која су била подчињена Мерсијанцима; или једноставно и није имао на уму да детаљно представи политичка дешавања на Острву. Cf. *Cambridge Medieval History*, 23.

¹¹¹ По великом броју археолошких проналазака и броју гробних места, са сигурношћу се може рећи да је ово краљевство било доминантно у раном англо-саксонском периоду, али не постоје краљевске генеалогичке, већ су само позната имена неколико краљева. Због тога није могуће утврдити односе краљева и краљевских породица, али ни историју краљевства. Cf. *South Saxons*.

времену настанка, ауторству и сврси настанка документа. Било како да се према овом документу истраживач односи, ипак је јасно да је превласт Мерсије у VIII веку распрострањена по Енглеској и на просторе јужно од реке Амбер, тако да се мерсијски утицај осећао и међу Источним Англима; Источним, Јужним и Западним Саксонцима, и у Кенту. Нема сумње да *Tribal Hidage* показује моћ Мерсије и њених владара током VIII века, што ће потврдити и даља истраживања на пољу политичке историје у том временском раздобљу.

Политичка историја Енглеске у VIII веку

- Хептархија и апсолутна власт (*bretwalda*) -

У доба римске Британије власт је била централизована, али је услед најезде германских племена у V веку, власт подељена између англо-саксонских поглавица.¹¹² Површно јединство које су римски цар и Сенат установили јужно од Адријановог и Антонијевог зида није опстало, те је римска Британија убрзо расцепкана на преко тридесет самосталних области, којима су владали краљеви који су се међу собом борили за превласт.¹¹³ Пошто је у VII веку већ била издиференцирана слика граница англо-саксонских племена, треба истаћи да су англо-саксонска краљевства настала после константне и бескомпромисне међуплеменске борбе. Управо ће опште место за политички развој, чак и *modus vivendi*, на Острву бити борба за превласт, чији ће успех зависити од могућности и способности краља да се избори да постане главни владар над неколико великаша или – чак – краљева. Од VI до VIII века многа мања краљевства су инкорпорирани у веће на челу са једним краљем као апсолутним владаром, те је на Острву опстало седам великих краљевстава, чији краљеви су владали самостално и имали су апсолутну власт над нижим племством: Мерсија, Нортамбрија, Кент, Источни Англи и Есекс, Сасекс и Весекс.

Из оваквог развоја догађаја на Острву настао је историјски феномен – *хеџтархија у Енглеској*, која се односила на три краљевства Англа, три краљевства Саксонаца и једним краљевством Јита.¹¹⁴ Управо, између та три

¹¹² McWhiney, *Cracker Culture*, xxvii.

¹¹³ Hingham, *Rome, Britain and the Anglo-Saxons*, 65.

¹¹⁴ Иако Беда прави значајну разлику између народа у Кенту, Источних, Јужних и Западних Саксонаца, Источних и Средњих Англа, Мерсијанаца и Нортамбријанаца, он их назива и енглеским народом, односно *нашим народом*. Cf. Беда, I, 15. Беда је своју концепцију колективног идентитета енглеског народа могао да представи широким народним масама, али је у политичком смислу, то је био само пуки идеал, који није у потпуности остварен у реалности. Дакле, Беда Венерабилис је био један од најранијих заговорника и заступника тезе да би требало да се сва англо-саксонска племена уједине и постану једна нација. Можда је услед таквих политичких теорија тог периода на Острву и настао историјски феномен *bretwalda*. Дакле, постоје назнаке да су феномени **хептархије** и ***bretwalda*** били у узрочно-последичној вези те да су се допуњавали и свим својим сегментима. *Bretwalda* из англо-саксонског племена које

племена, односно седам краљевстава, може да се прати развој политичке ситуације на Острву. То би могло да значи да су сва краљевства и њихови владари пролазили истим развојним путем, са истом идејом водилом и мишљу у вези са владарском стратегијом, јер су представљали делове једног општег краљевства, које је карактерисао феномен *хептархије* у англо-саксонској Енглеској. Други феномен који карактерише политички аспект англо-саксонске владарске политике, јесте феномен *bretwalda*, односно надвладар или супериорни, апсолутни краљ, који је владао јужним енглеским краљевствима.¹¹⁵ Сада се долази до закључка да је овај други феномен постао име (сама реч *bretwalda* се може превести као владар Британије) које означава посебан облик владавине, карактеристичан за англо-саксонску Енглеску.

Ова два концепта била су полазишна тачка за сва истраживања политичке историје у Енглеској у периоду средњег века, тако да могу да се посматрају као историјски феномени који су врло важни и за опис, и за анализу дешавања у Цркви у Енглеској у том раздобљу, посебно у контексту односа владара и Цркве.

2.1. Хептархија у англо-саксонској Енглеској – Као што је већ речено, сама реч *хептархија* означава владавину седам краљевстава, с тим што је владар могао да буде само краљ из једног од три англо-саксонска племена (Англи, Саксонци и Јити). Сам појам је ушао у употребу у XVI веку у Кадменовом делу *Бриџанија*,¹¹⁶ али је енглески историчар из XII века, архиђакон Хенри од Хантингдона, први употребио саму идеју хептархије у англо-саксонској Енглеској.¹¹⁷ Стварање таквог политичког концепта на Острву био је спор и поступан процес. У VI веку краљ Кента био је апсолутни владар

учествује у хептархијној структури власти на Острву постаје свевладар Британије и на тај начин у себи возглављује покорност домородачких племена (Брити, Пикти и Шкоти), које на тај начин асимилије, и свих англо-саксонских племена. На тај начин, на Острву постоји само један владар (*bretwalda*) и само један народ (*Англо-саксонци*).

¹¹⁵ Сам феномен произилази из Бедине листе седморице краљева који су владали над свим јужним краљевствима, али Беда нигде не записује сам појам, нити га географски одређује, нити описује границе моћи таквог владара, а не говори ни о последицама одлука оваквог владара. Он говори само у контексту појма *imperium* и то у уобичајном смислу. Cf. Беда, II, 5. Врло је значајна констатација Френка Стентона да Беда говори у овом контексту – такорећи случајно – и то када сведочи о смрти Етелберта из Кента. Дакле, нема намеру да о феномену *bretwalda* говори са неким посебним циљем, већ сведочи о чињеници у политичком контексту времена у коме Беда живи. Cf. Stenton, *Supremacy of the Mercian Kings*, 432.

¹¹⁶ *Католичка енциклопедија*, Хептархија.

¹¹⁷ *Historia Anglorum*, lxi.

над англо-саксонским племенима, затим у следећем столећу били су то наизменично владари Нортамбрије и Весекса, да би у VIII веку надвладар био краљ Мерсије, посебно се то видело у периоду када је краљ био Офа, који је остварио хегемонију над свим краљевствима на Острву.

Тих седам краљевстава била су германска. Међу англо-саксонским краљевствима тињао је стални сукоб,¹¹⁸ са свим својим политичким консеквенцама у каснијем периоду, које описују многе хронике и даровнице краљева који су владали већим или мањим областима у зависности да ли су били надвладари или само краљеви, потчињени апсолутном краљу.

У контексту ширења Хришћанства на Острву, у оквиру краљевстава која су сачињавала хептархију развила се и црквена организација, почев од Кента.

2.1.1. **Кент** – У VIII веку у Кенту долази до озбиљних владарских криза, тако да је друга половина овог века протекла у доминацији Мерсијанаца на овим острвским просторима. Краљ Вихтред је владао од 690/1. до 725. године; у току VIII века у Кенту је најдуже владао Етелберт II (725-762); затим су Енмунд (762-764) и Хеберт (764-765) заједно владали са Сигередом. Од 765. године, Мерсија преузима контролу над Кентом, али у том раздобљу тројица кентских владара – на кратко – прекидају мерсијску доминацију: Егберт II (764-785), Елхмунд (784) и Едберт Прен (796-798); док је последњи владар у VIII веку био Катред (798-807), који је признао власт мерсијског краља.

Крајем VII века политичко стање у Кенту је постало веома конфузно. Абдикација Кедвале из Весекса 688. године узроковала је даље побуне у Кенту, с тим што се у последњим деценијама VII века на тим просторима осећао и источно-саксонски интерес, посебно на западу области у лику краља Свехерда, све до 694. године.¹¹⁹ Вихтрета је Беда описао као праведног краља,¹²⁰ а даровница S 15¹²¹ указује на годину његовог ступања на трон: од јула 690. до

¹¹⁸ ASE, 21.

¹¹⁹ Yorke, *Kingdom of East Saxons*, 1-36.

¹²⁰ Беда, IV, 26.

¹²¹ S 15: Ego Uuihtredus rex Cantie una cum coniuge mea Kinigitha regina, referens gratias largitori bonorum Domino qui dilatauit terminos nostros iuxta paternam antiquitatem, in commune pertractauimus aliquam partem terre nobis conlate ad uicem impendere, ne ingrati beneficiis uideremur largitoris nostril... Domini nostri Iesu Christi esse alienos et a cetu fidelium segregandos hic et in

јула 691. године.¹²² Вихтред је био владар који је имао добар однос са Црквом. Он је – на почетку своје владавине – владао заједно са Свехердом, што се види из чињенице да се њих двојица помињу као савладари на избору Бертвалда за архиепископа Кентерберија.¹²³ Године 694. Вихтред склапа примирје са краљем Западних Саксонаца Инеом. Од те године се више не спомиње Свехерд, као владар.¹²⁴ Као последње сведочанство о Кенту Беда наводи смрт Вихтрета 725. године, а наставља да су њега наследили тројица синова Етелберт, Едберт и Алрик. Међутим, од тог тренутка хронологија краљевског двора није поуздана.¹²⁵

За дешавања у VIII веку, у Кенту извор су и *Англо-саксонске хронике*, али Барбара Јорки¹²⁶ иступа са тезом да је неопходно да се сведочанства из *Англо-саксонских хроника* преиспитају, те наводи пример записа да су 762. године Етелберт и Едберт живи и да владају заједно – што није тачно, јер да је Едберт умро 748. године, проистиче из сведочанства да је Ердвулф,¹²⁷ Едбертов син,¹²⁸ и у том периоду владао је Рочестером; а затим и чињеница да је Едберт II дошао

eternum. Quam sepe dictam cartulam scribendam dictavi et tibi Eabbe abbatisse tradidi conseruandum. Actum .xvi. kalendas Augusti, indictione .vii., anno regni nostri tertio. + Signum manus Wihtrredi regis. (<http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=get&type=charter&id=15>; посећено 15. новембра 2012)

¹²² Кирби (Kirby, *Earliest English Kings*, 123) наводи да се у даровници S18 говори о години Вихтредовог доласка на престо, док Дороти Вајтлок заговара да се у даровници S15 говори о томе; *EHD*, 361.

¹²³ Kirby, *Earliest English Kings*, 122-123.

¹²⁴ *Исџо*.

¹²⁵ Беда, V, 23.

¹²⁶ Yorkie, *Kings and Kingdoms*, 30-31.

¹²⁷ Ердвулф је познат по две даровнице: прва је из 748. године где он, као краљ Кента, поклања игуману Хеберхту у цркви у Рекулверу плуг за обрађивање земље (S 31: Quamobrem ego Eardulfus rex Cantiae tibi venerabili Heaberhcto abbate tuaeque familiae consistenti in monasterio quod nominatur Riculfi pro Dei omnipotentis Dei amore et spe supernae mercedis ut diligenter peti'stis terram juris mei id est unius aratri in loco qui dicitur Perhamstede cum campis silvis pascuis venationibus omnibusque necessariis ad eam pertinentibus rebus juxta terminos videlicet antiquos et indigenis certissimos aeterna traditione pro remedio scilicet animae meae et orationum suffragio vestrarum libenter possedendam concede - <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+31>; посећено 12. новембра 2012); и друга из 762. године у којој он као краљ Кента поклања цркви Светог Андреја у Рочестеру права на пашњак: (S 30: Multi quidem in hoc seculo constitutionem et narrationem antiquorum pro huius uitae fauore et concupiscentia deprauare conati sunt, qui istius erumni seculi laudem querunt, et multo magis hominibus placere quam deo diligunt sicut ipse procurator nomine Uualhhun contra episcopum Hrofensis ecclesie sine intermissione congressum discrimini fecit circa porcorum pasua in silba que appellatus est Caestruuarouualth... ego Earduulfus rex Cantuariorum conflictionum eorum ad nichilum redigo quia coram testibus et optimatibus meis concedo ad ecclesiam Sancte Andreae pro remedio animae mee atque meorum patruum . xii . greguum porcorum ad serbandum in publicis locis id est ut incoli nominandi dicunt. Holanspic. alius Paetlanhrygc. tercius Lindhrygc - <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+30>; посећено 12. новембра 2012)

¹²⁸ У S 31 пише: a patre meo Eadberhtuo vobis esse donata manifestum est – што јасно указује на његовог оца (<http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+31>; посећено 12. новембра 2012).

на трон 761. године. Јорки даље наводи да су Етелберт и Едберт владали у време мерсијске окупације у доба Етелбалда,¹²⁹ који је умро 757. године. Мада се не зна да ли се он мешао у њихова владарска права у Кенту, ипак закључујемо да је њихов интерес био повређен мерсијским освајањем Лондона.¹³⁰ Међутим, побољшање у односима огледало се у тражењу ослобађања пореза за манастире у Кенту, и – посебно – постављање Мерсијанаца на архиепископску катедру у Кентерберију у периоду од 731. до 761. године: Татвин (731-734), Нотхелм (735-739), и Катберт (740-761).¹³¹

Етелберт умире 762. године, а Едберт и краљ Источних Саксонаца – Сигеред постају савладари. Ово политичко јединство престаје када мерсијски краљ Офа 764. године освоји Кентербери.¹³² Беда – као што је већ поменуто – наводи последњег владар у Кенту – Вихтреда, 725. године, који за собом оставља тројицу синова,¹³³ с тим што се Алрик више нигде и не спомиње, а према *Англо-саксонским хроникама* Едберт умире 748, а Етелберт 762. године.¹³⁴ Од овог сведочанства генеалогичка владара у Кенту постаје мање поуздана.

Етелберт и Едберт су владали у време мерсијске превласти када је мерсијски краљ Етелбалд био апсолутни владар, који се није мешао у њихову владавину у Кенту. Међутим, као што је наговештено, повређена им је интересна зона мерсијанским освајањем Лондона. Са друге стране, неки Мерсијанци су постали архиепископи Кентерберија што је још један од показатеља да су се краљеви Мерсије мешали у живот у Кенту. Татвин (731-734) је дошао на катедру из манастира у Бридону; затим је Нотхелм (735-739) био свештеник у Лондону, а Катберт (740-761) је био епископ у Хирфорду пре него што је именован за архиепископа кентерберијског,¹³⁵ о чему ће подробније бити писано касније. Када је краљ Офа преузео власт у Кенту, за сва дешавања на двору у Кенту он је давао коначну одлуку, што је показао 764. године када је

¹²⁹ Бонифације пише прекорно писмо краљу Етелбалду Мерсијском (746-747).

¹³⁰ Yorkie, *Kings and Kingdoms*, 31.

¹³¹ *Исио*.

¹³² ASE, 257.

¹³³ Беда, V, 23.

¹³⁴ *Anglo-Saxon Chronicle*, 46, 48.

¹³⁵ Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, 80-81.

поништио даровницу краља Сигерета, са потврдом Енмунда, Рочестеру.¹³⁶ До 771. године завладао је и Кентом и Сасексом, иако су се против његове власти у обе област дизали устанци.¹³⁷

Етелберт је умро 762. године, а Едберт је делио власт са краљем Сигредом који је био члан источно-саксонске краљевске породице. Касније, Сигред влада са краљем Енмундом, али им се владавина завршава 764. године када Офа, краљ Мерсије, преузима власт над Кентерберијем, и преузима апсолутну власт над Кентом. Офа је очигледно преузео контролу над земљом коју је поседовао краљевски двор у Кенту, а затим је донео одлуку да краљеви Кента могу да дарују земљу само уз његов пристанак и одобрење.¹³⁸

Едберт је изгледа водио успешне противударе, јер је остало забележено да је победио Мерсијанце у боју на Отфорду, 776. године.¹³⁹ Едберт је, 778. и 779. године, издао даровнице без позивања на Офину дозволу, што такође указује на извесну самосталност, која је могла да траје све до 784. године када краљ Елмуд самостално издаје – чини се последњу – даровницу.¹⁴⁰ Офа, од 785. године, има апсолутну власт над Кентом.¹⁴¹ После Офине смрти, 796. године, Едберт се вратио у Кент где је преузео власт, али само у наредне две године, јер је поражен на бојном пољу од Офиног наследника, Кенвулфа, који га је, том приликом, и утамничио.¹⁴²

Област Кента је била географски врло инспиративна за острвске освајаче (на првом месту то су били краљеви Весекса и Мерсије), због добре везе са континенталним делом Европе. Северно море је било од великог значаја и за трговину и за сваку другу интеракцију са меровиншким двором, који је увек тежио да на Британском острву има своје место утицаја, посебно почетком VII века.¹⁴³ Краљеви Кента су увек имали на уму само трговинску корист (посебно,

¹³⁶ S 33, <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=get&type=charter&id=33> посећено 13. новембар 2012.

¹³⁷ *Encyclopedia, Ground Warfare*, 643.

¹³⁸ Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, 82.

¹³⁹ Stenton, *Anglo Saxon England*, 207-208.

¹⁴⁰ Cf. S 35, 36, 38; <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=get&type=charter&id=35>, посећено 13. новембар 2012.

¹⁴¹ Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, 113-117, 321-322.

¹⁴² EHD, 861-862.

¹⁴³ Ана Генон истиче да је од друге половине VI века запажена веза Кента и континенталног дела Европе, посебно меровиншке Галије, и то сведоче накит и новац који је пронађен у области

увоз-извоз хране и других намирница), али су имали и политички узор јер су од меровиншких владара преузимали начела успостављања политичког и владарског система на свом подручју. Сведочанства о законима, монетарном систему, затим о краљевској и црквеној имовини из периода VII-VIII века, показују да је краљевство Кент било добро организовано са уређеном, како спољном, тако и унутрашњом, владарском политиком.¹⁴⁴ Краљеви Кента су били водећи људи англо-саксонске Енглеске у свим областима живота; то се не закључује само због прихватања Хришћанства, него и због утицаја на оближње англо-саксонске владаре, на које су могли да пренесу оно што су научили од суседа из Франачке.¹⁴⁵

Народи у Кенту били су територијално одвојени од Источних Саксонаца реком Темзом, док је јужни и западни Кент припадао Јужним Саксонцима.¹⁴⁶ Архиепископ кентерберијски је заједно са епископом у Рочестеру председавао црквама у Кенту, тако што је Архиепископ решавао све догматске и дисциплинске преступе на Острву.

2.1.2. Источни Саксонци – За истраживаче англо-саксонске историје у VIII веку посебно место заузима проучавање Источних Саксонаца, али – уједно – остаје жал за малим бројем сачуваних докумената који се односе на живот овог племена у поменутом периоду. Њихов комплексан систем владавине посебна је инспирација за историчаре. Иако су Источни Саксонци у једном временском раздобљу имали превласт над Средњим Саксонцима и у неколико краћих наврата владали су делом Кента, у англо-саксонској историји никада нису дали апсолутног краља Британског острва.¹⁴⁷ Углавном су били потчињени, али нису били угњетавани, што због способности представника владарске лозе да успешно превазилазе комплексне политичке прилике у VIII

Кента, а затим истиче да су трговачки путеви ишли преко лука Саре и Довер. Трговина и проток континенталног новца није био усмерен само на Кент, већ и на друге острвске области. Cf. Gannon, *Iconography*, 10-11. Са друге стране, Џозеф Линч подсећа на политичке савезе између Кента и северне Галије, а посебно наглашава политичке бракове краља Кента Етелберта (560-616) и Берте, меровиншке принцезе, затим, краља Кента Едбалда (618-640) са Емом, меровиншком принцезом. Тиме је указана континуирана веза Кента са континенталном Европом у периоду од осамдесет година. Lynch, *Christianizing Kinship*, 37.

¹⁴⁴ О таквим утицајима говоре Барбара Јорки и Розамонд Мекитертик. Cf. Yorke, *Kings and Kingdoms*, 43; McKitterick, *Uses of Literacy*, 41-42.

¹⁴⁵ *Cambridge Medieval History*, 475-476.

¹⁴⁶ Беда II,3

¹⁴⁷ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 53-56.

веку, што због добрих веза са Римом од самих почетака римске мисије међу енглеским племенима. Почетком VIII века Кенред је абдицирао и отпутовао у Рим да се замонаши (709), а са собом је повео и Офу из Есекса, сина владара Сигхерда.¹⁴⁸

Надмоћ краљева Мерсије и Западних Саксонаца није се међу Источним Саксонцима одражавала као што се одржала нпр. код Средњих Саксонаца, тако да није изненађујуће да су Источни Саксонци иако вазали, имали неку врсту лабаве независности. Лондон је био град који је привлачио многа племена да заузму области којима владају Источни Саксонци. Тај град, као лука, могао је да буде врло важна жижа свих напора англо-саксонских краљева око превласти над источно-саксонским областима. Међутим, и када би губили власт над Лондоном и својим областима, Источни Саксонци су успели да сачувају стабилност своје владарске породице, која је почетком IX века била једна од седам англо-саксонских краљевских лоза и сам тим је учествовала у хептархичном политичком систему на Острву.¹⁴⁹

Нажалост, даровнице источно-саксонских краљева постоје само до прве деценије VIII века, тако да је врло тешко доћи до неких историјских чињеница преко дипломатичких извора, тако да иако знамо неколико имена владара из ранијег доба, не можемо да их прецизно датujemo.¹⁵⁰ О Источним Саксонцима можемо да сазнамо пратећи дешавања везана за мерсијске владаре – Етелбалда и Офу. Мерсијски краљеви су даривали земљу у Средњем Есексу и Хертфордшајру без помињања источно-саксонских владара.¹⁵¹

¹⁴⁸ Беда, V, 19.

¹⁴⁹ Одличну анализу саме географске, па самим тим и геополитичке позиције, крајем VII века, даје Мерилин Дан. Cf. Dunn, *Christianization of the Anglo-Saxons*, 125.

¹⁵⁰ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 50.

¹⁵¹ **S 100** ...Iccirco ego Æthelbaldus rex Merciorum domino dispensante comite meo Withredo conjugique ejus Ansithe terram ... manencium in provincia Midelsexorum...), **106** (...Offa . divina gubernante gratia rex Merciorum . Stidberhtæ venerabili viro atque abbatis cura prædito . terram . xxx. manentium in Middil Saexum . bituih . gumeninga hergae end liddinge . et est vi . manentium et habitatio ab oriente torrentis ...), **119** (...Ego Offa diuina dispensante pietate Monarchiam Merciensis regni munitus cum consilio magistratuum meorum cuidam meo fideli ministro Aeldred vocabulo libenter admodum concessi quamdam telluris amplitudinem viginti mansis estimatam quam omnis sua cognatio habebat ante eum in prouincia mediterraneorum saxonum in loco quem solicole vocitant aet Hermondesyord cum omnibus ad se pertinentibus campis pratis pascuis piscariis cunctisque aliis necessariis conlixatibus vt totum ipsum locum imperpetuum ius habeat er possideat quamdiu viuat et post se cuicumque voluerit heredi derelinquat pro Centum Mancusis...), **136** (...Unde ego Offa rex Merciorum cum Egfrido filio meo et omni consensu synodali . pro remedio et salute animarum nostrarum . terram quinquaginta mansionum in locis infra dictis id est ubi dicitur æt Caegesho

У VIII веку треба истаћи самосталне – или како их Барбара Јорки назива – апсолутне владаре: Свефберта (+738), Келереда (+746), Свитхреда и Сигерика; дакле само њих четворицу за раздобље од једног столећа.¹⁵²

2.1.3. **Јужни Саксонци** – Јужно и западно од Кента налазило се краљевство Јужних Саксонаца, а епископска катедра била је у Селсију.¹⁵³ Та област била је некадашњи регион римско-бритске краљевине *Regnenses*, *Regni* или *Regini* са главним градом у Чичестеру (*Noviomagus Reginorum*).¹⁵⁴ Пошто су то углавном шумовите обалске граничне територије са континенталним делом северо-западне Европе, подсећале су нове житеље – Јужне Саксонце – који су настанили ове области у V и VI веку на своју прапостојбину која се простирала између Фризије и Саксоније.¹⁵⁵ Постоје археолошки докази да је Франачка на ово племе вршила утицај на пољу културе, као што је вршила и на Кент, а новија истраживања да су ти утицаји поред културне сфере били и на политичком плану.¹⁵⁶

У VIII веку области Јужних Саксонаца су биле под владавином Западних Саксонаца, а *Англо-саксонске хронике* наводе да је 725. године почела војна акција Западних против Јужних Саксонаца.¹⁵⁷ Постоји и неколико даровница краља Нуне, са почетка VIII века, затим краља Етелберта (*Ethelbertus rex Sussaxonum*)¹⁵⁸ па краља Осмунда,¹⁵⁹ док је краљ Мерсије Офа даривао и сам Сасексу земљу.¹⁶⁰

mansiones .xxxiiii. on dæt Heanhamstede . vi . mansiones et Stanmere ...). <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+136>. Посећено 23. новембра 2012. године.

¹⁵² Yorke, *Kings and Kingdoms*, 45-54.

¹⁵³ Беда V, 23

¹⁵⁴ Kirby, *Earliest English Kings*, 15.

¹⁵⁵ То је било запажање Питера Брендона. Cf. Brandon, *Sussex*, 91.

¹⁵⁶ *The Anglo-Saxon World*, 148.

¹⁵⁷ Цитирано према *South Saxons*, 32.

¹⁵⁸ **S 46:** ... Ego Ethelbertus rex Sussaxonum, Domino regnante imperpetuum, aliquam partem terre iuris mei ad construendum monasterium Diosan uenerabili uiro do, pro remedio anime mee,... <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+46> Посећено 23. новембра 2012. године.

¹⁵⁹ **S 48:** ...Idcirco ego Osmundus, rogatus a comite meo Walhere ut sibi aliquantulam terram ad construendum in ea monasterium largire dignarer, ...Ego Osmundus hanc donationem propria manu subscripsi. Ego Osa episcopus consensi et subscripsi. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+48>. **S 49:** ... Quapropter ego Osmundus, rogatus a comite meo uenerabili Warbaldo atque uxore illius Tidburge ut sibi aliquantulam terram ad ecclesiam beati Petri apostoli que ibi sita est, in loco qui dicitur Hanefelde . + Ego Osmundus rex hanc donationem propria manu subscripsi.+ Ego Osa archiepiscopus consensi et subscripsi. + Ego Hedde episcopus consensi et subscripsi. + Ego Eadbrygh' episcopus consensi et subscripsi. + Ego Offa cum supranominatis personis

2.1.4. **Западни Саксонци** – краљевство се граничило са Јужним Саксонцима,¹⁶¹ а у VIII веку ово краљевство је утврдио Ине. Као што је већ речено, абдикација Кедвале је била преломни тренутак за неколико англо-саксонских племена, а међу њима и за Западне Саксонце, јер је у јужним областима Енглеске где су живели Источни, Јужни и Западни Саксонци, изазвала својеврсни политички вакуум крајем VII века. Овај догађај је изазвао хаотично стање – посебно – међу Западним Саксонцима, које је уређено тек доласком Ине на власт. У *Краљевској генеалоји Западних Саксонаца* наведено је да је Ине владао тридесет и седам година (689-726),¹⁶² а Кирби каже да је вероватно био савладар свог оца Кенреда, који га је саветовао да своје племе законски уреди.¹⁶³ У периоду владавине Ине Весекс постаје хришћанско краљевство, са посебно развијеним монаштвом и културом. Од 705. године, постојала је епископска катедра у Винчестеру – у источном Весексу, а друга је била у Шерборну – у западном делу Весекса, о чему ће касније бити говора.¹⁶⁴

2.1.5. **Источни Англи** – Источни Англи су заузимали мали простор који у данашњој Великој Британији заузимају Сафолк¹⁶⁵ и Норфолк.¹⁶⁶ Иако је врло тешко говорити о политичкој историји Источних Англа због тога што је мало од сведочанстава остало, могуће је да се открију неке чињенице од времена владавине Офе до периода данског освајања и да се закључи да је на том поднебљу ипак постојала владарска администрација.¹⁶⁷ Из ових извора се закључује да могу да се извуку паралеле Источних Англа и Кента – надвладавина у раном VII веку, затим трговачке и економске везе са

hanc paginulam libens munio. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+49>. Посећено 23. новембра 2012. године.

¹⁶⁰ **S 108:** ... Ego Offa Rex Anglorum pro remedio anime mee . et pro Dei amore aliquam partem terre Sudsex' . sicut ante promisi omnipotenti Deo venerando episcopo Osualdo ad construendum in ea monasterium . basilicamque augendam , que divinis laudibus . et sanctorum honoribus servire videatur . inperpetuam attribuo possessionem . id est. ...+ Ego Offa Rex Merciorum sicut michi a Deo regnante potestas concessa est . hanc donacionis cartulam propria manu subscribens confirmavi . et signum sanctæ crucis infixi .+ Ego Egeberht Rex Cantuariorum consensi et subscripsi. + Ego Jaenberhtus gratia Dei archiepiscopus subscripsi. + Ego Cyneuulf Rex occidentalium Saxonum hanc donacionem consensi et subscripsi.... <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+108>. Посећено 24. новембра 2012. године.

¹⁶¹ Беда II, 2

¹⁶² Dumville, *West Saxon Genealogical Regnal List*, 23.

¹⁶³ Kirby, *Earliest English Kings*, 103.

¹⁶⁴ Беда V, 18

¹⁶⁵ Plunkett, *Suffolk*, 1-3.

¹⁶⁶ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 69.

¹⁶⁷ *Исѡ*, 58-64.

Франачком, које нису израсле из пуког позајмљивања идеја једног од другог владара, већ је то резултата сличних географско-политичких фактора. Поменута краљевства су имала моћне владаре и развијене дворске послове почетком VII века, али су због географског места биле у прилици да тргују, размењују добра, али и идеје са другим краљевствима на Острву, али и на Континенту; те су биле и примамљива територија за освајаче. Северно од реке Стоура, у краљевству Источних Англа постојале су две епархије¹⁶⁸ – једна у Данвичу у Сафолку, а за другу се углавном помиње Северни Елмам у Норфолку.¹⁶⁹

2.1.6. **Мерсија** – Реком Трент Мерсија је била подељена на два дела: северни и јужни,¹⁷⁰ а епископска катедра је била у Личфилду.¹⁷¹ Краљ Офа, као најимпозантнија владарска фигура у Енглеској у VIII веку, преузео је власт у Кенту, а за сва дешавања на двору у Кенту, он је давао коначну одлуку, што је већ наглашено. До 771. је завладао и Кентом и Сасексом, иако су се против његове власти у обе област дизали устанци. Од 780. године Офа је успоставио мерсијску хегемонију над већином области у данашњем пределу јужне Енглеске, склопивши савез са краљем Вескеса, коме је за жену дао своју кћер Еадбурху.¹⁷² На тај начин, владао је племенима и краљевствима на југоистоку Енглеске. Такође је постао апсолутни краљ Источне Англије и власт над тим подручјем године 794. потврдио тако што је убио краља Етелберта II, вероватно због покушаја дизања устанка.

У VIII веку утицај Мерсије на Кент је био врло велики.¹⁷³ Краља Етелбалда су признали за владара вазални савладари Кента Едберт II и Етелберт II, али је Етелбалдова владавина била таква да се није много уплитао у владарске послове у Кенту.¹⁷⁴ Доласком Офе на престо стање у политици на Острву драстично се променило, јер је он желео да се пита за све и да аутократски одлучује о политици у свим пламенским областима, а посебно када је реч о даровницама Цркви. Јасан показатељ за тврдњу била је даровница из 764. године из које се недвосмислено види да Офа контролише цео Кент и

¹⁶⁸ Беда V, 23

¹⁶⁹ Беда IV, 19

¹⁷⁰ Беда III, 24

¹⁷¹ Беда V, 23

¹⁷² ЕНД, 180.

¹⁷³ Kirby, *Earliest English Kings*, 165.

¹⁷⁴ Hill, *Aethelbald and Offa*, 43.

самостално влада.¹⁷⁵ У овој даровници Офа даје рочестерском епископу велику земљу око реке Медвеј, али му епископ заузврат даје извесну суму новца.¹⁷⁶ Њу не потписује само Офа већ и великаши из Мерсије, што је и манир доношења даровнице у Офино доба, јер на тај начин у дипломи учествују лаици који подржавају краља.¹⁷⁷ Даровницу је ипак потврдио и Хеберт (*Ego Heaberhtus rex consensi et subscripsi*) као вазални краљ, *rex consensi* – а остала четворица су великаши из Кента.¹⁷⁸ Ова даровница јесте у ствари прва диплома у којој краљ Мерсије дарује нешто из Кента у своје сопствено име, што показује да се променила политика и однос према владарима и двору у Кенту. Врло је важно да се нагласи да је исти дар већ био дат епископу рочестерском две године раније од стране владара Кента Сигереда, са пристанком савладара Енмунда.¹⁷⁹ Офа је овај дар поништио па је издао другу даровницу потврђену и од стране Цркве и од стране двора.¹⁸⁰ После овог примера, јасно је да је Офина владавина у Кенту била непријатна, јер не он покушавао да успостави аутократску владавину. У осмој деценији VIII века Офа потписује даровнице земље у Кенту без пристанка, а камоли потписа владара Кента који је био у вазалном односу.¹⁸¹ После анализе тих – како Брукс каже – сумњивих даровница може се закључити да је владарска династија у Кенту у том периоду у вазалном односу и да је Офина

¹⁷⁵ **S 105:** ... ego Offa rex Merciorum regali prosapia Merciorum oriundus atque omnipotentis dei dispensatione eiusdem constitutus in regem... <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=get&type=charter&id=105>. Посећено 25. новембра 2012. године.

¹⁷⁶ **S105:** ... in loco cuius uocabulum est Aeslingahám . que etiam iacet ad occidentalem partem fluminis Meduuuacian . contigua ipso fluuio . cum uniuersis terminis suis ad eam rite competentibus . cum campis siluis pratis pascuis paludibus et aquis . sicut olim habuerunt comites et principes regum Cantiae . et cum omni tributo quod regibus iure competit . tibi uenerabili Earduulfo sancte Hrofensis ecclesiae episcopo . libenter in perpetuum per dono . Et hoc cum consensu et licentia archiepiscopi nostri Bregouuini . atque Heaberhti regis Cantiae ... quorum infra nomina asscripta tenentur . Scripta est autem haec cartula in ciuitate Dorouerni anno dominice incarnationis . dclxiiii . indictione . ii . + Ego Offa rex Merciorum supra scriptam donationem atque emptionem signo sancte crucis roborauit . + Ego Bregouuinus archiepiscopus . iuxta petitionem clementissimi regis ante predicti . consensi et scripsi . + Ego Heaberhtus rex consensi et subscripsi . Coherent uero huic terre in commune saltu denberi . iii . Holanspic . et Lindhrycg . et Pædanhricg . + Ego Botuuini humilis abbas . consensi et subscripsi . + Signum manus Esne . + Signum manus Uhtredi . + Signum manus Broerda . + Signum manus Eadbaldi . + Signum manus Berhtuualdi . + Signum manus Bobba . + Signum manus Cec . + Signum manus Huuithyse . + Signum manus Esne fratris eius . + Signum manus Badoheardi . + Signum manus Egbaldi . + Signum manus Suithhuni . + Signum manus Eangesli . Cf. Stewartby, *Moneyers*, 151-3; Faith, *English Peasantry*; Keynes, *Councils of Clofesho*, 38.

¹⁷⁷ Даровнице **S 104-123**, [http://www.esawyer.org.uk/searchfiles/do_charter_search.html?q=king:%22Offa%20\(of%20Mercia\)%22%20AND%20NOT%20id:MS*&start=0&rows=20&sort=sawyer_num%20asc](http://www.esawyer.org.uk/searchfiles/do_charter_search.html?q=king:%22Offa%20(of%20Mercia)%22%20AND%20NOT%20id:MS*&start=0&rows=20&sort=sawyer_num%20asc). посећено 21. фебруара 2013.

¹⁷⁸ Campbell, *Anglo-Saxon Charters*, 4, 7, 8.

¹⁷⁹ *Исѿо*, 8.

¹⁸⁰ **S 109** <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+108>. Посећено 21.2.2013

¹⁸¹ Brooks, *The Early History of the Church in Canterbury*, 319-320.

политика настојала да умањи утицај владара у Кенту на свим пољима, па чак и приликом потписивања дароница.

Иако је Офа био хришћанин, често се сукобљавао са црквеним великодостојницима,¹⁸² посебно са Јенбертом, архиепископом кентерберијским, о чему ће касније бити речи. Офа је тај проблем решио наговоривши папу Адријана I да Архиепископију кентерберијску подели на две, створивши нову Архиепископију у Личфилду. Претпоставља се да је то била последица Офине жеље да архиепископ прогласи и помаже његовог сина Екгфрита за краља. Ова церемонија је на крају обављена 787. године. Офа је такође био у спору са ворчестерским епископом који је разрешен тек на сабору у Брентфорду 781. године.¹⁸³ О наведеном ће бити више детаља у поглављу које се бави црквеним приликама на Острву у VIII веку. После Офе и његовог наследника Кенвулфа, краљ Екгберт се вратио у Кент 796. године и преузео власт.

Из Офиног доба потичу бројне кованице на коме се налазе прикази Офиног лица, док је на неким новчићима приказана и његова супруга Кинетрит — једина англосаксонска краљица чији се лик нашао на кованици.¹⁸⁴ Многи историчари сматрају Офу најмоћнијим англосаксонским краљем пре Алфреда Великог. Његова власт се, додуше, није проширила на Нортамбрију, иако је 792. своју кћер Елфлед удао за нортамбријског краља Етелреда I. Његову владавину су историчари често описивали као део процеса са циљем уједињења Енглеске, али данас већина сматра да је био мотивисан жељом за влашћу, а не неким дубљим мотивима. Офа је умро 796. и наследио га је син Екгфрит, који је владао само пет месеци пре него што је Кеонвулф Мерсијски постао краљ.

2.1.7. Нортамбрија је краљевство Англа, које се простирало северно од реке Хамбер¹⁸⁵ и где су живела два народа, један – у областима Берникије, а

¹⁸² Brooks, *Anglo-Saxon Myths*, 112.

¹⁸³ Fisher, *Anglo-Saxon Age*, 165.

¹⁸⁴ Рори Нејсмит наглашава да је Кинетрит била једина краљица, која је живела у Западној Европи, чији је портрет – док је била жива – искован на новцу. Уједно аутор ове монографске студије говори и о могућности привилегија које може да исказе краљица. Овај владарски пар је имао скалу повластица: Офа је имао најширу лепезу повластица, затим следи краљица Кинетрит (која је по части била у рангу са Архиепископом кентерберијским), а на крају њихов син Екгфрит. Ковање оваквог новчића било је и доказ показивања моћи владарске породице, налик римским владарским породицама. Naismith, *Money and Power*, 124.

¹⁸⁵ Беда II, 9

други – Деире.¹⁸⁶ Нортамбрију је у тим границама установио краљ Етелфрит почетком VII века, када су Берникија и Деира уједињене.¹⁸⁷

У VIII веку нортамбријски владари су били слаби и нису успевали да самостално владају. Краљ нортамбријски Кеолвулф је 737. године абдицирао и замонашио се у Линдисфарну, а на краљевском престолу заменио га је Едберт.¹⁸⁸ Епископ линдисфарнски Киневулф је 750. године утамничен, јер је припремао устанак против краља Едберта, који је осам година касније краљевски трон заменио монашком ризом, те је замонашен у Јорку.¹⁸⁹ Тада је краљ Нортамбрије постао Освулф, кога је убрзо убио Ателвалд и заменио на престолу. Њега је – такође – насилно 765. године сменио Алхред, кога је протерао Ателвалдов син – Ателред.¹⁹⁰ Ипак, у овом смутном политичком тренутку у Нортамбрији цвета културни препород који је био у вези са континенталним делом Западне Европе, о коме ће бити речи касније, а библиотека у Јорку постаје једна од најбогатијих у Западној Европи, захваљујући Алкуину,¹⁹¹ који 782. године одлази у Ахен, да буде учитељ на двору Карла Великог. Те године је био одржан црквено-народни сабор у Ајклифу, а затим и седам година касније, и то поводом верских питања и дисциплине клира.¹⁹² Нортамбријска краљевина у доба Офе бива поштеђена политичких притисака, јер је Офина ћерка удата за Ателреда, нортамбријског краља (792).¹⁹³ Од следеће године, првим викиншким нападом на Линдисфарн,¹⁹⁴ почиње вишевековна борба са овим освајачима. После

¹⁸⁶ Беда III, 1. Берникија је захватала области северно од Тиса, а Деира је обухватала области данашњег Јоркшајра. Краљ Етелфрит је 604. године ујединио поменуте и – до тада – независне и одвојене области у једну – Нортамбрију. Етелфрита је на бојном пољу поразио краљ Источних Англа – Редвалд и одмах на нортамбријски краљевски престо поставио Едвина, бившег краља Деире. Cf. Беда, II, 12. Управо је Едвин 627. године примио Хришћанство и крстио своје народе. Убрзо затим је постао *bretwalda* и загосподарио и Острвом Мен и северним Велсом. Cf. Вутне, *Irish Kings*, 111. Кадвалон и Пенда су га поразили 633. године. Cf. Беда, II, 20.

¹⁸⁷ Rollason, *Northumbria*, 6-8.

¹⁸⁸ Higham, *Kingdom of Northumbria*, 94.

¹⁸⁹ Kirby, *Earliest English Kings*, 150.

¹⁹⁰ О овим борбама за нортамбријски престо види Marsden, *Northanhymbre Saga*, 231-234.

¹⁹¹ Leach, *Schools of Medieval England*, 46-49.

¹⁹² Mawer, *Place-Names*, 8.

¹⁹³ Kirby, *Earliest English Kings*, 176-177.

¹⁹⁴ Алкуиново писмо са Карловог двора упућено Ателреду Нортамбријском изражава жалост Алкуина и свих англо-саксонских мисионара и представника Цркве у Енглеској, али и истиче да је то Божја казна за све оно што су учинили клирици, племићи и народ у Нортамбрији. Cf. Somerville, *Vikings*, 93.

Линдисфарна Викинзи нападају и манастире у Цероуу (796), а затим и у Витбију, Хартлпулу и Тинемауту (800).¹⁹⁵

Од 731. године у Нортамбрији је било 4 епархије са катедрима у градовима: Јорк, Линдисфарн, Хексам и Витхорн.¹⁹⁶

На крају, треба поменути и оне области које су до 731. године имале неку врсту независности у претходним периодима: *Виџивере* (становници Острва Вајт који су били под Западним Саксонцима а у црквеном смислу под епископом у Винчестеру, а Беда помиње да су били независни око 680. године;¹⁹⁷ *Хјуисе* (били су под Мерсијанцима); *Средњи Анџли* (били су под Мерсијанцима, епископска катедра је била у Лестеру)¹⁹⁸; *Линдисфарн* (област Линдзи коју су држали и Нортамбријанци и Мерсијанци).¹⁹⁹

2.2. Краљеви и апсолутна власт (*bretwalda*) – Апсолутна власт или доминација једног краља (*bretwalda*)²⁰⁰ може да се сматра за институцију која је фундаментална за проучавање историје англо-саксонске Енглеске; и – уједно – један од аспеката који стварају историју енглеског народа. Ова институција је потврђена и археолошким истраживањима на локалитету Сатон Ху.²⁰¹ Са друге стране, изненађујуће је то што постоји само неколико записа овог појма у историјским изворима из англо-саксонског периода,²⁰² али – како Барбара Јорки наглашава – и ти појединачни записи су проблематични.²⁰³

¹⁹⁵ Keynes, *Vikings in England*, 48-53.

¹⁹⁶ Беда V, 23

¹⁹⁷ Беда IV, 16

¹⁹⁸ Беда IV, 23

¹⁹⁹ Беда II, 61

²⁰⁰ *Bretwalda* има исто значење *влагар* *Бриџаније* као и синтагма која ће се касније више употребљавати - *rex Britanniae*. Са друге стране, Стивен Фанинг каже да постоје ваљани разлози да се овај појам преведе са *оџџџџи влагар* или *свевлагар*, зато што *bryten* је придев у германском језику и значи *широк*, а затим Фанинг наводи неколико синтагми које су изведене уз помоћ овог придева *bridun giwald* (велики владар), *bryten grund* (широка земља), *bryten rice* (широко краљевство), и *brytencuning* (велики краљ). Cf. Fanning, *Bede, Imperium, and the Bretwaldas*, 22-23.

²⁰¹ *Aspects of Anglo-Saxon Archaeology*, 11.

²⁰² Појам *bretwalda* спомиње се само у једном анали (827. година) у *Анџло-саксонским хроникама*, када се говори о краљу Егберту из Весека, кога Анали одређују као осмог *bretwalda* на Острву. Претходних седам су именовани, а овај запис је највероватније преузет из Бедине *Исџорџе*. Cf. Fanning, *Bede, Imperium, and the Bretwaldas*, 3.

²⁰³ *Bretwalda* се појављује само у *Паркеровој редакцији* (MS A) *Анџло-саксонских Хроника*. У другим рукописима ова именица има другачији облик *Brytenwalda* (MS B), *Bretananwealda* (MS

Познато је да се од времена Ели из племена Јужних Саксонаца,²⁰⁴ који је био моћан владар, признаје апсолутна власт над областима и краљевима. Самим тим се дозвољава стварање веће области уједињењем више краљевстава под влашћу једног владара.²⁰⁵ Беда Венерабилис каже да су први апсолутни владари – *bretwaldas* – долазили из области јужне Енглеске: Ели, из племена Јужних Саксонаца; Келин из Весекса; Етелберт из Кента и Редвалд из племена Источних Англа.²⁰⁶

Како је Беда говорио, ови владари су имали апсолутну власт над другим краљевствима, областима и владарима са читавим народом, јужно од реке Хамбер, те је тако створен *imperium*.²⁰⁷ Беда даље наводи и Едвина, Освалда и Освију из Нортамбрије као апсолутне владаре, али и други историјски извори показују да су то били и Егфрит из Нортамбрије, затим Пенда, Вулфхир²⁰⁸ и Етелбалд из Мерсије, док су се, на крају VII века, за апсолутну превласт борили Етелред из Мерсије и Кедвала и Ине из племена Западних Саксонаца. Апсолутна власт се простирала, поред англо-саксонских, и на келтска племена. Користећи све расположиве историјске изворе може се одредити читав списак надвладара на Британском острву у периоду VII-VIII век.

Прављење разлике између краља и племства нужно је како би се направила разлика између врховне, апсолутне власти и интересне сфере око те власти. У овом контексту треба филолошки дефинисати појам *imperium* који Беда тако

C), *Brytenwealda* (MSS D, E), и *Brytenweald* (MS F). Барабара Јорки каже да *brytenwalda* не значи само *владар Бриџаније*, већ има шире значење и значи *врховни владар*, који влада већим просторима што би могло да означава англо-саксонски еквивалент именици *император*. Cf. Yorke, *Vocabulary of Anglo-Saxon Overlordship*, 172.

²⁰⁴ Blair, *Roman Britain and Early England*, 116.

²⁰⁵ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 157.

²⁰⁶ Nam primus imperium huiusmodi Aelli rex Australium Saxonum; secundus Caelin rex Occidentalium Saxonum, qui lingua ipsorum Ceaulin uocabatur; tertius, ut diximus, Aedilberct rex Cantuariorum; quartus Reduald rex Orientalium Anglorum, qui etiam uiuente Aedilbercto eidem suae genti ducatum praebebat, obtenuit; quintus Aeduini rex Nordanhymbrorum gentis, id est eius quae ad borealem Humberae fluminis plagam inhabitat, maiore potentia cunctis qui Britanniam incolunt, Anglorum pariter et Brettonum, populis praefuit, praeter Cantuariis tantum, necnon et Meuanias Brettonum insulas, quae inter Hiberniam et Britanniam sitae sunt, Anglorum subiecit imperio; sextus Osuald, et ipse Nordanhymbrorum rex Christianissimus, hisdem finibus regnum tenuit; septimus Osuii frater eius, aequalibus pene terminis regnum nonnullo tempore coercens, Pictorum quoque atque Scottorum gentes, quae septentrionales Britanniae fines tenent, maxima ex parte perdomuit ac tributarias fecit. Cf. Беда II, 5.

²⁰⁷ Беда, II, 5.

²⁰⁸ За потпуно сведочанство о Вулфхировој апсолутној власти на просторима јужне Енглеске требало би консултовати и *Vita Wilfridi*, гл. XX. Узгред, овај одељак јесте и илустрација тадашњег политичког стања у областима јужно од реке Амбер.

често користи, јер коришћење овог појма у односу на појам *regnum* може да помогне у смислу одређивања односа између апсолутног краља и племства.²⁰⁹ Краљ почиње да управља ако му племство у томе помогне, а чланови племићких породица постају чланови краљевског двора и могу да буду у вези са краљем, не само дворским везама, већ и добијањем краљевских привилегија. Чланови краљевске породице – ако сагледамо генеалогичке листе – мушког рода који су били пунолетни и који су били у директној вези са краљем могли су да буду наследници престола.²¹⁰ У неким краљевствима – Источних и Западних Саксонаца – до половине VII века, исто порекло и претензија на престо изражавани су истим почетним словом. То, међутим, није значило да је та краљевска породица била неки клан као што генеалогичка може да сугерише ако се површно погледа. Истраживања у сфери владарских генеалогичка – како Барбара Јорки истиче – показује да велики клан, односно дугогодишња владавина једне краљевске породице није карактеристична за англо-саксонску Енглеску.²¹¹

Оно што је значајно јесте да је веза између краљевских сродника била двострука, а то значи да су краља наслеђивали и његови сродници са мушке, али и са женске стране.²¹² Када се сагледају деловања владара у Енглеској у VII и VIII веку, сачувана у изворима, може се закључити да они промовишу интересе својих блиских сродника, са обе стране. У VIII веку на краљевским дворovima су бројни сродници краља са обе стране – и женске и мушке – који сви имају за циљ да замене свог сродника-краља на пресотолу. Модел наслеђивања у

²⁰⁹ Две теорије треба истаћи у вези са разликовањем, односно поистовећивањем, појмова *imperium* и *regnum*. Јудит Меклур наглашава да се Беда под утицајем латинске Библије, односно самог библијског става према старозаветним царевима, користи оба појма истовремено, неправедно посебну разлику између њих, јер оба појма значе *владавину*. Cf. McClure, *Old Testament Kings*, 97. Са друге стране, Барбара Јорки истиче да Беда употребљава појам *imperium* само као алтернативу за појам *regnum* тако да закључује да се појам *imperium* односи само на краљеве без политичке моћи, односно краљеве подчињене апсолутним владарима, а у једном општијем смислу и племиће који владају мањим областима и субординисани су краљевима, односно апсолутним краљевима. Cf. Yorke, *Vocabulary of Anglo-Saxon Overlordship*, 175. Када се посматра шири контекст, моћ и утицај владара који су окарактерисани појмовима *imperium* и *regnum* могу да се различито дефинишу, тако да поменути појмови не могу да буду синонимима и да се користе један уместо другог, јер и један и други тачно одређују моћ и статус извесног владара (обичног краља или племића) у односу на апсолутног краља (*bretwalda*). Дакле, мишљења смо да је Барбара Јорки у наведеном случају дефинисања појмова *imperium* и *regnum* у праву.

²¹⁰ Dumville, *West Saxon Genealogical Regnal List*, 23-50.

²¹¹ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 34.

²¹² Исцо, 167.

различитим краљевствима варирао је у складу са колебањима у различитим линијама сродства. У периоду када је наслеђивање престола било релативно стабилно краља су наслеђивали најближи сродници, али је било примера и да је наследник престола био далеки рођак. Нортамбрија, Мерсија и Весекс искусили су два периода супротстављених модела наслеђивања. Док је, са друге стране, у Кенту и Источној Англији престо наслеђиван у оквиру једне – вертикалне – наследне линије.²¹³

Треба нагласити да су у Нортамбрији и Мерсији краљевске породице, доминантне у VII, потпуно нестале у VIII веку.²¹⁴ Ове породице су губиле свој положај у тренутку када су доживеле неуспех на бојном или економском пољу. У Нортамбрији је, после пораза Егфрита у боју код Нехтансмереа, дошло до смањења територије којом ће управљати будући нортамбријски краљеви, што је довело до опадања моћи краљевске породице Етелфрит.²¹⁵

Постизање апсолутне власти над много племена било је могуће само војничким путем, а таква форма превласти забележена је и у германској историји. Дакле, ко је од владара био снажан, те је био у стању да поведе своју војску и са мора, и са копна, те је имао више могућности да постане *bretwalda*. Едвин је напао Острво Мен, Егфрит је освојио Ирску.²¹⁶ Бојно поље је могло да донесе победу и превласт над великом територијом, али је било тешко да се – тако задобијена – власт задржи. На пример, Освију је задржао превласт само три године, од тренутка када је победио Пенду (655), до пораза од Вулфхира (658).²¹⁷

Краткотрајност превласти је зависила од интрига и уплитања суседних краљевстава у власт неког *bretwalda*. Иако су три наследника на нортамбријском трону били апсолутни владари у крајевима јужно од реке Амбер, сви су посебно то постајали на бојном пољу, тако да не би требало да се

²¹³ *Исѿо*, 168. У мирном периоду они који су наслеђивали престо, били су синови краљева, као што је пример био у Кенту где су вероватно даљи рођаци искључивани. У Весексу је то био случај тек од IX века. Није познато како је друга сродничка линија добијала могућност да наследи трон, али претпоставља се да је једна од опција абдикација, затим да вазални краљ преузима престо, итд.

²¹⁴ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 50-53.

²¹⁵ Беда, IV, 26.

²¹⁶ Беда, IV, 26.

²¹⁷ Беда, III, 24. Cf. Yorkie, *Origins of Mercia*, 16.

мисли да су наслеђивали тај статус.²¹⁸ Само је Нортамбрија остала сигурно и моћно краљевство заувек, а временом је апсорбовала околне области и постајало је све јаче и јаче. Врло ретко је баш ова област била циљ освајача.

У овом контексту треба – дакле – правити разлику између апсолутне превласти: прво тумачење је већ објашњено, а друго је тумачење случаја Нортамбије. Пошто су неки јако моћни краљеви желели да обе власти уједине, како каже Вормалд, долазило је до извесних конфузија у вези са питањем која власт је пресудна да би био *bretwalda*.²¹⁹ Ова разлика у власти постаје све јаснија ако се проучи начин владавине Етелберта из Кента.²²⁰ Он је био *bretwalda* над свим краљевствима у јужној Енглеској, али кад је требало да прихвати Хришћанство, он је осигурао крштење само Источних Саксонаца.²²¹ Управо је то доказ да над многим краљевствима Етелберт није имао реалну власт, односно имао је административну, и као такву – ограничену власт, а само у једном краљевству је могао да установи епархијску катедру (могао је да има реалану власт како би успоставио и црквену власт).

Осведочена је борба око превласти између Берникије и Деире, али постоји и много других сличних примера који се тичу власти и статуса *bretwalda* у англо-саксонском друштву од VI до VIII века, које је на овом месту излишно наводити. О мноштву примера посредно говори Беда Венерабилис када говори о ширењу Хришћанства међу англо-саксонским племенима. То што је један краљ издејствовао крштење другог и бива му кум на крштењу, било је исто као када би се венчањима постизале везе између краљевстава. Са друге стране, англо-саксонски владари нису хтели да приме Хришћанство из континенталног дела Западне Европе, јер би то био знак инфериорности у односу на тај простор и знак да је Енглеска подчињена племенима Западне Европе. Због ове чињенице, Етелберт није желео да га крсти епископ из Западне Европе, који је заједно са краљевом супругом дошао на Острво, већ је примио Хришћанство из Рима.²²² Зато је Редвалд као врло снажан и утицајан владар могао да у свој пагански храм постави и олтар хришћанском Богу, али није био спреман да у

²¹⁸ Студија Дејвида Дамвила је најсажетији и најјезгровитији рад на ову тему. Cf. Dumville, *Terminology of Over kingship*, 345-65.

²¹⁹ Wormald, *Bede, Bretwaldas*, 99-129.

²²⁰ Blair, *Introduction*, 13-16.

²²¹ Беда II, 5; II, 3.

²²² Angenendt, *Conversion of the Anglo-Saxons*, 747-781.

потпуности прихвати – за њега и његов народ – нову, Етелбертову, религију.²²³ Са друге стране, историја Мерсије је пуна примера који описују како су мерсијски краљеви потчињавали краљеве околних области.

Мања, потчињена, краљевства – међутим – нису нужно нестајала, већ су била инкорпорирана у већу област, а владар области је био племић из те области. Ова чињеница прецизније тумачи зашто Етелберт није могао да покристи целу јужну Енглеску. Очигледни примери ове појаве су очување ранијих ингеренција на територији Сасекса и Весекса.²²⁴

Краљеви су успели да у VIII веку осигурају добро и хармонично управљање својим областима, а све оне ресурсе које су те области нудиле краљеви су користили на најбољи могући начин, те су успели да увере своје поданике у добру власт и обезбеде себи подршку. Наравно, у хептархичном систему власти било је и оних који су за себе обезбедили апсолутну власт, али то су били спорадични и у историји забележени владари, који су – већ – поменути у овом истраживању.

2.2.1. Апсолутни краљ, обласни краљеви и племство – У англо-саксонским краљевствима у VII веку долазило је до многоструке или спојене владавине. Најтипичнији пример за то јесте када неколико синова наследе очев престо, односно када постану под-краљеви, владари мањих области, а главну област, односно краљев престо преузме најстарији или најдоминантнији син. Вишеструка владавина – у овом случају – у вези је са потребом да се обезбеди неком помоћном владару нека до тада независна територија, коју он преузима (под-краљевство). Многа оваква под-краљевства су била кратког века и нестајала су после једне генерације владара, а самим тим су била губљена или чвршће инкорпорирана у територију већих краљевстава. Са друге стране, изгубљена под-краљевства су преузимали суседни под-краљеви. Постоји пример за оба неведена случаја – и то у Мерсији. Пида, Пендин син, је владао као под-краљ Средњом Англијом, али Мервал, такође Пендин син, предао је област Магносете својим синовима.²²⁵ Овакав вишеструки систем владавине забележен је међу Источним и Западним Саксонцима у касном VII и почетком

²²³ Беда, II, 15.

²²⁴ Cf. Welch, *Kingdom of South Saxons*, 185-222.

²²⁵ Беда, IV, 12.

VIII века, када је контрола над подељеном територијом припала многим сродницима, који су онда предали владавину својим потомцима, али – нажалост – не постоје сведочанства о каснијим владарима у тим областима.

У VIII веку под-краљевства су замењена грофовијама, али жеља да се преузме краљевски престо није умањена, него је и повећана. У великом броју примера, под-краљеви су контролисали исте територије и као грофови. У Мерсији и Нортамбрији забележен је велики број кандидата за престо, који су били грофови или синови грофова. Мада је апсолутни владар укидањем под-краљева концентрисао власт само у својим рукама, желео је само да увећава своје краљевство и моћ, грофови су наследили многе ингеренције под-краљева и краљева мањих области које су наследили.²²⁶

Постојала је тенденција и да грофовско место буде наследно, како би моћ такве породице ојачала толико да би у каснијим генерацијама могла да изнедри апсолутног владара. Такав је случај забележен у Весексу. Бројни грофови су били синови грофа Бертфрита из Нортамбрије, који је у три генерације увећавао углед и моћ своје породице.²²⁷ Бернхет, Бертред и Бертфрит не само да су имали велику моћ као грофови, већ су били и други по јерархији – одмах иза краља.²²⁸ У VIII веку титула *патрикије* у Енглеској била је аналогна титули *мајоргом* у Франачкој.²²⁹ Ова титула је забележена у VIII веку у Кенту, Мерсији и Нортамбрији. Патрикије је имао пуномоћје да представља краља и чак да буде војни заповедник, а понекад је имао и улогу кординатора између краља и племића. Барбара Јорки лепо закључује – као што је био случај и са мајордомовима у Франачкој – патрикије је могао да буде врло корисна личност, али је био и потенцијално опасан.²³⁰

Краљеви су у VIII и IX веку били у врло тешким позицијама. У застарелом систему владавине краљеви су се уздали у грофове, те су им давали неке краљевске ингеренције, али су у исто време од њих правили потенцијалне опасне противкандидате. Посебно су претили они грофови који су претендовали на краљев престо и који су имали приступ војним и финансијским дворским

²²⁶ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 170.

²²⁷ Беда, V, 24.

²²⁸ *Vita Wilfredi*, 60. Cf. Беда V, 19.

²²⁹ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 93.

²³⁰ *Исио*, 171.

изворима. У неким краљевствима, владари су својим рођацима давали грофовска места, како би потенцијалне противкандидате из других породица онемогућили да приђу двору, а камоли престолу. Краљеви, као што су били Офа и Етелбалд, добро су управљали – себи потчињеним – грофовима, баш као што су и норатмбријски краљеви то радили са својим под-краљевима у VIII веку. Племикиње су, такође, биле врло значајне за пораст утицаја породица из којих су водиле порекло. Англо-саксонске жене су биле по праву једнаке са мушкарцима, тако да је ћерка краља имала иста права као и син.²³¹ Наравно, жена није могла да наследи трон, али су могли њени наследници. Са друге стране, утицај жена се огледао и у важном утицају игуманија у духовном животу у Енглеској.

Барбара Јорки се бавила објашњењем како су споредни и даљи рођаци у овом историјском контексту могли да преузму краљевски престо.²³²

2.2.2. Владари као ктитори – Флуидна структура краљевстава у периоду VII и VIII века, допринела је томе да су различити типови краљева – вазални и апсолутни краљеви – изградили и даривали многе храмове – како Блер наводи – који су третирани у периоду VIII века као краљевски, племићки и епископски, односно катедрални или саборни храмови у којима је столовао епископ.²³³

Повеље често нису довољно јасне да ли патрони представљају локалне племиће или владарске династије, а са друге стране понашање епископа као локалних племића ствара тешкоће у категоризацији храмова.²³⁴ Најбољи пример за то је епископ Вилфрид који је био оснивач и манастира и храмова, и који се понашао као великаш и уза се водио пратњу, а оснивање манастира у Монвермауту (674) и Џероуу (680) од стране Бендикта Бископа,²³⁵ уз помоћ

²³¹ ASE, 485-487.

²³² Yorke, *Kings and Kingdoms*, 170-171.

²³³ Blair, *Introduction*, 56.

²³⁴ Класификација храмова коју даје Блер јесте у складу са црквеном организацијом и може да се прати до XI века; а то су: **саборна црква** (*head-minster*), **парохијска црква** (*ordinary minster*) са гробљем; и **пољска црква** (*field church*). Ову класификацију – са којом можемо да се сложимо – Блер је установио, иако је мало релевантних података о парохијским црквама, односно црквеној организацији и парохијском систему. Мора бити истакнуто да у раном периоду чак нема ни назнака да ли је нека мања парохијска црква временом постала саборна или седиште епископа. Blair, *Introduction*, 32-34.

²³⁵ О вези Бенедикта Бископа и Беде Венерабилиса види у Jewell, *North-south Divide*, 28.

краља Екгфита, најбољи је пример конфузије међу оснивачким правима
манастира.²³⁶

²³⁶ *Исѿо*, 34.

3. Стање у Цркви у Енглеској у VIII веку

Хришћанство је много утицало на англо-саксонска краљевства и друштво у целини. Хришћански мисионари су са собом донели, осим Библије, богослужбених књига и утвари, светих мошти и осталих реликвија, и нов – религиозни – менталитет, тако да се на Острву мења поглед на свет и на живот људи, а осим тога постављају се нове моралне вредности, утврђују се нови закони и начин живота, али и нова економска стремљења. Све је то довело англо-саксонско друштво у ближи однос са римским светом, а све промене које су се десиле биле су далеко делотворније, него што је то краљ Етелберт могао и да замисли, када је размишљао да пристане да се крсти заједно са својим народом са прелаза из VI у VII век.

Утицај Хришћанства је један од најбоље описаних аспеката раног англо-саксонског друштва, а пример за то је дело Беде Венерабилиса, који скоро увек говори о томе – на пример, он јасно каже где је место краља у оквиру црквеног живота и која му је улога,²³⁷ а када описује нортамбријске владаре VII века то чини користећи библијске идеале, у нади да ће оно што је он написао утицати на касније генерације краљева, да они буду као што су били и библијски владари.

Иако су прве краљевске породице које су примиле Хришћанство биле обазриве, у већини краљевстава одмах после смрти првокрштеног владара настајала је реакција паганских становника на прихватање нове вере,²³⁸ али је било јасно да ће Хришћанство опстати, јер је давало полет и елан краљевима и друштву у целини. Краљеви су давали извесне олакшице и материјална средства Цркви у свом краљевству, али су показивали и личним примером да је нова вера, вера целог краљевства. Многи владари су, у каснијем периоду, абдицирали и одлазили у манастир, како би се пред крај живота замонашили, а многи су одлазили у Рим на поклоничко путовање.²³⁹ На владаре су утицали и ирски монаси-мисионари и њихови ученици, који су у верском заносу желели да

²³⁷ Беда, V, 1-4.

²³⁸ Cf. Angenendt, *Conversion of the Anglo-Saxons*, 747-781.

²³⁹ Беда, V, 7; III, 18. Најбољи пример за то је случај када је краљ Ине абдицирао, и то после 37 година владавине, и отишао у Рим како би се упокојио.

преобрате у Хришћанство све краљеве, па су краљевима проповедали Царство Божије и да је боље да се одрекну овог царства зарад Небеског Царства.

Још од доласка римских мисионара на Острво, Хришћанство у Енглеској је имало и политичку димензију. Као што је већ споменуто, краљ Етелберт није желео да му Хришћанство донесу франачки епископи и да из њихових руку прими крштење, већ се одлучио да прими Хришћанство из Рима. Ове две чињенице знатно су компликовале нормалан развој вере због умешаности краља и краљевске породице у живот Цркве. Поменуто је и да се остваривање превласти над суседним територијама остваривало тако што би Хришћанство примали од апсолутног владара који би у том случају био кум на крштењу под-краља, који би одмах постајао кум целог, новокрштеног, племена. Хришћански Бог је био супериоран на бојном пољу, те је из дворова потиснут идол Водена, паганског бога. Сличне аргументе послао је епископ Данило Бонифацију, када је истакао да се хришћанске нације у свету само развијају, за разлику од паганских које доживљавају приличну декаденцију.²⁴⁰

Краљевске даровнице су истицале веру англо-саксонских владара који су поклањали земљу Цркви за *здравље и сјасење*.²⁴¹ Оснивање манастира било је саставни део анексионог процеса суседних области, тако да су се владари тих области идентификовали са краљевским двором. Процес би био веома успешан ако би оснивач манастира био проглашен и за светитеља, што је Црква препознала као модел за оданост локалног становништва.²⁴² Са друге стране, краљеви су култ светитеља искористили са политичког аспекта истичући политичке моменте из житија тог светитеља, али су наглашавали и сродничке везе између политичке елите и светитеља.²⁴³ Посебно су истицани они владари који су пострадали на бојним пољима од стране паганских освајача, тако да се њихов култ глорификовао на краљевским дворовима.²⁴⁴

Као што је речено, било је примера абдикација са трона владара и одласка у манастир: прво, због немогућности да се тај владар одупре политичким притисцима са стране; а друго, због огреховљености живота. У оба случаја

²⁴⁰ Бонифацијева *писма*, писмо 16.

²⁴¹ Примере наводи Дороти Вајтлок, cf. EHD, 745, 834, 1022, 1128, 1189.

²⁴² Brown, *Cult of the Saints*, 34.

²⁴³ Чани посвећује овој проблематици читаво поглавље чак и говори о краљевском свештенству у Енглеској у VII и VIII веку. Cf. Chaney, *Cult of Kingship*, 77-89.

²⁴⁴ Никол Марафио истиче да је то била карактеристика каснијих времена, односно од периода X века па наовамо. Marafioti, *King's Body*, 235.

краљеви су покушавали да одреде свог наследника (то су учинили Кигеберт у Источној Англији, Ине у Весексу, Етелред у Мерсији и Кеолвулф у Нортамбрији).²⁴⁵ Међутим, у Нортамбрији, у VIII веку, неколико краљева – као што је Осред II – насилно су замонашени и утамничени у манастиру, а као такви нису могли да врше световну службу.²⁴⁶ Због тога се и поставља питање, да ли су сви краљеви који су абдицирали због религиозних порива, како је забележено у Бединој *Историји*, заиста радосно напустили свој престо и, са верским еланом, кренули у сусрет Царству, баш као што је то Беда представио. Посебно се то питање намеће када се узме у обзир одлазак са престола Кенреда у Мерсији и Офе у Источној Саксонији, чији је одлазак био политички врло незгодан чак и за њихове наследнике.²⁴⁷

Мада је Црква у Енглеској била потенцијално средство којим би се издејствовале промене у дотадашњем англо-саксонском друштву, неке акције су – на самом њиховом почетку – угушене због потреба Цркве да се прилагоди друштву како би, касније, могла да буде још утицајнија.²⁴⁸ Клир је морао да прихвати чињеницу да је краљ желео да се у Цркви у оквиру свога краљевства неформално постави на место поглавара, односно да одлучује о постављању епископа и да учествује у доношењу кључних одлука. Иако је краљевима од почетка саветовано да се не мешају у црквене послове, они су тежили да како-тако утичу на одлуке у Цркви. Егфрит, краљ Нортамбрије, био је љут на епископа Вилфрида због тога што се он мешао у краљево венчање; па затим, зато што је сакупљао велика материјална средства која није трошио, те зато што је прихватао да га штите краљеви, који су били непријатељски расположени према Егфриту.²⁴⁹ Са друге стране, на пример Беда и Свети Катберт били су другачије расположени према властодршцима, односно користили су савете папе Григорија римским мисионарима да полако и повезујући стару са новом религијом обрете англо-саксонска племена, на челу са својим поглавицама.²⁵⁰ Дакле, они су били прагматичнији од епископа Вилфрида и оних који су били слични њему у опхођењу према властодршцима.

²⁴⁵ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 57, 94, 126, 152.

²⁴⁶ James, *Bede and the Tonsure*, 85-98.

²⁴⁷ Беда, V, 19.

²⁴⁸ Wormald, *Conversion of Anglo-Saxon aristocracy*, 32-95.

²⁴⁹ Farmer, *Saint Wilfrid*, 35-59.

²⁵⁰ Foley, *Images of Sanctity*, 118.

3.1. Хронолошки приказ дешавања у Цркви у Енглеској у VIII веку – Овај период у Енглеској Цркви почиње решавањем Вилфридовог случаја и коначног дефинисања односа клира и племића, односно краљева. Симфонија између Цркве и државе у краљевини Кент и правна стабилност односа после Вихтредовог закона омогућила је архиепископу Бертвалду да осигура позиције црквене јерархије у друштву и да црквену имовину прошири, а да своју позицију – у односу на епископа Вилфрида – ојача. На почетку своје јерархијске службе у Нортамбрији, Бертвалд је наишао на проблем који је тадашња Црква у Енглеској имала у личности епископа Вилфрида, а користећи краља Алдфрита покушао је да исти реши на сабору у Остерфилду (југ Нортамбрије) 702. или 703. године.²⁵¹ Сабор је сазвао краљ Нортамбрије Алдфрит како би се саборски решило да ли би требало вратити епископа Вилфрида на катедру у Јорку, са које је 686. године био прогнан. У ствари, овај сабор је био реакција краља Нортамбрије на одлуку папе Сергија код кога је отишао Вилфрид тражећи да му папа дозволи да се врати на свој катедру у Јорк. Сабор је сазван *in campo qui Eostrefeld dicitur* и, како се на другом месту каже, *in campo qui dicitur Oustraefelda*, који савремени историчари поистовећују са местом Остерфилд, у Јоркшајру.²⁵² Сабором је председавао Бертвалд, као архиепископ кентерберијски, а на сабору су били присутни епископи, игумани и свештеници из целе англо-саксонске Цркве. Како нам је сведочио Стефан Рипонски, Вилфридов биограф, Алдфрит и Бертвалд су били против Вилфридовог повратка на катедру, а краљ Мерсије Етелред је подржавао Вилфрида у намери да се врати на катедру у Јорку,²⁵³ јер је Вилфрид у изгнанству нашао уточиште на двору мерсијског краља. Ипак, Бертвалда је подржавала велика већина англо-саксонских епископа и клирика, који су били на становишту да му уз све то треба конфисковати имовину и да му треба забранити да служи. Архиепископ је понудио компромис да се Вилфриду дозволи да остане служитељ Цркве, али не у епископском чину, и да му се дозволи да живи у манастиру. На све то, Вилфрид је произнео беседу у којој се осврнуо на цео свој живот и на служење

²⁵¹ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 143.

²⁵² Cf. Richards, *Anglo-Saxon settlements*, 29; Haldenby, *Anglian Site*, 55-57; Stenton, *Anglo-Saxon England*, 143-144.

²⁵³ *Vita Wilfridi*, гл. XX.

у Цркви.²⁵⁴ Међутим, главни проблем лежао је у томе што је Вилфрид одбијао да прихвати чињеницу да је Бертвалд изнад њега по части, као архиепископ кентерберијски. На крају сабора у Остерфилду, одлучено је да Вилфрид не сме да се врати у Јорк, те да оде у манастир у Рипону и да га не напушта, те да му се одузима епископски чин. Вилфрид се није сложио са саборском одлуком и поново је кренуо у Рим, како би од папе тражио коначну одлуку.

3.1.1. **Проблеми у епархији Весекс** почињу описаним тзв. *Вилфридовим случајем*,²⁵⁵ а игуман Алдхелм наставља са тим проблемом и после сабора у Остерфилду пишући писмо Вилфридовим клирицима 704. године,²⁵⁶ и сугеришући на догађаје после другог Вилфридовога одласка у Рим.²⁵⁷ На основу овог писма може да се закључи да је Вилфрид и после саборског решења у Остерфилду наставио да се бори да се врати на катедру, а да је у тој борби уза се имао и клирике, што може да се одреди и као нека врста раскола у Цркви у Енглеској. То и јесте аргуменат у истраживању о изопштавању епархије у Весексу од стране архиепископије кентерберијске.²⁵⁸ Исте године када је Алдхелм написао писмо епархија Весекса је подељена на области које су додељене епархијама у Винчестеру и Шерборну, те је на тај начин нестала у оквиру успостављања епархијског система у Цркви у Енглеској почетком VIII века.²⁵⁹ У том тренутку, епархија Винчестер обухватала је области Хемпшајра, Сарија и Сасекса; а Винчестер, Бершајр, Вилтшајр, Дорсетшајр и Сомерсетшајр остали су у епархији Шерборн.²⁶⁰

Већ писмо архиепископа Бертвалда Фортхиру, епископу Шерборна, показује живи однос Кентерберија са првојерархом епархије шерборнске, што

²⁵⁴ Беда V, 19. У истом одељку Беда Венерабилис доноси и Вилфридов епитаф који је повезан са његовом беседом, а говори о томе да је био побожан и верни слуга Божји и члан Цркве, те да се стално молио Богу и Светом Петру (ето још једне везе са Римом); затим да се држао Светог Предања и окупљао монахе да би проповедали и мисионарили; да је био епископ 45 година и да је радостан отишао у Царство Небеско.

²⁵⁵ О овој теми види Poole, *Wilfrid and the See of Ripon*, 1-24.

²⁵⁶ Godfrey, *Church in Anglo-Saxon England*, 143.

²⁵⁷ У *Regesta Pontificum Romanorum* описан је Вилфридов случај овим речима: Ethelredo, regi Merciorum, et Alfrido, regi Derorum et Bernicorum, do Wilfrido episcopo Eboracensi quid in concilio actum sit, significat. A Berthwaldo archiepiscopo Cantuariensi, "Wilfridum et Bozam Eboracensem et Iohannem Hagulstadensem episcopos ad synodum evocari praecipit, In qua si res non potuerit ad concordiam adduci, eosdem Romam adire iubet, "ut ampliori concilio flagitetur ac decidatur, quod hactenus non valuit terminari." Qui venire ad sese recusaverint iis deiectionem minatur. Cf. *Vita Wilfridi*, гл. LII, H&S, 262.

²⁵⁸ Kirby, *Earliest English Kings*, 125-126; Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 260.

²⁵⁹ Беда V, 18.

²⁶⁰ *Gesta Pontificum Anglorum* II, 175.

потврђује да је заживела подела епархије Весекса.²⁶¹ Са друге стране, ово указује на одржавање сабора у Цркви у Енглеској сваке године, можда у месту Кловесхо, што се види из Валдахариусовог писма.²⁶² Алдхелм наводи да је на сабору у Нодеру – *quod juxta fluvium qui dicitur Noodr congregatum esse dinoscitur* – 705. године одлучено да он буде настојатељ манастира у Малмсбјурију, Фрому и Бретфорду, а да катедра епархије у Шерборну буде у женском манастиру Вимборну, са чиме су се сагласили краљ Ине²⁶³ и епископ Данило.²⁶⁴

Пре октобра 705. године епископ Лондона, Валдахариус шаље писмо²⁶⁵ архиепископу Бертвалду о сабору у Брентфорду где ће се краљ Весекса Ине,²⁶⁶ заједно са својим епископима, игуманима и витезовима, састати са владарима Источних Саксонаца како би разговарали о извесним прогонствима од стране Западних Саксонаца. Ово писмо осликава односе између седам краљевстава на Острву, а са друге стране, и проблеме у Цркви, који би требало да буду изнад племенских свађа и претензија. Писмо је написано пре доласка Кенреда на престо у Мерсији (704) и пре поделе катедре Западних Саксонаца (705). Епископ Лондона се обраћа кентерберијском архиепископу са уважавањем и понизношћу. У писму се наглашава колико је неспоразума и расправа избило између владара Западних Саксонаца и владара Лондона, али и између црквених великодостојника ова два краљевства, због политичких претензија владара које подржавају клирици из тих краљевстава. Сабор у Брентфорду се заказује (за 15. октобар) управо због нарушених односа у Цркви.²⁶⁷ На сабору су размотрени и решени проблеми и одређене границе црквених и владарских ингеренција.

²⁶¹ Поменуто писмо говори о томе да архиепископ пише подручном епископу да умоли игумана манастира у Гластонбјурију да ослободи заточену девојку. Фортхир је на катедри наследио Алдхелма 709. године, тако да је писмо датовано у период 709-712. године. Cf. H&S, 284.

²⁶² In prateriti anni synodo statutum est illis non communicandum, si non tuum iudicium in ordinatione Episcoporum implere festinarent, quod adhuc neglectum habentes non perficiebant. Cf. H&S, 267.

²⁶³ Краљ Ине је, 710. године, уз помоћ Нотхелма у бици против Герунтија Cf. Swanton, *Anglo-Saxon Chronicle*, 42-43, убио овог владара југо-западнoг дела Британског острва, тако да ће на тај начин своју јурисдикцију проширити чак до реке Тамар. Cf. Kirby, *Early English Kings*, 125-126. Ине се сукобио са Мерсијанцима у Вилтшајру, 715. године, али коначан резултат битке није остао забележен, (cf. *Anglo-Saxon Chronicle*, 14) тако да је Ине владао просторима јужно од Темзе. Према *Англо-саксонским хроникама* 721. године, Ине је убио извесног Киневулфа, што указује да је жртва из краљевске породице Весекса. Године 722. краљ Ине је изгубио од Брита, тако да може да се констатује да је пред крај своје владавине ипак области које је освојио јужно од Темзе изгубио. Cf. Stenton, *Anglo-Saxon England*, 73. Занимљиво је да се у *Англо-саксонским хроникама* наводи да је краљица Етелбург, жена краља Ине, уништила град Таунтон, који је њен супруг изградио. Cf. *Anglo-Saxon Chronicle*, 42-43.

²⁶⁴ H&S, 276

²⁶⁵ EHD, 792.

²⁶⁶ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 142.

²⁶⁷ *Исѿо*.

Епископ Лондона обећава да ће присуствовати сабору и нада се да ће се епископи договорити о свему и истиче да он није присуствовао ранијем – мањем, локалном сабору који је сазвао Кенред и на коме су учествовали неки епископи.²⁶⁸ У писму се помиње и прошлогодишњи сабор, на коме је донет канон о хиротонији епископа. Дакле, стање у краљевствима је било доста компликовано због покушаја да се владавина Западних Саксонаца прошири, међутим после овог сабора област Сарија је враћена и није више била под владавином Западних Саксонаца, што је значајно јер је ова област потпадала под јурисдикцију епископа Лондона.²⁶⁹ Из Ининих закона се јасно види да је овај владар владао облашћу Сарија, где напомиње да је епископ Лондона, Еркенвалд – његов епископ.²⁷⁰

Пошто у првој деценији VIII века Вилфридов случај још увек није до краја решен, у Риму папа Јован VI ослобађа свих оптужби епископа Вилфрида и наређује да Бертвалд на сабору енглеских епископа врати у црквену заједницу Вилфрида и да га постави на његову катедру.²⁷¹ Када је Вилфрид напустио Енглеску краљ Мерсије био је Етелред, али је он исте године абдицирао и то пре маја месеца.²⁷² Међутим, папа Јован VI обраћа се Етелреду још увек као краљу. Папа опет шаље писмо, краљу Мерсије, Етелреду, и краљу Нортамбрије, Елдриту у коме брани, па чак и стаје на Вилфридову страну.²⁷³

Како би била потврђена веза Рима и Енглеске, у време када енглески клир усваја ношење римских одежди, папа Јован VI шаље писмо архиепископу и целом енглеском клиру у коме их обавештава да енглески клир, који би требало

²⁶⁸ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 112.

²⁶⁹ *Исцо*, 49.

²⁷⁰ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 72-73.

²⁷¹ Deinde itaque a beatissimo apostolico Papa Johanne sanctus pontifex noster Wilfrithus Episcopus cum reverentissimis presbyteris, et omni clero venerabili, benigna pietate susceptus, glorificae sedis responsa, expentantes, per aliquot dies requiescentes, mansione voluntarie praeparata manserunt. ... Tunc vero beatissimus apostolicus Johannes Papa cum coepiscopis suis undique congregatis, et omni venerabili clero ad synodalem locum veniens, praesentato Deo amabili Wilfritho Episcopo cum fratribus suis venerabilibus, primum petitionis suae cartula coram omni conventu relegatur hoc modo continens; ... H&S, 256-257.

²⁷² Thorpe, *Ancient Laws*, 223.

²⁷³ Et idcirco commonemus Berhtwaldum Praesulem sanctae Cantuariorum ecclesiae, quem auctoritate principis apostolorum Archiepiscopum ibidem confirmavimus, reverentissimum fratrem nostrum, ut synodum convocet una cum Wilfritho Episcopo: et concilio regulariter celebrato, Bosam atque Johannem Episcopos in synodum faciat advenire, voceseque partium audiat, et consideret quid sibi invicem partes valeant approbare: et si quidem eo suffragante apud synodum hoc regulariter determinare valuerit, gratum nobis et partibus expedit: sin aliter acciderit, illos synodaliter moneat, ut commonitionibus suis et quaequae predesse consideret, hanc sedem apostolicam simul occurrant, ut in ampliori concilio flagitetur ac decidatur, quod hactenus non valuit terminari; atque per gratiam Sancti Spiritus, qui cum discordia venerant, revertantur in pace. Cf. H&S, 263.

да буде уз Вилфрида, треба да почне са праксом ношења римских одежди.²⁷⁴ Иако је на сабору у Остерфилду, Вилфрид осуђен и екскомунициран, после папине интервенције и код краља и код архиепископа кентерберијског, на сабору у Ниду 705. године Вилфрид је враћен у црквену заједницу, а одређено је да се врати на своју катедру.²⁷⁵

На сабору у Ниду у првој години владавине Осреда и у доба када је архиепископ кентерберијски био Бертвалд донета је одлука да се рехабилитује Вилфрид у Рипону и да се врати на своју епископску катедру. У документу са овог сабора налази се Вилфридово обраћање сабору у коме он излаже овај случај са свим појединостима, а посебно истиче став римске катедре да га подржи и да учествује у његовој рехабилитацији.²⁷⁶ Овакво Вилфридово иступање долази у тренутку када је Елдфрит већ умро, и пошто се на самртном одру предомислио у вези са Вилфридовим случајем. Осред је прихватио папину жељу да се одржи сабор и да се Вилфрид врати у свезу клира. Дакле, папа је помогао Вилфриду да се његов случај реши, тако што је утицао и на краља и на архиепископа кентерберијског.

3.1.2. Да је **проблем слављења Васкрса**, иако превазиђен на сабору у Витбију у VII веку, постојао и почетком VIII века, доказ су одлуке са сабора Западних Саксонаца из 705. године којим се опуномоћује Алдхелм, игуман малмбјуријског манастира, да усклади римску праксу слављења Васкрса са старобритском,²⁷⁷ а затим и писмо игумана Алдхелма – Герунтију, владару Девоншајра и Корнвала, у коме он описује проблем слављења Васкрса заједно са јеврејским прослављањем Пасхе и посебно истиче Први васељенски сабор у Никеји, на коме је установљена општеобавезујућа пракса правилног прослављања Васкрса за цео хришћански свет која није сачувана,²⁷⁸ да би на овај проблем надовезао и савет о правилној тонзури и – на крају – тријадологији, која се заснива на августиновској теологији.²⁷⁹

Године 710. писмо игумана манастира у Вермауту Кеолфрида, краљу Пикта, Наитону сведочи о покушају да и северна племена на Острву приме

²⁷⁴ Cf. H&S, 264-5.

²⁷⁵ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 50-52.

²⁷⁶ Foley, *Images of Sanctity*, 29-35.

²⁷⁷ ... quo maligna quae tunc supra modum pullulabat haeresis Britonum destrueretur. Cf. H&S, 268.

²⁷⁸ Поповић, *Сјорови о гајџуму слављења Васкрса*, 355.

²⁷⁹ ... ac sanctae Trinitatis unam essentiam unamque substantiam et trinam personarum substantiam corde credulo confiteor... Cf. H&S, 272

римску праксу прослављања Васкрса, употребу азиме²⁸⁰ и да тонзура буде у складу са римском.²⁸¹ Ово писмо је написано после Адамнанове посете Нортамбрији која је резултирала преласком Северних Ираца на римску праксу слављења Васкрса (704).²⁸² Краљ Наитон је после овог писма прихватио слављење Васкрса по римској пракси и свим Пиктима наредио да им тонзура буде римска.²⁸³ Овом приликом је успостављена римска богослужбена пракса – углавном – у свим острвским областима.

3.1.3. Установљавање нових епархија и односа енглеског клира са римским папом – У првој половини VIII века у Цркви у Енглеској успостављене су нове, али су и прекомпоноване неке старе, епархије и настављено је даље неговање и територијално ширење римске богослужбене праксе. У другој половини истог века после устројства епископоцентричне црквене структуре, започела је пракса саборског одлучивања у епархијама које су биле ограничене племенским границама, односно у целој Цркви; а у истом периоду развија се и однос државе и Цркве у условима када је на Острву доминантно једно племе и један владар.

У прве четири деценије VIII века десило се неколико веома битних догађаја: успостављено је неколико епархија и једна архиепископија – у Јорку, а црквени великодостојници су наставили да негују добар однос са епископом Рима и тиме даље развијали практиковање римске богослужбене праксе.

Године 711. на сабору је установљена епархија у Селсију, која ће касније да буде пресељена у Силчестер. Пре 731. године обновљена је у Витхерну и епархија галовејска: *Pecthelm in ea [ecclesia] quae Candida Casa vocatur, quae nuper multiplicatis fidelium plebibus in sedem pontificatus addita ipsum primum habet antistitem.*²⁸⁴ Архиепископија у Јорку је поново успостављена 734. године

²⁸⁰ Quibus verbis manifestissime constat, quod ita in observatione Paschali mentio fit diei quartaedecimae, ut non tamen in ipsa die quartadecima Pascha fieri praecipiat; sed adveniente tandem vespera diei quartaedecimae, id est, quintadecima luna, quae initium tertiae septimanae faciat, in coeli faciem prodeunte, agnus immolari jubeatur: et quod ipsa sit nox quintaedecimae lunae, in qua percussis Aegyptiis, Israel est a longa servitute redemptus. Cf. H&S, 286.

²⁸¹ Neque vero me haec ita persecutum aestimes, quasi eos qui hanc tonsuram habent, condemnatos judicem, si fide et operibus unitati catholicae faverint: immo confidenter profiteor, plurimos ex eis sanctos ac Deo dignos exstitisse, ex quibus est Adamnan, abbas et sacerdos Columbiensium egregius, qui cum legatus suae gentis ad Aldfridum regem missus, nostrum quoque monasterium videre voluisset, miramque in moribus ac verbis prudentiam, humilitatem, religionem, ostenderet, dixi illi inter alia conloquens: ...Cf. H&S, 293.

²⁸² *Исѡо*, 294.

²⁸³ *Исѡо*, 294-295.

²⁸⁴ H&S, 310.

и папа Григорије III Екгберту одмах шаље палијум, а такође палијум шаље и Нотхелму²⁸⁵ (736), који ће хиротонисати тројицу нових епископа: Катберта у Хирфорду, Етелфрита у Елмхему и Херевалда у Шерборну. Године 737. коначно су раздвојене епархије Личфилда и Лестера.

У првој половини VIII века примарни задатак црквене јерархије било је мисионарење међу паганима. Епископ винчестерски Данило пише Винфриту 718. године како је одлучено да он коначно крене у мисију у Фризију – *Epistola Commendatoria* – и пореди његов пут са старозаветном причом о Лоту и Содоми. Било је то друго мисионарско послање Винфрита у Фризију.²⁸⁶ То значи да су клирици у Енглеској саборски одлучивали кога ће послати у мисионарску службу, тако да може да се закључи да је мисија била врло значајна карактеристика живота Цркве у Енглеској, те да је такав начин одлучивања потврдио место мисије у Цркви.

У VIII веку већ је распрострањена пракса **писања писама** међу епископима, али и између римског и острвских епископа, а најистакнутији писци били су: Бонифације, Лул и Алкуин. Сачувана писма су врло значајно јер преко њих може да се прати еволуција организације у Цркви у Енглеској, али и проблеми (првенствено мисионарске природе, затим дисциплинске и канонске) које су имали енглески првојерарси у VIII веку.²⁸⁷ На пример, папа Григорије II пише писмо Винфриту 15. маја 719. године и охрабрује га да, као презвитер, покрштава незнабошце.²⁸⁸ Винфритово писмо Пектхелму о канонско-дисциплинским односима у Цркви, у коме га пита, да ли човек може да се венча са женом чијег је сина материјално помагао, показује да се почетком VIII века успоставља канонска дисциплина међу клиром у Енглеској.²⁸⁹ Уз те теме једна од најважнијих тема је и мисионарење међу незнабошцима, што доказује и

²⁸⁵ Нотхелм је био у добрим односима са Бонифацијем, који му пише: *Domino dilectissimo, summi pontificatus infula praedito, Nothelmo Archiepiscopo, Bonifacius exiguous servus servorum Dei optabilem in Christo aeternae caritatis salutem. Cf. H&S, 335.*

²⁸⁶ H&S, 302.

²⁸⁷ На пример, писмо епископа Данила из Винчестера Фортхиру из Шерборна у коме се препоручује Ђакон Мервал – *Recitatis supplicatoriis nobis allatis litteris de diaconatu electi fratris mei Merwalh.... Cf. H&S, 337.*

²⁸⁸ *Bonifatio relegioso presbitero. Cf. H&S, 303.* Треба имати на уму да Винфрит још није Бонифације, тако да ово писмо треба да буде пажљиво третирано јер постоји могућност да је писмо неаутентично.

²⁸⁹ H&S, 310.

писмо Епископа винчестерског Данила, којим је поучавао Винфрита како да проповеда међу паганским племенима.²⁹⁰

Поред писама на релацији Енглеска-Рим долази до јединственог мешања папâ у живот Цркве у Енглеској, односно папа потврђује повластице енглеским манастирима и потврђује игумане тих манастира. Папа Константин је дао привилегије манастирима у провинцији Западних Саксонаца, о којима се ништа не зна до ове привилегије папе, што може да наведе на сумњу у аутентичност овог документа.²⁹¹ Са друге стране, исти папа је доведен у везу са оснивањем манастира у Амберслегеу.²⁹² Документ, из 706. године, који говори о оснивању манастира својим потписом и знаком крста – овим редом – потврђују архиепископ Етелред, затим краљ Мерсије Кенред, архиепископ Бертвалд и редом петорица епископа и двојица игумана.²⁹³ У вези са овим манастиром јесу и два спорна писма чији је потписник папа Константин: прво (из 709. године) говори о одржавању сабора на месту где ће бити манастир и о освештању манастира; које потписују римски епископ Константин, епископ Еквин и краљеви Кенред и Офа; а друго (из 713. године) јесте оно које говори о заштити манастира и које је упутио папа Константин архиепископу Бритвалду.²⁹⁴ Остаје нејасно да ли папа потписује привилегије или писмо о оснивању које му је донето у Рим или овај документ у његово име неко други потписује? У сваком случају, да су чак и ова два писма лажна, остају доказ да је однос римског и енглеског клира почетком VIII века на високом нивоу. Треба споменути и писмо из 709. године које такође говори о сабору, који треба да буде одржан у Алчестеру, поводом освештања манастира у Амберслегеу, у којем се каже да и Вилфрид буде присутан том свечаном чину, а посебно је значајно да се спомињу монаси бенедиктинци: *Quo facto Egwinus ibi Benedictinos monachos constituit.*²⁹⁵

²⁹⁰ То је могло да буде између 719. и 722. године, пошто Винфрит још увек није хиротонисан, а епископ Данило га приликом учења не ословљава као епископа. Cf. H&S, 304.

²⁹¹ Хадан и Стабс додуше истичу да је нејасан интерес писца *лажне* даровнице, већ предлажу хипотезу да је то само један од старијих докумената који се позива на папу због битности папских привилегија у том периоду у Енглеској. Cf. H&S, 277.

²⁹² H&S, 276-277.

²⁹³ H&S, 279.

²⁹⁴ *Regesta*, 247-248.

²⁹⁵ H&S, 283. Да ли то значи да се у овом манастиру користило правило Бенедикта Нурсијског и ако се углавном мисли да се ово правило користило у Енглеској тек од X века. *Regula S. Benedicti* познато је и – уједно – коришћено у англо-саксонској Енглеској али не пре X века, када је дошло до бенедиктинске реформе у свим енглеским манастирима, коју су спровели

У јуну 716. године, игуман Хетберт из манастира Вермаут папи Григорију II шаље писмо у коме предлаже да следећи игуман буде Кеолфрид, по чему се види какав је био став енглеских игумана према римском папи и да ли је он енглеском клиру био особа од поверења и ауторитет.²⁹⁶ Исте године на сабору у Кловесхоу потврђене су привилегије Вихтрета црквама у Кенту, а исте потписују: архиепископ Бертвалд, епископи Хеда, Вор, Екгвине, Фордхере, Даниел, Едберт, Ака, Ингуалд, Хердред, Нотберд, Тортхер, Тобиас, Едгар (дакле, потписници четрнаест епархија); и презвитери Витбалди, Босели, Килани, Вултфриди, Бадовини, Ђакон Еореди, игуман Албин и остали.²⁹⁷

Догађај из прве половине VIII века који треба посебно истаћи јесте хиротонија кентерберијског архиепископа Татвина (731), у којој су учествовали епископи из Винчестера (Весекс), Лондона (Есекс), Рочестера (Кент) и Личфилда (Мерсија), што показује симфоничне односе у Цркви, иако у том периоду Весекс и Нортамбрија политички јачају, а – само се неколико година касније (736) – мерсијски краљ Етелбалд самопроглашава се за краља Британаца.²⁹⁸ Епископи који су хиротонисали Татвина били су представници јужних и средишњих области Острва, а није било представника Јорка, као именоване митрополитске катедре, и северних области. То је и показатељ политичких струјања у том временском раздобљу. На ово се надовезује и даровница краља Кента Етелберта, којом се свештенику и игуману Дану и цркви Свете Марије дарује земља.²⁹⁹ Године 733. Татвин прима палијум из Рима и одмах хиротонише Алвига за катедру у Линдзију (краљевство Линдзи, јужно од Јорка) и Сигфрида за Селси (Западни Сасекс, југ Острва), тако да показује

Данстан, Етелволд и Освалд током владавине Едгара (959-75) како би обновили монашки живот у Енглеској инспирисани Бенедиктовим правилом које од тог периода постаје монашко правило свих манастира широм Енглеске и основ за униформност монашког начина живота. Cf. Jayatilaka, *Old English Benedictine Rule*, 147-187. Имајући у виду наведено истраживање може да се закључи да је сведочанство о свештању манастира из каснијег периода.

²⁹⁶ *Abbots of Wearmouth and Jarrow*, 27-39.

²⁹⁷ Хадан и Стабс су у опширној фусноти (301. стр) дали критички приказ самих имена епископа, а нагласили су неколико нереалних појединости; нпр. на списку потписника појављују се епископ Вор и његов наследник на катедри Хеда, међутим, у овом периоду било је случајева да један епископ бива задужен за две катедре а Хеда је био епископ Личфилда и Лестера, а прихватио је за живота наследника. Cf. H&S, 301

²⁹⁸ Беда V, 23.

²⁹⁹ In nomine Domini Dei Saluatoris nostri Iesu Christi . Est terrula quaedam id est quarta pars aratri unius iuxta Liminae sali coquendo accommoda quam ego Aethilberhtus rex Cantuariorum dudum praestiteram antecessori tuo Hymbran et tu o abba praesbyter Dun. Cf. <http://www.esawyer.org.uk/charter/23.html> посећено 13. априла 2012. Cf. Thompson, *Anglo-Saxon Royal Diplomas*.

своју способност за организацију и за успешно балансирање између севера и југа Острва.³⁰⁰ Исте године папа Григорије III пише писмо енглеским епископима у коме говори о Татвину, као о Августиновом наследнику, наглашавајући везу између Рима и Енглеске Цркве.³⁰¹ Исту везу потврђује и слање палијума Бонифацију 732. године,³⁰² који је као архиепископ добио и задатак да реорганизује Цркву у областима између Хесеа, Тирингије и Баварске.³⁰³ Бонифације – такође – шаље писмо свим енглеским епископима и народу молећи да узносе своје молитве за успех његове мисије међу Саксонцима.³⁰⁴ Управо се на овом примеру веома добро види и јака веза између Енглеске и Рима, која се огледала првенствено у односу англо-саксонских мисионара према римском папи. За три године (731-734) колико је Татвин био на кентерберијској катедри, десили су се горенаведени значајни догађаји у Цркви у Енглеској.

3.1.4. У другој половини VIII века главни црквени догађаји биће сабори и ширење римске богослужбене праксе по целом Острву; али и однос владара и јерархије оличен у односу мерсијанског краља Офе и архиепископа кенетерберијског.

Саборска окупљања у англо-саксонској Енглеској почињу да се одржавају сваке године од доласка Теодора из Тарса на кентерберијску катедру. Дакле, од доласка Августина (595) до Теодоровог доба (668-690) није одржан ни један општи црквени сабор на територији Острва, јер је главна преокупација хришћана била ширење Хришћанства и утврђивање вере код новокрштених.³⁰⁵

³⁰⁰ Story, *After Bede*, 182.

³⁰¹ *Regesta*, 259.

³⁰² Bonifatio episcopo, quod iam permultos ad Christi fidem converterit, gratulatur, eumque et archiepiscopum facit et pallii, in saoris procurandis et consecrandis episcopis gestandi, iure ornat. Cf. *Regesta*, 258.

³⁰³ *Cambridge Medieval History*, 73.

³⁰⁴ Везу између Енглеске и Рима потврђује, кроз личност Бонифација, и ово писмо: Universis reverentissimis coepiscopis, venerabilibus presbiteratus candidatis gratia, diaconibus, canonicis, clericis, vero gregi Christi praelatis abbatibus sue abbatissis, humillimis et pro Deo subditis monachis, consecrates et Deo devotis virginibus et cunctis consecrates ancillis Christi, immo generaliter omnibus catholicis Deum timentibus, de stripe et prosapia Anglorum procreates, ejusdem generis vernaculus, universalis Ecclesiae legatus Germanicus et Servus sedis apostolicae Bonifacius, qui et Wynfretus, sine praerogativa meritorum nominatus Archiepiscopus, humillimae communionis et sincerissimae in Christo caritatis salutem. Cf. H&S, 313.

³⁰⁵ У историји су записани сабори у Лондону у првој деценији VII века, али то је погрешно протумачено име *Lundunensis synodus* што може да буде само сабор везан за јужне области. Cf. Hefele, *Conciliengeschichte* III, 64. Wilkins, *Concilia* I, 29. Ови сабори су могли да имају у себи мисионарско наслеђе које се преносило генерацијама од папе Григорија Великог. Затим треба истаћи да је сабору у Витбију 664. године био народни сабор, а не црквени сабор. У то доба

На помесним саборима учествовали су клир и народ (лаици), а таква структура је следила из једне симфоније државе и Цркве. Занимљиво је да сабори нису одржавани одмах чим би се десио неки проблем у односима државе и Цркве.

Сачуване су и **одлуке са сабора**, које представљају сведочанство односа државе и Цркве; а постоје многе за које се не зна на ком су сабору донете или где је сабор одржан, али су веома значајне за расветљавање прилика у Цркви у Енглеској у VIII веку.³⁰⁶

Треба имати у виду да се границе епархија поклапају са границама области јурисдикције једног племена, те да је доминантније племе у бољој могућности када је реч о организовању сабора и самом учествовању у одлукама. Умножавање епархија у оквиру политичких граница поклапало се са идејом папе Григорија да се централизује власт једног архиепископа, са више епархијских архијереја који ће се сабирати на сабору и саборски доносити одлуке везане за сва питања у Цркви. Слабо установљено Хришћанство у западном делу Острва све до 635. године, а затим и доминантан утицај манастира Јоне од 635. до 664. године, онемогућавали су да установи црквена саборност и мрежа епархијске администрације у тим областима.³⁰⁷ После сабора у Витбију, односно од 664., па све до 734. године, Ајер наводи да је само једна епархија,

црквена организација није могла ни да се дефинише, а камоли да се епископи окупе из својих епархија и доносе одлуке о неким проблемима. Џозеф Ајр чак наводи да су митрополити имали службу епископа који су столовали у митрополитанским градовима, а да су остали епископи били помоћни епископи (викарни), али за то не наводи ваљане премисе, тако да ово не би требало узимати у обзир, самим тим што у том периоду чак и нема викара на Западу Европе. Самим тим теза је неодржива, али је занимљиво поставити је у век касније у Енглеску, када се већ зна да су Вилиброрд и Бонифације имали своје помоћнике, што наравно треба објаснити. Cf. Ayer, *Church Councils of the Anglo-Saxons*, 94.

³⁰⁶ На пример, саборски документ са црквеног сабора којим Нотхелм тражи обнову даровнице игуманији Хротвари – Quo tandem omni negotio ad sanctam sacerdotalis concilii synodum perlato, decrevit omne venerabile concilium, cum reverentissimo archiepiscopo Nothelmo, hanc cartulam donationis, vel regum vel supradictae Dei famulae Dunnan, manifestissime describi, praefataeque abbatissae Hrotuarii redid, ... Што се тиче датовања овог документа Хадан и Стабс га оквирно стављају у период 736-737. година, јер како истичу Вор из Личфилда је умро 737. године; када је и Фортхир из Шерборна је отишао у Рим; а Херевлад није био хиротонисан пре 736. године. Cf. H&S, 338. Овај саборски акт су потписали само црквени великодостојници: архиепископ Нотхелм, епископи Данило, Вор, Инквалд, Вилфрит, Алдвулф, Алвин, Фортхер, Катберт и Херевалд. Закључујемо да је Црква сама организовала саборе без уплива било каквих политичких структура, локалних или целог краљевства, те да је саборски документ био општеобавезујући за Цркву у Енглеској и да се односи на однос Цркве и државе у VIII веку. Ако овај саборски документ ставимо у шири контекст и прочитамо га кроз призму Бединог писма Егберту видимо да је заиста Црква у Енглеској имала веома велике проблеме са мешањем ингеренција Цркве и државе, односно – са једне стране – клира, и – са друге стране – владара и племића. Неке повластице које су давале Цркви и манастирима имале су секуларне импликације, на шта је Беда и упозоравао у поменутом писму.

³⁰⁷ Collins, *Early Medieval Europe*, 245.

односно архиепископија, била функционална, а од 734. то су биле две: прва је Кентербери, а друга је Јорк.³⁰⁸ Конституишући архиепископију у Јорку, Нортамбрија се одвојила од остатка Енглеске. Ајер наводи занимљиву тезу да ове две епархије нису биле јединствене и саборне осим када је у питању однос са Римом, што може да изазове велике полемике у вези са схватањем Цркве, како са еклисиолошког, а оно и са административног становишта.³⁰⁹ Архиепископ кентерберијски није имао примат у средњовековном, па ни у савременом схватању примата, већ је тај примат важио само у неколико области острвских краљевстава.³¹⁰

На почетку овог столећа треба истаћи сабор у Весексу (711)³¹¹ са којег је Винфрит (потоњи Бонифације) послат у Кентербери архиепископу Бритвалду, тако да може да се каже да од тог сабора почиње припрема за Бонифацијеву мисионарску делатност. Са друге стране, он је – као већ припремљен мисионар – својим писмима утицао на острвске клирике и лаике да схвате и промене свој живот, тако да на саборима у Кловесхоу јерарси – под утицајем Бонифација – имају за циљ да се установи снажна епархијска јерархија и да се међу клиром сваки грех и светско понашање елиминише. Тако канони са поменутих сабора показују реформски дух и елан у Цркви и међу англо-саксонским племенима. Бонифације је пружио јак подстрек за писање реформских канона, уз контекст дешавања у јужним областима Британског острва у VIII веку, тако да Кетрин Кабит наглашава да су два аспекта довела до реформи у Енглеској: тензије између лаика и клирика, а затим и учествовање свештеника у друштву, односно пастирска брига тадашњег клира за живот свих племена и на југу и на северу Острва.³¹²

У даљем истраживању акценат ће бити стављен на три сабора (први и други у Кловесхоу и велики сабор на коме су учешће узели и римски легати), а биће поменути и неки мањи сабори који ће имати извесног утицаја на развој догађаја у Цркви у Енглеској у VIII веку.

³⁰⁸ Ayer, *Church Councils of the Anglo-Saxons*, 96.

³⁰⁹ Исио.

³¹⁰ Беда је за Теодора из Тарса рекао: "Isque primus erat in archiepiscopis, cui omnis Anglorum ecclesia manus dare consentiret." Беда, IV, 2.

³¹¹ Пошто је Винфрит послат у прву мисију 716. године, ова година могла би да буде и година одржавања сабора међу Западним Саксонцима. Cf. Wansbrough, *Boniface*, 124.

³¹² Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 110-113. Две основне структуре пастирске бриге клира запажају се у Цркви у Енглеској у VIII веку, односно у: *ејархији* и *манасџиру*, а о томе ће бити опширније писано у посебном одељку овог рада.

3.1.4.1. Сабор у Кловесхоу (742) – којем председавају и Етебалд, краљ Мерсије и архиепископ кентерберисјки Катберт³¹³ – потврђује Вихтредове повластице Цркви.

Да би били добро схваћени канони и одлуке са сабора из 742. године и његов контекст и важност за живот Цркве у Енглеској у VIII веку, требало би прво анализирати закон који је послужио као основ за саборске одлуке. Вихтерд је био краљ Кента од 690/691. године, а у петој години своје владавине доноси закон од 28 чланова,³¹⁴ који се бави и државним и црквеним проблемима; са прологом у коме краљ помиње да је закон прогласио пред двојицом епископа: Бретвалдом, који је означен као архиепископ британски; и Гефмундом, епископом рочестерским.³¹⁵ Законик, како каже Патрик Вормалд, претпоставља *застирашујући стјеиен краљевске власџи*.³¹⁶

Први члан – најважнији и зато стоји на првом месту – овог законика говори о ослобађању Цркве од пореза; а други став истог члана каже да се у Цркви сви моле за владара. Дакле, првим чланом свога законика Вихтерд је, у Кенту, прогласио финансијску аутономију Цркве од државе. Другим чланом законик је обавезивао све да дају Цркви по 50 шилинга, онолико колико дају и краљу.³¹⁷

Вихтредов законик показује какав је био однос Цркве и државе почетком и у првој половини VIII века, а само изједначавање епископске и краљеве власти и ингеренција показује и то колико је краљ Кента желео да Цркви пружи привилегије, како би Црква била релевантан фактор у друштвено-политичком систему. Дакле, сам законик може да се тумачи као наставак, али и испуњење Етелбертовог закона из VII века,³¹⁸ који се – иако – садржајем обимнији више

³¹³ *A Ethelbaldo Rege Merciorum, cum Cuthberto Archiepiscopo Doroberniae*. Cf. H&S, 341.

³¹⁴ Закон је Вихтерд донео у петој години своје владавине, а владао је још тридесет година после тога. На његову владавину и на законик се надовезао Ине, који је такође у свом закону предвидео и чланове који су се тицали Цркве. Торп истиче да су ова двојица владара чак и последњи члан Витхредовог законика писали заједно. Cf. Thorpe, Benjamin, *Ancient Laws and Institutes of England: Comprising Laws Enacted under the Anglo-Saxon Kings from Aethelbirht to Cnut*, Cambridge Library Collection - Medieval History, Volume 1, Cambridge University Press 2012, 29; текст Вихтердовог законика сачуван је у *Textus Roffensis*, а како Феликс Либерман истиче тај законик је користио и Кнут пишући свој закон, тако да може компаративном методом да се види прави текст Витхредовог законика, cf. Liebermann, *Gesetze der Angelsachsen*, 25.

³¹⁵ EHD, 396.

³¹⁶ Wormald, *Age of Bede and Aethelbald*, 99.

³¹⁷ EHD, 396.

³¹⁸ Френк Стентон наглашава да је очито да се стари закон пројављује у неким члановима Вихтредовог законика и истиче пример када се каже да је законски одговоран чак и рођак починиоца кривичног дела или неког преступа. Cf. Stenton, *Anglo-Saxon England*, 316.

бавио социјалним и моралним, а мање црквеним, проблемима. Повластице дате Цркви у Витхредовом законуку непосредно су описане: ослобађање од пореза; затим поистовећивање епископске речи са владарском, тј. поистовећивање ингеренција Цркве и државе, с тим што Црква добија ако претрпи било какву несрећу, као што добија и краљ (владар). У контексту Витхредовог законика црквена власт и моћ били су у складу са краљевом влашћу у Кенту. Дакле, из овог законика се јасно види симфонија између Цркве и владара.³¹⁹

Други сабор у Кловесхоу (747) био је један од најзначајнијих сабора у историји англо-саксонске Цркве. Сабор је био црквено-народни и окупио је представнике скоро свих острвских области, тако да се сматра најкомплетнијим сабором у том периоду. Сабором је председавао архиепископ Катберт.³²⁰ То јасно указује на статус и значај Цркве у англо-саксонском друштву половином VIII века, а сабору су присуствовали краљ Етелбалд и англо-саксонски племићи и великаши.³²¹

Архиепископ Катберт³²² је прво прочитао писмо папе Захарија са тридест и једном тачком, које је он написао сваком Енглезу (епископима, свакој души, парохијама, игуманима и монасима, манастирима и свим људима), упућујући на све недостатке светског живота³²³ и наглашавајући да ће свако ко одступи од његових речи бити примерено кажњен.³²⁴ После те папске преамбуле написано је *ītrideseī saborskih канона* и то: о достојном животу епископа, који треба да проповеда Истине Божије; о саборности и јединству у Цркви; о парохијама; о томе да епископ надзире живот игумана и игуманија; о манастирима; да се епископи увере о достојном животу будућих клирика и монаха па тек онда да их рукоположе;³²⁵ о нужности учења у манастирима; о свештеницима и њиховој служби (да проповедају, да уче, да богослуже редовно, да читају и певају

³¹⁹ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 62.

³²⁰ Саборска акта је објавио Спелман (*Councils*, I, 240), користећи Котонову библиотеку (Sir Robert Bruce Cotton MP (1571–1631), која је била основ за Британску библиотеку у Лондону), али је данас недоступна за јавност.

³²¹ *William of Malmesbury's Chronicle*, 76.

³²² После Бединог писма Егберту у коме је указао на проблеме који су углавном расправљани на оба сабора у Кловесхоу, на архиепископску катедру ступа Катберт (740-758) који је на саборима (742. и 747. године) потврдио повластице Цркве од стране Витхреда и дар Рочестеру од Ердулфа, краља Кента.

³²³ Најбољи је пример осмо папино излагање: *Ut presbyteri non sint negotiorum saecularium dispositores...* Н&S, 361.

³²⁴ Н&S, 360.

³²⁵ Овај канон може да се доведе у везу са другим каноном Првог васељенског сабора. Cf. *Васељенски сабори*, 107.

псалме, итд.); да свештеници крштавају у јеванђељском духу; да свештеници уче вернике Символу вере и речи Службе Божије; да свештеници проповедају Свету Тројицу и да крштавају некрштене (оглашене); да свештеници *узносе светије мелодије* у Цркви; да се у Цркви користи римски обред и да се користи мартирологијум римске Цркве; да се недељом богослужи; да краљ, племство и сав народ поштују Свету Службу; да се употребљавају јектеније које користи Римска Црква; да се у посебне дане прослављају папа Григорије Велики и Свети Августин Кентерберијски; да се прослављају празници по месецима по римском обреду; о понашању и животном ставу монаха и монахиња; о поштењу у манастирима; да се монаси и клирици клоне *злој њијансиџа*,³²⁶ о причешћу и Крвљу и Телом; о причешћу лаика; о томе да се претходно преиспита сваки онај који прима тонзуру; о томе да се у свим парохијама зна када се одржава сабор епископа; о милостињи и које радње треба да прате милостињу; о (духовној) користи од светих псалама; о томе да нико не може да прими од заједнице, колико не може да издржи; о томе да нико од слугу Божијих не живи са лаицима;³²⁷ и на крају – о забрани ривалитета између клирика и лаика, и о молитвама за краља.³²⁸ Дакле, канони са другог сабора у Кловесхоу прате канонско предање из периода прве половине IV века (Први васељенски сабор, 325. године), следују римској пракси која је на Острву извојевала победу над келтском још на сабору у Витбију (664) и следују моралном кодексу који се користи још у библијска времена, односно Светом Предању, које је потврђено доласком Исуса Христа у свет и Његовим учењем, проповедима и делима.

Други сабор у Кловесхоу показује и врло јаке везе двају Цркава – у Енглеској и Риму: истиче се прослављање папе Григорија Великог који је упутио мисионаре у Енглеску, затим првог мисионара међу англо-саксонским племенима и првог кентерберијског архиепископа Августина; те коришћење

³²⁶ Овај канон може да се доведе у везу са писмом Беде Венрабилис архиепископу Егберту због истог става према животу клирика, а посебно епископа у Енглеској; и са писмом Бонифација Хирфриту (датовано у 746-747. годину) у коме говори да су – иако су ван отаџбине (дакле, мисионари су у континенталном делу Западне Европе) ипак су чули за разврат и блуд међу енглеском браћом и да су због тога тужни и да пате. Бонифације моли да се исповеди, заједно са целим народом, и да каже краљу да се цео народ преуми. EHD, 822.

³²⁷ Овај канон може да се доведе у везу са трећим канонима Првог васељенског сабора. Cf. *Васељенски сабори*, 107.

³²⁸ Документа са сабора у Кловесхоу доносе Хадан и Стабс и то у интегралном облику: уводно слово говори о томе да је ово сабор архиепископа Катберта у септембру, у месту *Clobeshoas*; затим следи писмо папе Захарија упућено архиепископу Катберту и свим клирицима и лаицима; да би онда следило свих тридесет канона са сабора. N&S, 362-375.

римског мартирологијума, римског обреда Крштења, Евхаристије и римског начина појања; што све указује на јаку везу између Рима и Енглеске. Са друге стране, сабор у Кловесхоу је показао и жељу за јединством Цркве и државе, а два канона (II и XXX) баш о тој симфонији и говоре: тражи се да се Црква и држава уједначе, те да клирици и лаици живе у миру.³²⁹ Хадан и Стабс – после саборских аката – додају и писмо Бонифација архиепископу Катберту, као својеврсни додаток саборским документима.³³⁰ У том писму Бонифације описује сабор одржан међу германским племенима на континенталном делу Европе и препоручује архиепископу да покрене реформе у Цркви у Енглеској.

Каноне са франачког сабора – *Concilium Germanicum* – доносе Хадан и Стабс, после канона другог сабора у Кловесхоу.³³¹ На Бонифацијевом сабору је донето седам канона који су утицали – прво – на само сазивање, а затим и на одлуке и каноне са другог сабора у Кловесхоу: да се црквени сабори одржавају једанпут годишње; како треба да живе клирици; да епископ поучава своју паству (све парохије) о канонима донетим на црквеним саборима; да се непознатом клирику не дозвољава да буде у служби док се саборски не докаже да је он достојан; да епископ у својој парохији буде бранилац вере и да укине све многобожачко (међу својом паством); да они који сагреше (лаици, свештеници и монаси) буду испитани од епископа; да клирици не живе заједно са лаицима, да монаси живе у манастиру и да живе по Бенедиктовом правилу.³³²

Ови канони указују да је Бонифацијева личност пресудила у вези са реформама на Острву. Следујући папској наредби да реформише Цркву на простору где су живела германска племена, Бонифације даље препоручује англо-саксонским црквеним великодостојницима да обнове морални и црквени живот у Енглеској. Због свега реченог, треба да буде наглашено да је и због овога Бонифације врло важна карика³³³ која – у овом периоду – повезује црквене прилике у Енглеској, Риму и Франачкој држави. На тај начин он

³²⁹ Cubbit, *Anglo-Saxon Church Councils*, 163.

³³⁰ Они то објашњавају чињеницом да је врло тешко одредити тачан датум писања овог писма, тако да га стављају уз саборска акта из Кловесхоа; при томе следујући Спелману, Вилкинсу, Џонсону и Инету. Уједно, Хадан и Стабс опширно говоре о тачном датовању писма, cf. H&S, 382-383.

³³¹ H&S, 380-382.

³³² H&S, 383-385.

³³³ Доказ за то је и писмо Елфвалда, краља Источних Англа који од Бонифација тражи да се моли за Англе. Писмо почиње са монограмом ХИ-РО уз *алфу и омеју*, што представља новину за англо-саксонску епистографију и где краљ ословљава Бонифација са *архиепископ*. Cf. H&S, 387-388.

израста у најзначајнију личност – не само црквену – која је у VIII веку направила прекретницу у друштвено-историјским приликама Западне Европе раног средњег века. Због тог значаја западноевропска традиција до данашњих дана, Бонифација доживљава као апостола Германа (првенствено, Немаца) и због тога што је објединио једну мисао и једну веру у целој Западној Европи и на тај начин утицао да се римска традиција прошири од Рима, преко Франачке државе до Британског острва.

У писму Бонифација архиепископу Катберту, које је саставни део саборских аката другог сабора у Кловесхоу, наглашено је да свештеничка – *ејискојска* – служба има само једну сврху: подједнако надгледање (*надзирање*) Црква и народа који је поверен сваком клирику, било преко учења или проповеди или заштите свих клирика и лаика. Према речима Бонифација, одговорност оних који су из Рима добили палијум, још је већа од осталих клирика; зато упућује писмо архиепископу Катберту са посебним нагласком да је на франачком сабору одлучено да тај народ остаје у хришћанској и католичанској вери и у саборности и заједници са Римском Црквом.³³⁴

3.1.4.3. Године 749. Катберт је **потврдио и повластице Етелбалда**, краља Мерсије, који је ослободио цркве и манастире широм Енглеске од плаћања пореза и обавезне службе краљу, односно владару те области; осим од помоћи при грађењу мостова и при одбрани од освајача.³³⁵ Неколико месеци пре своје смрти, Катберт потврђује и дар Киневулфа, краља Весекса, манастиру у Бату.³³⁶

³³⁴ Бонифације на овом месту наглашава због чега су лојални Светом Петру и *њејовом викару*: да ће одржавати саборе једном годишње, да ће митрополити да од римског папе траже палијум, да ће следовати канонима и да ће им живот бити достојанствен (клирицима је забрањен лов, да иду у шуму са псима и да држе – као љубимца – сокола, забрњено је да носе оружје и војничку одећу, те да проричу и да учествују у многобожачким радњама) и да проповедају, да током Поста одлазе и исповедају се код својих епископа, који мора једанпут годишње да посети све парохије у својој епархији. Митрополит треба да упозна све своје епископе, свештенике и целу паству са одлукама са – годишњих – сабора, да помогне епископима у изналажењу решења по Светом Писму и Предању за сваки грех и сваку нејасноћу међу паством. Бонифације истиче да Катберт поново проучи све каноне са претходних сабора и подсећа га да су Климент, Корнилије, Кипријан Картагински и Атанасије Александријски живели под влашћу многобожачких владара и да су одржали хришћанску веру. Бонифације каже да је сабор сазвао јер му је то папа наложио, а да су му помогли владари Франака и Гала и да реформише Цркву у Енглеској онако како су и они одлучили. На крају писма, Бонифације саветује Катберта да се моли и учи, да забрани својим клирицима да пију, да буду сујеверни и да монаси помажу краљевима приликом изградње владарских дворова. Cf. *Бонифацијева писма*, писмо 78; N&S, 376-382.

³³⁵ N&S, 386. Из овог акта би требало донети потписнике, јер документ потписују Етелбалд, као владар и мерсијски епископ Хуита, као представник Цркве што може да укаже да је овај сабор био локалног типа – дакле, односио се само на Мерсију; владар места где је акт донет и још деветорица вероватно великаша: *Ego Aethelbald Divinis fultus suffragiis, hiis statutis consentiens, confirmandoque signum crucis aravi. Ego Huita Mercensis aeclesiae humilis Episcopus subscripsi.*

Године 755. чим су чули да је Бонифације мученички пострадао, првојерарси Цркве у Енглеској су сазвали **сабор на коме би се утврдио тачан датум прослављања овог светитеља**, што јасно показује везаност енглеског клира за Бонифација, као реформатора Цркве у франачким земљама и као заступника римске катедре. Дакле, још једнапут се показује веза између англо-саксонских мисионара са Римом и Франачком државом.

3.1.4.4. Велики сабор (786), на коме су присуствовали и папски легати, епископи: Теофилакт и Георгије, одржан је у доба Офине апсолутне владавине на Острву и у време његових добрих веза са Карлом Великим, али и са Римом. У раду сабора учествовали су сви релевантни фактори – у том периоду – на Острву. У извештају папских легата се истиче да је папа послао писмо у Енглеску са канонима и са посебно израженом жељом да се они који су после Августинове мисије заблудели врате на пут хришћанске вере.³³⁷ Изасланици из Рима – епископи Теофилакт и Георгије – на Офин двор су отишли са архиепископом Јенбертом, а у извештају су навели да их је Офа *лејо ѓримио*.³³⁸

Епископ Теофилакт је посетио Мерсију и Велс, а епископ Георгије је са игуманом Вигбодом, кога је папским легатима придружио Карло Велики, посетио Нортамбрију и Јорк. Дакле, обојица епископа су папи могли да опишу стање у Цркви у Енглеској и да истакну неправилности које су уочили широм Острва. Епископ Григорије је посетио краља Елволда и архиепископа Инбалда и том приликом им предао папска писма и замолио их да се придржавају папских одлука и правила, а посебно римске праксе. Георгије је у извештају папи нагласио да у Нортамбрију није дошао ни један римски свештеник или монах од Августинских мисионара.³³⁹ Затим, Георгије пише папи у форми извештаја шта

Ego Torhthelm gratia Dei Episcopus signum crucis infixi. Ego Headberht Primatum tenses subscripsi. Ego Eada his statutis consentiens subscripsi. Ego Bercul patricius his donis consentiens subscripsi. Ego Friothuric consentiens subscripsi. Ego Eopa his statuis consentiens subscripsi. Ego Eadbald subscripsi. Ego Byrnhelm subscripsi. Ego Mocca subscripsi. Ego Aldceorl subscripsi. Ego Alhmund subscripsi.

³³⁶ H&S, 340.

³³⁷ EHD, 836.

³³⁸ EHD, 839.

³³⁹ Кетрин Кабит тврди да је вероватно да је епископ Георгије раније написао енглеске каноне припремајући свој пут и сусрете са енглеским црквеним великодостојницима и владарима. Даље наводи да је најочитије паралеле нашла у каролиншким канонима, који су настали половином VIII века на саборима, али и у меровиншким и каролиншким законским зборницима. Cf. Cubbit, *Anglo-Saxon Church Councils*, 160. Са друге стране, Валтер Улман коментарише разлику између законодавних аката и других енглеских канона, зато што канони, које је припремио и предао црквеним великодостојницима у Енглеској, епископ Георгије, нису били упућени само на епископске дужности и правилно понашање, већ су написани тако да и верници – лаици – схвате важност промене дисциплине међу клиром, што би касније утицало и на народ. Улман

је он истакао као најважније енглеском клиру – чега треба да се придржавају, и у Нортамбрији и у Јорку: неопходно је да се примењују канони васељенских сабора; да се обављају крштења према римској пракси; да се у Цркви одлучује на саборима и да епископи стално иду у канонске посете; да се канони који се донесу на сабору спроводе у дело; да се игумани бирају по предањској пракси; да се свештеници и ђакони рукополажу; да се поштује богослужбени годишњи циклус; да се поштују папске привилегије (било појединцу, било манастиру, било епархији или архиепископији, што је показатељ да се папа ставља и изнад политичких владара на Острву); забрањује се да се једе у тајности (аскетско правило које се односи на манастирски живот); да се редовно служи Литургија; да епископи не суде у грађанским судовима, већ да суде само у оквиру црквеног права; да краља изабирају епископи, свештеници и старци (племићи) (што опет показује да се папа ставља у позицију политичког наредбодавца); и да се живот хришћана одвија у чистоти, неупрљан паганским обичајима и навикама. Све каноне са сабора су папски изасланици прочитали пред краљем Елволдом и архиепископом Инбалдом, а потом и на сабору у Мерсији пред Офом.³⁴⁰

Можда је после доласка папске делегације настала идеја о подели јужних области што би омогућило Офи бољу контролу над Црквом. У извештају папаских легата нема тако радикалних одлука, као она да се подели кентербериска архиепископија, али ипак је недуго затим установљена нова архиепископска катедра под мерсијским патронатом и то у Личфилду, која је потврђена када је папа Адријан послао палијум епископу Хигеберту,³⁴¹ који је био трећи потписник и одлука са сабора у Мерсији на коме су били присутни папски легати; одмах иза Јенберта и Офе, као епископ Личфилда испред епископа Лидзија, Лестера, Елмхама, Лондона, Винчестера, Данвича, Хирфорда, Селсија, Рочестера, Шерборна и Ворчестера, што може и да буде тадашња листа епархија по части.³⁴² Уздизање Хигеберта у ранг митрополита записано је и у *Англо-саксонским хроникама*³⁴³ где је сажето – одмах после изјаве да је Офа

закључује да је то утицало и на каролиншке одлике законодавства. Cf. Ullman, *Public, welfare and social legislation*, 2.

³⁴⁰ EHD, 839-840.

³⁴¹ EHD, 868.

³⁴² EHD, 840.

³⁴³ *Anglo-Saxon chronicle*, 154. На сабору у Челсију (787) архиепископ Јенберт је изгубио неке области своје јурисдикције, а краљ Офа је изабрао Хигеберта, и Екгфрит је био помазан за краља.

изабрао Хигеберта – речено да је Екгфрит помазан за краља. Из овог кратког извештаја следи да је Офа имао на уму да пошто-пото свог сина за живота прогласи за краља, па макар морао и да мења црквени систем или чак да ургира да се направе персоналне промене у Цркви. То је овим аналом и потврђено.

Нетрпељивост између Офе и Јенберта на сабору у Челсију (787)³⁴⁴ постала је проблем само Цркве, јер је Офа у једном тренутку својом политичком вештином издејствовао палијум за архиепископа Личфилда, умањење територије кентерберијске архиепископије и смањење њеног утицаја и наследно право на владарски трон за свог сина. Николас Брукс је повезао два догађаја – уздизање епархије у Личфилду са помазањем Екгфрита, за кога је тврдио да је Офа желео да га постави за владара док је он још увек био жив, како не би имао династичких или међуплеменских проблема. Међутим, овоме се Јенберт противио, па је и то био разлог да се архиепископија уздигне на виши ниво. На тај начин би Офа могао са архиепископом у Личфилду да реши статус свог сина.³⁴⁵ Ову тезу потврђује и чињеница да је Хигеберт помазао Екгфрит за владара тек када је катедра у Личфилду постала архиепископска.³⁴⁶ Офа је на сабору предложио да се Риму плаћа за сиротињу 365 златника, те да се купују свеће и кандила за римску цркву Светог Петра као захвалност за све мерсијанске победе. Годфри је навео тезу да је тај новац био – у ствари – узвратна услуга због уздизања Личфилда на ниво архиепископије. Много историчара је овај потез квалификовало као почетак редовног, годишњег пореза који је Црква у Енглеској плаћала Риму.³⁴⁷

Иако је овај сабор, 787. године, требало да потврди уздизање катедре у Личфилду, Хигеберт као потписник саборских аката остаје епископ, а не архиепископ, а са друге стране, нема сведочанства да је на том сабору он играо

³⁴⁴ Сабор кога савремени историчари постављају на место данашњег дела Лондона – Челсија, (Cealchythe, Celchyth, Calchut, Celicyth) често називају и *Офиним сабором*. На овом сабору је 787. године председавао краљ Офа. Раније се сматрало да су на сабору учествовали и римски легати, али је установљено да су они били у Енглеској две године раније. Две различите верзије одржавања сабора описане су у *Англо-саксонским хроникама*, тако да Питербороу рукопис (верзија Е) доноси да је сабор одржан 785. године – мада је познато да је одржан 787 – и каже се да је на том сабрању архиепископ Јенберт тражио да један део своје епархије да неком другом, а Офа је изабрао Хигеберта. Cf. *Anglo-Saxon Chronicle*, 53-55.

³⁴⁵ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 118-119.

³⁴⁶ Williams, *Kingship and Government*, 28.

³⁴⁷ Godfrey, *The Archbishopric of Lichfield*, 145-153.

неку значајну улогу, нити да је било било какаве радње како би он постао архиепископ.³⁴⁸

Много је сабора тада одржано чије су одлуке биле пресудне за даљи живот и егзистенцију Цркве у Енглеској, како духовно, а оно и материјално – јер се на тим саборима много говорило о црквеној својини и власништву над имовином. О појединим црквеним великодостојницима не зна се такорећи ништа. Политичко стање на Острву у том периоду, ипак, је поговодало Цркви, ма колико то изгледало другачије.

Током периода од друге половине VIII до прве половине IX века, дошло је до великих промена и до значајних напредака у многим пољима друштвеног живота. Врло је занимљиво да клирици нису знали латински језик, те је врло интересантно истрживати утицаје и терминологију. Лицак Хен приликом анализе писмености и учесности каролиншког клира истиче неписменост нижег клира на основу писма Бонифација папи Захарију и архиепископу Катберу,³⁴⁹ што јасно показује какво је било стање на терену мисионарских утицаја Цркве у Енглеској. Та немогућност да се нижи клир едукује превазиђена је на кратко на саборима на којима су читани документи и писма који потврђују неко догматско учење, односно неке одговоре на настале јереси у васељенској Цркви. Беда се жалио да свештеници нису превели ни *Оче наши*, ни *Вероисповедање*, а са сабора у Кловесхоу (747) остаје питање колико је клирика разумело папине речи, јер су прочитана писма папе Захарија. Кабитова истиче да су реформаторски канони донети на поменутом сабору у Кловесхоу најбоље протумачени у контексту покушаја да се римска пракса користи свуда у Цркви на југу Енглеске, како би Црква на том простору била унифицирана, без обзира на племенске границе.³⁵⁰ Уродио је плодом покушај сређивања светитељских култова који је условио и прављењем нових храмова.³⁵¹ Епископи су, половином VIII века, одлазили у

³⁴⁸ *Исцо*, 147.

³⁴⁹ Hen, *Knowledge of Canon Law*, 120.

³⁵⁰ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 55.

³⁵¹ *Companion to the Eucharist*, 218, фуснота 53. Овде се доводи у везу читање дела папе Григорија Великог са утврђивањем римске праксе на западноевропским просторима, посебно у контексту Беде Венерабилиса и преношења англо-саксонских утицаја на поменуте области.

Кентербери како би преузели вероисповедање којег би се – касније, током своје епископске службе – држали.³⁵²

3.2. Епископоцентрична структура у Цркви у Енглеској у VIII веку –

О структури и организацији Цркве у првој половини VII века готово да нема никаквих сведочанстава, јер и Беда о тој теми не говори.³⁵³ Ипак, претпоставља се да се доласком римских мисионара развила црквена структура на Острву. Још се нису ни стекли услови за мисионарење, а Августин оснива епископску катедру у Кентерберију (597), затим су – када се стање по питању опстанка и даљег живота Цркве на Острву знатно поправило – епархијске катедре установљене у Рочестеру и Лондону (604), затим у Јорку (626), у Дамвичу (630/631), у Дорчестеру (634), у Линдисфарну (635), за Источне Саксонце у Бредвел-он-си (653), за области Мерсију (Рептон – 656. и Личфилд - 669) и Линдзи међу Средњим Англима (655).³⁵⁴

3.2.1. **Устројство (Августин и Теодор).** На почетку истраживања о епископоцентричној структури у Енглеској Цркви у VIII веку, требало би сумирати стање епархија у претходном столећу и направити пресек устројстава епархијских јединица на Острву, па тек онда истражити даљи развој митрополитанског система међу енглеским племенима. Знајући да је **Августин** установио црквену епископоцентричну структуру у Енглеској, онда може да се закључи да је **Теодор из Тарса** његов настављач и онај који је успео да предањску праксу – у вези са црквеном организацијом – укорени у Цркви у Енглеској. Када је Теодор дошао из Рима 669. године, затекао је петорицу епископа на Острву: у Рочестеру, међу Источним Англима,³⁵⁵ Весексу и двојицу у Нортамбрији.³⁵⁶ Теодор је био на становишту да би требало да се комбинује римска и келтска начела у установљавању и развоју епархијског система. Прво што је урадио нарекао је епископе за Мерсију (Кед и Винфрит за Мерсијанце у Личфилду) и Весекс (Елефтерија у Винчестеру).³⁵⁷ После Кедове

³⁵² У Рихтеровом истраживању се види да се епископи осталих острвских катедре у VIII веку и нису држали кентерберијских вероисповедања, што може да укаже и на неке друге утицаје. Cf. Richter, *Canterbury Professions*, 1-2.

³⁵³ Pounds, *History of the English Parish*, 12.

³⁵⁴ Markus, *Chronology of the Gregorian Mission to England*, 19-28.

³⁵⁵ Беда II, 18.

³⁵⁶ Беда III, 1.

³⁵⁷ Fisher, *Anglo-Saxon Age*, 89-94.

смрти, Теодор сазива сабор у Хертфорду (672) на коме је истакнута потреба за организовањем нових епархија,³⁵⁸ јер је тада било само седам епархија на Острву: Кентербери, Рочестер, Лондон, Данвич, Винчестер, Личфилд и Јорк.³⁵⁹ Епископ Личфилда је био првојерарх Цркве на простору племена Хјуисе, Магонсетан, Мерсијанаца, Средњих Англа и у области Линдзи. Нејасно је зашто је под Вулфхиром црквено средиште премештено у Личфилд, где је била епископска катедра, коју је епископ Кад основао 669. године; ако се зна да је Линдзи био у оквиру првобитне епархије у Личфилд,³⁶⁰ где је римско-бритска хришћанска заједница опстала и под Пендином паганском владавином.³⁶¹ Године 672. Источни Англи добијају две епархије: обновљена – у Данвичу (Сафолк) и основана у – Елмхаму (Норфолк). У време сабора у Хертфорду (672) из Кентерберија знају само за епархију у Весексу и у Мерсији.³⁶² Теодор је 677. године делећи нортамбријску епархију, област Линдзи претворио у посебну епархију. Међутим, нема прецизних података о величини епархије.³⁶³ У Мерсији је основао нове епархије у Хирфорду (676) и Ворчестер (680). Место Лестер је постало седиште епископа за Средње Англе (681). У Нортамбрији је Берникија подељена на Линдисфарн и Хексам (685).³⁶⁴

Помињање епископа Босела и Пуге проверава и аутентичност даровнице из 680. године³⁶⁵ која је уједно означавала симфонију државе и Цркве, јер су је потписали и архиепископ Теодор и краљ Мерсије Етелред. Према списку епископа на овим катедрама, двојица наведених били су први епископи после

³⁵⁸ Mosheim, *Institutes*, 424.

³⁵⁹ Brooks, *Anglo-Saxon charters*, 226; Wood, *Bede's Northumbrian Dates*, 285-7. О Теодоровој политици организовања епархија и контексту његових реформи у Цркви у Енглеској, види Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 71-6.

³⁶⁰ Stanton, *Anglo-Saxon England*, 134.

³⁶¹ Беда III, 21.

³⁶² Mosheim, *Institutes*, 424.

³⁶³ Беда III, 21; 4, 3-5. Епископ Кад је – према келтском обичају – у обилазак епархије ишао пешице; а *несџрџивџи* Теодор који није могао тако да путује, већ је Када ставио на коња како би убрзао обилазак епархије.

³⁶⁴ Мауг-Хартинг, *The Coming of Christianity*, 130-132.

³⁶⁵ **S 1167:** In nomine Domini Dei saluatoris nostri Iesu Christi. Ego Æðelmod, per consensum regis Æðelredi, pro remedio anime mee dono tibi Bernguidi uenerabili abbatisse et Folcburgi, et per uos monasterio uestro, manentes .xx. iuxta flumen quod appellatur Ceruelle, ut habeatis iure dominioque uestro, quam monasterio uestro uindicetis. Si quis uero contra hanc donationis mee cartulam uenire temptauerit, sciat se rationem redditurum in die iudicii. Et ut hec donatio mea in sua firmitate persistat, subter propria manu signum sancte crucis feci, et Theodorum sanctissimum archiepiscopum ut subscriberet rogavi, simul et Æðelredum regem ut subscriberet rogavi. Actum in mense Octobri, indictione nona. Signum sancte crucis Æðelmodi. + **Æðelredus rex gratia Dei ascriptio.** + **Theodorus gratia Dei archiepiscopus subscripsi.** + Putta gratia Dei episcopus subscripsi. + Bosel gratia Dei episcopus subscripsi. <http://www.esawyer.org.uk/charter/1167.html#> Поцеђено 12. марта 2011. (Нагласио аутор.)

Сексвулфа, епископа целе Мерсије, кога је Теодор хиротонисао уместо Вилфрида.³⁶⁶ Према томе оснивање ове две епархије може да се датује у период између 675. и 680. године.³⁶⁷ Са друге стране, и даровница за манастир у Бату 675. године говори да је краљ Осрик основао епархију,³⁶⁸ али тај документ не потписује епископ Ворчестера, што може да се доведе у везу са Бединим сведочанством да је Татфрит – иако изабран за првог епископа ове катедре – преминуо пре хиротоније.³⁶⁹ Симс-Вилијамс наводи да се можда поменути Татфрит разболео 675. године и да га Босел није заменио све до 679. године, а Боселов наследник Офтфор за кога се зна да је био познат у краљевству и раније, могао би да се сматра за епископа-администратора у поменутом периоду међувлашћа.³⁷⁰

Не зна се зашто је Теодор изабрао баш Ворчестер за епископску катедру, али сам суфикс *чесѿер* говори о томе да је то насеље било у рангу града, јер су тим именом звали градови у римској Британији.³⁷¹ Градић који географски лежи ван области у којима су живели пагани, уједно је био и трговачко средиште, јер су у археолошким ископавањима у Ворчестеру нађени новчићи из периода византијског цара Фоке (602-610).³⁷²

³⁶⁶ *Vita Wilfridi*, гл. XIV.

³⁶⁷ Page, *Anglo-Saxon Episcopal Lists*, 6-10; *Bega* IV.6; Sims-Williams, *St. Wilfrid*, 163, фуснота 28, и 175, фуснота 52. Cf. Wallace-Hadrill, *Historical Commentary*, 14.

³⁶⁸ **S 51**: Regnante ac gubernante regimonia regni Osrici regis, anno recapitulationis Dionisii, id est ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi sexcentesimo septuagesimo sexto, indictione .iiiiita., mense Nouembrio, .viii. idus Nouembris... At uero nunc cum gratia superna longe lateque profusius enitesceret, cenobialia etiam loca sparsim uirorum sparsimque uirginum Deo famulantium erigenda statuimus, ut ubi truculentus et nefandus prius draco errorum deceptionibus seruebat, nunc uersa uice ecclesiasticus ordo in clero conuersantium Domino patrocinate gaudens tripudiet. Quam ob rem ego supradictus Osricus rex, pro remedio anime mee et indulgentia piaculorum meorum, hoc priuilegium impendere ad laudem nominis Domini nostri decreueram, id est Bertane abbatisse, que pro Christiana deuotione ac pro spe eterne beatitudinis Dei famulam se profitetur, centum manentes qui adiacent ciuitati que uocatur hat Bathu tribuens ad construendum monasterium sanctarum uirginum ... Si quis uero quod absit succedentium episcoporum seu regum contra hanc nostre diffinitionis cartulam propria temeritate presumere temptauerit, sit sequestratus a communionem corporis Domini nostri Iesu Christi et a consortio omnium sanctorum in eum priuatus. Signum manus Osrici regis qui hanc cartam donationis fieri rogauit. + Ego Æðelredus rex consensi et subscripsi. + Ego Theodorus gratia Dei archiepiscopus testis subscripsi. + Ego Leutherius acsi indignus episcopus subscripsi. + Ego Wilfridus episcopus consensi et subscripsi. + Ego Hedda episcopus consensi et subscripsi. + Ego Ergnualdus episcopus consensi et subscripsi. + Ego Saxuulfus episcopus consensi et subscripsi. + Signum Baldredi Osuualdi Gadfridi Æðelmodi. <http://www.esawyer.org.uk/charter/51.html# 12.3.2011>

³⁶⁹ Беда, IV, 23

³⁷⁰ Sims-Williams, *Religion and literature in Western England*, 88.

³⁷¹ *Dictionary of English Place-Names*, 89, 92.

³⁷² An outline resource assessment and research framework for the archaeology of Worcester, Worcester 2007, <http://www.worcester.gov.uk/documents/10499/47612/Worcester+Research+Framework+v2.51-reduced.pdf/bc7e8fb8-f6fc-4061-b483-f22dabae323c>, посећено 21. октобра 2014.

У суседном краљевству, Магонсетан, није било важнијих римских насеобина које би могле да послуже за седиште епископске катедре. Ипак, изабран је Хирфорд, што у преводу значи *војнички мост*.³⁷³ Пошто Беда не спомиње Хирфорд као седиште епископске катедре, Симс-Вилијамс мисли да је епископска катедра касније пренета у Хирфорд.³⁷⁴ Беда једноставно наводи да је *Валсѿод четврѿи ѿ регу еѿискоѿ народа који живи са оне стѿране реке Северн ка заѿагу*.³⁷⁵

Године 690. умире архиепископ Теодор из Тарса, а црквена организација изгледа овако: у Кенту су епископске катедре у Кентребрију (Источни Кент) и у Рочестеру (Западни Кент); за Источне Саксонце (Средњи Есекс, Есекс и део Хертфордшајра) епископски трон се налази у Лондону; за Источне Англе епархија Елмхам има средиште у Норфолку, а епархији Данвич средиште је у Сафолку; у области Весекс катедра је у Винчестеру; у Мерсији има пет катедри и то: у Личфилду, Лестеру (Средњи Англи), Линдзију, Хирфорду (за Магонсетане) и Ворчестеру (за Хјуисе); у Нортамбрији има три катедре: Јорк, Хексам и Линдисфарн. Дакле, на Британском острву је укупно четрнаест епархија.

После реченог о активностима мисионара Августина и кентерберијског архиепископа Теодора из Тарса на пољу устројавања и развоја епископоцентричне структуре у Цркви у Енглеској, треба истаћи да су у периоду између 597. и 690. године само двојица од осморице архиепископа Кентерберија били по рођењу Енглези – Деусдедит, Западни Саксонац који је службовао од 655. до 664. године; и Вигхард, који је умро убрзо по хиротонији у Риму. Регуларно прејемство архиепископа, родом са Острва, почиње са хиртонијом Бертвалда, 693. године. Пре њега, игуман манастира у Рекулверу је био изабран за архиепископа у јулу 692. године, хиротонисан од стране митрополита у Галији, 693. године, и исте године интронизован у Кентерберију.³⁷⁶

3.2.2. Развој епископоцентричне структуре у VIII веку. Почетком VIII столећа Црква на свим просторима Британског острва била је подређена једном

³⁷³ Stephenson, *Oswald of Worcester*, 156. Стивенсон Брукс овде наводи да је Хирфорд био и мерсијанско утврђење, што потврђује и Кирби када наводи да је Офа, краљ Мерсије направио мрежу утврђења и у саставу те мреже Хирфорд. Cf. Kirby, *Early English Kings*, 3.

³⁷⁴ Sims-Williams, *Religion and literature in Western England*, 90.

³⁷⁵ Беда V, 23.

³⁷⁶ Беда V, 23.

архиепископу. Четрдесет и пет година после смрти архиепископа Теодора Кентерберijsког организационо стање у Цркви се побољшало. Северно-енглеске области су – 735. године – садржавале четири епархије: Јорк, Хексам, Линдисфарн и Витхорн. Епископи Хексама и Линдисфарна су, уједно, били и игумани. Само је 735. године Нортамбрија постала независна митрополија.³⁷⁷ У јужним областима стање је било боље, јер је у VIII веку постојало 12 епархија: Кентербери, Рочестер, Селси, Винчестер, Шерборн, Лондон, *Domnos*, Северни Елмам, Ворчестер, Хирфорд, Личфилд и Линдзи. Организована епархијска структура у Цркви у Енглеској, коју су уређивали архиепископи Теодор из Тарса, Бертвалд и Татвин послужила је као образац Бонифацију да реформише и уреди Цркву у Франачкој.³⁷⁸

3.2.2.1. **Кентерберijsка катедра архиепископа** у VIII веку је пролазила кроз неколико фаза које карактеришу и животи првојерараха који су у том периоду седели на тој катедри, а о којима ће бити речи у посебном одељку: Бертвалд, Татвин, Нотхелм, Катберт, Бреговин и Јенберт.

3.2.2.2. **Друга архиепископска катедра** је у VIII веку **била у Јорку**, пошто је Јорк познат као епархијско седиште још у римско доба у Британији.³⁷⁹ Средишња фигура у VII веку, био је епископ Вилфрид, али чак до четврте деценије VIII века, све је било на епархијском нивоу; да би се од Екгбертовог времена ствари промениле, што ће бити описано у посебном одељку, у којем ће бити описана дешавања када су на катедри у Јорку били епископи: Боса, Џон Беверли, Вилфрид; а затим и архиепископи: Екгберт, Етелберт и Енбалд.³⁸⁰ О њима ће бити речи у посебном одељку.

3.2.2.3. Началници **Рочестерске епископске катедре**, у Саборној Цркви Христа и Богородице, у VIII веку били су у добрим односима са Мерсијом и Кентом,³⁸¹ јер краљ Кента Едберт даривао (738) десет јутара земље Цркви Светог Андреја у Рочестеру,³⁸² а затим је истој Цркви краљ Ердвулф (747)

³⁷⁷ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 114.

³⁷⁸ Halfond, *Archaeology of Frankish Church Councils*, 49.

³⁷⁹ Епископ Јорка Еборије је учествовао у раду сабора у Арлу (314), а затим је и неименовани епископ Јорка учествовао и на сабору у Никеји (325). Cf. H&S, 12. Касније су паганска саксонска племена уништила хришћанску општину у Јорку, да би епархију почетком VII века поново установио један од Августинових мисионара – Павлин.

³⁸⁰ Rumble, *Introduction*, 4-23.

³⁸¹ Richards, *Texts and Their Traditions*, 54-55.

³⁸² **S 27**: ... In nomine domini dei nostri Iesu Christi ego Eadberht rex Cantuariorum donavi aliquam partem terr= pro remedio anim= me= atque indulgentia delictorum meorum episcopatu= beati Andre=

даривао *ѡашњаке за свиње* у три области,³⁸³ док је краљ Сигеред даривао *земљу* Ердвулфу и његовом клиру (762),³⁸⁴ затим је Етелбад Мерсијски дозволио да *брод који носио робу за рочестерској епископа несмешано улови у луку Лондон*,³⁸⁵ а Офа је поклатио епископу Ердвулфу *двадесет јушара земље* у Кенту.³⁸⁶ Екгберт II из Кента даривао је Ердвулфу Рочестерском *село и две области* у Рочестеру (765).³⁸⁷ Овај дар су потврдили Офа Мерсијски и Хеберт из Кента. Две даровнице је Екгберт II из Кента (778. и 779. године) упутио Деори и поклатио му – у два наврата – *оранице и ѡашњаке за свиње*.³⁸⁸

apostoli ac uenerabile uiro Ealdulfo eius =cclesi= antistiti in regione qu= uocatur Hohg in loco qui dicitur... <http://people.ds.cam.ac.uk/rjr20/details/Pelteret/Roch/Roch%203.htm> посећено 16. новембра 2013. године.

³⁸³ **S 30:** ... ego Earduulfus rex Cantuariorum conflictionum eorum ad nichilum redigo quia coram testibus et optimatibus meis concedo ad =cclesiam Sancte Andreae pro remedio animae me= atque meorum patrum... <http://people.ds.cam.ac.uk/rjr20/details/Pelteret/Roch/Roch%204.htm> посећено 16. новембра 2013. године.

³⁸⁴ **S 32:** ... Quo circa ego Sigiraed rex Cantiae tibi uenerabili Earduulfo episcopo ut diligenter postulasti aliquam particulam terr= iuris mei id est quasi unius et semis iugeri in ciuitate Hrofi ad augmentum monasterii tui =ternaliter possidendam concedo ac describo cum omnibus scilicet ad eam pertinentibus rebus... <http://people.ds.cam.ac.uk/rjr20/details/Pelteret/Roch/Roch%205.htm> посећено 16. новембра 2013. године.

³⁸⁵ **S 88:** ... ego Ethilbaldus rex Merciorum presentibus litteris indico me dedisse pro anima mea Aldulfo episcopo ecclesiaeque beati Andreae apostoli quam gubernat unius nauis siue illa proprie ipsius siue cuiuslibet alterius hominis sit incessum id est uectigal. mihi et antecessoribus meis iure regio in portu Lundoniae usque hactenus competentem quemammodum mansuetudinem nostram rogauit, quae donatio ut in perpetuum firma et stabilis sit ita ut nullus eam regum uel optimatum uel teloniariorum uel etiam iuniorum quilibet ipsorum in parte aut in toto in irritum presumat aut possit adducere manu proprio signum sancte crucis subter in hac pagina faciam testesque ut subscribant petam, ... <http://people.ds.cam.ac.uk/rjr20/details/Pelteret/Roch/Roch%202.htm> посећено 16. новембра 2013. године.

³⁸⁶ **S 105:** Iccirco necessarium duxi ut pro intercessionibus plurimorum pro uenia meorum delictorum et requie perpetua adipiscenda anim= me= . aliquid ex his qu= michi largitor bonorum omnium Christus dominus donare dignatus est . id est terram aratrorum uiginti . in loco cuius uocabulum est Aeslingahám . qu= etiam iacet ad occidentalem partem fluminis Meduuuaeian . contigua ipso fluuio . cum uniuersis terminis suis ad eam rite competentibus . cum campis siluis pratis pascuis paludibus et aquis . sicut olim habuerunt comites et principes regum Cantiae . et cum omni tributo quod regibus iure competit . tibi uenerabili Earduulfo sanct= Hrofensis =cclesiae episcopo... <http://people.ds.cam.ac.uk/rjr20/details/Pelteret/Roch/Roch%206.htm> посећено 16. новембра 2013. године.

³⁸⁷ **S 34:** ... ego Egberhtus rex Canti= . tibi Eardulfo meo fidelissimo ministro atque episcopo . tuae petitioni assensum pr=bui cum consensu scilicet uenerandi archiepiscopi Genberhti qui michi in omnibus carus est . necnon et principum meorum trado terram intra castelli moenia supranominati id est Hrofiscestri unum uiculum cum duobus iugeribus adiacentem plate= qu= est terminus a meridie huius terr= quam tibi modo in presenti possidendam habendamque . et cuicumque uolueris te uiuente seu moriente dare =ternaliter perdono... <http://people.ds.cam.ac.uk/rjr20/details/Pelteret/Roch/Roch%207.htm> посећено 16. новембра 2013. године.

³⁸⁸ **S 35:** Idcirco ego Egberhtus rex Cantiae . hanc dominicam sententiam memoriter retinens et piis operibus deo instigante adimplere curabo tibi Dioran Hrofensis ecclesiae antistiti aliquam partem terrae iuris mei libenter concedo id est dimidiam unius aratri partem ubi nominatur Brómgegeg simul et mariscem uocabulo Scaga et ut per omne ab hac die et deinceps subsequens tempus cum notissimis terminis omnibusque utilitatibus ad eam rite pertinentibus tuo proprio iuri aeternaliter habendam possidendam tradendamque cuicumque hominum uolueris hilari concedo animo huius autem marisci terminus est aqua pene undique circumperfusa... и **S 36:** Vnde et ego Egberht rex Canti= tibi uenerando Dioran Hrofensis ecclesia antistiti trado dimidiam partem unius aratri contiguam uidelicet

Епископи рочестерски, у VIII веку, били су Гебмунд, Тобијас, Елдвулф, Дан, Ердвулф, Деора и Вермунд.³⁸⁹

3.2.2.4. **Селси** је добио епископску катедру за Сасекс крајем VII века, а за то је највише био заслужан епископ Вилфрид,³⁹⁰ који је у прогонству покушао да проповеда међу паганским племеном у Сасексу. У тој области је затекао малу хришћанску заједницу која је бројала неколико ирских монаха,³⁹¹ јер је јужни део Британског острва био на путу ирским мисионарима који су се запутили на континентални део северо-западне Европе.³⁹² Тадашњи краљ Сасекса Етелвел је даривао Вилфриду земљу³⁹³ на којој је саграђена Саборна Црква у Селсију.³⁹⁴ Почетком VIII века епископска катедра у Сасексу била је инкорпорирана у епархију Винчестера, зато што је Кедвала из Вескеса освојио Сасекс и одмах проширио територију епархије.³⁹⁵ Епископи који су били на катедри у VIII веку су: Едберт, Еола; па је после две године без епископа, на катедру дошао Сигеферд, па Алуберт, Освалд, Гизлхир, Тота и Витун.³⁹⁶ Едберт се сматра првим епископом катедре у Селсију и помиње се у неколико даровница: најстарија је датирана око 700. године и у њој се помиње он и великаш Брини који је поклонио земљу Цркви, што су потврдили краљеви Сасекса Нуна и Ват.³⁹⁷ Едберт³⁹⁸ се помиње као поклонопримац и 725. године и то у даровници краља Нуне, коју потврђује Ват.³⁹⁹ Његов наследник, Еола помиње се у

eiusdem quantitatis terrulam . in regione uocabulo Bromieheg . a me antea traditae . Insuper et adiciam mariscem pertinentem ad aridam et ad aqu= ripam Iaelade habentem quasi quinquaginta iugerum... <http://www.esawyer.org.uk/charter/35.html>, посећено 16. новембра 2013. године.

³⁸⁹ Smith, *Early Community*, 289–299.

³⁹⁰ ASE, 432.

³⁹¹ Kelly, *Anglo-Saxon Charters*, 5-8.

³⁹² Kirby, *South Saxons*, 170.

³⁹³ Беда, IV, 13. Беда наводи да је Вилфрид прво ослободио 250 робова и да их је крстио, па је затим почео да гради Храм. Сама локација тадашњег Храма данас са сигурношћу није одређена, а постоји и легенда да је Храм кроз историју потопљен морем. Cf. Heron-Allen, *Selsey*, 6.

³⁹⁴ Иако се и даљи развој црквене структуре у Сасексу везује за Вилфрида, Блер истиче да нема прецизних доказа да су краљеви због Вилфрида даривали Цркви земљу и повластице. Cf. Blair, *Church in Anglo-Saxon Society*, 96.

³⁹⁵ Беда, IV, 15.

³⁹⁶ *Handbook of British Chronology*, 221, 238, 272.

³⁹⁷ S 1173: Ego Bruny dux Suthsaxonum partem agri iuris mei pro remedio anime mee Eadberto abbati ad insulam que appellatur Selesey libenter concedo, id est quattuor manentes in loco qui uocatur Hileghe. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+1173> посећено 22. новембра 2013. године.

³⁹⁸ S 1172: ... + Eadbrithus episcopus... <http://www.esawyer.org.uk/charter/1172.html>, посећено 16. новембра 2013. године.

³⁹⁹ S 43: Quam ob rem ego Nunna rex Australium Saxonum aliquas telluris partes pro amore Dei et cele]stis patriae uenerando episcopo Eadberhto in suum et in Dei seruitium liberata episcopalem sedem adtingens,... <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+43> посећено 22. новембра 2013. године.

даровници краља Нуне, који поклања четири јутра земље Цркви.⁴⁰⁰ Сигеферд је епископ Селсија, кога је 733. године хиротонисао архиепископ кентерберијски Татвин, и који је учествовао у раду сабора у Кловесхоу (747). Освалд се као епископ помиње у две даровнице.⁴⁰¹ Гизлхир је епископ Селсија који се помиње као потписник и сведок даровнице великаша Ослака из Сасекса, који је Цркви поконио земљу у Сасексу, уз потврду краља Офе.⁴⁰² Овај епископ је учествовао и у раду сабора у Брентфорду,⁴⁰³ на коме је настао документ који разграничава црквену имовину, пошто је краљ Офа тражио да Црква врати владару неке области.⁴⁰⁴ Следећи епископ на катедри у Селсију био је Тота, који је учествовао у раду Великог сабора (786) под краљем Офом.⁴⁰⁵ Епископ Витун као сведок потписује две даровнице; а он је епископ Селсија који је на катедри почетком IX века.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ S 44: Denique prefato sene secularibus se solvente rebus et Deo soli desideranti seruire 'in re' predicta sua omnia cum semetipso Eollano concedebat. Idcirco ego Eolla pro suscepta pecunia hanc donationem cum consensu fratrum regisque nostri Nunnani Wlfherio in re prefata in possessionem perpetuam tradam. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+44> посећено 22. новембра 2013. године.

⁴⁰¹ S 48: Idcirco ego Osmundus, rogatus a comite meo Walhere ut sibi aliquantulam terram ad construendum in ea monasterium largire dignarer, cuius precibus accomodans eandem terram de qua suggerere uidebatur pro remedio anime mee imperpetuum tradens libenter inpendo, id est .xii. tributarios terre que appellatur Ferryng', cum totis ad eam pertinentibus rebus, campis, siluis, pratis, fluminibus, fontanis, et siluaticia Coponora et Tithesham. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+48> и S 108: Ego Offa Rex Anglorum pro remedio anime mee . et pro Dei amore aliquam partem terre Sudsex' . sicut ante promisi omnipotenti Deo venerando episcopo Osualdo ad construendum in ea monasterium, basilicamque augendam, que divinis laudibus, et sanctorum honoribus servire videatur, inperpetuum attribuo possessionem. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+108> посећено 22. новембра 2013. године.

⁴⁰² S 1184: Eg[o] Oslac dux Suthsaxorum aliquam terrE partem pro remedio animE meae uenerabile ecclesiE sancti Pauli apostoli libenter concede id est duo nominibus Earnaleach TiEles ora cum omnibus ad eum pertinentibus rebus campis siluis. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+1184> посећено 22. новембра 2013. године. Cf. EHD, 504-5.

⁴⁰³ S 1257: + Gislhere episcopus... <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+1257> посећено 22. новембра 2013. године. Кетрин Кабит не сумња у аутентичност ове даровнице и као главни историјски извор за рад овог сабора наводи поменућу даровницу (S 1257). Cf. Cubbit, *Anglo-Saxon Church Councils*, 269.

⁴⁰⁴ S 1257: ...insimul etiam cum consensu et consilio totius familiae meae quae est . in Uuegerna civitate constituta . diligentissime scrutans cogitavi atque de pace . vel statu ecclesiastica rimatus sum . Equidem de aliquibus agellis conflictationis quæulam cum Offano rege Merciorum dominoque dilectissimo nostro habuimus. Aiebat enim nos sine jure hereditario propinqui ejus Æðelbaldi scilicet regis hereditatem sub domin'i'o injusto habere id est. in loco qui dicitur. æt Beapum . xc manentium . et in aliis multis locis . hoc est . æt Stretforda . xxx . cassatos. æt Sture . xxxviii . Simili etiam vocabulo . æt Sture in Usmerum . xiiii . manentium . æt Breodune . xii . in Homtune . xvii . cassatorum . Hæc autem præfata contentiones causa in sinodali conciliabulo demissa in loco qui dicitur æt Bregentforda... <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+1257> посећено 22. новембра 2013. године. Међутим, код неких аутора је ова даровница поистовећена са S 1297. Cf. *English and Their Legacy*, 82.

⁴⁰⁵ Kelly, *Charters of Selsey*, 46-54.

⁴⁰⁶ S 41: ... + Wiohthun episcopus... S 161: ... + Signum Uuihthuni episcopi... Иако транскрипција имена није иста, то су сигурно исте особе, јер су потписници даровница које су писане почетком

3.2.2.5. **Винчестер**, у коме је столовао епископ, у VIII веку био је врло значајан град за област Весекс. У том периоду епископи винчестерски били су: Хеде, Данило, Хунфрит, Кинехард, Етелхерд, Екгбалд, Дуд и Кинеберт.⁴⁰⁷ Хеде је столовао у Винчестеру на прелазу из VII у VIII век, а учествовао је у стварању закона краља Весекса Ине.⁴⁰⁸ После његове смрти, епархија је подељена на две територије. Његов наследник био је средишња фигура у Цркви у Весексу, односно епархији у Винчестеру у VIII веку – Данило (705-744). То може да се каже, јер је био у врло добрим односима са Алдхелмом у Шерборну, Бедом Венерабилисом и Бонифацијем на континенталном делу Европе, који је водио врло активну преписку са Данилом. Захваљујући њему многе историјске податке из области Весекса и Сасекса Беда је унео у *Историју*.⁴⁰⁹ Пошто је због лакшег управљања и пастирске службе епархија у Винчестеру подељена на две области: Шерборн (Дорсет, Вилтшајр, Сомерсет и Беркшајр) и Сасекс (Хемпшајр, Сари и Сасекс). На катедру у Шерборну дошао је Алдхелм, а у Сасексу је остао Данило. Обојица су стекли богато образовање у Малмсбјурију код ирског учитеља Мелдаба,⁴¹⁰ па је због тога Беда консултовао Данила у вези са историјским чињеницама, догматским недоумицама, библијским тумачењем, итд.⁴¹¹ Алдхелм и Данило су размењивали искуства из пастирског и богослужбеног живота. Међутим, Данило је најпознатији као врло поуздан пријатељ Бонифација, што се види из два његова писма, која су сачувана и која су извршила утицај на Бонифација и на његов мисионарски рад.⁴¹² Бонифације пише Данилу тражећи савет, поуку и књигу коју је користио његов учитељ, што добија и на тај начин истиче анло-саксонски утицај на континенталне делове Северне Европе у VIII веку.⁴¹³

Поред свега наведеног, Данило је запамћен и као поклоник који је посетио Рим,⁴¹⁴ у два наврата, 721. и 731. године; када је и учествовао у хиротонији архиепископа Татвина. Данило се повукао са катедре 744. године и убрзо затим

IX века. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+41> и <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=seek&query=S+161>. Посећено 22. новембра 2013. године.

⁴⁰⁷ *Handbook of British Chronology*, 223-277.

⁴⁰⁸ Yorke, *Conversion of Britain*, 32.

⁴⁰⁹ Kirby, *Earliest English Kings*, 39.

⁴¹⁰ Moffat, *Borders*, 56.

⁴¹¹ Cassan, *Lives of the Bishops of Winchester*, 107.

⁴¹² H&S, 304, 343.

⁴¹³ *Бонифацијева писма*, писмо 23.

⁴¹⁴ Lawrence, *Medieval Monasticism*, 63.

се упокојио. У другој половини VIII века епископи Винчестера нису имали значајну улогу, те се њихова имена налазе на неколико даровница, али само као сведоци неких поклона краљева. Дакле, нису оставили дубљи траг у догађајима у Цркви у Енглеској у том периоду. Последњи епископ Винчестера из овог доба јесте Кинеберт, који је био у Риму, у пратњи архиепископа кентерберијског Етелхарда.⁴¹⁵

3.2.2.6. Као што је већ истакнуто, **епархија у Шерборну** је основана почетком VIII века, а први епископ био је Алдхелм, затим у поменутом раздобљу, на катедри столују епископи Фортхир, Хирвалд, Етелмод и Денефрит.⁴¹⁶ После Алдхелма, који је већ представљен као добар пријатељ са енглеским првојерарсима тог времена, али и са англо-саксонским мисионарима на континенталном делу Европе, а уједно и игуман Малмсбјурија, писац (први англо-саксонски писац који је писао на латинском језику), песник и граматичар; на епископској катедри је био Фортхир, који се у *Англо-саксонским Хроникама* помиње као сапутник краљици Фритугит, на поклоничком путовању у Рим.⁴¹⁷ Иако је Хирвалд био епископ тридесет година, нема записаних догађаја у којима је учествовао. Исти случај је и са осталом двојицом епископа шерборнских.

3.2.2.7. **Лондон** је познат као епископска катедра из времена римске опсаде Британије.⁴¹⁸ У VIII веку епископи у Лондону су: Валдхир, Ингвалд, Екгулф, Вигхех, Едберт, Едгар, Коенвел, Едблад и Хетхоберт. Да су епископи Лондона на почетку VIII века били укључени у политичке сукобе на Острву, показује и то да сукоб између краљева Ине, на једној, и Сигехерда и Свефреда, на другој страни, коментаришу у писмима из 704. године, архиепископ кентерберијски Бертвалд и епископ Лондона – Валдхир.⁴¹⁹ Са друге стране, иако су заједно Ингвалд и Екгулф на катедри шездесет година, нису учествовали у битним догађајима у Цркви у Енглеској половином VIII века. Исти је случај и са осталим епископима – којих је било више због политичких сукоба и утицаја у области Лондона – у другој половини VIII века.

⁴¹⁵ Story, *Carolingian Connections*, 213.

⁴¹⁶ *Handbook of British Chronology*, 290-312.

⁴¹⁷ *Anglo-Saxon Chronicle*, 737 A.D.

⁴¹⁸ У II веку је забележено да је епископ Лондона Тен, а затим Елванус, Кадар, Обиније, Конан, Паладије, Стефан, Итута, Дедвин, Тедред и Иларије, док је Реституције био потписник аката са сабора у Арлу (314). Cf. *Католичка Енциклопедија*, Лондон, Herbermann, Charles, ed., 1913. године.

⁴¹⁹ Kirby, *Earliest English Kings*, 106.

3.2.2.8. **Данвич**, *Domtosc*, као област у Сафолку, био је одређен за епископску катедру за Источне Англе још у VII веку, а у наредном столећу епископи су били Асквулф, Едред, Катвин, Елдбеорт I, Екглаф, Елдбеорт II, Хердред, Елфхун и Тидфрит.⁴²⁰ У Цркви у Енглеској у VIII веку, епископи Данвича нису имали значајно место.

3.2.2.9. **Елмам** је област у Норфолку, те је као и Данвич, за епископску катедру Источних Англа, одређен у првој половини VII века у доба Светог Феликса. У VIII веку, епископи у Елмаму били су Нортберт, Хедулакус, Етелфрит, Енфрит, Етелвулф и Алхердус.⁴²¹ Као што је био случај са епископима из Данвича, и архијереји из Елмама нису играли значајнију улогу у Цркви у Енглеској у VIII веку.

3.2.2.10. У том раздобљу, активнији од осталих били су **епископи из Ворчестера**, а посебно Егвин и Милред, кога Мајкл Лапиц карактерише као једног од најутицајнијих црквених великодостојника у доба мерсијског краља Офе.⁴²² Поред њих двојице у датом периоду, епископи су били Вилфрит, Вермунд, Тилхир, Хетхуред и Денеберт.⁴²³ Егвин је био из племићке ворчестерске породице, у сродству са краљевима Мерсије.⁴²⁴ Пошто се замонашио, краљ и ворчестерски клир заједно одлучују да он буде хиротонисан за епископа.⁴²⁵ Примарна служба, као епископу, била му је социјална активност, посебно се бринуо о деци и удовицама, а борио се да локално становништво упозна са моралним вредностима хришћанске вере, посебно је у беседама бранио хришћански брак и свештенички целибат. Живео је аскетским животом, а посебно се духовно припремао да се поклони светињама у Риму. По повратку из Рима, основао је манастир Пресвете Богородице у Ивсхаму, који ће у средњем веку постати један од највећих бенедиктинских средишта у Енглеској.⁴²⁶ У том манастиру је настало и *Живије Свеиої Егвина* у XII веку, а написао га је игуман Доминик.⁴²⁷ Егвин је учествовао и на првом великом

⁴²⁰ *Handbook of British Chronology*, 315-321.

⁴²¹ *Исио*, 322-324.

⁴²² ASE, 314-315.

⁴²³ *Handbook of British Chronology*, 333.

⁴²⁴ *Католичка Енциклопедија*, Macpherson, Ewan. "St. Egwin." Vol. 5. New York: Robert Appleton Company, 1909. <<http://www.newadvent.org/cathen/05329a.htm>>, посећено 14. децембра 2013. године.

⁴²⁵ *Исио*.

⁴²⁶ Sayers, *Thomas of Marlborough*, 13.

⁴²⁷ Jennings, *Writings*, 300; ASE, 158.

сабору у Кловесхоу (716).⁴²⁸ Други веома значајан епископ ворчестерски у VIII веку био је Милред, који ће бити епископ тридесет година, и који ће узети учешћа у раду сабора у Кловесхоу (747) и биће сведок даровницаâ мерсијских краљева Офе и Етелбалда. Он је био англо-саксонски епископ који је посетио мисионаре у германским областима континенталне северо-западне Европе, на челу са Бонифацијем и Лулом.⁴²⁹ У његовом писму Лулу види се да је информисан о Бонифацијевој мученичкој смрти.⁴³⁰

3.2.2.11. **Хирфорд** је епархија образована за племе Магонсете, 676. године, а у VIII веку на овој катедри столовали су епископи Тиртел, Тортхир, Валстод, Катберт, Пода, Ака, Хеда, Алдберт, Есне, Коелмунд и Утел.⁴³¹ Епископ хирфордски Катберт био је родом из племићке породице, па је после доброг образовања постао игуман, а затим је хиртонисан за епископа у Хирфорду.⁴³² Пошто је сарађивао са Бонифацијем, овај му шаље обимно писмо које се тичало пада моралних вредности међу англо-саксонским племенима на Британском острву. Писмо јасно показује да Бонифације Катберта поштује као великог духовника и аскету, те га доживљава као првојерарха који може да утиче на клирике да не пију много, те да се врате јеванђељском путу.⁴³³

3.2.2.12. **Епархија у Личфилду**, првенствено је била епархија у оквиру краљевине Мерсије, са епархијским седиштем – првобитно – у Рептону.⁴³⁴

⁴²⁸ *Католичка Енциклопедија*, Macpherson, Ewan. "St. Egwin." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 5. New York: Robert Appleton Company, 1909. <<http://www.newadvent.org/cathen/05329a.htm>>, посећено 14. децембра 2013. године.

⁴²⁹ ASE, 315.

⁴³⁰ *Бонифацијева писма*, писмо 112 (написано после 5. јуна 754. године). Мајкл Лапиц говори да се у овом писму осећа утицај Вергилија и Хорација, што говори о Милредовом одличном образовању. Cf. ASE, 315.

⁴³¹ *Handbook of British Chronology*, 334.

⁴³² Поистовећење двојице Катберта – из Хирфорда и Кентерберија почиње тек од Флоренција из Ворчестера. Са друге стране, Англо-саксонске Хронике сведоче да је Катберт хиротонисан за архиепископа, а пошто је Катберт већ хиротонисан за епископа у Хирфорду, њега би требало само преместити са те катедре на архиепископску у Кентерберију. Испитујући овај случај Брукс наводи да је врло тешко идентификовати ова два Катберта и није на становишту раније историографске школе у Енглеској која је безпоговорно потврдила да је из Хирфорда Катберт само пресељен на архиепископску катедру у Кентреберију. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 81-84. Барбара Јорки чак истиче да за живота Катберта у Хирфорду није ни постојала катедрална Црква, мада смо мишљења да то није ваљани аргумент, јер је епископ могао да столује и у мањој Цркви до тренутка изградње Саборног храма. Cf. Yorke, *Kings and Kingdoms*, 31. Ипак, Кирби је управу у једном – који год да је Катберт био на катедри у Хирфорду, односно у Кентерберију, на то место је дошао под утицајем мерсијског краља Етелбалда, који је у том периоду утицао на дешавања у Кенту. Cf. Kirby, *Earliest English Kings*, 113.

⁴³³ *Бонифацијева писма*, писмо 42.

⁴³⁴ Стентон каже да је Финан хиротонисао Диуму за епископа у Рептону, али да нису јасне границе ове епархије. Cf. Stenton, *Anglo-Saxon England*, 120.

Седиште је премештено у Личфилд 669. године, чим је Кад хиротонисан.⁴³⁵ Крајем VII века, 691. године, епархија у Личфилду је подељена на још четири области Лестер, Линдзи, Ворчестер и Хирфорд, те је од једне епархије добијено пет.⁴³⁶ У VIII веку, под утицајем јачања политичке моћи мерсијанског краља, епархија Личфилда је уздигнута – на један мањи временски период – на ниво архиепископије, са архиепископом Хигебертом на челу (787-799) о чему ће бити касније подробније објашњено. У VIII веку епископи на катедри у Личфилду су: Хеда, Алдвин, Вита, Хемеле, Катфрит, Бертун, а затим као архиепископ и Хигеберт; а на крају века, као епископ, и Елдулф.⁴³⁷ Хеда и Алдвин су били епископи упоредо на епископској катедри у Личфилду, и у Лестеру, а Хеда је 706. године освештао нови храм у Кроуленду.⁴³⁸ До 779. године, епископи Личфилда нису одиграли значајну улогу у Цркви у Енглеској, али јачањем Офе на престолу мерсијских краљева и растом његових претензија, Хигеберт ће постати архиепископ, кога – као таквог – неће прихватити јерархија у Цркви у Енглеској, о чему ће, такође, бити речи у посебном одељку.

3.2.2.13. **Епархија у Линдзију** је установљена тако што је велика епархија у Мерсији – као што је већ истакнуто – подељена, у касном VII веку, на пет епархија.⁴³⁹ У VIII веку епископи у Линдзију били су: Едгар, Кинеберт, Алвиг, Елдулф, Кеолвулф и Едвулф.⁴⁴⁰ Епископ Кинеберт је помагао Беди Венерабилису да пише о Линдзију у својој *Историји*.⁴⁴¹ Кеолвулф је имао добар однос са другим архијерарсима на Британском острву, али је и преко англо-саксонских монаха остварио добре везе са франачким двором, што потврђује и писмо Алкуина на предлог Карла Великог упућено Кеолвулфу и архиепископу кентербериском Етелхарду (793-796).⁴⁴²

Вероисповедање епископа Едвулфа – које ће касније бити анализирано – јесте најстарије сачувано писано вероисповедање епископа у англо-саксонској Енглеској, настало у склопу признавања јурисдикције кентербериске

⁴³⁵ Беда, IV, 3.

⁴³⁶ *Handbook of British Chronology*, 218.

⁴³⁷ *Ист*.

⁴³⁸ ASE, 49-50.

⁴³⁹ Црква у Мерсији је подељена на четири епархије: у области краљевства Мерсија остала је епархија са катедром у Личфилду, затим друга епархија је за Хјуисе у Ворчестеру и за Магонсете у Хирфорду и четврта је у Линдзију. Cf. *Handbook of British Chronology*, 218.

⁴⁴⁰ *Ист*, 219.

⁴⁴¹ Higham, *(Re-)reading Bede*, 79

⁴⁴² Dales, *Alcuin*, 101.

архиепископије.⁴⁴³

Године 680. епископ је председавао и у Дорчестеру,⁴⁴⁴ али та катедра је била привремена и била је упражњена током целог VIII века.⁴⁴⁵ Тек крајем IX века хиротонисан је епископ за ту катедру. Слична ситуација била је и у Лестеру, до 737. године, када је после смрти епископа Вора подељена на Личфилд и Лестер. У Кенту, Есексу и међу Источним Англима био је по један епископ, док је стање у Весексу и Сасексу било другачије, јер је у раном VIII веку, катедру Западних Саксонаца поделио Бертвалд на две епархије и за те катедре хиротонисао Алдхелма за Шерборн и Данила за Винчестер, чија се јурисдикција протезала и на Сасекс.⁴⁴⁶ После те поделе, ова катедра је остала 731. године удова на обе катедре.⁴⁴⁷ Тек је 733. године хиротонисан – опет – само један епископ за ову катедру.

Историјски докази о процедури именовања за катедру су штур и оскудни, али избор, хиротонија и интронизација епископа су јасно појашњени и означени као различити обреди.⁴⁴⁸ Хелен Гитос наводи да је присутан очигледан ирски утицај.⁴⁴⁹

Дакле, као што је већ истакнуто, о развоју епископоцентричне структуре може се говорити од 679. године, када су успостављања епархија у Ворчестеру и Хирфорду, али је тада дошло и до сукоба двојице епископа – Теодора и Вилфрида. После 675. године неколико сачуваних даровница се односе на

⁴⁴³ Richter, *Canterbury Professions*, 1-2.

⁴⁴⁴ Kirby, *Earliest English Kings*, 48-49.

⁴⁴⁵ Беда је описао разбијање области које је захватало Кенвелховог краљевства у две епархије Винчестер и Дорчестер. Агилберт је постављен за епископа у Дорчестеру, да би средином седме деценије VII века катедра у Дорчестеру укинута и тиме је племе Гевиза умањило своју снагу, а посебно статус, јер су недуго затим постали зависни од Мерсије, а њихову владарску династију је заменио краљ Мерсије. Cf. Kirby, *Earliest English Kings*, 49. Беда у IV, 23, сведочи да је катедра у Дорчестеру била под мерсијанском контролом, под епископом Етлом. Дакле, из промене статуса епархије у Дорчестеру види се колико је апсолутни владар области могао да утиче на црквену организацију – да укине епархијску катедру или да измени епископа, па чак и да целу епархију подреди епископу који је њему покоран, наравно, због политичке снаге тог владара (нпр. у поменутом случају то је мерсијански краљ).

⁴⁴⁶ Беда, V, 18, 23.

⁴⁴⁷ Беда, V, 23.

⁴⁴⁸ O'Brien, *Goscelin*, 260-261. Ова студија је драгоцен посебно због додатка, где ауторка наводи саме обреде.

⁴⁴⁹ Gittos, *Liturgy*, 49.

оснивање манастира и на давање земље новооснованим манастирима у Ханбјурију, Леоминстеру, Венлоку, Бату, Тербјурију, Глучестеру, Риплу, Витингтону, и онима у епархијама Дорчестер и Личфилд, Ворчестер и Хирфорд.⁴⁵⁰

Од 679. године може се рећи да је Теодор Таршанин, као архиепископ кентерберијски, успео да организује Цркву, јер тада већ у Кентерберију знају за одлуке сабора у Риму (679), који је расправљао и о спору између архиепископа кентербериског Теодора и епископа Вилфрида у контексту умножавања епархија – на коме је – поново – одлучено да постоји један архиепископ над дванаесторицом епископа,⁴⁵¹ где су укључени и епископи за племена Хјуисе и Магонсетан – Босел и Пута, тако да можемо да закључимо да је Цркве у Енглеској од самог устројавања организације успостављена тако да је један епископ био одређен за једно племе, а не за град или за област. На тај начин локална Црква на Острву – од инвазије германских племена – постала је племенска. Пагани су унели другачији менталитет. Црква у Римској Британији је била успостављена према месном типу, баш као и све Цркве и на Истоку и на Западу, а затим је после унетог новог – паганског – менталитета који ставља на прво место племе; а под утицајем жеље да се мисионари међу паганским племенима био би одређен (мисионарски) епископ за циљну групу, односно племе у коме се проповеда.⁴⁵²

На тај начин дошло је до еклисиолошког дисбаланса између предањског односа према успостављању епархија – свака катедра у једном граду, тј. један

⁴⁵⁰ *Gilbert Foliot*, 300, фуснота 227. У књизи се сугерише да је *Lydas* из даровнице S 1798, исто насеље као и *Lyde* близу Хирфорда; Кембел каже да је у даровници S 154 поменут Хирфорд, као *locus*, а не *civitas* (Campbell, *Essays in Anglo-Saxon History*, 106), али према мишљењу Симс-Вилијамса то се односи на место Харвингтон, а не на Хирфорд. Прво сведочанство о градињу Хирфорд јесте прихватање послушности Кентерберију од стране Вулфхерда 801. године - *Herefordensis ecclesie episcopus* у Richter, *Canterbury Professions*, 4. Рихтер сумња у аутентичност, али Брукс је потврђује (Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 125, 351, фуснота 57).

⁴⁵¹ Cf. Gibbs, *Decrees of Agatho and the Gregorian Plan for York*, 217. Гибс мисли да је Левисоново становиште да је Агатоново писмо неаутентично – нетачно (Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 190.), а Брукс мисли да је документ валидан и аутентичан (Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, 74). Због свега наведеног, Гибс ипак наглашава да сведочанство о седам епархија на Острву треба поново преиспитати. Оно што Хадан и Стабс наводе (H&S, 152-3) о резултатима сабора у Хетфилду требало би такође анализирати, поготову ако се зна Пулов и Стентонов став о томе (cf. Poole, *Chronology of Bede's*, 51-67; Stenton, *Anglo-Saxon England*, 136-7.)

⁴⁵² О овом еклисиолошком феномену опширније види у Чаировић, *Служба викарної єпископа*, 182-185.

епископ у једном граду – и новоустројеном мисионарском приступу.⁴⁵³ Тако је мисионарење изашло из оквира предања и постало део новог приступа Цркви, у коме је оно постало претежно и скрајнуло је оно предањско у Цркви.⁴⁵⁴

Најзначајнији документ о организацији ране Цркве и покушају реформе у епископату у Енглеској јесте писмо Беде Венерабилиса Егберту, архиепископу Јорка – *Dilectissimo ac reverentissimo antistiti Ecgbercto, Baeda famulus Christi salutem* – у коме је истакнута Бедина решеност да се дѣла и његов измењени став о служби и ингеренцијама епископа.⁴⁵⁵ У писму предложена реформа показује решеност Беде Венерабилиса да се ради, хитно, на питању обнове – првенствено – епископата, и то показује његову промену става о епископским ингеренцијама. Беда је упознат са стањем у Цркви у Јорку, јер је провео један период баш у Егбертовој Цркви због *неких ироучавања*.⁴⁵⁶

Беда у писму тражи да епископ буде достојанствен у својим делима и да својој пастви пружи духовне дарове; да не говори небитне ствари, већ да тумачи Свето Писмо и да чита посланице и списе папе Григорија I, како би сачувао чистоту говора и делâ. У писму Беда подсећа архиепископа Јорка да је папа Григорије I Августина поставио за архиепископа, који је – према папином плану – требало да хиротонише још дванаесторицу епископа, међу којима би епископ Јорка требало да добије палијум и да буде уздигнут на достојанство митрополита.⁴⁵⁷

Беда наглашава да би требало да се у Цркви у Енглеској уведе обичај да монаси међу собом бирају будућег епископа, да Јорк постане митрополија и да се на сабору црквених великодостојника утврди правило за манастире⁴⁵⁸ у Енглеској. Због ових напомена ово Бедино писмо би требало да буде прекретница у животу Цркве у Енглеској, али и односа државе и Цркве на Острву, јер се – после Бединих речи – мења однос клира и владарских династија у свим острвским краљевствима.

⁴⁵³ Све аспекте овог проблема у контексту православне еклисиологије који конституишу основе канонског права, што се – уједно – тиче црквене структуре, апсолвирао је Џон Мајендорф у Meyendorff, *Catholicity and the Church*, 116-120.

⁴⁵⁴ Опширније види Чаировић, *Појам и циљ мисионарења*, 134-140.

⁴⁵⁵ EHD, 799.

⁴⁵⁶ *Abbots of Wearmouth and Jarrow*, lix.

⁴⁵⁷ Cf. Gibbs, *Decrees of Agatho and the Gregorian Plan for York*, 213-46.

⁴⁵⁸ Симс-Вилијамс наводи да је Беда истакао неке проблеме из времена Јована Касијана, посебно када је говорио о неким врстама монаштва које критикује Јован Касијан. Cf. Sims-Williams, *Religion and Literature in Western England*, 127-129.

У писму се прави дистанца између живота клирика и властодржаца, и на тај начин епископ треба да се другачије понаша од племића и владара – на првом месту. Беда истиче чистоту дела и речи. Дакле, епископ не би требало да пије и једе, као што су то радили острвски племићи и владари на слављима. На тај начин, епископ задржава достојанство и показује да је изнад владара, што је Беди и био циљ.

Овим писмом Беда подсећа колико епархија треба да буде још основано и даје задатак епископу у Јорку да се потруди и да задржи оно што је Павлин, први епископ Јорка, у VII веку добио – митрополитанско достојанство и палијум.⁴⁵⁹

Касније, Бонифације шаље писмо архиепископу Егберту, сличне садржине и у њему тражи да се моли за њега и тражи Бедина тумачења Премудрости Соломонових – *super lectionarium anniversarium et proverbia Salomonis*⁴⁶⁰ – те пита архиепископа за савет о томе како да поступи према нечастивим свештеницима.

Из ова два писма се види добра комуникација између Англо-саксонаца на Острву и континенталном делу северо-западне Европе и уочава се енглески утицај на живот у Цркви на Континенту, јер се користе Бедина тумачења и један енглески првојерарх се пита за савет, како да се реши етички проблем међу клиром на Континенту.

3.2.3. У овом контексту, требало би објаснити и установу **палијум**,⁴⁶¹ део богослужбених одежди сличан омофору који се користи у источном богослужењу, а који је папа слао појединим архиепископима, као посебну част и символ потпуног јединства са Римом.⁴⁶² Мада је – у изворном облику – слање палијума означавало исказивање части, коју папа шаље својим викарима, које

⁴⁵⁹ Kirby, *Earliest English Kings*, 56. Кирби сматра да је у овом случају папа показао недостатак способности да разуме тадашњи политички тренутак у Јорку, те да није био свестан да слање палијума неће ништа учинити, ако он лично не учествује у Павлиновом случају.

⁴⁶⁰ H&S, 389.

⁴⁶¹ Палијум је богослужбена одежда у Римокатоличкој слична омофору у Православној Цркви. Данас могућност ношења палијума имају само папа, митрополитански архиепископи и Патријарх јерусалимски латинског обреда. Канон 437. говори да је митрополит обавезан да затражи од папе палијум, било лично или у име Цркве, и то три месеца од хиротоније за епископа. Cf. *Code of Canon Law*, канон 431-459, <http://www.intratext.com/IXT/ENG0017/> посећено 12. марта 2015. године. Ни један други епископ, митрополит, па и пензионисани митрополит немају право да носе данас палијум без посебне дозволе. Када папа или митрополитански архиепископ умру на одру им облаче палијум, који су последњи доделили.

⁴⁶² Rhidian, *Canon Law*, 99.

он бира – дакле, не свима – у Цркви;⁴⁶³ у Енглеској је то био нужан симбол архиепископског ступња, без којег би тешко могла да се врши архиепископска служба. Између смрти Теодора – 690. године – и данске инвазије из 865. године – било је по 3 архиепископа на катедрама у Кентерберију и Јорку, којима је послат палијум.⁴⁶⁴ То је био довољан доказ да се слање палијума представи као регуларни обичај. Пре данске инвазије папа је – већ традиционално – слао палијум енглеским првојерарсима из Рима. Све до X века није била пракса да архиепископ из Енглеске сам одлази по палијум у Рим.⁴⁶⁵ Периодично слање палијума може да се схвати и да је папа био у стању да – преко енглеских посланика који су стално долазили у Рим – одржи значајне јурисдикционе мере над Црквом у Енглеској, и без честих слања посланстава у северне делове Царства, јер – на пример – после Августиновог посланства из 597. године, следећа посета папских изасланика Острву била је она из 786. године када је папа Адријан послао епископе Георгија и Теофилакта.

Поред слања палијума, однос енглеских клирика и римског папе првенствено се огледао у ходочасничким путовањима из Енглеске у Рим, давању привилегија и међусобној размени писама.⁴⁶⁶ Папа Сергија, на пример, 701. године пише Кеолфриду, игуману вермаутском, те од њега тражи да му у

⁴⁶³ Палијум није био у општој употреби све до VIII века, када је на сабору који је сазвао Бонифације наложено да сви митрополити на Западу Европе примају палијум искључиво из Рима, од папе. То се закључује из писма Бонифација Катберту. Сама молба за додељивање палијума укључивала је и вероисповедање. Cf. Norris, *Church Vestments*, 27.

⁴⁶⁴ Кентерберијски архиепископи којима је папа послао палијум из Рима: Бертвалд (693-731), Нотхелм (735-739), Јенберт (765-792), Плегмунд (890-923), Вулфхелм (926-941), Елфзиг (958-959), Данстан (959-988), Зигерик (990-994), Елфрик (995-1005), Елфхеа (1006-1012). Архиепископи из Јорка којима је папа доделио палијум: Екгберт (732-766), Етелберт (767-780), Енбалд (780-796), Освалд (972-992), Елфрик (1023-1051). Из овог списка се јасно читава да је катедра у Кентерберију из Рима добијала повластице у периоду 693-792. године, а у Јорку у периоду 732-796. године, а за тему која се обрађује то је још један показатељ добрих односа Цркве у Енглеској са Римом у VIII веку. Штавише Рим постаје и званично Мајка Црква Цркви у Енглеској у том периоду, јер се архиепископи и епископи из Цркве у Енглеској за све проблеме и питања обраћају римском папи. Са друге стране, добар однос између Рима и Енглеске се даље шири и на континентални део Западне Европе, где су англо-саксонски монаси утицајни у Франачкој држави, па се римска пракса намеће и паганским племенима која прихватају Хришћанство од англо-саксонских мисионара.

⁴⁶⁵ Vreen, *Canterbury and the Pallium*, 611. Брин наводи и примере архиепископа Јорка – Егберта и архиепископа Кентерберија – Татвина, који су 730. односно 731. године ишли лично у Рим да добију палијум. Са овом праксом су желели да престану првојерарси са Острва почетком IX века, због даљине и немогућности да оставе своју паству на толико дуг период, али им папа Лав III то није дозволио, можда зато да би и формално имао примат у односу на Цркву у Енглеској и да би тај примат био и видљив доласком енглеских првојерараха по палијум у Рим. Елфрик је био први архиепископ Јорка који је путовао у Рим да од папе добије палијум (1026). Cf. Cooper, *Last Four Anglo-Saxon Archbishops*, 16.

⁴⁶⁶ Cf. Champ, *English Pilgrimage to Rome*, 28-29.

Рим пошаље монаха из тог манастира,⁴⁶⁷ а затим је исти папа дао привилегије манастирима Вермаут и Цероу.⁴⁶⁸

3. 3. **Природа црквене организације у VIII веку** како је виде савремени историчари има две суштинске карактеристике: *манастирска* и *ејархијска*.

3. 3. 1. Прво, манастирско начело, такозвани *minster model* заступа Џон Блер,⁴⁶⁹ описујући да је овај начин организовања у Цркви паралелан са претпостојећим секуларни системом по коме је организован и парохијски рад. Дакле, манастир је био средиште црквеног живота и око њега је гравитирала област која може да буде одређена појмом парохије. Уз то, Ричард Морис, само на примеру области Јоркшајра долази до закључка да су многи храмови, основани у раном периоду, остали недокументовани, а самим тим и неистражени, због промене у карактерима извора.⁴⁷⁰ Са друге стране, манастири су именовани и остали су посведочени у Бединој *Историји* и у многим *Житијима*. Јоркшајрска област узета је у обзир у неколико истраживања, јер најбоље приказује рану структуру пастирске бриге у парохији, посебно у Беверлију и Рипону.⁴⁷¹

Анализа Блеровог *манастирског модела* од велике је важности за црквену организацију на северу Острва у периоду о коме говоримо, посебно ако се узму у обзир хронолошке и обласне различитости између јужних и северних области на Острву. Од суштинске је важности и истраживање о томе ко је живео у манастирима. Заједнице монаха или клирика биле су груписане у средишњим градовима у VII и VIII веку и те заједнице су се бринуле о парохији, затим о гробљима, и свим осталим верским потребама (исповест, црквена дисциплина,

⁴⁶⁷ Иако постоји један део писма који је код Вилијама Малмсбјуријског односи на Беду Венерабилиса, немогуће је да папа Сергије зна – за тада двадесетдеветогодишњег – монаха Беду, који тада чак није био ни рукоположен. Просто је невероватно да се о њему тада говори у Риму. Истина је да је папа Сергије могао да од Бенедикта Бископа чује о Беди и о његовој учености, али је сигурно да Беда у том периоду није био у Риму. Са друге стране, тачно је да су неки монаси баш почетком VIII века ишли из вермаутског манастира у Рим и са собом – у повратку – донели привилегије папе Сергија баш њиховом манастиру, али Беда није био у том посланству. Вилкинс каже да је могуће да су ти монаси Беди пренели папину жељу да га упозна, али да је папина скора смрт овај позив ставила *ad acta*. Н&S, 254

⁴⁶⁸ Папске привилегије англо-саксонским манастирима види у Anton, *Studien zu den Klosterprivilegien*, 169-172.

⁴⁶⁹ Blair, *Church in Anglo-Saxon Society*, 5.

⁴⁷⁰ Morris, *Churches in the landscape*, 134-136.

⁴⁷¹ Palliser, *Review article: the 'minster hypothesis'*, 207-214.

пасторална и мисионарска делатност, итд.). О целибатном свештенству се много говорило у VII и VIII веку, а Беда се много пута враћа овој теми у својим тумачењима библијских текстова.⁴⁷² Овај вид свештенства сматран је савршенијим због чистијег савршавања службе, пошто је сексуална активност нарушавала свештеничку службу. Дакле, у манастирима – макар у раном периоду – живели су целибатни свештеници и монаси. Са друге стране Теодор из Тарса је заступао брак клирика што се види из његових правила покајања, која се тичу консеквенци – ако епископ, свештеник или ђакон вара своју супругу,⁴⁷³ треба да се рашчини; ако се било ко венча са странкињом треба да се рашчини; ако се било ко од клирика види у блудничењу да се екскомуницира; итд.⁴⁷⁴ Парохија је – географски гледано – била веома пространа,⁴⁷⁵ и њене границе су увек ишле паралелно са политичким, односно са границама административне области. Касније прилике условиле су дељење велике парохије и стварање неколико мањих, а самим тим и добро разгранату мрежу парохија у оквиру једне епархије. Оно што се у овој тези запажа јесте немогућност да се направи разлика између заједнице монаха која је делала у оквиру своје имовине (манастир са конацима и земљом) и заједнице клирика који су део јавног живота насеобине у којој је парохија (они разговарају са људима, иду у њихове домове и брину се о својим парохијанима).⁴⁷⁶ Дакле, дефинисање самих појмова *монах* и *клирик* у овом моделу остаје недоречено.

3.3.2. Ерик Кембриџ и Дејвид Роласон – који заступају *еѿархијску ѿприроду* Цркве у Енглеској у VIII веку – у критици Блерове тезе истичу да је манастир (*monasterium – mynster*) резултат природног тумачења извора.⁴⁷⁷ Пошто је један од најмеродавнијих извора за само одређење места где је манастир подигнут или коју је црквену имовину добио манастир или храм – *даровница* сасвим је нормално да су манастири у центру пажње, јер се њима поклања земља, а не епархији као седишту црквене власти. Међутим, поставља се питање – како је могуће да се у даровници не помене да је тај манастир под јурисдикцијом

⁴⁷² Cubbit, *Images of St. Peter*, 50.

⁴⁷³ McCarthy, *Marriage*, 9, фуснота 34.

⁴⁷⁴ H&S, 173-231.

⁴⁷⁵ Џон Блер своју теорију поткрепљује у двама студијама: Blair J., “Secular minster churches in *Domesday Book*”, у Р.Н. Sawyer (ed.), *Domesday Book: a reassessment*, London 1985, 104-142, и Blair J., “Local churches in *Domesday Book* and before”, у J.C. Holt (ed.), *Domesday Studies*, Woodbridge 1987, 265-278.

⁴⁷⁶ Blair, *Debate*, 194-196; Foot, *Anglo-Saxon minsters*, 216-223.

⁴⁷⁷ Cambridge and Rollason, *Debate*.

епископа или да та земља припада прво манастиру, а затим и епархији. На тај начин настаје својеврсна *криза извора* – односно несклад у помињању манастира, епархија и црквене имовине, или до проблема у одређивању примарне власти и јурисдикције у Цркви у Енглеској у VIII веку.

Кембриџ и Роласон истичу и друге семантичке представе црквених јединица, које нису у вези са манастирским, већ су везане за епископе, а то су: *ecclesiae, basilicae, ecclesiae et cubicalae* и *oratoria*. Све речи је Беда већ записао у *Историји* тако да је извесно да су оне биле у употреби у Цркви у Енглеској у периоду VII и VIII века. Блер је све ово одбацио – иако је Кембриџ постављену методологију применио на област Дарам,⁴⁷⁸ јер је сматрао беспредметном причу о разликовању црквених структура, чак и црквених места, на основу семантике, зато што савременици, који су – уједно – и писали изворе, који се и данас користе у историографији, и који су говорили о датим проблемима већ познатом терминологијом, нису правили семантичку разлику приликом писања и изговарања поменутих појмова.⁴⁷⁹

3. 3. 3. На све речено, Кетрин Кабит је сумирајући оба *модела*, али нешто касније, изнела тезу о томе зашто у периоду о коме говоримо није било семантичких разлика у терминима који су се користили у црквеном вокабулару, истакавши да су Беда и други клирици-писци посебно користили речи које означавају институцију. На пример, Беда врло пажљиво прави разлику између *ecclesiae* што у његовим делима означава и васељенску Цркву, па и у локалном смислу – епархију или храм; и, са друге стране, појма *monasteria* који за Беду представља заједницу монаха.⁴⁸⁰ Даље, Кабит говори о Бедином значењу речи: Црква која има свете мошти (*basilica*), манастирска Црква или мања сеоска Црква (*oratoria*), и летњиковац или резиденција епископа (*mansio*). Истраживање Кетрин Кабит у контексту ове расправе врло је битно што је она направила разлику у Бедином речнику када пише о монасима и о клирицима: мушке монахе Беда назива – *monachus* и *frater*, а клирике само – *clericus* и *clerus*.⁴⁸¹ У вези са овом темом јесте и рад Доналда Булофа, који је исту разлику направио у писмима које ће – касније – написати Алкуин.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Cambridge, *Early Church in County Durham*, 65-85.

⁴⁷⁹ Blair, *Debate*, 194-196.

⁴⁸⁰ Cubitt, *Clergy in Anglo-Saxon England*, 273-287.

⁴⁸¹ *Историја*, 274-276.

⁴⁸² Bullough, *What has Ingeld to do*, 98-105.

У овом контексту, мора се истаћи и то да нема тачних назнака, које би поткрепили чврсти докази, када су настајале мале – независне – Цркве у Енглеској, у којима је један свештеник био старешина и водио је рачуна сам о парохијском и богослужбеном животу, јер су сви свештеници живели у заједницама.⁴⁸³ То нису биле заједнице налик манастирима или општежителним насеобинама, већ зависне институције у оквиру велике парохије. Међутим, ово Блерово становиште Кабит доводи у питање поткрепљујући своју анализу Бединим примерима о Црквама, које немају никакво братство или заједницу.⁴⁸⁴ То би могло да значи да су тзв. самосталне Цркве о којима Беда Венерабилис и – тумачећи њега – Кетрин Кабит говоре оснивали великаши или владари почетком VIII века у Енглеској. Даље, Блер говори да не искључује могућност постојања таквих храмова, али да су то били врло ретки примери у оквиру малих локалних цркава месних великаша или да су биле део великих заједница, као нека врста капелица, које нису биле важне за развој црквене организације.⁴⁸⁵

Иако су наведене различите тезе о црквеној организацији и пастирском деловању у Цркви у Енглеској у VIII веку, требало би истражити све доступно у канонима, који су донети на саборима у англо-саксонској Цркви у том периоду.⁴⁸⁶ Кетрин Кабит проширује *minster model* користећи каноне са сабора, који говоре о парохијском и епархијском уређењу Цркве у Енглеској и на тај начин заокружује целину и наглашава да је преко концилијарности Црква инкорпорирала обе поменуте природе црквеног устројства у једну. Овакав приступ опште ствари приказује на локалном нивоу, у оквиру једног племена са свим својим друштвено-политичким, и верским, проблемима; манама и врлинама. Канони су неизбежно на страни епископа и описују живот и рад епископâ у Енглеској у датом раздобљу, а све то је значајно истакнуто у делима Беде Венерабилиса и Алкуина.

Кабитова истиче да писани извори нису описивали манастире, односно монахе који су у њима живели, као првенствене пастире, који воде бригу о својој пастви – парохији, већ она истиче да писани извори и не спомињу манастирске парохије, тако да је акценат стављен на свештенство које има

⁴⁸³ Blair, *Debate*, 195-196.

⁴⁸⁴ Cubitt, *Clergy in Anglo-Saxon England*, 279-282.

⁴⁸⁵ Blair, *Debate*, 196.

⁴⁸⁶ Cubitt, *Pastoral care and conciliar canons*, 193-211; Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*.

свакодневни контакт са лаицима. Епископи су начелници овог односа, као првојерарси у Цркви, односно у епархији.⁴⁸⁷ Сва пастирска брига за парохијане зависи од епископа, осим 9. канона који је донет на сабору у Клофесхоу, који говори да је *свешћеницима дајѓо месѓо за лаике*.⁴⁸⁸

Пошто је у археолошким ископавањима на Острву нађено много остатака великих, саборних, односно епископских храмова, Џон Блер је прихватио и теорију нужности мењања и флексибилности приликом описивања епархијске организације.⁴⁸⁹ Кетрин Кабит истиче да је одржавање сабора било редовно од сабора у Хирфорду, а ту тезу брани археолошким налазима – посебно – у области архиепископије у Кентерберију, где су се – како она каже – одржавали сабори *чесѓо* у области Лондона, а места која су најчешће изабирана за саборовање били су извори, места уз римски пут, али и гранична места између различитих племена. Када говори о тој теми, она исказује свој методолошки приступ политичкој и црквеној историји, јер говори да су епископи и краљеви делили своју јурисдикцију и над црквеним и над секуларним темама, што је – како она каже – било главно поље интересовања на саборима. Њено истраживање се није тицало процедуралних ствари, већ суштинских проблема. Са друге стране, Кетрин Кабит заступа тезу да су епископи на црквеним саборима у Енглеској имали за циљ да промовишу и унапреде једномислије и да ојачају везу са Римском Црквом.⁴⁹⁰ Наравно, ово није чудно ако се зна да је саборско одлучивање у Цркви у Енглеској увео архиепископ Теодор кога је папа послао да уреди организацију Цркве на Острву. Може се рећи да је он био зачетник таквог става црквених великодостојника у саборским заседањима у Енглеској, а да је оно што је било проблематично у Цркви у Енглеској покушао да реши користећи каноне које је он знао, а који су се примењивали у Риму.

3.3.4. Успостављање организације система епархија припремило је реалну могућност да Црква у Енглеској има своју легалну власт у лицу епископа, која је превазилазила танане и несталне политичке границе на Острву и да преузме улогу институције која гарантује саборност и јединство народа, које на политичком плану у потпуности није постојало.

⁴⁸⁷ Cubitt, *Pastoral care and conciliar canons*, 195-210.

⁴⁸⁸ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 54.

⁴⁸⁹ Blair, *The Church in Anglo-Saxon Society*, 4-5.

⁴⁹⁰ Cubitt, *Anglo-Saxon church councils*, 65.

Развој парохијског система је био циљ деловања свих црквених великодостојника на Острву после Теодора из Тарса. Са друге стране, потенцирало се и на **устројству монашког живота**, јер је монашки идеал утицао на карактер целе Цркве у Енглеској.⁴⁹¹ Уз развој монаштва упоредо је ишао и прогрес у образовању, јер су манастири били уједно и школе. Систем образовања који је развијан у појединим манастирима утицао је на општи развој писма, али и писмености, у целој Западној Европи. Поред наведеног, Беда говори да су доласком организованог Хришћанства на просторе Енглеске промењени контексти тумачења неких социјалних стандарда и уведени су нови концепти земљопоседништва. Беда истиче да је у новонасталој ситуацији улога клирика аналогна са улогом војника, у ранијој законодавној власти. Војник је тада заслуживао поседе на бојном пољу, а сада је клир добијао свој посед (односно посед за цркве и манастире) зарад молитви за здравље и дуг живот владара. Тако су краљеви службеници били у стању да добију власништво над земљом, као да су краљеви наследници, што је био случај у Нортамбрији, како Беда истиче у свом *Писму Ејберџу*.⁴⁹²

Развој монаштва показао је да обичан народ такав начин живота подржава, јер је забележено да су целе породице замонашене, те су одмах уз своју кућу правили црквицу и стварали породичне манастире, који су били суштински израз верског импулса, а идеје које су се стварале у таквим заједницама устројиле монашки живот у Енглеској у VIII веку.⁴⁹³ Манастирска својина је имала статус посебне породичне својине, са ванредним краљевским или племићким контекстом. Земља и богатство (драгоцености) које су поседовали први енглески манастири потицали су од краљева или племића, који су даривали те заједнице. Иако су они били владари великих области и имали велику власт над становништвом, било локалним, било са ширих простора, није јасно – како наводи Џон Блер – зашто су били толико дарежљиви према

⁴⁹¹ Монашки идеал је зависио од завета који је монах узимао на монашењу, а то су у том тренутку у Енглеској били проповедање међу паганима, мисионарење и одлазак из отаџбине Христа ради. Задатак клира и *ordo* учитеља вере и проповедника није био истоветан јер је постојала разлика између *sacerdotes*, *episcopi* и *prebyteri*, односно оних који су рукоположени и оних који су били саставни део институције – *doctores* и *praedicatores*. На тај начин прави се разлика и на другом нивоу, а то је на оне који богослуже и пастири су на парохијама и оне који проповедају и уче младе, односно уче за мисионарску службу у Цркви. Cf. Thacker, *Bede's Ideal of Reform*, 131.

⁴⁹² Cf. Baedae, *Epistolam ad Ecgbertum*, 416.

⁴⁹³ Godfrey, *The Church in Anglo-Saxon England*, 165.

Цркви.⁴⁹⁴ Такве заједнице епископ је само потврђивао. Пошто је такав манастир основан самоиницијативно и самостално, оснивачи су сами бирали манастирски типик и правило.⁴⁹⁵ Те мале заједнице показују и један вид крајњег индивидуализма, који се одомаћио међу енглеским племенима у VIII веку.

У том периоду, жене су играле веома важну улогу у духовности и монашком животу: постојале су и *двосџруке куће* или *мешовиџи манасџири*⁴⁹⁶ у којима су живели монаси са монахињама, али под председништвом игуманије (Колдингхам, Хартлпул, Витби, Рептон, Ели, Баркинг, Танет);⁴⁹⁷ и, са друге стране, потпуно – женски манастири. Идеја спајања мушкараца и жена у један манастир створила је тзв. *мешовиџе*, односно *двосџруке* или *дџиле*, манастире, у којима су заједно живели монаси и монахиње, а такви манастири су у историји Енглеске познати по развоју образовања и духовности. У VII веку мешовити манастири били су стециште идеја из ирских манастира⁴⁹⁸ и манастира континенталног типа,⁴⁹⁹ које су се у овим својеврсним заједницама сублимирале стварајући један феномен, који ће постати карактеристика Цркве у Енглеској у VII и VIII веку.

Обичан лаик који би основао манастир проглашавао би сам себе за игумана, а таква пракса је одржана до 803. године када је донета саборска одлука да лаик не сме више бити игуман манастира.⁵⁰⁰ На челу таквог типа манастирске заједнице углавном је била игуманија, племићког порекла. Блер истиче и разлог зашто је мешовити манастир био популаран тип монаштва у Енглеској:⁵⁰¹ краљице су живеље целибатно, али аристократски. Радећи из саборне цркве или краљевског манастира, игуманија – која је по правилу била племкиња или краљица – била је молитвени чувар целе фамилије, односно владарске династије. Блер као најбољи пример за речено наводи Елфлиду из Витбија.⁵⁰² Неке династије у Кенту, Нортамбрији и Мерсији су чак оснивале

⁴⁹⁴ Blair, *Introduction*, 84.

⁴⁹⁵ Godfrey, *The Church in Anglo-Saxon England*, 165.

⁴⁹⁶ Pestell, *Landscapes of Monastic Foundation*, 50.

⁴⁹⁷ *Encyclopedia: Women and Gender*, 227.

⁴⁹⁸ Lawrence, *Medieval Monasticism*, 52.

⁴⁹⁹ Лоренс наводи да су прототип енглеских мешовитих манастира били колумбански двоструки манастири у Галији. Cf. Lawrence, *Medieval Monasticism*, 52.

⁵⁰⁰ Wood, *Proprietary Church*, 853-883.

⁵⁰¹ Blair, *Introduction*, 85, фуснота 32.

⁵⁰² *Исџо*, 85.

мреже задужбина, чије су предстојатељке биле ћерке, сестре или рођаке ктитора и задужбинара. Монахиње које су живе­ле у мешовитим манастирима посебно су утицале на живот острвских хришћана, а видећемо и касније, и на просторима Франачке државе.⁵⁰³

Црква је, у Ен­г­лес­кој у VIII веку, имала велику ин­спи­ра­ци­ју у монаштву. Заједнички живот у манастиру није дао велике резултате само на ин­те­лек­ту­ал­ном и духовном пољу, већ је нудио и начин бега од живота у потпуни аскетизам. Током овог периода основано је много *рели­ги­јских кућа* на целом простору Ен­г­лес­ке:⁵⁰⁴ (северно од Твида) Аберкорн, Колдингхам, Мелроуз, Витхорн, (између Твида и Хамбера) Линдисфарн, Монквермаутх, Цароу, Хакнес, Хатерпул, Геинфорд, Сокбрн, Ластингхем, Ги­линг, Рипон, Витби, Јорк, (јужно од Хамбера) Бероу и Партни у Линколншајру, Петербороу, Ан­дл, Бјури Сент Едмундс, Ели, Бриксворт, Рептон, Бридон у Лестершару, Иканхо у Источној Англији, Баркинг, Вокинг, Бермондси, Чертси, Абингдон, Кентербери, Довер, Фолкстоун, Лајминг, Минстер у Танету, Рекулвер, Вимборн, Нарслинг, Тисбјури, Екситер, Малмсбјури, Гластанбјури, Фром и Бадфорд на Ејвону.⁵⁰⁵ Овај дуги списак није наравно и коначан, али показује на оне области које су играле важну улогу на пољу монаштва и духовности. На пример, историја манастира Монкермаут и Цероу може да се прати у детаљима од свог оснивања (716), али само у зависности од догађаја и не систематски.⁵⁰⁶

Крајем VII века упоредо са развојем трговине, ковања новца, али и економске сарадње са континенталним делом Европе (посебно Франачка и Фризија) појачан је утицај монаштва на све друштвене прилике у Ен­г­лес­кој.⁵⁰⁷ Међутим, овде треба истаћи и другу Блерову тезу којом тврди да је монашка култура процветала највише у Берникији, где није било кованог новца и где економија није била на завидном нивоу, као што је био случај у јужним деловима Острва. Дакле, може се рећи да економија сама по себи није утицала на развој духовне културе.⁵⁰⁸

⁵⁰³ *Encyclopedia: Women and Gender*, 1-4.

⁵⁰⁴ Morris, *Cathedrals and Abbeys*, 1.

⁵⁰⁵ Greene, *Norton Priory*, 35-46; *Medieval Religious Houses*, 11-16.

⁵⁰⁶ Bede, 34.

⁵⁰⁷ Pestell, *Landscapes of Monastic Foundation*, 33-38.

⁵⁰⁸ Blair, *Introduction*, 84.

Манастири⁵⁰⁹ основани у VII веку често нису били таква заједница која би могла да самостално функционише и после смрти ктитора. Многи од њих су неколико година после упокојења ктитора опустели, те се поставило питање чији су такви манастири – да ли су они својина Цркве или оснивача? Епископи су се у VIII веку увек бојжљиво односили према томе да се имовина заштити од секуларизације. Однос епископа и манастирске заједнице био је такав да је епископ бринуо о дисциплини у манастиру, о броју клирика и о самом црквено-богослужбеном животу у манастиру, а игуман је руководио имањем. Епископ је надгледао верски живот у манастирима у својој епархији, затим је пратио богослужбени ритам и циклус и одређивао нове клирике. На крају, он је бранио манастирску имовину од секуларне власти. У VIII веку епископ је имао функцију – како каже Френк Стентон – *безинтересној заштити манастира*.⁵¹⁰

3.4. **Епископи у Цркви у Енглеској у VIII веку** – Опис главне еклисиолошке улоге епископа у јерархијској структури и у животу Цркве у раном периоду англо-саксонске Енглеске била је занемарена из три разлога: *први* је зато што су једини писани извор који би помогли у истраживању била дела Беде Венерабилиса, који никада није постао епископ; *други*, а који се надовезује на први, а огледа се у томе да је Беда утицао на монаштво и уређење монаштва у оквиру стварања нове црквене организације, а није био епископ; и *трећи* је тај што монаштво добија нову улогу у оквиру пастирске организације ране Цркве у Енглеској. Из свега наведеног се види да је – добро разграната – мрежа манастира одржавала како-тако чврсту и конзистентну организацију у Цркви.⁵¹¹ Од активности епископа зависило је колико је племе у вери. Епархије су биле под различитим утицајима, те нису била организована институционална тела која би могла да епископу помогну у раду.⁵¹² Епископи су – чак – имали

⁵⁰⁹ Староенглеска реч *минстер* (*mynster*) изведена је из латинске речи *monasterium* и користила се како би описала монашку заједницу – манастир у модерном смислу, али је уједно то била група клирика који су служили Богу и нису морали да сви буду монаси. У материјалном смислу та заједница је окупљена у групи зграда, заједно са једном или више цркава. Приликом археолошких ископавања пронађени су остаци монашких цркава, али ретко где или – такође – врло мало нађено је од монашких зграда. Cf. Tinti, *Pastoral Care in Late Anglo-Saxon England*, 13.

⁵¹⁰ ASE, 165.

⁵¹¹ *Minsters and Parish Churches*, 1. Ову тему су обрадили Блер и Шарп у *Pastoral Care before the Parish*; Blair, *Secular Minster Churches*, 104-42; Blair, *Local churches*, 265-78; Foot, *Parochial Ministry*, 43-54; Amos, *Monks and Pastoral Care*, 165-80.

⁵¹² Brooke, *Rural Ecclesiastical Institutions in England*, 658-711.

другачији приступ од епархије до епархије. На пример, епископ у Линдисфарну и Хексаму био је уједно и игуман манастира; док је са друге стране архиепископ кентерберијски имао клирикално тело, које му је помагало у свим пословима.⁵¹³

Међутим, *Вилфригов случај*⁵¹⁴ је донео промене у Цркви у Енглеској са прелаза из VII у VIII век. Пошто није желео да своју епархију дели из политичких разлога, односно под утицајем краља, Вилфрид се обратио папи у

⁵¹³ Brown, *Lindisfarne Gospels*, 27.

⁵¹⁴ Долаком Теодора Таршанина на архиепископску катедру у Кентерберију, Вилфрид је постављен у Јорку, те је одмах утврдио свој статус у договору са игуманима и игуманијама у манастирима и у Нортамбрији и у Мерсији – дакле, широкој области коју ће црквено-јурисдикционо бити усмерена ка Јорку (*Vita Wilfridi*, гл. XV). У овом контексту Вилфрид више не поштује план папе Григорија Великог, зато што је под својим жезлом имао огромну територију, а папин план је био да на северном делу Острва буде дванаест епархија. У овом тренутку Вилфридову позицију нарушава краљ Екгфрит који осваја Вилфридове просторе и од једне прави три епархије, које се географски поклапају са областима којима владају краљеви који су подчињени Екгфриту. Теодор хиротонише тројицу епископа, у Вилфридовом храму, у Јорку: Боса постаје епископ краљевства у Деири са седиштем у Јорку, Ета – епископ краљевства у Берникији са седиштем у Хексаму, Едхед – епископ у Линдзију, за целу Мерсију. Можда и ово нова политика *bretwalde* на Острву доноси нов однос Цркве и државе, јер сада еклисиологија бива подређена политичким границама. У новој констелацији ствари, Вилфрид бива протеран и са своје катедре и из свог манастира, односно из Нортамбрије. Да ли се Вилфрид противио новом односу Цркве и државе или политичком систему наметнутом Цркви, остаје да се истражи. Даље, 681. године Теодор хиротонише још двојицу епископа: Трамвина за краљевство Пикта, које потпада под власт острвског *bretwalde* и Танберта за краљевство у Берникији са седиштем у Хексаму – уместо Ете, који се повлачи у Линдисфарн (Cf. Беда, IV, 12; *Vita Wilfridi*, XXIV). Вилфрид се због неканонског изгнанства са катедре и због дељења његове епархије, у оквиру ове комплексне ситуације и у Цркви и у политичкој слици на Острву, за помоћ два пута обраћа римском папи. У оба наврата папа је наложио да се стање врати у пређашње, односно да се Вилфрид врати на своју катедру. Међутим, иако се 680. године из Рима Вилфрид враћа са папским одлукама, Екгфрит игнорише папино писмо, а Вилфрида баца у тамницу. Дакле, може се рећи да је и папа осетио да се новим односом државе и Цркве нарушава еклисиологија и Предање, а управо је Екгфритов став према Вилфриду то и потврдио. Вилфрид је из затвора пуштен 681. година и одмах бежи у јужна краљевства Весекс и Сасекс, где остаје до Екгфритове смрти и доласка на престо његовог опонента – краља Алдфрита. Дакле, Вилфрид се враћа у Нортамбрију 686/7. године. Сада следи битна чињеница коју Едије помиње у *Vita Wilfridi*, XLIV, Алдфрит враћа Вилфрида у његов први манастир у Хексаму, а затим и у Рипон како би владао целом својом епархијом, коју враћа у стање пре Екгфритове поделе, али истиче да избацује већ постављене епископе: *expulsis de ae alienis episcopis*. Са друге стране, Беда само каже да је на Алдфритов позив Вилфрид враћен на своју катедру, без помињања претходних епископа. (Cf. Беда, V, 19). Бедина недоследност довела је до другачијих тумачења овог детаља у историјској литератури. Cf. Poole, *Wilfrid and the See of Ripon*, 71. Пул каже да се Вилфрид вратио на своју катедру у Рипон, али Едије говори да је Алдфрит имао намеру да у манастиру образује епископску катедру. Са друге стране, треба имати на уму да је Ета умро на почетку Алдфритове владавине, па је епархија остала удова, те је зато у Хексам позван Вилфрид. (Cf. Беда, V, 2) Едије не наводи да су Едхед или Боса терани са својих катедре у Рипону, односно у Јорку. (Списак саксонских епископа не приказује прекид Босине владавине. Cf. Page, *Anglo-Saxon Episcopal Lists*, 73.) Однос Вилфрида и Алдфрита поремећен је после хиротоније Јована за епископа у Хексаму и Едберта за епископа у Линдисфарну (Cf. Беда, V, 2), а Едије наводи три разлога за тензије између Вилфрида и Алдфрита: краљ је желео да Вилфриду одузме Рипон и да манастир прогласи за епископско седиште (што је утицај келтске праксе, односно у случају северних области Линдисфарна) и због поремећених односа са Теодором из Тарса (Cf. Беда, V, 19). Вилфрид због тих тензија одлази по други пут у Рим, где бива поново рехабилитован. После сабора у Ниду, где су уважене папине одлуке, Вилфриду је враћен манастир у Рипону и враћен је епархији у Хексаму, где је Вилфрид био епископ до своје смрти 710. године и тако је решен описани *Вилфригов случај* (Cf. Беда, V, 19; *Vita Wilfridi*, L-LV).

Риму, а тадашњи папа – Агатон – понудио је компромис и дозволио да се Вилфридова епархија смањи, али да епископе који ће бити на катедрама насталим дељењем изабере Вилфрид и то на сабору.⁵¹⁵ Управо се из Вилфридових жалбених захтева папи развило помало хаотично стање у вези са **питањем епископског наслеђивања** у англо-саксонској Енглеској, а како каже Кетрин Кабит на то питање се надовезује питање које захвата шире поље истраживања и односи се на црквене власти и на политику.⁵¹⁶

Извори који говоре о наслеђивању епископа у Цркви у Енглеској су фрагментарни и оскудни, а могуће је реконструисати епископско прејемство само на три катедре: Линдисфарн, Јорк и Кентербери. Кетрин Кабит је анализом Бедине *Историје* закључила да су извештаји о епископима Линдисфарна после 736. године оскудни, али да је остао исти образац за избор епископа: први епископи су углавном бирани из манастира Јона, да би после сабора у Витбију сви епископи долазили из манастира у Мелроузу и Линдисфарну.⁵¹⁷ Беда наводи и да су исти образац који се заснивао на вези између манастира (где је будући епископ био образован) и епархијске катедре користили епископи у Јорку, посебно после Вилфридовога изгнанства.⁵¹⁸ Од Егберта (с. 734) који је добио палијум од папе и био први архиепископа у Јорку, избор епископа се врши на основу порекла, односно епископи се бирају само из краљевске династије.⁵¹⁹ Кабитова закључује да је јасно да су епархијске катедре у Линдисфарну и Јорку добијале епископе који су образовани у манастирима који су били у блиској вези са епархијским катедрама.⁵²⁰ Са друге стране, не треба заборавити да су првих пет архиепископа уствари – чланови мисије из Рима, коју је послао папа Григорије Велики, али су и они имали манастирску позадину. Тако може да се истакне да практиковање везе манастира и епархијског седишта може да се узме у обзир када се говори о већ поменутих катедрама у Кентерберију, Линдисфарну и Јорку, и то све до друге половине VII века и доласка Теодора из Тарса на чело архиепископске катедре у

⁵¹⁵ ... ut augeatur numerus episcoporum, tales eligant de ipso clero ecclesiae, quales in synodo placet congregatis episcopis, ut ne a foris et ab alienis damnentur ecclesiae. Cf. *Vita Wilfridi*, XXX.

⁵¹⁶ Cubitt, *Wilfrid's Usurping Bishops*, 24.

⁵¹⁷ *Истџо*, 25.

⁵¹⁸ Беда, IV, 23. Боса је на катедру у Јорку дошао из манастира у Витбију, Јован из манастира у Беверлију, Вилфрид из манастира у Витбију.

⁵¹⁹ Cubitt, *Wilfrid's Usurping Bishops*, 26.

⁵²⁰ *Истџо*, 27.

Кентерберију. Од тада су будући епископи углавном долазили из Мерсије, због политичких утицаја, а не из заједнице Христа Спаса у Кентерберију.⁵²¹

Избор епископа је у Енглеској зависио и од монашке заједнице, што потврђује и Алкуин у писму архиепископу кентерберијском Етелхерду и када пише у вези са избором Енбалда за катедру у Јорку.⁵²² У оба случаја, Алкуин брани право монашке заједнице да изабере епископа. У првом поменутом писму – које је сада изгубљено – истиче се да би Алкуин требало да дође и посети заједницу.⁵²³ У следећем писму Алкуин тражи од Енбалда да се дозволи монасима из заједнице да слободно изабере свог епископа и упозорава га да ће прекршити каноне ако то не обезбеди.⁵²⁴

Каква је улога краља у избору епископа? У Цркви у Енглеској се до доласка Теодора из Тарса на кентерберијску катедру, краљ добрано мешао у избор архијереја, било да је учествовао у постављању на катедру, било у напуштању епископске катедре. Теодор је одмах преузео све ствари у своје руке, а краљеви више нису учествовали у изборима. Описујући промену праксе Беда наводи пример Кенвала, краља Весекса.⁵²⁵

Кетрин Кабит наводи и две касније праксе у епископском прејемству, које ће утицати на англо-саксонске мисионаре на Континенту: прва, епископ се повлачио са катедре како би последње дане земног живота посветио молитви;⁵²⁶

⁵²¹ Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, 81-83. Од Етелхерда Алкуин тражи да се у заједници Христа Спаса ради на образовању посебно у појању и богослужењу. Cf. *Алкуинова њисма*, писмо 128.

⁵²² Независност Цркве, односно првојерараха, од владара у Јорку јасан је показатељ да је ослабио краљевски ауторитет у Нортамбрији. Са друге стране, у краљевствима где је краљ има бољу и чвршћу позицију, као на пример у Мерсији, краљевска моћ је била евидентна приликом избора за епископа. Вероватно су и Вилфрид и Алкуин тражили да се установи начело за избор епископа у Цркви у Енглеској, које би било са пуним ауторитетом и које би сви поштовали. Cf. Stockmeier, *Election of bishops*, 5.

⁵²³ Гаскоин наводи да се у том писму Алкуину нуди да он буде епископ, али за такву тврдњу нема материјалних доказа. Cf. Gaskoin, *Alcuin*, 1904, 89.

⁵²⁴ Cf. *Алкуинова њисма*, писмо 44: ... ut nullam violentiam super ecclesiam Christi fieri ullatenus permittas, sed fratres libera electione in timore Dei summi optimum, Deo donate, elegant. Остаје нејасно да ли Алкуин овде мисли на симонију или на забрану епископу да назначи свог наследника. О овој теми са канонског становишта Цркве на Истоку опширније види *Свешћени канони*, 162. Из поменутог Алкуиновог писма сазнајемо да епископ који се повлачи и његова монашка заједница заједно бирају будућег епископа, тако да може да се закључи да умировљени епископ предлаже свог заменика, а тај је може да буде и онај који је старијем епископу већ помагао. Штокмајер наглашава да је енглеска пракса бирања епископа од стране монашке или – чак – катедралне заједнице била острвска модификација предањског правила да су народ и клир из једног града бирали свог епископа. Cf. Stockmeier, *Election of bishops*, 8.

⁵²⁵ Беда, III, 4.

⁵²⁶ Беда наводи и два случаја када су болесни епископи насилно замењени и своју службу предали предали својим наследницима. Cf. Беда, IV, 5: Quo adhuc supersite, sed grauissima

а друга, човек који је изабран да наследи епископа који се повукао јесте врло близак претходном архијереју и за њега је обављао административна дужности.⁵²⁷ Исти случај забележен је и у Линдисфарну и у епархијама јужно⁵²⁸ од реке Амбер.⁵²⁹ Оваква острвска пракса поново је повезала Енглеску, Рим и Франачку државу, јер је Бонифације, знајући за описане обичаје у вези са епископским наслеђивањем тражио од папе Захарија да обнови дозволу коју му је дао папа Григорије III да именује свог наследника на катедри, јер кандидат кога је папа Григорије III потврдио више није прихватљив за франачког владара, те би да Бонифације изабере неког другог.⁵³⁰ Папа Захарије то није дозволио знајући да се такав избор и англо-саксонска пракса противе Предању Цркве и канонском праву.⁵³¹ Овај сукоб је разрешен тако што је папа Захарије, ипак, попустио и дао посебну дозволу Бонифацију да именује епископа који ће му помагати. Бонифације је на основу посебне папине дозволе, 747. године написао писмо Захарију у коме га обавештава да се повлачи са катедре и да своје дужности оставља нареченом наследнику. Папа му одговара и осуђује његову намеру да се повуче и да постави свог наследника, наглашавајући да може да хиротонише епископа, који ће му помагати само у *неким* дужностима.⁵³² Бонифације је послушао Захаријин савет и 752. године именовао Лула за свог викарног епископа⁵³³ и са намером да га он и наследи.⁵³⁴ Бонифације се повукао са катедре у Мајнцу и вратио се мисионарењу у Фризији, а Лул га је заменио што је указало на англо-саксонску праксу јер је Лул био Бонифацијев сарадник

infirmirate ab administrando episcopatu prohibito, duo sunt pro illo, Aecci et Baduini, electi et consecrati episcopi.

⁵²⁷ Cubitt, *Wilfrid's Usurping Bishops*, 28-29. Кабитова наводи – на основу докумената из Јорка – да су Јован из Беверлија, Вилфрид II и Елберт II напустили своју катедру и дуго живели у тиховању и молитви. Сви су њихови наследници били у служби старијих епископа. На пример, Вилфрид II је био игуман у Јорку и био је *vicedominus* Јована из Беверлија, итд.

⁵²⁸ Кабитова наводи да је епископ Данило можда насилно замењен на катедри због слепила, а умро је годину дана касније. *Исџо*, 30.

⁵²⁹ Беда, III, 20; IV, 3.

⁵³⁰ *Бонифацијева писма*, писмо 50.

⁵³¹ *Исџо*, писмо 89.

⁵³² *Исџо*, писмо 80.

⁵³³ Левисон је доказао да је Бонифацијев став већ виђен у Вилибрордовој идеји да назначи хорепископа, односно помоћника епископа који ће бити нижег статуса и мањег опсега одлучивања, за мисију у Фризији. Вилиброрд је био инспирисан канонима из списка Исидора Севилског *De ecclesiasticis officis*, који је био добро познат у Нортамбрији у VIII веку. Cf. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 66-68.

⁵³⁴ *Бонифацијева писма*, писмо 93.

и на мисионарском пољу (739-741) и на административном и догматском (*Лулово вероисповедање*).⁵³⁵

Предања о избору епископа у Цркви у Енглеској заснивају се делом на канонима васељенске Цркве, а делом су и последица аутономног острвског предања, које је понекад било и контраверзно: нпр. *остављање наследника на епископској катедри*, што може да се поистовети чак и са келтском праксом.⁵³⁶ Пример су и Вилфрид и Бонифације, с тим што је Вилфрид био слепи наследник римске праксе, а Бонифације је, ипак, неке острвске обичаје које је наследио и примењивао (нпр. остављање наследника на епископској катедри) или су га можда приликом преписке пријатељи са Острва збунили, тако да је остао недоследан римској пракси, односно од папе је тражио тумачење за неке одлуке.⁵³⁷

Поред правилног епископског прејемства врло важно је и да се истражи ко су били епископи који су долазили на катедре у Цркви у Енглеској. За **већину епископа и архиепископа у Цркви у Енглеској знамо само по имену и то из епископских листи**, али је чињеница да је за сваког познатог епископа и архиепископа доказано да је био интелектуалац.⁵³⁸

⁵³⁵ Да ова пракса није продукт Бонифацијевог времена, већ ранија англо-саксонска пракса, доказује и Вилибрордов поступак. Cf. Чаировић, *Служба викарної епископа*, 173-188. Вилхелм Левисон је – са друге стране – истакао да је Вилиброрд инспирисан службом хорепископа одлучио да постави епископе помагаче за мисију у Фризији. Cf. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 67.

⁵³⁶ *Collectio canonum hibernensis* – канони 17. и 18.

⁵³⁷ Бонифацијева брига да ли је правилно крштавати оне који нису правилно крштени натерала га је да од папе затражи коначно решење, јер се у два покајна канона Теодора из Тарса помиње та могућност. Cf. H&S, I, V, 6.

⁵³⁸ Интелектуалци широког дијапазона интересовања у том периоду у Енглеској били су Катберт, архиепископ кенетерберијски; епископ Милред из Ворчестера; епископ Данило из Винчестера; епископ Торхелм из Лестера и Пектхелм из Витхорна. Егберт, брат једног од најмоћнијих нортамбријских краљева, био је један од тројице у VIII веку, који су креирали курикулум познате школе, која је касније изнедрила неколико врсних теолога и интелектуалаца, међу којима је најпознатији Алкуин, који је поседовао – за то време – непревазиђену библиотеку. Опширније види Ryan, *Archbishop Ecgberht*, 41-60. Такође је и Ака, епископ Хексама, коме је Беда посвећивао многе списе, сакупио у својој Цркви обимну библиотеку. Blair, *The World of Bede*, 190. Алдхелм, епископ Шерборна, организовао је школу, која је била непосредни наставак школе Теодора и Адријана. *Католичка енциклопедија*, Thurston, Herbert. "St. Aldhelm", New York: Robert Appleton Company, 1907. Посећено 14. фебруара 2014 <<http://www.newadvent.org/cathen/01280b.htm>>. У истом извору пише да је Алдхелм (с. 639-709) био игуман у Малсбјурију, а затим и епископ Шерборна, да је био књижевник и писац, коме је први учитељ био Ирац. Он је био први Енглец који је успео да се образује у класичном смислу. Посетио је Рим под понтификатом папе Сергија (687-701) и од њега је донео повластице свом манастиру, али та була папе Сергија је за историографију сумњива. На захтев сабора у Весексу, Алдхелм је написао писмо Бритима у Девону и Корнвалу о слављењу Васкрса, о којима смо говорили. Када је епископ Западних Саксонаца Хеда умро, епархија је подељена, а западни део је добио Алдхелм, који је тако постао први епископ Шерборна и био на катедри четири године

Тако може да се закључи и нагласи да је енглески клир утицао и – уједно – пратио напредак и прогрес англо-саксонских мисионара на Континенту Западне Европе у VIII веку са великим интересовањем за кореспонденцију са тим мисионарима, као на пример са Бонифацијем, који је задојен културним препородом и устројавањем интелектуалне климе на Острву кренуо да мисионари, односно да пренесе оно што носи у срцу – дакле, реч Христову и духовност – али и оно научно из богословља и књижевности, паганским народима на Континенту.

3.4.1. Кентербери и Јорк. Епископи и архиепископи у VIII веку – У оквиру овог истраживања биће описани архиепископи који су столовали у Кентерберију и Јорку (од 734. године), као парадигма свих енглеских јерараха у периоду VIII века.

Кентербери је био и остао духовна престоница Енглеске, као средиште краљевине Кент и катедрално место архиепископâ за јужне области Британског острва. На том месту прво је настало насеље које је датирано у метално доба, из којег је израстао град из римско-бритских времена. Међутим, судбина овог града током англо-саксонског освајања изгледа веома контраверзно.⁵³⁹ Неколико храмова у и ван градских зидина могло би да покажу да овај град био богослужбено средиште за потомке римско-бритских житеља Острва. Краљица Берта се баш у једном од тих храмова молила Богу и са собом из континенталног дела Европе довела и епископа Лиудхарда, који је био њен духовник.⁵⁴⁰ После доласка Августинове мисије Кент је постао хришћанско средиште Цркве у Енглеској, тако да је Кентербери постао архиепископска катедрa, на којој су седели многи познати архиепископи: Августин, Лаврентије,

до своје смрти (709). Cf. Godfrey, *Church in Anglo-Saxon England*, 202. Посебно се истиче Алдхелмова библиотека, која је могла да буде узор за све тадашње европске народе. James, *Two Ancient English Scholars*, 12-13. Двојица настављача Алдхелмове школе јесу Татвин, архиепископ кентерберијски, и Евсевије из манастира Вермоут и Цероу, а Бонифације је био последњи забележени ученик ове школе.

⁵³⁹ ASE, 82. Археолошка истраживања (танки слојеви у тамној земљи између римског и англо-саксонског периода) показују да је насеље било напуштено у том временском раздобљу, али са друге стране има доказа да су од најранијих времена Англо-саксонци били насељени баш у Кентерберију. Тако остаје да се закључи да су Англо-саксонци имали дрвене куће и да – у првом периоду свог освајања – нису радили на обнови камених римских здања, већ су дозволили да пропадну. Са друге стране постоји и теза да су ти Англо-саксонци били у служби Брита у периоду V века, те су зато били инертни у односу на обнову камених зграда у самом насељу. Археолошка истраживања показују и да је град био окупиран у V и VI веку, па је тек крајем VI века постао седиште краља Кента и *metropolis*. То потврђује и сам назив града Кентербери – *Cantwaraburh* – *burh* (*ipag*) *Cantware* (*напог Кенѿа*).

⁵⁴⁰ ASE, 83.

Мелитон, Јустус, Хонорије, Деуседит, Вигхард и Теодор из Тарса, кога је наследио после три године колико је катедра била удова, Бертвалд.

3.4.1.1. Преломна личност са краја VII и почетком VIII века у Енглеској био је девети по реду архиепископ кентерберијски – **Бертвалд**, кога је Беда описао као игумана Гластонбјурија и Рекулвера.⁵⁴¹ Почетак његовог службовања на трону архиепископа кентерберијских поклопио се са – већ описаним – решавањем проблема епископа Вилфрида и његовим враћањем на архијерејски трон у Јорку. Неки историчари истичу да је кентерберијска катедра била удова две године, после смрти Теодора Тарсијског, због тога што је Вилфрид у Риму решио свој статус, те може да се претпостави да је био наречен и за следећег архиепископа кентерберијског.⁵⁴²

На сабору у Ниду, у Нортамбрији, 706. године, на коме је Бертвалд председавао окончано је питање Вилфрида и његове катедре у Јорку, односно у Хексаму. Бертвалд је добио *litterae clausae*, који је први такав сачувани у Западној Европи.⁵⁴³ Сачувано је писмо које је Бертвалд послао Фортхиру да посредује код игумана Гластонбјурија да отпусти једног роба; а сачувано је и оно писмо које је послао Валдхиру, епископу Лондона, где се помиње *litterae clausae*, и у коме се помиње да су њих двојица учествовали у сабору – датованом између 703. и 705. године – на коме је одлучено да се екскомуницира Весекс. Две даровнице у којима се помиње Бертвалд биле су лажне и то она у вези са сабором из 706. године (S 54) и она из 716. године која се односи на сабор у Кловесхоу.⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Беда, V, 9.

⁵⁴² Случај Вилфрида био је у Енглеској камен спотицања још из времена владавине архиепископа Теодора из Тарса, који је позивајући се на одлуку папе Григорија Великог да се Енглеска Црква подели на две архиепископије, са по дванаест епархија, почео да уситњава велику епархију у Јорку, за шта је Вилфрид тражио објашњење у Риму. Стефан из Рипона, Вилфридов биограф, истиче да је Бертвалд председавајући на сабору у Остерфилду – ипак – био на страни Нортамбријаца и уклонио Вилфрида са катедре и забранио му било какву службу на Острву. Мишљења смо да је он ипак желео да направи неки компромис између Нортамбријске Цркве и краља – са једне стране – и Вилфрида – са друге. Овај је, ипак, желећи да се оконча агонија, отишао у Рим где је – по трећи пут – потражио помоћ од папе. После избора, Бертвалд одлази у Галију и тамо председава саборима, на којима покушава да Вилфридов случај реши што и успева на последњем сабору 705. године. Cf. Kirby, *Earliest English Kings*, 18; John, *Reassessing Anglo-Saxon England*, 33-35.

⁵⁴³ Како би пошиљалац заштитио писмо од знатижељника, писмо се преклапало и стваљан је канап кроз две рупе избушене на крајевима. Да би се писмо коначно заштитило на средину је стављан печат. На овај начин није било могуће непримећено читање писма, које се због технике скривања садржаја текста звало и *зашиворено писмо* (*litterae clausae*). Cf. Poole, *Lectures on the History*, 121.

⁵⁴⁴ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 262.

Зашто је Бертвалд, као рођени Англо-саксонац поред Деуседита и Вигхарда⁵⁴⁵ – био преломна личност за Енглеску Цркву: зато што је наставио Теодоров труд да устројава епархије и развија црквено-јерархијски живот у Енглеској (учествовао је у оснивању епархије у Шерборну у Весексу; хиротнисао је првог епископа Селсија, хиротонисао је Тобију за епископа рочестерског⁵⁴⁶) и зато што је у време његове владавине последње паганско упориште у Енглеској – Сасекс – преобраћено и крштено.

Треба рећи и то да је он учествовао и у доношењу закона краља Вихтреда из Кента којим је укинута порез на црквену имовину.⁵⁴⁷ Остале привилегије настале у време владавине краља Вихтреда, које се углавном тичу манастира и манастирских добара у Кенту ипак су каснија интерполација, а како Стивенс каже била су то лажна и дописивана акта.⁵⁴⁸ Из овога се може закључити да је симфоничан однос између Цркве и владара доприносио стварању услова да Црква јача и утиче на пограничне области, односно да монаси и презвитери могу несметано да проповедају и да прелазе на континенталне делове Западне Европе.

3.4.1.2. **Татвина** – монаха и игумана, за десетог архиепископа кентерберијског, 10. јуна 731. године хиротонисала су четворица епископа: Данило Винчестерски, Ингвалд Лондонски, Елдвулф Рочестерски и Алдвин Личфилдски.⁵⁴⁹ Рођени Мерсијанац, услед јаког утицаја краља Етелбалда, постаје архиепископ, али за време његове владавине није било неких значајних догађаја на Острву.⁵⁵⁰ У фебруару следеће године он је био сведок Етелбертове даровнице игуману Дану.⁵⁵¹ После примања палијума из Рима, 733. године, Татвин је хиротонисао Алвига за епископа Линдзија и Сигфрида за епископа Салсија. Тада папа Григорије III пише енглеским епископима и Татвину шаље

⁵⁴⁵ Blair, *Introduction*, 142.

⁵⁴⁶ Higham, *(Re-)reading Bede*, 175.

⁵⁴⁷ Kirby, *Earliest English Kings*, 18 и 105. У овом закону је – као што је већ описано – било још и неких других усклађивања са црквеном праксом и надрастања паганске традиције међу Англо-саксонцима: нов поглед на брак, прослављање недеље и укидање паганских светковина.

⁵⁴⁸ Stephens; Leyser, *Berhtwald*.

⁵⁴⁹ Беда, V, 23.

⁵⁵⁰ ASE, 440.

⁵⁵¹ + Ego Tatuinus episcopus ad petitionem Aethilberhti regis subscripsi. <http://www.esawyer.org.uk/charter/23.html>, посећено 12. децембар 2012. године, и коју Дороти Вајтлок сматра несумњиво аутентичном, cf. EHD, 490.

палијум.⁵⁵² Био је писац и граматичар латинског језика. Упокојио се 30. јула 734. године.

3.4.1.3. **Нотхелм** је после именован, 735. године, хиротонисан за архиепископа кентерберијског, а већ следеће године папа Григорије III послао му је палијум.⁵⁵³ Био је Мерсијанац, свештеник у Лондону,⁵⁵⁴ кога је на кентерберијску катедру поставио краљ Мерсије Етелбалд, пошто је та енглеска краљевина, у том периоду, имала највећи утицај на Острву. Пре тога је, између 715. и 731. године, посетио Рим.⁵⁵⁵ председавао је сабором 736-737. године, на коме је расправљано коме припада манастир у Витингтону,⁵⁵⁶ што је приказано и у саборским актима.⁵⁵⁷ Нотхелм је био и добар организатор: хиротонисао је Виту за епископа Личфилда и Тоту за епископа Лестера, што је помогло да се ова епархија утврди, како би у тој области био развијен организован црквени живот.⁵⁵⁸ Беда је своје дело *In regum librum XXX quaestiones* написао Нотхелму, који га је инспирисао својим питањима о старозаветној књизи Царева, а могуће је да је Беда написао и дело *De VIII Quaestionibus* Нотхелму.⁵⁵⁹ Док је био архиепископ Бонифације му је писао тражећи копију *Libellus responsionum* папе Григорија I како би користио у оквиру своје мисионарске делатности.⁵⁶⁰ Умро је 739. године и сахрањен у Кантерберијској Саборној Цркви.

⁵⁵² Cf. *Regesta* I, 259: *Episcopis Angliae significat, Tatwinum, archiepiscopum Dorovernensem, Romae a sese pallii dalmaticaeque usu donatum esse, ac totius Britanniae primatom et vicarium suum constitutum.* Хадан и Стабс истичу да је ово писмо прилично контрадикторно јер је папа Григорије III палијум послао Егберту архиепископу Јорка, а пошто је то могла да буде само 733. година и ако је Егберт хиротонисан 734. године, послање палијума из Рима може да буде само у периоду када је у Кентерберију Нотхелм, а не Татвин; са друге стране, преговори око слања палијума могли су да трају и у периоду када је Егберт, као рођак нортамбријског краља био само назначен за будућег архиепископа. Cf. H&S, 312-313.

⁵⁵³ ASE, 335.

⁵⁵⁴ H&S, 335.

⁵⁵⁵ Champ, *English Pilgrimage to Rome*, 20.

⁵⁵⁶ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 18.

⁵⁵⁷ **S 1429:** *Wudiandun. + Gloriosissimus Mercensium rex Æthelred cum comite suo subregula Huiciorum Oshere . . . Omne venerabile concilium cum reverentissimo archiepiscopo Nothelmo hanc cartulam donationis vel regum vel supradictæ Dei famulæ Dunnan manifestissime describi. . . . Atque hoc decernit sacra synodus ut post obitum ejus sicut ante statutum fuit a senioribus ejus ad episcopalem sedem castrum Uueogernensis liber hic cum terra reddatur . + Ego Nothelmus gratia Dei archiepiscopus canonicè subscripsi . + Ego Daniel . episcopus subscripsi . + Ego Uuor episcopus subscripsi . + Ego Ineguuald episcopus subscripsi . + Ego Uuilfrid episcopus subscripsi . + Ego Cuðberht episcopus subscripsi.* <http://www.esawyer.org.uk/charter/1429.html>, посећено 14. децембра 2012. године. Закључује се да је сабор био само црквени и да краљ није учествовао у његовом раду, али да је споменут у првој реченици саборског акта, тако да може да се каже да је Црква имала своју аутономију у одлучивању о црквеној имовини и припадности исте. Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 56.

⁵⁵⁸ Blair, *Introduction*, 169.

⁵⁵⁹ Meyvaert, *In the Footsteps of the Fathers*, 276-277.

⁵⁶⁰ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 83-84.

3.4.1.4. **Катберт** – племићког порекла – хиротонисан је 736. године, у време када је Нотхелм био архиепископ, за епископа Хирфорда.⁵⁶¹ Бонифације му шаље писмо о моралној посрнулости клирика на Острву,⁵⁶² а такође се дописује и са Бонифацијевим наследником Лулом,⁵⁶³ тако да може да се закључи да је он – као архиепископ кентерберијски – водио рачуна и о англо-саксонској мисији на континенталном делу западне Европе. Иако је био архиепископ кентерберијски није имао црквене ингеренције над целим Острвом, зато што је папа Григорије III послао палијум епископу Јорка,⁵⁶⁴ на тај начин уздижући ову катедру на ранг архиепископије, као што је то желео његов претходник папа Григорије I. Као доказ за овакав статус кентерберијског архиепископа може да се наведе и то да је Катберт био председавајући само на саборима јужно од реке Амбер и хиротонисао је епископе за области јужно од ове реке.⁵⁶⁵

Можда је један од најбитнијих догађаја за време Катбертовог понтификата, председавање сабором у Кловесхоу 747. године, који је организован уз подршку краља Мерсије Етелбалда, и на коме су донете неке врло важне одлуке за Цркву у Енглеској.⁵⁶⁶ Катберт је послао ђакона Кинеберта папи Захарију са извештајем и канонима са сабора.⁵⁶⁷ Сва саборска акта су скупљена и објављена у виду зборника на Катбертов захтев.⁵⁶⁸ Он је наставио да се дописује са Бонифацијем

⁵⁶¹ Дакле, Катберт је као епископ уведен у трон, а није требало да буде хиротонисан за архиепископа. Флоренс од Ворчестера и извори после XI века поистовећују Катберта – епископа и потоњег архиепископа, а у *Англо-саксонским хроникама* је наведено да је он хиротонисан за архиепископа. Cf. *Anglo-Saxon Chronicles*, 740 AD – где пише да је после упокојења архиепископа Нотхелма, Катберт хиротонисан за архиепископа. То значи да он није пре тога био епископ, јер ако је већ био епископ требало само да пише да је преузео архиепископску службу уз увођење у трон. Међутим, савремени историчари се слажу са изворима после XI века, а не са наводом у *Англо-саксонским хроникама*. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 80-85.

⁵⁶² Бонифацијева *писма*, писмо 46.

⁵⁶³ *Истис*, писмо 111 – о мучеништву Бонифација.

⁵⁶⁴ Види ранију фусноту 516.

⁵⁶⁵ Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 80-85.

⁵⁶⁶ У току Катбертовог понтификата одежде клирика су унифициране, усклађен је однос лаика и клирика, установљен је кодекс понашања клирика, одређено је ко може да контролише манастире, а 13. и 15. канон донет на сабору у Кловесхоу (747) указује на јаку и уску везу између римске и англо-саксонске Цркве, коју је заступао архиепископ Катберт. Тринаести канон: *Слављење Госпoда Исуса Христiа у Свeйшiм Тајнама Кршћeњу и Лишурцији – у њoјању, шрeба да будe унифицирано и да се изводи шрeма шрaкци Римске Црквe. Током цeлe њoдинe свeйшћeљи да се шрoслављају свуда истoј данa, са одрeђеним службама и исламима шрeма Маршрoлошцијуму Римске Црквe.* Петнаести канон: *сeдам часова и дању и ноћу клир мора да служи само шрeма зашисаном аушоршћeшом Свeйшo Писма, шћшo одобрава и Римска Црква.* Cf. H&S, 367. Анализу овог феномена види у Bremmer; Johnson, *Rome and the North*.

⁵⁶⁷ Kirby, *Earliest English Kings*, 116.

⁵⁶⁸ Blair, *Church in Anglo-Saxon Society*, 111-112.

све до Бонифацијеве мученичке смрти 754. а изразе саучешћа послао је његовом наследнику.⁵⁶⁹ Архиепископ је сазвао 755. године сабор на коме је одлучено да се дан када је Бонифације мученички пострадао прогласи за празник и да се сваке године одржава.⁵⁷⁰ Катберт је саградио и Цркву Светог Јована Претече у Кентерберију и у њој је сахрањен, 26. октобра 758. године.⁵⁷¹

3.4.1.5. **Бреговин** (761-764) је био архиепископ кентерберијски о коме нема много поузданих података. Његово житије⁵⁷² написао Едмар Кентерберијски, монах и црквени историчар који је живео у XI и XII веку.⁵⁷³ Познато је да је Бреговин хиротонисан 761. године, на дан Светог архангела Михаила,⁵⁷⁴ у тренутку када је Кент био независан од мерсијског утицаја (756-764). Већину свог земног живота провео је док је у Кенту владао краљ Етелберт II, а краљ мерсијски Офа почео је да влада када је Бреговин већ био кентерберијски архиепископ. Офа – у првих седам година владавине – није био апсолутни краљ на Острву, тако да је Бреговин био на катедри у периоду када је јужни острвски део био независан од Мерсије.⁵⁷⁵ Бреговин је био архиепископ кентерберијски у периоду када је Црква у Енглеској доживела извесну врсту декаденције у односу на раздобље које ограничавају Теодор из Тарса и Беда Венерабилис.⁵⁷⁶ Сведочанства о њему су сачуване даровнице; на пример, у једној протестује због одузимања цркве у Кукхаму од стране Киневулфа из Весекса (с.760).⁵⁷⁷ Овај комплексан случај који је вођен између краљевства и Цркве архиепископ Бреговин је желео да саборски реши, али у томе није

⁵⁶⁹ Бонифацијева *писма*, писмо 111.

⁵⁷⁰ Н&S, 340.

⁵⁷¹ Он је променио праксу сахрањивања кентерберијских архиепископа. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 51; Н&S, 340.

⁵⁷² *Vita beati Bregovini Cantuariensis archiepiscopi et confessoris* је сачувано само у једном рукопису: *Corpus Christi College*, Cambridge MS 371, 281-292. Бреговиново житије је написао Едмар 1123. године, после посете монаха Ламберта који га заинтересовао за свете мошти архиепископа Бреговина које су чуване у северном трансепту Храма у Кентерберију. Он је затражио од архиепископа свете мошти, а добио је само леву руку коју је однео у Лондон. Cf. Scholz, *Eadmer's Life of Bregwine*, 132-136. Шолц је, уједно, описао сва чуда везана за свете мошти Бреговина из његовог житија.

⁵⁷³ Southern, *Saint Anselm*, 278-280.

⁵⁷⁴ Plummer, *Two of the Saxon Chronicles*, 50.

⁵⁷⁵ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 202-205.

⁵⁷⁶ Scholz, *Eadmer's Life of Bregwine*, 128. Шолс истиче да је Фишер био на становишту да је Беда Венерабилис превише идилично представио стање у Енглеској Цркви, па је постављен за граничну личност у том – златном – периоду Цркве у Енглеској. Cf. Fisher, *Church in England*, 1-19.

⁵⁷⁷ Уједно је то пример и архиепископове црквене активности, који је у вези са сабором који је Бреговин сазвао да би био решен проблем манастира у Кукхаму, који је он хтео да врати пошто је тај манастир мерсијски краљ Етелбад даривао цркви Христа Спаса, а даровнице су украли људи краља Весекса Киневулфа. Cf. Owen-Crocker, Schneider, *Kingship*, 23.

успео.⁵⁷⁸ Други случај вредан помена забележен у вези са Бреговиновом владавином био је додељивање палијума од стране папе Павла I (757-767), који је Вилхелм Левисон означио као веома дискутабилан.⁵⁷⁹ Бреговин је водио преписку са Лулом, архиепископом Мајнца, у којој се наводи да су се њих двојица већ видели. Бреговиново писмо исказује његову жалост због тога што у претходним годинама није могао да комуницира са Лулом, *због најбога људи и у Енглеској и у Галији*.⁵⁸⁰

Упокојио се 764. године и сахрањен је у крстионици у Кентерберију, а касније је канонизован за светитеља. Његове свете мошти су се налазиле у кентерберијској Цркви Свете Тројице,⁵⁸¹ мада не постоји сведочанство да је канонизован у XII веку када му је написано житије. Едмаров покушај да прошири Бреговинов култ није био толико успешан.⁵⁸²

3.4.1.6. **Јенберт** је био монах, а затим и игуман, у Кентерберију. Био је у добрим односима са краљем Кента, Егбертом II.⁵⁸³ Изабран је за архиепископа кентерберијског 765. године, а хиротонисан на двору Офе Мерсијског што значи да је апсолутни краљ на Острву желео да Јенберт буде архиепископ.⁵⁸⁴ Већ следеће године он је добио палијум из Рима као символ добрих односа са римским папом.⁵⁸⁵ Од 776. године Кент се супротставља Офи и успоставља неку врсту политичке слободе.⁵⁸⁶

Јенберт је присуствовао саборима у Брентфорду, које је Офа организовао 780. и 781. године. Као непосредни разлог за сазивање сабора био је сукоб епископа ворчестерског Хатхорда са краљем Офом који се огледао у

⁵⁷⁸ Scholz, *Eadmer's Life of Bregwine*, 128. Случај је коначно решен тек 798. године на сабору у Кловесхоу када је од Офиног наследника архиепископ Етелхерд добио манастир назад.

⁵⁷⁹ Левисон је користећи *Саксонске хронике* запазио: *Sax. Chr.* 764 (50): *Her Ieanbryht aercebisceop onfeng pallium*. Cf. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 243. Са друге страни у *Regesta* нема података о добијању палијума од стране папе Павла I.

⁵⁸⁰ *Бонифацијева писма*, писмо 117. У писму се наводи какви су то напади били и који људи су учествовали у нападима.

⁵⁸¹ У *MS British Museum Sloane 1939* (1422-29) написана је молитва свим светитељима чије су мошти похрањене у цркви Свете Тројице у Кентерберију. У њој се помиње и Бреговин: *Omnipotens sempiterna Deus cuius ineffabili Providentia gloriosi martires Alphegus, Blasius, Salvius, confessorisque tui lucidi Dunstanus, Odo, Wilfridus, Anselmus, Audoenus, Cuthbertus, Athelhardus, Bregwynus, ... necnon et ceteri quorum reliquie in Cantuariensi continentur ecclesia, preclare vite meritum sanctorum tuorum collegio sunt ascripti, presta quesumus, ut quorum memoriam in terris recolimus triumphalem eorum precibus continuis mereamur in terra vivencium speciem tue celsitudinis contemplari*. Цитирано према Scholz, *Eadmer's Life of Bregwine*, 135.

⁵⁸² Scholz, *Eadmer's Life of Bregwine*, 134.

⁵⁸³ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 43.

⁵⁸⁴ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 113-120.

⁵⁸⁵ Нема помена о овоме у Cf. *Regesta*, 280-283.

⁵⁸⁶ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 114.

неправилном, односно – пре би требало рећи – пристрасном и једностарном тумачењу, породичне (тачније – фамилијарне, племићке) својине; где је Офа заступао тезу да су његови претходници на трону неправилно тумачили *својину* и на тај начин – неповратно – поклањали земљу Цркви, коју је он сада желео да врати у посед владарских породица. На овом сабору се расправљало о земљи, дуж реке око Стоура источно од Ворчестершајра; затим области Брендона, Ворчестершајра, Стратфорда-он-Ејвон и Ворвикшајра. Офу је највише занимала земља западних Саксонаца око Ејвона, што је – у ствари – значило да он враћајући те поседе жели да учврсти јужну границу свог краљевства. У одлуци сабора пише да епископ ворчестерски Хатхорд⁵⁸⁷ – који себе назива епископом Хјуиса (племена, а не града или области) – зна шта тражи краљ Етелбалд и признаје му власништво, а краљ – заједно са свим великашима (њих шесторица потписују документ) – и епископима,⁵⁸⁸ на челу са архиепископом Јенбертом, прихвата и закључује поменуте повластице, које би требало да се од тог тренутка примењују над поменутиим земљама.

Офа каже да све што је урађено на сабору, чини за своју душу.⁵⁸⁹ Дакле, Офа враћа црквену имовину у руке великаша, а парадигма тог процеса јесте манастир Бат.⁵⁹⁰ Врло је важно што је једини познати манастир у Офино доба у

⁵⁸⁷ Епископ Хатхорд био је забринут због свих манастира који су били на територијама, на које је претендовао Офа, коме је требало првенствено место Бат, због стратешке локације у одбрани своје границе. Патрик Симс-Вилијамс је нагласио да је Офа на сабору желео да брани независност Бата, што је тешко прихватљиво јер се зна да је од сабора у Брентфорду Бат постао краљевски манастир. Cf. Sims-Williams, *Religion and Literature in Western England*, 160. Офа је оспорио оснивачку повељу Бата, зато што је повељу потписао Осрик, краљ Хјуиса. Ипак, највероватнија је теза Патрика Вормалда да је Офа желео да осигура земљу пре било каквог напада, а Бат је у том контексту био место од великог значаја за сигурност и стабилност западно-саксонске границе. Cf. *Anglo-Saxons*, 123-126. У ширем погледу, као што је већ наглашено, Офа је желео да краљ има потпуно право над манастирском својином, што је на овом сабору епископ Хатхорд морао да дозволи. Са друге стране, Офа је чак добио и повластице од папе Адријана I (772-795) и власничка права над свим црквама и манастирима које је он основао. Повластице су добили и његови наследници – и то вечно. Cf. *Regesta*, 304.

⁵⁸⁸ Тринаесторица епископа потписују документ, што може да потврди добру црквену организацију на југу Острва у другој половини VIII века: епархијске катедре су у овим градовима: Рочестер, Елмхем, Данвич, Лестер, Личфилд, Шерборн, Винчестер, Линдзи, Ворчестер, Селси, Хирфорд и Лондон.

⁵⁸⁹ EHD, 505-6.

⁵⁹⁰ У решавању случаја манастира Бат и његовог враћања у владарске руке, Офа је имао и среће у односу са Римом, јер је римски папа вратио Офи овај манастир, пошто је Бат био посвећен светом Петру (S 265 - *Regnante inperpetuum Domino Iesu Christo. Ego Synulfus rex Saxonum dedi fratribus in monasterio sancti Petri quod situm est in ciuitate æt Bathum aliquam terre particulam mei proprii iuris...* <http://www.esawyer.org.uk/charter/265.html#>, посећено 22.3.2011; EHD, 374) Међутим, Офа је светог Петра сматрао својим заштитником – првенствено у ратним сукобима – те је због тога чак и његово име ставио на новчић. Са друге стране, његова везаност за светог Петра – чији је култ са собом из Рима донео Августин – има везе и са његовим дедом који је своју задужбину у Брендону такође посветио светом Петру. Cf. Taylor, *Bath Abbey*, 138;

ворчестерској епархији његов краљевски манастир у Винчкомбу.⁵⁹¹ Такође су остале записане и папске привилегије, мада не и за манастир у Винчкомбу.⁵⁹² Са друге стране, везе архиепископа Јенберта са краљем Егбертом биле доста чврсте, што показује и даровнице после битке код Отфорда.⁵⁹³

У кентербериској Цркви остале су две даровнице које показују добар однос између Офе и архиепископа, али Брукс наводи да су те даровнице – можда – лажне, зато што су имају контекст из X века.⁵⁹⁴ Са друге стране, јасно је да ове две даровнице нису веродостојне зато што архиепископ прихвата и подржава Офину доминацију у Кенту. Подсећања ради – Јенберт није био из Мерсије и био је пријатељ Егберта II, тако да је јасно зашто је после боја код Отфорда Егберт даривао кентербериску саборну цркву Христа Спаса. Сва Егбертова даривања Офа је конфисковао, чим је поново успоставио доминацију

EHD, 205; Blunt, *Coinage of Offa*, 45. Кетрин Кабит се посебно осврнула на важну улогу коју је свети Петар као култ имао међу клиром, не само у оквиру правила Светог Бенедикта, већ и у другим правилима црквеног живота. Она затим истиче да све то онда треба да буде полазишна тачка за поновно ишчитавање пастирске бриге за парохију и питања континуитета између ране англо-саксонске Цркве, Цркве у доба Беде Венерабилиса и каснијим временима до XI века. Петар је био апостол и ученик, тако да је сам његов живот утицао на клирике да проповедају, мисионаре и да страдају. Овде се треба осврнути и на истраживање Вилхелма Левисона који наводи да је највише цркава на Острву у VII и VIII веку посвећено баш светом Петру – 22 храма посвећено је само светом Петру, и још 7 заједно са Павлом, док је – на пример – Богородици – која је на другом месту ове листе – посвећено 18 храмова. Cf. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 259-265. Само неколико година пре сабора о коме се говори (781) Офа је намеравао да манастир Бат у Брендону постане породични манастир, јер је та фамилија манастиру дала земљу. (S 109 - Ego Offa Dei prædestinatione rex . . . conditione interposita ut dierum illius termino uxorisque suæ Bucgan nec non etiam filiæ ejus Heburgæ habeant terram illam jure dominationis, et post dierum eorum conclusionem etiam rus prænominatum cum libro descriptionis huius ad monasterium quod nominatur Breodun in Huicciorum reddatur) Cf. <http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=get&type=charter&id=109>, посећено 22.3.2011.

⁵⁹¹ Darlington, *Winchcombe Annals*, 111-37; EHD, 508; Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, 116-131, и треба посебно проучити даровницу – S 1258: ... Quod uidelicet monasterium, cum omnibus ad illud pertinentibus terris, rex inclitus Merciorum Athelbaldus ecclesie saluatoris que sita est in ciuitate Dorobernia dedit, utque illius donacio perseuerancior fieret, ex eadem terra cespitem et cunctos libellos prememorati cenobii per uenerabilem uirum Cuthbertum archiepiscopum misit, et super altare saluatoris pro perpetua sua salute poni precepit... Item Breguinus et Ianbertus archiepiscopi per singulas sinodos suas questi sunt de iniuria ecclesie saluatoris illata, et apud Cenulfum regem <Occidentalium> Saxonum, et apud Offa regem Merciorum qui uidelicet sepe memoratum cenobium, <Cocham>, et alias urbes quamplurimas, Cenulfo rege abstulit et imperio Merciorum subegit... посећено 21.4.2011. године. Cf. Stenton, *Early History of the Abbey of Abingdon*, 24-5; Edwards, *Charters of the Early West Saxon Kingdom*, 198; Keynes, *Control of Kent*, 111-31.

⁵⁹² Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 30-2 и 255-7; За Винчкомб види S 1436. Пример који је сачуван је и S 1861.

⁵⁹³ Битка се била између војске Мерсије и Кента. Англо-саксонска хроника бележи да је после битке Кент постао независно краљевство и да краљ Кента може да самостално објављује даровнице, без било каквих веза са краљем Офом. То доказују даровнице S 35, 36 и 37 у име краља Егберта (краљ дарује епископу рочестерском Деори имања и добра) и 38 у име краља Елмунда.

⁵⁹⁴ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 114.

над Кентом (785). Није само кентреберијска Црква морала да трпи консеквенце од стране Офе, већ је исто могло да се деси и рочестерској Цркви, коју је Егберт, такође, даривао у периоду независности.⁵⁹⁵ Офа се према рочестерској Цркви определио после сабора у Челсију, када је даривао ту Цркву. Иако је било превише неразумевања у односу Црква-краљ, не постоје јасне назнаке колико се архиепископ Јенберт противио краљу Мерсије и владару ширих области на Острву. Архиепископ и заједница у саборној кентереберијској Цркви нису могли да одреде колико је Офа конфисковао црквене имовине у том периоду.⁵⁹⁶

Током Јенбертове архиепископске службе најважнији догађај на црквено-организационом плану био је **стварање архиепископије Личфилда** под Хигбертом.⁵⁹⁷ У том периоду Офа је желео да јужне делове архиепископије кентерберијске преда лондонској епархији, али папа није дозволио такву арондацију. Међутим, Офа је на овај начин осигурао стварање треће архиепископије на Острву, о чему ће касније бити речи. Због политичке ситуације на Острву, у том периоду, може се закључити да је архиепископија у Личфилду била мерсијска, тако да можемо са сигурношћу да кажемо да је та архиепископија била под директном влашћу мерсијског краља – Офе, што показује однос краља према Цркви у том периоду.⁵⁹⁸ Јенберт и Офа су углавном били у несагласју због тога што је Јенберт био на страни великаша из Кента, а Офа је био за што веће ширење мерсијанског утицаја и доминације, што може и да објасни Јенбертов поступак када није желео да крунише за краља Офиног сина, Екгфрита или када је као архиепископ самостално ковао новац.⁵⁹⁹

У периоду када је Јенберт на врхунцу своје власти, и у току ривалитета са Офом, папа шаље своје легате, епископе Георгија и Теофилакта, да га известе о стању у Цркви у Енглеској, о чему ће – у овом истраживању – подробније бити писано. Сабор који је тада одржан јесте један од највећих сабора у Енглеској у

⁵⁹⁵ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 207.

⁵⁹⁶ Офа је наставио да се сукобљава са клиром у Кентерберију: краљ Етелбалд из Мерсије даривао је цркви Христа Спаса у Кентерберију земљу манастира у Кукхему. После Етелбалдове смрти 757. године, исту земљу вратио је Кинвулф од Весекса. Архиепископ Јенберт се борио да се та земља врати Цркви, али је Офа био доследно против тога. У том спору је јасно да су архиепископ кентерберијски и заједница окупљена у цркви Христа Спаса плаћали за независност у Кенту. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 117.

⁵⁹⁷ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 116-117.

⁵⁹⁸ Yorke, *Conversion of Britain*, 151.

⁵⁹⁹ Rogers, *Annals of the coinage of Great Britain*, 180. Тај новац се третира као најранија монета, коју је ковао архиепископ у Цркви у Енглеској.

VIII веку, а о свим одлукама са тог сабора ће бити речи.

Треба споменути да је – у контексту односа Офе и Јенберта – дискутабилна и релација Офе и Карла Великог у том периоду, јер је непознато да су у осмој и деветој деценији VIII века њихови односи имали консеквенце на везу са Кентреберијем. Неки односи између два двора – франачког и мерсијанског – могу се видети и на новцу,⁶⁰⁰ јер је Офин новац кован према Пипиновом и Карловом обрасцу.⁶⁰¹ Са друге стране, познато је да је Јенберт био у вези са клиром у Паризу, те је имао на уму да ако Карло Велики војно походи Острво заузме и Кентербери.⁶⁰² Сајмон Кинес верује међутим да је Јенбертов план био и да Офа заједно са Карлом свргне папу Адријана I,⁶⁰³ због тога што овај папа 787. године шаље палијум архиепископу Хигберту у Личфилд, а Офин син, Екгфрит добија краљевску круну. Нема поузданих историјских извора, који могу да потврде да је Јенберт признао Хигберта за архиепископа, иако је овај добио палијум од папе.⁶⁰⁴

Кентерберијски архиепископ Јенберт је под својом јурисдикцијом имао епископе у Винчестеру, Шерборну, Селсију, Рочестеру и Лондону, а јурисдикцији Личфилда су предате епархије Ворчестера, Хирфорда, Лестера, Линдзија, Домока и Елмхама.⁶⁰⁵ Јенберт је председавао сабором у Лондону, непосредно после признавања архиепископског нивоа Личфилду, на коме је присуствовала већина епископа из јужне Енглеске.⁶⁰⁶ Јенберт је умро 792. године и сахрањен у Кентерберију.

Када је архиепископ Јенберт умро, Офи се пружила прилика да несметано осигура свог послушника на кентерберијској катедри, и одлучио се за Етелхерда, игумана манастира Лаут у Линдзију.⁶⁰⁷ Са друге стране, Офа је од Алкуина добио тумачење да је канонски правилно да кандидата за

⁶⁰⁰ Blunt & Dolley, *Gold Coin of the Time of Offa*, 151-160.

⁶⁰¹ Само неколико од кованица Карла Великог показују царску титулу, тако да Грирсон наводи хипотезу да је Карло користио титулу цар на новчићима после признавања његовог владарског статуса од стране византијског цара 812. године. Са друге стране, већина новчића описује Карла као *краља Франака* или као *краља Ланџобарда и Франака*. Гриерсон наводи златни солидус из луке Дорестада близу делте реке Рајне описује Карла као *краља Ланџобарда и Франака* иако је тај град био у Фризiji. Cf. Grierson, *Coins of Medieval Europe*; Grierson, Blackburn, *Medieval European coinage*.

⁶⁰² Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 113–120.

⁶⁰³ Witney, *Period of Mercian Rule in Kent*, 89.

⁶⁰⁴ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 113-120.

⁶⁰⁵ Kirby, *Earliest English Kings*, 144.

⁶⁰⁶ Cubbit, *Anglo-Saxon Church Councils*, 275.

⁶⁰⁷ *Anglo-Saxon Chronicle*, AD 792.

архиепископа хиротнише други архиепископ у његовом краљевству.⁶⁰⁸ На овај начин Офа је осигурао своју надмоћ и у Цркви, јер је његов кандидат био изабран за архиепископа у Кентерберију, а затим је и његов архиепископ из Личфилда хиротонисао будућег кентерберијског архиепископа.

3.4.1.7. **Етелхард** је рођени Мерсијанац, био је игуман у манастиру у Лауту,⁶⁰⁹ затим је хиротонисан за епископа у Винчестеру, да би – касније – постао архиепископ кентерберијски. Пошто га је подржавао и, 793. године, поставио на архиепископску катедру краљ Офа, Етелхард се сусрео са великим тешкоћама у односима са владајућом елитом у Кенту и са Црквом у јужним областима Енглеске.⁶¹⁰ Из бројних даровница које су настале после Етелхардове хиротоније јасно је да је он био у блиским односима са Офом, да је редовно био на Офином двору, те да је тако могао да обезбеди краљеву наклоност према црквама и манастирима у Кенту. Он и Хигеберт су одржали сабор у Кловесхоу, који је окупио све епископе јужно од реке Хамбер.⁶¹¹ Етелхард је председавао и сабором у Лондону 790/795.(?) године, али без Хигеберта, у чијем раду су

⁶⁰⁸ Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 245.

⁶⁰⁹ Hutchison-Hall, *Orthodox Saints of the British Isles*, 103.

⁶¹⁰ Кирби наглашава да су Етелхарда у Кенту третирали као символ мерсијске власти. Cf. Kirby, *Earliest English Kings*, 142-143.

⁶¹¹ Документ о сабору је **S 132**, кога потписује архиепископ Етелхард са десеторицом епископа (Æthelheard archiepiscopus . Ceolwulf episcopus . Unwona episcopus . Hapored episcopus . Ceolmund episcopus . Ealhheard episcopus . Elfhun episcopus . Cyneberht episcopus . Deneferþ episcopus . Wermund episcopus . Weohtun episcopus . Omnes isti una mecum clamauerunt ad Dominum in die sancto in æcclesia sancti Pauli . Spiritus Domini qui hodie repleuit orbem terrarum et omnia continet et scientiam habet . uocis alleluia . et omnes sancti Dei apostoli qui ab illo spiritu repleti sunt tribuat benedictionem sempiternum consentientibus et defendentibus hanc largitatem . et condempnet . et excommunicet . et in hoc sæculo et in futuro eum qui auferat uel minimam partem huius doni ab æcclesia sancti saluatoris quæ sita est in urbe Canteuuariorum . Et respondit omnis chorus . Amen) и краљ Офа са својим подвладарима и игуманима, са потврдом већ потписаних архиепископа и епископа (Ego Offa rex Merciorum cum benedictione omnium episcoporum inpono signum sanctæ + ad confirmationem huius doni mihi donanti ad redemptionem: et minuenti ad æternam condemnationem et sine ullo remedio in inferno ad æterne poene cruciatum. + Ego Ecgferþ rex consensi et subscripsi . et promisi hoc donum semper firmare et augere. + Ego Æthelheard archiepiscopus signum sanctæ crucis inpono et in nomine sancti Saluatoris conscribo. + Ego Colwulf episcopus consensi. + Ego Unwona episcopus consensi. + Ego Hapored episcopus. + Ego Ceolmund episcopus. + Ego Ealhheard episcopus. + Ego Elfhun episcopus. + Ego Cyneberht episcopus. + Ego Deneferþ episcopus. + Ego Wærmund episcopus. + Ego Ealhmund abbas. + Ego Utel abbas. + Ego Forþred abbas. + Brorda princeps. + Bynna princeps. + Esne princeps. + Heardbriht princeps. + Eþelmund princeps. + Eadgar princeps. + Wigga princeps. + Cydda princeps. + Cuðberht princeps. + Ceolmund princeps. + Ubba princeps. + Eobing princeps.) <http://www.esawyer.org.uk/charter/132.html> посећено 26.4.2011. године. Cf. Cubbit, *Anglo-Saxon Church Councils*, 275. Кабитова пише да је сабор у Лондону одржан у периоду између 790. и 795. године, али да оригинална акта са сабора нису сачувана, већ да је на основу њих написан једино сачувани документ из архива Цркве Христа Спаса у Кентерберију. Она наводи да је Брукс датовоао документ о овом сабору у X век (Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 320-21.) и каже да је и он становишта да је преписивач урадио овај документ на основу оригиналног акта са сабора. Кабитова даље наводи да овај документ може да се пореди са актима са сабора у Кловесхоу (747) и Челсију (816).

учествовали скоро сви епископи старе, односно боље речено – неподељене кентерберисјке архиепископије.⁶¹² Када је Офа умро, 796. године, Едберт Прен III који је био у изгнанству на двору Карла Великог, као краљ Кента, уклонио је Етелхарда са катедре, а затим га је мерсијански краљ Коенвулф вратио на трон и осигурао му да буде једини архиепископ јужно од реке Хамбер.⁶¹³

Краљ Офа се, у вези са архиепископијом у Личфилду, консултовао са Алкуином, који је већ тада постао значајан фактор на двору Карла Великог.⁶¹⁴ Иначе, Алкуин је охрабривао Етелхарда да се врати у Кентербери и саветовао му да се у односу са Личфилдом постави коректно и да направи компромис, јер је кентерберијски архиепископ наступао са ривалског становишта према новооснованој архиепископској катедри. Алкуин је имао идеју да, већ у позним годинама, Хигберт задржи архиепископско достојанство до краја свог живота, а да кентерберијски архиепископ остане једини црквени ауторитет у јужном делу Острва, тако да би ово решење омогућило Етелхарду да се врати на катедру у Кентерберију; али Етелхард није могао то да оствари због тога што је Едберт Прен још увек владао.⁶¹⁵ Папа Лав III похвалио је Етелхарда што је одбио да се потчини вољи Едберта Прена, кога је папа сматрао новим Јулијаном Отпадником.⁶¹⁶ Ипак, Кирби сматра да је у току Етелхардовог изгнанства, Кент изабрао новог архиепископа.⁶¹⁷

Етелхард је отишао у Рим како би са папом расправио и повратио ону моћ кентерберијској катедри коју је имала у историји, а која је неминовно, од установљења личфилдске архиепископије, почела да слаби.⁶¹⁸ Архиепископ је у Рим кренуо са епископом винчестерским Кинебертом.⁶¹⁹ Са собом су понели два писма папи, што га је – уз њихова објашњења – уверило у одлуку да подржи Кентербери, те да Личфилд врати на епископско достојанство.

Етелхард се вратио у Енглеску 803. године и сазвао је сабор у Кловесхоу на коме је одлучено да Кентербери буде једино могуће место у којем би

⁶¹² Æthelheard archiepiscopus. Ceolwulf episcopus. Unwona episcopus. Naþored episcopus. Ceolmund episcopus. Ealhheard episcopus. Elfhun episcopus. Cyneberht episcopus. Deneferþ episcopus. Wermund episcopus. Weohtun episcopus. <http://www.esawyer.org.uk/charter/132.html> посећено 26.4.2011. године.

⁶¹³ Kirby, *Earliest English Kings*, 148.

⁶¹⁴ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 225.

⁶¹⁵ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 120-132.

⁶¹⁶ Palgrave, *Rise and Progress of the English Commonwealth*, 408-411.

⁶¹⁷ Kirby, *Earliest English Kings*, 149.

⁶¹⁸ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 225.

⁶¹⁹ Story, *Carolingian Connections*, 200-214.

столовао архиепископ у јужном делу Острва.⁶²⁰ У раду овог сабора је учествовао и Хигберт, као игуман, који је – вероватно – пре сабора напустио своју катедру.⁶²¹ Етелхард је умро 805. године и сахрањен је у Кентерберију.⁶²²

3.4.2. **Јорк. Епископи и архиепископи** – Као британско-римско обласно средиште, Јорк је био добро утврђено насеље са каменим структурама које одају урбано и уређено насеље у коме је – око 400. године – столовао епископ и политички владар тих простора.⁶²³ У англо-саксонским гробљима из VI века, ван римског утврђења, нађене су урне са остацима кремације.⁶²⁴ Писани извори наводе да је 627. године нортамбријски краљ Едвин крштен у Јорку, који је папског мисионара Павлина поставио за првог епископа англо-саксонске Цркве у Нортамбрији.⁶²⁵ Архијереји који су столовали у Јорку имали су развојну судбину, јер су у VII веку и почетком VIII века били на нивоу епископа: Боса, Џон и Вилфрид Млађи.

3.4.2.1. **Боса** је био родом из Нортамбрије, образован у манастиру у Витбију,⁶²⁶ а на епархијску катедру је дошао после првог периода Вилфридове службе, када је огромна епархија подељена на три дела.⁶²⁷ Боси је дато да буде епископ једног дела,⁶²⁸ па је уклоњен са катедре када је Вилфрид враћен (687), да би поново 691. године заменио Вилфрида на катедри у Јорку.

Боса је у Јорку увео општежиће за свештенике у Саборној цркви, био је учитељ будућем епископу у Хексаму – Аки,⁶²⁹ и установио је и да се Литургија служи свакодневно.⁶³⁰ Беда Венерабилис је за Босу рекао да је *био свейої живоїа* – *Bosa uiro multae sanctitatis*.⁶³¹

3.4.2.2. Босу је наследио **Јован од Беверлија**, који је у Јорк дошао са

⁶²⁰ Cf. Cubbit, *Anglo-Saxon Church Councils*, 280.

⁶²¹ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 120-132.

⁶²² Hutchison-Hall, *Orthodox Saints of the British Isles*, 103.

⁶²³ ASE, 498-499.

⁶²⁴ *Исїо*.

⁶²⁵ *Исїо*.

⁶²⁶ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 135-136. Блер истиче да је он заједно са четворицом монаха из Витбија постао крајем VII и почетком VIII века епископ у Цркви у Енглеској. Cf. Blair, *World of Bede*, 148.

⁶²⁷ Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 75-76.

⁶²⁸ Како Стентон наглашава то је био простор некадашњег краљевства Деире, и то је Боса постављен за епископа захваљујући подршци краља Нортамбрије Екгфрита и архиепископа кентерберијског Теодора, који га је и хиротонисао у Јорку 678. године. Cf. Stenton, *Anglo Saxon England*, 135-136.

⁶²⁹ Higham, (Re-)Reading Bede, 180.

⁶³⁰ Stenton, *Anglo Saxon England*, 135-136.

⁶³¹ Беда V, 3.

епархијске катедре у Хексаму. Беда описује у другој глави петог тома *Историје* живот Јована од Беверлија (*Johannes uir sanctus*)⁶³² од 687. године када је именован за епископа у Хексаму до његове смрти 721. године.

Био је кључна фигура у средишњим пределима Британског острва почетком VIII века. Родом из племићке породице из области Јоркшајра, а образован у Кентерберију.⁶³³ Био је монах у Витбију, познат по проповедима и познавању Светог Писма, па је као такав био и добар пријатељ са Бедом Венерабилисом.⁶³⁴ Године 687. хиротонисан је за епископа у Хексаму, да би 705. године био премештен на катедру у Јорку. Рукоположио је Беду за ђакона и за свештеника.⁶³⁵ Са катедре се повукао 717. године, и отишао у манастир који је основао у Беверлију, да би после четири године преминуо.⁶³⁶

3.4.2.3. **Вилфрид Млађи** је био последњи епископ Јорка, пошто је после његовог понтификата епархија уздигнута на архиепископски ниво. Био је монах у манастиру у Витбију, а затим и игуман у Јорку (718), да би исте године постао и викарни епископ Јовану од Беверлија.⁶³⁷ Као епископ Јорка живео је свето и улагао у образовање. Међутим, из непознатих разлога напустио је катедру 732. године, а упокојио се 745. или 746. године и сахрањен у Рипону.⁶³⁸

3.4.2.4. Као једног од најутицајнијих црквених првојерараха у нортамбријским областима у VIII веку, можемо издвојити **Екгберта**, зато што је био први архиепископ Јорк, и зато што је много тога урадио на пољу образовања, културе и науке и раширио утицаје на све енглеске просторе, али и преко англо-саксонских мисионара који су проповедали Хришћанство у северозападној Европи – утицао је на те просторе. Био је племићког порекла, а његов брат Едберт је владао Нортамбријом од 737. до 758. године.⁶³⁹ Екгберт је био добро образован,⁶⁴⁰ и под јаким утицајем Бединих списа.⁶⁴¹ Био је епископ у

⁶³² Беда V, 2.

⁶³³ Hopkins, *St. John of Beverley*, 4-6.

⁶³⁴ *Католичка енциклопедија*, MacAuley, Patrick. "St. John of Beverley," Vol. 8. Robert Appleton Company, New York 1910. <http://www.newadvent.org/cathen/08469b.htm>, посећено 10. јануара 2012. године.

⁶³⁵ Беда V, 24: Nono decimo autem uitae meae anno diaconatum, tricesimo gradum presbyteratus, utrumque per ministerium reuerentissimi episcopi Iohannis, iubente Ceolfrido abbate, suscepi...

⁶³⁶ Беда V, 6.

⁶³⁷ *Gesta Pontificum Anglorum*, 163-164.

⁶³⁸ Blair, *Handlist of Anglo-Saxon Saints*, 495-565. Џон Блер наводи да су Вилфридове мошти пренели у Кентербери мислећи да су то мошти Вилфрида који је био раније епископ у Јорку.

⁶³⁹ Higham, *Kingdom of Northumbria*, 148-149.

⁶⁴⁰ Услед врло доброг образовања Екгберт је на архиепископској катедри написао врло важна дела за живот Цркве у Енглеској у VIII веку, али и касније: *Dialogus ecclesiasticae institutionis*,

Јорку, када је 734. године⁶⁴² папа Григорије III пославши палијум, као символ архиепископске службе, уздигао ову епархију на ранг архиепископије. Тако је Екгберт постао први архиепископ Јорка.

Од када је Едберт постао краљ, од тада почиње и синхронизована владавина њих двојице,⁶⁴³ која се – посебно – огледала у томе да је црквена имовина постајала државна, што је забранио папа Павле I.⁶⁴⁴ Заједничка владавина архиепископа и краља показала је да су се неки проблеми⁶⁴⁵ на релацији Црква-краљевство нагомилали, те су њих двојица покушали да их реше.

Екгберт је имао заслуга и на пољу просвете и образовања у пределима који

Paenitentiale Ecgberhti, Pontificale Egberti, Confessionale Pseudo-Egberti. Међутим савремени научници аутентичност признају само првом наведеном делу, а остала дела су радије призната као написана под утицајем Екгбертове школе. Остали списи су Екгберту приписани у Средњем веку. Спис *Dialogus ecclesiasticae institutionis* је својеврсни закон за клирике, са прецизном процедуром уласка у клир, екскомуникације, са канонима који решавају проблеме у манастирима међу монасима, учествовање клира у дворским дужностима, итд. Дакле, овај закон детаљно описује како клирици треба да се понашају у друштву. Пошто је Екгберт, после Нотхелмове смрти, био најстарији првојерарх у Цркви у Енглеској, Рамбл наводи тезу да је било могуће да је овај закон важио не само за област Нортамбрије, већ и за све епархије у Енглеској. Овим списом Екгберт је стекао репутацију утицајног црквеног каноничара, не само у Енглеској, већ и у Западној Европи тог доба. Cf. Rumble, *Introduction*, 37.

⁶⁴¹ Блер је тврдио да је чак Екгберт био ученик Беде Венрабилиса, јер је Беда био у Јорку 733. године у посети Екгберту. Cf. Blair, *World of Bede*, 305. Међутим, Мајр-Хартинг наводи да је ипак Екгберт био под утицајем Бединих списа, а не да је био непосредно његов ученик, што и ми подржавамо јер ипак то што га је посетио Беда у Јорку не значи само по себи да му је био учитељ. Cf. <http://www.oxforddnb.com/index/8/101008580/> посећено 23. јануара 2012. Иначе, не постоје сведочанства да је Екгберт, као млад, био у манастирима у којима је Беда живео. Беда је писао писмо Екгберту (*Epistola ad Ecgbertum episcopum*) о проблемима са којима се сусретао међу монасима и о проблемима који настају услед географски велике епархије. Cf. Baedae, *Epistolam ad Ecgbertum*, 418-419. Такође, Бонифације моли Екгберта да пошаље англо-саксонским мисионарима преписана Бедина дела. Cf. *Бонифацијева њисма*, писмо 91.

⁶⁴² Барбара Јорки наводи да је Екгберт хиротонисан 734. године и том приликом је добио палијум из Рима, за шта нема поуздане доказе. Cf. Yorke, *Kings and Kingdoms*, 188, фуснота 107.

⁶⁴³ Можда јединствени новчић у историји цивилизације јесте онај из доба владавине Едберта, када је на аверсу представљен лик Едберта, а на реверсу лик његовог брата и архиепископа Екгберта. Cf. Wood, *Thrymas*, 28.

⁶⁴⁴ То писмо наводи Барбара Јорки када објашњава да су краљ Едберт и архиепископ Екгберт узели манастирске поседе од игумана Фотреда и дали свом брату Мољу. Cf. Yorke, *Kings and Kingdoms*, 91.

⁶⁴⁵ Екгберт је имао проблем са управама манастира у архиепископији Јорка, који је био заснован на секуларној пракси да се манастир сматра фамилијарним наслеђем. На тај начин, манастири и имовина тих манастира били су заједно под управом тих фамилија које су оснивали манастир, а не под управом Цркве, односно епископа. Cf. Mayr-Harting, *The Coming of Christianity*, 252-253. Беда Венрабилис поучава Екгберта да су обрасци епископског живота били Едан и Катберт, те да следује њихов пут. Cf. Yorke, *Conversion of Britain*, 149. Такође, Беда напомиње Екгберту да се управља делом папе Григорија Великог *Liber Regulae Pastoralis*. Cf. Baedae, *Epistolam ad Ecgbertum*, 420. Може се закључити да је Беда утицао на Екгберта да реформише своју архиепископију у према наводима папе Григорија који је имао на уму да се Црква у Енглеској подели на две средишње архиепископије са по дванаест епархија. Међутим, Екгберт није поделио своју архиепископију, можда подржавајући и братовљеве политичке претензије. Са друге стране, поред Беде, Екгберту је писао и Бонифације против Етелбалда из Мерсије.

су били под јурisdикцијом архиепископије Јорк, али Питер Хантер Блер наводи и да је утицај ове школе далеко већи, те пореди значај школе у Јорку, са оним који је већ имала манастирска школа у Монвермауту и Цероуу.⁶⁴⁶ Тај значај је још већи када се зна да је библиотека у Јорку била једна од највећих у Западној Европи.⁶⁴⁷ Школу у Јорку су поред монаха и искушеника похађали и синови и кћери великаша, племића и краљева, а најистакнутији представници ове школе били су Алкуин и Лиудгер⁶⁴⁸ о којима ће бити касније речи.

3.4.2.5. Достојан наследник Екгберта на архиепископској катедри у Јорку био је **Етелберт**, који је још као дечак дошао у манастир у Јорку, где је похађао Екгбертову школу. Екгберт га је и рукоположио за свештеника и поставио га је за професора у школи, где му је ђак био Алкуин,⁶⁴⁹ чија песма о првојерарсима у Јорку *Versus de Patribus Regibus et de Sanctis et Pontificibus Ecclesiae Eboracensis* може бити сматрана за основни извор приликом описа Етелбертовог живота и рада.⁶⁵⁰ Треба истаћи и то да је Етелберт највише радио на прикупљању књига за библиотеку у Јорку, путовао је много и – наравно – боравио је у Риму,⁶⁵¹ а то сазнајемо из Алкуинових списа када он говори о неким ауторима класичних и светоотачких дела, које је читао у Јорку.⁶⁵²

Етелберт је заменио Екгберта на архиепископској катедри 766. године, али је хиротонисан тек следеће године,⁶⁵³ а 773. године је примио палијум из Рима, од папе Адријана I.⁶⁵⁴ После његове хиротоније Алкуин⁶⁵⁵ је постављен за управитеља школе у Јорку и надгледао је радове на обнављању Саборне цркве у Јорку, која је претрпела пожар 741. године.⁶⁵⁶

⁶⁴⁶ Blair, *World of Bede*, 225

⁶⁴⁷ Blair, *Introduction*, 144.

⁶⁴⁸ Stenton, *Anglo Saxon England*, 174-6.

⁶⁴⁹ За опис Етелберта као учитеља и Алкуиновог пријатеља у Јорку Cf. Duckett, *Alcuin*, 18-24.

⁶⁵⁰ О овом спису види Bullough, *Hagiography as patriotism*, 339-359; James, *Alcuin and York*, 23-39; Coates, *Bishop as Benefactor and Civic Patron*, 529-558.

⁶⁵¹ Duckett, *Alcuin*, 18-24.

⁶⁵² Алкуинова песма *Versus...* наводи четрдесет и једног аутора, чак и неке које су писали на јеврејском језику. Cf. Hill; Brooke, *From 627*, 11-28.

⁶⁵³ Хиротонисан је на дан када је Црква у Енглеској славила Вилфрида, његовог претходника на катедри у Јорку, па можда може да се наслути да је он на тај начин желео да се поистовети са Вилфридом, због његовог статуса и репутације не само у Нортамбрији, већ и у Цркви у Риму.

⁶⁵⁴ *Alberto, archiepiscopo Eboracensi, pallium tribuiti*. Cf. *Regesta* I, 291.

⁶⁵⁵ Алкуин се веома похвално у својим списима изражавао према Етелберту. па га је чак и видео као образац епископа и пример потоњим свештенослужитељима. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 153.

⁶⁵⁶ Duckett, *Alcuin*, 27. Алкуин је записаивао како је обнова текла и био је одушевљен сјајем прозора и уметничким решењима, посебно у олтарима којих је било чак тридесет, што може да

Етелберт је из Јорка слао мисионаре да проповедају Хришћанство у областима Северне Европе. Међу њима треба – на првом месту – истаћи Лиудгера,⁶⁵⁷ који је био Етелбертов и Алкуинов ђак у Јорку, а касније је постао први епископ минстерски.⁶⁵⁸ Посебно се види активно преписивачко деловање у библиотеци у Јорку, јер су многи Бедини списи заједно са англо-саксонским мисионарима одлазили у северо-западну Европу и на тај начин се ширио утицај

објасни његов осећај за уметност и градитељство у доба Каролиншке ренесансе, на двору Карла Великог.

⁶⁵⁷ Лиудгер може да буде одређен као мисионар и црквеног јерарх, који је плод добре сарадње Енглеске и Франачке државе у другој половини VIII века, са посебном емоцијом према Риму; односно његова личност може да представља парадигму поменутих односа. Управо због овог разлога треба да се више каже о његовом животу. Лиудгер је рођен у хришћанској племићкој породици у Фризији с.742. Непосредно пре Бонифацијевог мученичког страдања у Докуму, видео се са тада већ остарелим и свудапознатим мисионаром, тако да је његова смрт оставила јак утисак на Лиудгера. Образовао се у црквеној школи у Утрехту. Етелберт га је у Јорку рукоположио у чин ђакона у моменту хиротоније Алуберта из Утрехта за епископа. Те године је Лиудгер похађао чувену школу у Јорку, те се упознао са Алкуиновим педагошким радом. Тих годину дана му је помогло да са Алкуином постане пријатељ и да то пријатељство траје до краја живота. Враћа се у Фризију и после насталих проблема између Фриза и Англо-саксонаца 772. године напушта Утрехт и одлази у Девентер, где обнавља капелу и налази мошти Светог Лебуина, који је тамо проповедао, саградио капелу и ту се упокојио. После три године, Лиудгер се вратио у Утрехт. Са успехом је проповедао у областима у којима је крајем VII века мисионарио Вилфрид. Хиротонисан је за мисионарског епископа у Келну 777. године и добио је да мисионари у Источној Фризији, где је средиште мисије био Докум, место мученичке смрти Светог Бонифација. Сваке јесени се враћао у Утрехт како би био учитељ у црквеној школи, коју је раније похађао. Лиудгер је био мисионарски епископ у Фризији све до тренутка када је Видукин, 784. године, из Фризије прогнао све хришћанске мисионаре и спалио све цркве и капеле. Лиудгер са својим ученицима 785. године бежи из Фризије у Рим, где им папа Адријан I указује пријатно гостопримство, саветује га и храбри за даљи мисионарски рад. Из Рима одлази у Монте Касино где је живео по бенедиктинском правилу, све до доласка Карла Великог у овај манастир (787) који га је поставио за начелника мисије у областима око реке Ловерс. Године 793. Карло Велики му предлаже да постане епископ у Триру, што овај одбија желећи да преузме на себе мисију међу Саксонцима, које је Карло Велики поразио. Карло Велики му предаје северо-западну Саксонију (данашње области у Немачкој и Белгији) да у тим областима шири Христово учење. Лиудгер је у новом георграфском простору одредио ново средиште мисије у Минстеру и тамо саградио манастир у коме су живели он и његови ученици према правилу Хродеганга из Меца, које је било општеобавезујуће за све црквене заједнице у Франачкој држави од 789. године. У Нотгуну је саградио цркву у којој се замонашила његова сестра Гербургиса, а њој се придружио велики број монахиња, што је изазвало стварање првог манастира у Вестфалији (с.803). Многи историчари сумњају у аутентичност његових заслуга за прву цркву у Вердену (с. 800. која је освештана 804) у којој се примењивало бенедиктинско правило. Упокојио је у Билербеку, 809. године. О животу Светог Лиудгера сазнаје се из *Животописа* које је написао Алтфрид, cf. Altfridus, Bishop of Münster, *Die Vitae Sancti Liudgeri*, ур. Diekamp, Wilhelm, Theissing, Münster 1881, 1-53; а о животу и раду Лиудгера треба видети и I. Wood, "Missionaries and the Christian frontier", у: *The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians*, cur. W. Pohl – I. Wood – H. Reimitz, у *The Transformation of the Roman World*, 10, Leiden 2001, 216; A. Angenendt, "Liudger. Lehrer-Missionar-Klostergründer-Bischof-Heiliger", у: *805: Liudger wird Bischof. Spuren eines Heiligen zwischen York, Rom und Münster*, cur. G. Isenberg – B. Rommé, Mainz 2005, 91-99; *East and West, Modes of Communication*, ур. Euangelos K. Chrysos, Ian Wood; *Proceedings of the First Plenary Conference at Merida (Transformation of the Roman World, 5)*, Brill Academic Pub 1999, 108; *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Brown*, ур. James Howard-Johnston, Paul Antony Hayward, Oxford University Press 2002, 172.

⁶⁵⁸ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 189.

Цркве у Енглеској на континенталним пределима Европе. Са друге стране, треба нагласити и преписку Етелберта и Лула, архиепископа Мајнца.⁶⁵⁹

Етелберт се повукао пред своју смрт, па је чак и хиротонисао свог наследника на катедри Енбалда.⁶⁶⁰

3.4.2.6. Следећи архиепископ **Енбалд** завршио је школу у Јорку, заједно са Алкуином,⁶⁶¹ под менторством Етелбертовим. Заједно са Алкуином, Енбалд је водио обнову Саборне цркве у Јорку. Са добрим образовањем и огромним пастирским и организационим искуством, Енбалд је изабран за архиепископа Јорка 780. године, а Алкуин је био тај који му је из Рима од папе Адријана I донео палијум,⁶⁶² уз дозволу нортамбријског краља Елфвалда иако је у то време било политички нестабилно стање у северним областима Енглеске.⁶⁶³

Енблад је председавао великим сабором (786) и утицао на то да се пред папским легатима и пред нортамбријским краљем донесу многи канони, међу којима се истиче и онај о забрани убијања краљева у контексту горепоменуте чињенице о политичкој нестабилности у Нортамбрији. Уз тај сабор, Енблад је председавао и саборима из 782,⁶⁶⁴ 787,⁶⁶⁵ и 788.⁶⁶⁶ године.

Током Енбалдове епархијске службе забележен је и први случај напада Данаца на Британско острво, односно на Нортамбрију.⁶⁶⁷

Енбалд је 796. године крунисао у Јорку за нортамбријског краља Ердвулфа,⁶⁶⁸ а преминуо је после неколико месеци и сахрањен је Саборној цркви у Јорку.⁶⁶⁹

3.4.2.7. Наследник на архиепископском трону у Јорку био је такође **Енбалд**, чији је учитељ био Алкуин у школи у Јорку.⁶⁷⁰ Енбалд II је хиротонисан, 796. године, после смрти Енбалда I.

О његовом архиепископском службовању остало је у Алкуиновим

⁶⁵⁹ EHD, 834.

⁶⁶⁰ Duckett, *Alcuin*, 32.

⁶⁶¹ Алкуин га је звао *брајџом* и *најоданијим њријажџељем*. Cf. Duckett *Alcuin*, 22-23.

⁶⁶² Bullough, *Alcuin*, 332.

⁶⁶³ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 145-146.

⁶⁶⁴ *Anglo-Saxon Chronicle*, AD 782. (*Synod of Acleah*)

⁶⁶⁵ *Anglo-Saxon Chronicle*, AD 788 (787). (*Synod of Pincanhalh*)

⁶⁶⁶ *Anglo-Saxon Chronicle*, AD 789 (788). (*Synod of Acleah*)

⁶⁶⁷ Loyn, *The Vikings in Britain*, 44.

⁶⁶⁸ *Anglo-Saxon Chronicle*, AD 796. Ердвулф је именован за краља Нортамбрије 14. маја 796. године, а већ 26. маја крунисао га је архиепископ Енбалд са тројицом нортамбријских епископа из Хексама, Витхорна и Линдисфарна.

⁶⁶⁹ Duckett, *Alcuin*, 206.

⁶⁷⁰ *Исџо*, 28.

писмима, где се јасно види његов јак утицај на Енблада II. Чак је из Франачке послао пун брод метала како би се покрио звоник Саборне цркве у Јорку.⁶⁷¹ Заједно са архиепископом кентерберијским Етелхардом радио је на враћању архиепископских ингеренција у Цркви у Енглеској после Офине намере да архиепископ у Личфилду преузме примат у Цркви у Енглеској.⁶⁷²

Године 798. председавао је сабором у области Дарама на коме су донети многи канони о односу Цркве и двора, али и о слављењу Васкрса.⁶⁷³

Преминуо је 808. године пошто је био денунциран од стране краља Ердвулфа, због неспоразума са њим по питању имовине.⁶⁷⁴

3.5. Канонско право у Енглеској у VIII веку – Пошто се ступањ цивилизације и озбиљности једног друштва огледа се у сређивању свог животног простора и успостављању услова правилног и правичног живота у областима у којима то друштво живи, врло добар пример за ово јесте и англо-саксонско канонско право које се у Енглеској развија од VII века, а у наредном столећу долази до свог врхунца, који се огледа у јаким интеракцијама овог права и право које се примењује на континенталном делу Западне Европе.

Етелбертов закон и упоредо настали законици краљева Вихтрета и Ине показују спремност енглеског клира и краљева да се од самих почетака евангелизације британских простора установе правила понашања у Цркви, утврде повластице Цркви и – самим тим – однос Црква-краљ. Ови законици истичу и утицај Цркве на развој и култивисање англо-саксонског друштва на Острву.

3.5.1. Етелбертов закон⁶⁷⁵ је збирка закона писана на староенглеском језику у раном VII веку, у Кенту. Сачуван је у облику рукописа *Textus Roffensis*, из раног XII века.⁶⁷⁶ На пример, Беда пише о енглеском закону и приписује га Етелберту.⁶⁷⁷

⁶⁷¹ Исѿо, 296-298.

⁶⁷² Stenton, *Anglo-Saxon England*, 193.

⁶⁷³ Cf. Cubbit, *Anglo-Saxon Church Councils*, 292.

⁶⁷⁴ Higham, *Kingdom of Northumbria*, 147-149.

⁶⁷⁵ Закон је приписан Етелберту јер је у време његове краљевске владавине састављен и написан (с. 590-616/618).

⁶⁷⁶ Пун назив дела је *Textus de Ecclesia Roffensi per Ernulphum episcopum*. Francis Tate је транскрибовао *Textus Roffensis* (с.1589), који је сачуван као British Museum MS Cotton Julius CII. Henry Spelman, *Ecclesiarum Orbis Brittanici*, London 1639, доноси латински превод текста канона који се односе на Цркву, да би 1640. године Јоханес де Лает читав законик превео на латински

Закон је написан тако да заштити друштвену хармонију кроз казне за појединачне преступе, тако да су казне уређене према друштвеном положају преступника и то од краља до роба. Први канон се односи на Цркву и клирике, односно на њихове надокнаде, ако буду преварени. Највероватније је овај закон први записани народни закон, који се преносио усменим путем, до Етелберта. Почетни чланови закона штите интересе Цркве. Закони из Кента у *Textus Roffensis* налазе се на фолијама од 1v до 6v, од којих је Етелбертов закон од 1v до 3v.⁶⁷⁸ Етелбертов закон је претходио законима из Кента који су утицали на писање различитих краљевских законика Западних Саксонаца и Англа, као и неких диплома Рочестерске цркве.⁶⁷⁹

Није јасно зашто је закон баш записан у време краља Етелберта, али је вероватно записивање повезано са доласком Хришћанства, тако да не треба заборавити утицај са континенталног дела Европе⁶⁸⁰ преко брака хришћанке Берте и краља Кента, а чак постоји и мишљење да је Августин захтевао од краља да се напише законик.⁶⁸¹ На тај начин, англо-саксонска племена стају раме уз раме са Римљанима и Меровинзима, који су у том периоду били

језик. Мада оригинални рукопис није сачуван остали су преписи и преводи. Први штампано издање на латинском језику било је George Hickes и Humfrey Wanley, *Linguarum Vett. Septentrionalium Thesaurus Grammatico-Criticus et Archaeologicus*, Oxford, 1703-05. У каснијим вековима (XVIII-XX) објављена су многа издања на латинском језику, а приређивачи су углавном из Немачке Felix Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen*, Halle, 1897-1916, и Енглеске: Frederick Levi Attenborough, *The Laws of the Earliest English Kings*, Cambridge 1922, као и Lisi Oliver, *The Beginnings of English Law*, Toronto 2002. Године 2014. Рочестерска црква је уз помоћ Библиотеке универзитета у Манчестеру успела да објави на Интернету интегрални текст законика – <http://enriqueta.man.ac.uk/luna/servlet/media/book/showBook/Man4MedievalVC~4~4~990378~142729>, посећено 21. децембра 2014.

⁶⁷⁷ Беда, II, 5: *многе њојодности је краљ донео обичном народу, али је уз то донео и суд, који личи на римски...* (То значи да енглески народ у времену писања *Историје* има свој суд и закон по коме се суди.)

⁶⁷⁸ Oliver, *Beginnings of English Law*, 21.

⁶⁷⁹ Wormald, *First Code of English Law*, 1-2.

⁶⁸⁰ Патрик Вормалд говори о једном – можда – иницијалном догађају, а то је био сабор у Паризу из 614. године. Том сабору су присуствовали и представници Цркве у Енглеској и то игуман из Кентерберрија и епископ из Рочестера и пошто је тада одлучено да се закони запишу онда су енглески клирици дошли свом краљу са тим предлогом. Према Вормалдовим филолшким анализама дошло се до закључка да је Етелбертов закон у сагласју са неким германским законима, као на пример *Lex Ripuaria*. Cf. Wormald, *First Code of English Law*; Wormald, *Making of English Law*. Треба споменути и да је Вормалд систематизовао законик на чланове који се односе на: Цркву (клирике), краља и дворјане, племство, полу-слободне, затим на појединчане казне, па на оне који се односе на: жене, слуге, и на крају, робове.

⁶⁸¹ Ту тезу заговара и Оливер Лиси у Oliver, *Beginnings of English Law*.

цивилизирани народи. Са друге стране, поред историјских, евидентан је и филолошки утицај западно-германских језика.⁶⁸²

Хронолошки гледано, следећи су закони Хлотхира и Едрика, краљева Кента, али у тим законима нема чланова који се односе на Цркву, тако да у овом истраживању о њима неће бити речи.⁶⁸³

3.5.2. **Краљ Кента Вихтред** је донео законе 696. године,⁶⁸⁴ у току пете године своје владавине, на сабору у граду Бергхамстајду. У раду сабора су учествовали Биртвалд, архиепископ британски, и епископ Рочестера, а сви заједно су закључили да о свакој области рада Цркве у Енглеској говорено једномислено и да је сабор био добар темељ за каснија дешавања. Од тада је, према првом правилу са тог сабора, као што је већ наглашено, Црква била изузета из пореског система и државних такси, али је уједно Црква обавезана да се моли за владара, односно краља. Треће правило истиче непорочност живота и забрањује ономе који порочно живи да се причешћује, тако да се сада и грешници законски терају на преумљење и на промену живота или ће бити екскомуницирани. Четврто правило говори о томе да ако странац живи порочно буде прогнан са *својим добрима и својим њеховима*. Други став четвртог члана, говори да они који нису регулисали свој брачни статус – односно, који се нису легално и у Цркви венчали – то и учине и да се покају. У петом канону јасно се изједначава краљев закон са законом епископа и каже се да се сваки човек који живи противно ономе што пише у краљевим законима противи епископу и ономе што је записано у његовим (судским) књигама, а таквоме да се суди по древном правилу (што се тиче грађанског закона истиче се да ако ко превари епископа плаћа казну *ѿо сѿтаром закону*). Шести канон говори о очекиваном моралном животу свештеника – ако служитељ Божји буде порочан, ако неће да крсти болесника, или буде пијан, да се одлучи од богослужења до коначног суда епископа.⁶⁸⁵ Седми члан говори да се тзв. *луѿајућим монасима* (они који нису

⁶⁸² *Исѿо*, 26-32.

⁶⁸³ Треба истаћи да у прологу ових законика пише да су представљени чланови додати закону који су записали њихови праоци (претходници на трону краљева Кента – Етелберт и његов закон, у коме се налази члан који обавезује да се за превару Цркве и клирицима исплати надокнада). Cf. EHD, 394. Ови закони се такође налази у *Textus Roffensis*.

⁶⁸⁴ EHD, 398. Овај закон је сачуван само у *Textus Roffensis*.

⁶⁸⁵ EHD, 397.

везани за ауторитет епископа) дозволи само једном гостопримство.⁶⁸⁶ Деветим правилом се одређује недеља за нерадан дан. Шеснаестим каноном се показује симфонија у англо-саксонском друштву, јер се каже да реч епископа и краља не противурече, односно да се епископска и краљева (владарска) реч не могу довести у питање, иако су чак изговорене и *без заклетиве*. Затим, наредни члан закона говори да игуман може сам себе оправдати уз свештеничко разрешење од греха (кривице); док осамнаести члан законика говори да свештеник и ђакон морају да се у пуном одејању покају за своје грехе уз потврду да *не лажу*, односно да се сами исповедају у олтару пред Часном Трpezом, речима: *Veritatem dico in Christo, non mentior*. Деветнаести члан говори да обичан клирик, служитељ (*cliroc*) са четворицом саслужитеља стави руку на Часну Трpezу и изговори заклетву; служитељи могу да буду и нижи чиновници: ипођакон, чтец и појак, а обавеза је била да исповедају грехе у присуству тројице сведока, и да ставе своју руку на часну трpezу. Од двадесет и првог до последњег – двадесет и осмог – члана законика наведени су црквени услови за опроштај од грехова (преступа) и то: слуге епископа или краља; затим роба, лаика, убице, отмичара, лопова и странца.⁶⁸⁷ У двадесет и другом канону опет се поистовећују епископ и краљ, јер се каже да ако се неко жали на једног од ове двојице, прво треба да тужитеља испита службеник локалне краљеве администрација и тек онда да суди. Следећи канон говори о некоме ко тужи свештеника, да тужитеља – ако се причешћује – Господ очисти, а ако се не причешћује да се закуне, и да му се суди. Двадесет четвртим каноном се каже да ако лаик оптужи клирика, и обрнуто, нека их очисти Господ. Следећих четири канона говоре о крадљивцима. Треба нагласити да су поменуте и казне уперене према онима који “жртвују ђаволима” (можда је боље – *жртвоприносе*) што, иако је Хришћанство била доминантна вера на Острву у VIII веку, јасно показује да је било и реликата старијих паганских веровања међу острвским становништвом.⁶⁸⁸

3.5.3. **Закон краља Западних Саксонаца Ине** написан је крајем VII века и користио се у наредном периоду, јер и краљ Алфред сведочи да је користио

⁶⁸⁶ Дороти Вајтлок овај члан Витхредовог законика пореди са канонима (4-6) сабора у Хертфорду (672) који су уперени против лутајућих монаха. ЕНД, 397.

⁶⁸⁷ Сви чланови су наведени и анализирани према ЕНД, 396-398.

⁶⁸⁸ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 128.

овај законик, а текст законика је остао само као препис уз Алфредов закон.⁶⁸⁹ Упоредо са законима краља Ине настали су и закони краља Вихтреда, а постоје назнаке да су двојица владара сарађивали током писања закона. Уз скоро идентичан период писања, постоји и један члан који се подудара (члан 20. закона краља Ине и члан 28. закона краља Вихтреда).⁶⁹⁰ Закон краља Ине је сачуван тако што је краљ Алфред Велики заснивао свој закон на поменутом закону, али је изоставио оне чланове који му се нису свидели. Ине у прологу законика наводи своје саветнике приликом писања овог правног документа: епископе Еркенвалда и Хеде, и свог оца – краља Кенреда. Најстарији сачувани рукопис и једина копија јесте MS 173 у *Corpus Christi College, Cambridge*.⁶⁹¹ Сачувана су још два делимична преписа закона краља Ине, и то: *British Library MS Cotton Otho B xi* и *British Museum MS Burney 277, 42r – 42v*.⁶⁹²

Ине је био хришћански владар, из чијег се законика види да подржава Цркву у Енглеској, али се запажа да је био и аграрни реформатор у средишњем делу Британског острва, па тако Стентон наглашава да је економија започела у Енглеској од законика краља Ине.⁶⁹³

У прологу закона пише да Ине доноси овај закон *са његовом руком и његовом инструкцијом* епископа Хеде, епископа Еркенволда, који су заједно са сабором слугу Божјих.⁶⁹⁴ Други члан закона регулише казну за оне чије дете није крштено 30 дана по рођењу, а ако би дете умрло некрштено родитељима се узима читав имовина. Трећи члан ослобађа роба који ради у недељу на наговор свога газде, који се новчано кажњава; а ако роб својевољно ради у недељу онда му се одређује казна батинања. Канонско право регулисало је и економске привилегије и финансијски статус храмова, тако да се Паундс пита да ли је заиста од тако раног периода народ бринуо о својим храмовима, уз доказ за то – четврти члан закона краља Ине регулише колика је новчана помоћ – *ciricsceattas* – Цркви, која се исплаћује на дан Светог Мартина, 11. новембра,

⁶⁸⁹ EHD, 398.

⁶⁹⁰ EHD, 364, 366.

⁶⁹¹ *Parker Chronicle and Laws*.

⁶⁹² Рукопис се налази на Интернет страници

<http://www.earlyenglishlaws.ac.uk/laws/manuscripts/bu/?nb=2775&tp=d>, и

<http://www.earlyenglishlaws.ac.uk/laws/manuscripts/bu/?nb=2775&tp=ob>, посећено 23. маја 2013. године.

⁶⁹³ Stenton, *Anglo-saxon England*, 312-314.

⁶⁹⁴ *Исц*, 399.

који се – тада – поклапао са крајем паганске године и са завршетком жетве.⁶⁹⁵ Чланом пет се регулишу казне за оне који су одговорни за нечију смрт или пребијање. Други став шестог члана дефинише да онај ко се потуче у храму мора да плати казну од 120 шилинга. Затим следи сет закона којим се регулише казна за крадљивце, а посебно је занимљив тринаести члан који каже да ако неко лажно сведочи у присуству епископа, плаћа казну од 120 шилинга. Четрдесет и пет члан одређује казну од 120 шилинга за оне који насилно уђу у крањев или епископски двор. Дакле, казна се изједначава за оног преступника који повреди лични простор и краља и епископа, тако да може да се закључи да су краљ и епископ били на истом нивоу поштовања у енглеском народу крајем VII века. Шездесет првим чланом се одређује из којих прихода се даје новчана помоћ Цркви. Седамдесет и шести члан говори о казни за убиство кума.⁶⁹⁶

Привилегијама Ине Црквама и манастирима у Весексу не прецизира се начин избора, нити се тачно описује доза слободе у самом избору.⁶⁹⁷ Сачувана је и даровница краља Весекса Ине манастиру у Гластонбјурију, са сумњивим додатком.⁶⁹⁸

3.6. Вероисповедање епископâ у Енглеској у VIII веку – Иако се у Западној Европи, вероисповедање писано од стране епископа, који је текст предавао архиепископу, помиње по први пут у визиготској Цркви у VII веку, у Енглеској су сачувана писана епископска вероисповедања почев од краја VIII века.⁶⁹⁹ У библиотеци сваког епископског седишта чувано је писано вероисповедање епископâ, а чињеница да су писана вероисповедања епископа у Енглеској, почев од VIII века, углавном, сачувана показује да су овим документима епископи и њихови наследници придавали посебну пажњу. Мишљења смо да је то у Енглеској – у самом зачетку црквене епископоцентричне организације – био изразит случај због сталног доказивања православности и следовања римској, у односу на келтску праксу. Захваљујући Беди Венерабилису, сачувано је и једно писано вероисповедање са сабора у VII

⁶⁹⁵ Pounds, *History of the English Parish*, 29.

⁶⁹⁶ EHD, 399-407.

⁶⁹⁷ *Gesta Pontificum Anglorum*, 380-381.

⁶⁹⁸ Cf. H&S, 307.

⁶⁹⁹ Richter, *Canterbury Professions*, xi.

веку, са филиоквистичким тенденцијама.⁷⁰⁰ После смрти Максима Исповедника (662) у источним историјским изворима не постоје сведочанства о уметку *Filioque*, а Сиечиенски истиче да се на Западу ово учење шири као *инијегрални део православне вере*.⁷⁰¹ Зато је неопходно анализирати сачувана вероисповедања енглеских првојерараха, а затим их ставити у контекст исповедања вере на континенталном делу Западне Европе. Диспут око овог уметка наглашава и папско-франачки однос у том периоду, а Нобел наглашава да је било и неколико покушаја Франака да у VIII веку истакну да се на Истоку погрешно тумачи исхођење Духа Светога.⁷⁰² Говорећи о вероисповедању на Британском острву у VIII веку треба споменути неке црквене великодостојнике и њихова вероисповедања, како би било потпуно јасно какав је био англо-саксонски утицај на франачке богослове у том периоду.

3.6.1. Бонифације, у раном периоду, када је мисионарио под вођством Вилиброрда, није имао посебан разлог због кога би се обраћао епископу у Риму, али временом, пошто је почео независно да мисионари, осетио је потребу да се обрати папи. Послао је писмо у коме обавештава папу о свом труду на мисионарском пољу и тражи од њега инструкције за даљи рад. Како пише у *Житију* папа му одговара врло пријатним тоном да је задовољан његовим мисионарским радом, али га – ипак – зове у Рим да са њим и лично разговара. Он одмах прихвата позив, а пошто га је папа лепо примио, тражио му је писано вероисповедање. Када је папа прочитао његово исповедање вере, тражио је да се закуне о својој вери па га је тек онда (722/723. године) хиротонисао.⁷⁰³

У контексту јеретика који су нанели много штете Цркви у Франачкој, посебно они на челу са Адалбертом Неутразијским, и који су осуђени на сабору у Сесону 744. године,⁷⁰⁴ треба истаћи да је са сабора 747. године послато вероисповедање у Рим⁷⁰⁵ и стављено је на Часну трпезу у цркви Светог Петра. То вероисповедање је – опет – послао Бонифације.⁷⁰⁶ Из *Житија Бонифацијевог* знамо да је он користио Символ вере који је исповедан на прва четири

⁷⁰⁰ Беда IV, 5.

⁷⁰¹ Siecienski, *Filioque*, 87.

⁷⁰² Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries*, 579.

⁷⁰³ Cf. *Vitae Bonifatii*, гл. IV.

⁷⁰⁴ Dawson, *Formation of Christendom*, 190.

⁷⁰⁵ *Councils and Assemblies*, 33.

⁷⁰⁶ *Бонифацијева њисма*, писмо 92.

Васељенска сабора (дакле, Никео-константинопољски символ) и то без било каквих интерполација.⁷⁰⁷ Брн говори да је Бонифације Символ вере који је употребљавао приликом мисионарења добио из Рима, пошто му је папа Григорије послао инструкције како да крштава, а тај обред мора да у себи садржи и вероисповедање.⁷⁰⁸ Ни траг од текста Символа вере није нађен у Бонифацијевим списима, чак ни онај који је он користио приликом крштења.⁷⁰⁹ Знајући да Римска Црква у том периоду не користи филиоквистичку интерполацију аналогном се закључује да је Бонифацијево вероисповедање православно.

Кели наводи да су римски мисионари крајем VI века у Енглеску донели вероисповедање (које он означава са R), које се налази у *Делима айосѿолским* из *Кодекса Лаудијануса* и које је од тада у употреби у Енглеској, те се зато и налази у *Еѿелсѿеновом Псалѿиру* из IX века.⁷¹⁰ Брн наводи чак да није било битно да ли је тај Символ вере из Галије или Бобија⁷¹¹, јер су они били потпуно идентични.⁷¹² Важно је и што Кели истиче да су односи између Истока и Запада – у том периоду – били поприлично деликатни и да није било потребе за уметањем било каквих интерполација у Символ вере, али и чињеницу да се римски богослужбени обред – у VIII веку – ширио у Галији и међу германским племенима, а да је само век касније Рим позајмљивао много тога из галиканског обреда.⁷¹³ Наравно, да је било филиоквистичког уметка био би евидентиран макар у једном од поменутих кодекса, који су настали на Западу под будним око папе.

⁷⁰⁷ *Vitae Bonifatii*, гл. VIII.

⁷⁰⁸ Burn, *Athanasian Creed*, 51.

⁷⁰⁹ Kelly, *Early Christian Creeds*, 408.

⁷¹⁰ Исто, 410. Ropes, *Greek Text of Codex Laudianus*, 177. Кодекс је вероватно у Енглеску донео Теодор из Тарса 668. године или игуман Кеолфрид почетком VIII века. Cf. Frederic Kenyon, "Chapter VII: The Manuscripts of the New Testament", *Our Bible and the ancient manuscripts*, fourth edition, 1939. У Кодексу, као и у *Еѿелсѿеновом Псалѿиру* наводе се речи: *који је рођен од Духа Свѿѿоѿа и Марѿје Дјеве*. Овај Кодекс је користио Беда Венерабилис, те може да се каже да је Кодекс стигао у Енглеску у VII односно, најкасније, почетком VIII века.

⁷¹¹ Cf. *Bobbio Missal*.

⁷¹² Burn, *Athanasian Creed*, 51.

⁷¹³ Kelly, *Early Christian Creeds*, 410. Како наводи Драгица Тадић у литургијској науци постоји пет различитих Литургија које носе назив *галиканска*, а друга по том реду јесте римска Литургија која је преобликована и обогаћена у каролиншкој литургијској школи, а која се служила у Галији и Немачкој. Cf. Тадић, *Галиканска Литурѿија*, 137. Овде се наравно говори о IX веку, односно о периоду о коме говори и Кели као веку у коме је римски обред попримао франачке – германске – карактеристике.

3.6.2. **Лулово вероисповедање** које је, до данас, сачувано, врло је важно за реконструкцију начина промене мишљења у догматском контексту на Западу Европе.⁷¹⁴ Лул је своје вероисповедање написао 780. године када је папа Адријан I тражио од Карла Великог да епископи из Ремса, Трира и Тарентије напишу вероисповедање како би он дозволио да се настави Бонифацијевим путем и да Лул буде хиротонисан.⁷¹⁵ Када је његово вероисповедање прочитано у Риму, папа Адријан му шаље палијум и даје му митрополитански ниво црквене власти.⁷¹⁶

Лулово вероисповедање из VIII века има везе са Британским острвом, зато што је Лул био англо-саксонски мисионар и наследник Бонифација на катедри у Мајнцу тако да је баштинио енглеску богословску праксу. Левисон износи теорију о четири вероисповедања⁷¹⁷ које је Лул користио како би написао свој Символ вере: **Никејско вероисповедање** које је Руфин превео у *Историји Цркве* 10, 6 јасно показује да је Лул користио Никејски символ⁷¹⁸ као основно становиште, са којег износи веру у Свету Тројицу; **вероисповедање Григорија Чудотворца** Лул користи, али у мањој мери;⁷¹⁹ **Пелагијево вероисповедање** –

⁷¹⁴ Лулово вероисповедање није пронађено међу његовим писмима, већ у касносредњовековној збирци даровница Фрицлара у Хесеу, где је Бонифације основао манастир. Данас се чува у Марбуршкој архиви (<http://www.pase.ac.uk/jsp/Sources/DisplaySourceFactoids.jsp?sourceKey=1537>, посећено 2.2.2012.). Пример са кога је текст преписан у XV веку можда би могао да наведе истраживача на траг да је Лул био ктитор манастира у Херсфелду, у Енглеској, који се помиње у преамбули вероисповедања. Левисон говори и о вези између Фрицлара и Херсфелда. Англо-саксонски монах Вигберт постао је први игуман манастира Фрицлара. Он је преминуо око 738. године и сахрањен је у манастиру. Због добрих веза Лула са Вигбертом, није ни чудо што је његово вероисповедање баш сачувану у Фрицлару. Чак Левисон наводи да је писац Луловог Житија Ламперд из Херсфелда повезао пренос мошти Вигберта из Бурабурга у Херсфелд баш са Лулом, иако то није тачно. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 236.

⁷¹⁵ Папа је именовао тројицу Архиепископа да испитају Лулово вероисповедање: Тилпин, архиепископ Ремса, који је већ примио палијум од папе Адријана I; други је био Посесор, који је примио палијум као епископ Тарентије, а од 781. године када је ишао у Рим помиње се као архиепископ; и трећи је био Вемад, епископ из Трира, кога Карло у даровницама које издаје између 781. и 791. године назива *архиепископом*. Њихово вероисповедање је папа већ одборио, пошто им је послао палијум и поставио их на митрополитске катедре. Ето, зашто баш од ове тројице папа тражи да испитају Лулово вероисповедање и његов однос према предањском пошто је знао да је био викарни епископ Бонифацију. Cf. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 236.

⁷¹⁶ Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 236.

⁷¹⁷ *Ист*, 237.

⁷¹⁸ *Васељенски сабори*, 35.

⁷¹⁹ Ђуровић, *Проблем ауторства*, 167-183. Зоран Ђуровић наводи да су крштењски симболи садржали осврт на Три лица Бога Живог, мада је Треће лице заузимало најмањи простор. Веровало се у Духа, али богословствовање није достигло неки ниво. Из овога може да се наслути да Лул користи Григоријев Символ вере, али да долази до недоумице у вези са исхођењем Духа Светог *и од Сина*, јер није довољно познавао пневматолошки елемент у

Libellus fidei, које се у Средњем веку приписује Јерониму или чак Августину, Лул је највише користио због побијања адопционизма.⁷²⁰ Пелагије речима *aut adoptivum* побија учење Боноса и његових следбеника и ту користи учење Исидора Севилског; Лул је користио и мали део **символа са сабора у Толеду из 675. године**, зато што се и у овом Символу вере јасно побија аријанство.⁷²¹

Према овоме, Лулово вероисповедање има четири темеља, из различитих временских периода, а као такво има и континенталних утицаја у тзв. *Аѿанасијевоm вероисповедању*, те зато носи у себи филиоквистичке тежње: *Credo in Spiritum sanctum, Deum verum, ex Patre procedentem et Filio*.⁷²² Управо је ово вероисповедање један од преокрета у историји догмата на Западу, као потврда и наставак тзв. *Аѿанасијевоi вероисповедања*.⁷²³

тријадологији. Символ који је користио Лул је пренео Григорије из Нисе у *Жиѿију Григорија Чугошворца*, PG 46, 893-957.

⁷²⁰ Cf. Burn, *Athanasian Creed*, xliii, xlvi. *Encyclopedia of Early Christianity*, 889-890.

⁷²¹ Schaff, *Creeeds of Christendom*, 36.

⁷²² Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 239. Рецепција филиоквистичке пневматологије у Франачкој држави може да се прати од сабора у Паризу (тачније: Gentilly – јужном предграђу Париза) 767. године, а Лул је био један од мисионара-интелектуалаца, касније и Архиепископ, који су помогли Карлу Великом да створи једну нову теорију владавине и да на тај начин добије и теоријску потврду освајачке политике. Cf. Halfond, *Archaeology of Frankish Church Councils*, 195.

⁷²³ Према средњовековном извештају Атанасије Велики је написао овај Символ вере (*Symbolum Athanasianum*; назван и према почетним речима вероисповедања *Symbolum Quicumque*) док је био у Риму током прогонства и текст је поднео папи Јулију I као доказ своје православне вере. Cf. *Encyclopedia of Religious Knowledge*, 338. Међутим, ово становиште је – почев од XVII века – у историографији неколико пута доведено у питање, тако да се после филолошко-богословских анализа дошло до тога да се данас овај текст тзв. Атанасијевог вероисповедања сматра конгломератом, из пера више аутора, који је настајао деценијама, ако не и вековима, у Западној Европи. Cf. Horne, *Concise History*, 6-9. Шаф наводи да је текст – вероватно – коначно обликован у каролиншком периоду, и – уз то – додаје да овај текст користе Теодулф из Орлеана (cf. *De spiritu sancto*, PL 105, 247). Књигу је Теодулф посветио Карлу Великом и јасно изказао свој и став целе генерације каролиншких теолога и мислилаца у вези са филиоквистичким тежњама. Зато и наводи да је Атанасије Велики користио исту терминологију као што и они користе, али и да је то истакнуто у тзв. *Аѿанасијевоm вероисповедању* (Athanasius: ...quod Spiritus Sanctus a Patre Filioque procedat, in libro quem scripsit contra Arianos haereticos sic dicit: Ego credo Filium in Patre et Patrem in Filio, Spiritum quoque paraclitum, qui procedit a Patre, et Filii esse et Patris, quia et a Filio procedit...) и дело Хинкмара из Ремса *De praedestinatione*, PL 125, 374. Хинкмар из Ремса наводећи многе примере из светоотачке литературе у вези са исправном тријадологијом долази до филиоквистичке намере у вероисповедању о коме говоримо: ... cum Pater ad Filium, Filius ad Patrem, et Spiritus sanctus ad Patrem Filiumque refertur... Хорн доказује и тезу да је Атанасије Велики узет за ауторитет, јер је био веома поштован у овим областима, посебно у Галији, док је – са друге стране – у Шпанији узиман за главни ауторитет у борби против аријанских Визигота и њихових истомишљеника по питању вере; тако да је још од доба својих прогонстава на Запад, све до писања Символа вере који је њему приписан (V и VI век) он био веома утицајан светац на Западу. (cf. Horne, *Concise History*, 13.) Од XVII века ауторство Атанасијевог вероисповедања доводи се у питање, а први који је проблематизовао овај Символ вере био је Герхард Ј. Вос, холандски протестантски теолог наводећи податак да се претпоставља да је Атанасије написао вероисповедање у Триру, а затим он ту хипотезу доводи у

После објашњења Символа вере који је коришћен на просторима где су англо-саксонских монаси обитавали и где су мисионарили, потребно је размотрити и како је било вероисповедање на Острву. У доба петнаестог архиепископа кентерберijsког Етелхерда (793-805)⁷²⁴ своја вероисповедања су написали Едулф, архиепископ Јорка; Тидфред, епископ Данвича и Денеберт, епископ Ворчестера.

питање, углавном анализирајући Апостолско и Константинопољско вероисповедање у контексту филиоквистичких аспирација у тзв. Атанасијевом вероисповедању (cf. Gerardi Ioannis Vossii, *Dissertationes tres de tribus symbolis, Apostolico, Athanasiano et Constantinopolitano*, Amsterdam 1642, 3. Јасно је да је Вос хипотетички дао могућност да Атанасије Велики није аутор вероисповедања, јер је било јасно да заговара филиоквистичке намере што наравно не може да се припише Атанасију, а о томе поготову пише у вези са каснијим – каролиншким – периодом.) Од тада наовамо широко је прихваћено да историчари и богослови вероисповедање не доводе у везу са Атанасијем Великим, нити текст називају вероисповедањем иако је у њему опсежно објашњена тријадологија. Као што је био случај са многим апокрифним текстовима, прави аутор текста се позвао на ауторитет великог бранитеља Православља у IV веку, Атанасија Великог, како би текст тзв. вероисповедања био лакше прихваћен у Цркви, и међу народом. Докази да Атанасије није писац текста су: текст је оригинално на латинском језику, док је Атанасије писао на грчком; Атанасије у својим списима никада није поменуо текст вероисповедања; Атанасијеви савременици никада нису споменули овај Символ вере, што је просто невероватно, јер је Атанасије Велики био веома популаран и међу истомишљеницима и међу опонентима, тако да би макар неко – сигурно – поменуо ово вероисповедање, ни у једном документу са васељенских или помесних сабора нема помена овог Символа вере; сам текст доноси филиоквистичку интерполацију чије чак ни назнаке не постоје у IV веку; и, на крају, евидентно је да се текст много користио на Западу, али је веома симпотоматично зашто на Истоку нема ни помена вероисповедања, а камоли сведочанства о употреби текста. Од Воса до 1870. године постоји неколико хипотеза, које до данас нису потврђене, о ауторству текста тзв. Атанасијевог вероисповедања: сам Вос истиче да је текст написао неко задојен франачким богословљем – првенствено због филиоквистичким алузија – у доба Пипина или Карла Великог; Архиепископ Ашер мисли да је аутор непознат и да је текст писан половином V века; Квеснел аутором текста сматра Вигилија Тафуског; Антелмије сматра да је аутор био Венације Фортунат; Леквен наводи као аутора папу Анастасија I; Вотерленд истиче да је аутор Иларије из Арла; а Сперони сматра да је текст тзв. Атанасијевог вероисповедања написао Иларије из Поатијеа; Фулкес наводи као аутора Павлина Аквилејског. Харнак (cf. *Handb. d. Dogmengeschichte*, 389.) наводи да је овај текст достигунће рецепције Никејског Символа вере (325) у V веку у Галији, али да је текст проширен у VI веку, вероватно због назнака филиоквистичког учења које са толедског сабора продире у Западну Европу. Док Брн (cf. *Burn, Athanasian Creed*) истиче много утицаја на писање овог текста, које дели на унутрашње и спољашње: августинијанске и галиканске фразе (унутрашњи утицаји), канон са четвртог толедског сабора (633), са сабора у Отену (662/676), а затим и Кесарије из Арла, Авитус из Виене, Вигилије из Тапсуса, леринско монаштво (спољашњи утицаји). Еверет Фергусон сумира савремено становиште историографије о тзв. Атанасијевом вероисповедању: западни Символ вере, написан крајем V или почетком VI века, у циљу да одговори на несторијанску јерес; а то што се неки делови овог текста налазе у беседи Кесарија из Арла и у делу Викентија из Лерина наглашава да је порекло овог тзв. вероисповедања јужна Галија. Позивање на Атанасија Великог, по његовом мишљењу, немогуће је јер текст није писан ни технички, ни стилски у маниру писца и богослова из IV века. Занимљиво је да он наводи да овај текст никада није ушао у било какву употребу на Истоку, мада се налази – сигурно без филиоквистичких претензија – у руској литургијској и богослужбеној литератури из XVII века, те у грчком *Horologion* с краја XVIII века. (cf. *Encyclopedia of Early Christianity*, 137.)

⁷²⁴ Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*. Етелхерд је био епископ у Винчестеру када је изабран за архиепископа кентерберijsког 793. године, у доба краља Мерсије и владара Енглеске Офе. После династичких борби на Острву, Етелхерда је Алкуин охрабрио да се врати на кентерберijsку катедру, јер је на тај начин могао да настави да остварује добре односе Франачке и Енглеске. Дакле, то је време пред сабор у Франкфурту (794).

Сва три вероисповедања имају исту форму: *увод* (име епископа и за коју катедру је наречен; затим увод са пригодним библијским текстом – нпр. стих из Псалама), *вероисповедање* и *закључак* (потврда вере).

3.6.3. Рихтер⁷²⁵ наводи да је потписник првог **вероисповедања епископ Линдзија**, а не како је наведено у *Canterbury Professions* архиепископ Јорка,⁷²⁶ **Едвулф**, који је хиротонисан између 796. и 798. године. Исповедајући православну тријадологију, која се заснива на Никео-константинопољском вероисповедању и на оросу Халкидонског сабора (451) епископ Едулф јасно не исказује чак ни алузију на филоквистичку интерполацију.⁷²⁷

3.6.4. Следеће **вероисповедање** које анализирамо јесте оно написано руком **Тидфреда, епископа Данвича**, а које изражава Никео-константинопољско вероисповедање са правилном пневматологијом, и са посебним православним отклоном од монофизитства.⁷²⁸

Тидфредово вероисповедање ни у ком случају не наговештава филиоквистички уметак, већ потврђује православну тријадологију, кроз исповедање светоотачког учења о Христу. Ово вероисповедање је савршеније од претходног, јер се у неколико реченица сажимају догмати настали у IV и V веку, а поред тога, посебно се препознају речи из Никео-константинопољског *Символа вере*.

⁷²⁵ Тему ћемо истраживати помоћу оригиналних писаних вероисповедања које нам је у зборнику *Canterbury Professions* (The Canterbury and York Society, vol. LXVII, 1973) донео М. Рихтер, а палеографски обрадио Т. Браун. За саборска вероисповедања кориштена је збирка *Councils and Ecclesiastical Documents Relating to Great Britain and Ireland, Volume 3*, коју су уредили W. Stubbs, A. West Haddan, D. Wilkins. *Councils and Ecclesiastical Documents Relating to Great Britain and Ireland, Volume 3*, William Stubbs, Arthur West Haddan, David Wilkins, Ulan Press 2012, 142.

⁷²⁶ Richter, *Canterbury Professions*, 1-2.

⁷²⁷ Credo Deum patrem et filium et spiritum sanctum, atque in trinitate Deum plenum confirmans et totas tres personas unum Deum; incarnationem quoque diuinam non in patre factam neque in spiritu sancto, sed in filio tantum, ut qui erat in diuinitate Dei patris filius, ipse fieret in homine hominis matris filius, Deus uerus ex patre, homo uerus ex matre; qui est unus Deus, creator omnium que sunt cum patre et spiritu sancto; qui passus est uera carnis passione et resurrexit uera carnis resurrectione et anime resurrectione, in qua ueniet iudicare uiuos ac mortuos iudicio perenni. Hoc absque ambiguitate credo, hoc laudo, hoc confiteor et per populos predicare desidero. Richter, *Canterbury Professions*, 1.

⁷²⁸ Ergo sicut uniuersalis docet ecclesia, pater et filius et spiritus sanctus una deitas et coeternalis mihi predicanda est singulamque in trinitate personam unum Deum fore fatendum; non quod triplex sit in illa trinitate Deorum numerus, sed quod in tribus personis patrem et filium nuncupamus et spiritum sanctum unam in diuinitate essentiam et inseparabilis eternitatis gloriam predicamus, Christum quoque omnipotentis Dei filium in carne natum, baptizatum et pro nobis passum et sepultum, et die tertia resurgentem, in celos quoque uisualiter ascendentem, iterumque iudicare seculum per ignem uenturum; remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, et uitam eternam sine ambiguitate speramus. Richter, *Canterbury Professions*, 2-3.

3.6.5. **Епископ ворчестерски Денеберт (798-800)** у свом вероисповедању користи тзв. Атанасијев *Символ вере* који сажима никејску тријадологију, али са нејасном и недефинисаном пневматологијом – *spiritus sanctus a patre et filio, non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens*.⁷²⁹ Дакле, филиоквистичке аспирације постоје, тек, у вероисповедању Епископа Денеберта и то због очигледног утицаја од стране Цркве у Франачкој држави.⁷³⁰

Епископ Денеберт у првом делу свог писаног вероисповедања говори да му је дужност да сачува обред и свете каноне и правила у Цркви, а затим презентује своју веру, углавном, преписујући први део тзв. *Аѿтанасијевої Символа вере*.⁷³¹

3.6.6. Филолошка истраживања писаних вероисповедања могу да потакну размишљања о догматским проблемима који су настајали у периоду пре Великог раскола (1054) на Западу. Истичући историјске феномене у оквиру

⁷²⁹ Атанасијев Символ вере (*Symbolum Athanasianum*, који се још назива и по првим речима текста *Symbolum Quicumque* или *Quicumque uult*) у *Шаф-Херцої Енциклопедији (Encyclopedia of Religious Knowledge, 338)* назван је термином *ѿакозвани* зато што је у XX веку, филолошким и догматским истраживањима, утврђено да је настао у јужној Галији измеђи 450 и 600. године, а да на Истоку није био познат све до XII века. Текст се обично дели у два одељка: први је скоро у целини инкорпориран у вероисповедање Епископа Денеберта и говори о тријадологији, а други део се односи на христологију. Што је доказ да је на Цркву у Енглеској извршен утицај англо-саксонских мисионара који преносе вероисповедање са севера Европе на Британско острво. Cf. Burn, *Athanasian Creed*; Richardson; Hopkins, *On the Athanasian Creed*, 483-484.

⁷³⁰ *Insular Tradition*, 174.

⁷³¹ *Quicumque uult saluus esse, ante omnia opus est illi ut teneat catholicam fidem. [Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit.] Fides autem catholica haec est, ut unum Deum in Trinitate, et Trinitatem in unitate ueneremur, neque confundentes personas, neque substantiam separantes; alia enim est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti, sed Patris et Filii et Spiritus Sancti una est diuinitas, aequalis gloria, coeterna maiestas. [Qualis Pater, talis Filius, talis [et] Spiritus Sanctus. Increatus Pater, increatus Filius, increatus (et) Spiritus Sanctus. Immensus Pater, immensus Filius, immensus (et) Spiritus Sanctus. Aeternus Pater, aeternus Filius, aeternus (et) Spiritus Sanctus. Et tamen non tres aeterni, sed unus aeternus. Sicut non tres increati, nec tres immensi, sed unus increatus, et unus immensus. Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens (et) Spiritus Sanctus. Et tamen non tres omnipotentes, sed unus omnipotens. Ita Deus Pater, Deus Filius, Deus [et] Spiritus Sanctus. Et tamen non tres dii, sed unus est Deus. Ita Dominus Pater, Dominus Filius, Dominus (et) Spiritus Sanctus. Et tamen non tres Domini, sed unus (est) Dominus. Quia, sicut singillatim unamquamque personam Deum ac Dominum confiteri christiana veritate compellimur: Ita tres Deos aut (tres) Dominos dicere catholica religione prohibemur.] Pater a nullo est factus, nec creatus, nec genitus; Filius a Patre solo est, non factus, nec creatus, sed genitus; Spiritus Sanctus a Patre et Filio, non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens. [Unus ergo Pater, non tres Patres: unus Filius, non tres Filii: unus Spiritus Sanctus, non tres Spiritus Sancti. Et] in hac Trinitate ni[c]hil prius aut posterius, ni[c]hil maius aut minus; sed totae tres personae coaeternae sibi sunt et coaequales, ita, ut per omnia, sicut [iam] supra dictum est, et unitas in Trinitate, et Trinitas in unitate ueneranda sit. [Qui uult ergo saluus esse, ita de Trinitate sentiat.]* Вероисповедање Епископа Денеберта означено је курсивом, а угластом заградом оно што Епископ није користио из тзв. Атанасијевог Символа вере. Тако гледано читаоцима је доступна интегрална верзија првог дела тзв. Атанасијевог Символа вере, а курсивом је наглашен део који је преузет и сачуван у вероисповедању Епископа Денеберта. Cf. Richter, *Canterbury Professions*, 4.

истраживања уз помоћ поступне историјске методологије долази се до закључка да је вероисповедање на Британском острву у периоду VII и VIII века било под јаким континенталним утицајем, и то првенствено из Франачке државе. У VII веку у богослужбеној пракси се користи Символ вере без филиоквистичког уметка, али се у званичним документима са сабора у Хетфилду (679) осећа утицај потврде тзв. Атанасијевог вероисповедања са сабора у Отену (662/676) и – самим тим – утицај континенталне западне теологије. У првој половини VIII века англо-саксонски мисионар и потоњи Архиепископ – Бонифације користи потпуно православно Символ вере, да би његов наследник, у другој половини VIII века, такође, англо-саксонски мисионар и потоњи Архиепископ, Лул користио филиоквистичку интерполацију, под јаким континенталним утицајем, односно користећи тзв. *Аѿанасијево вероисповедање*. Занимљиво је да у другој половини на Британском острву епископи Едулф и Тидфред пишу потпуно православно Символ вере, али Епископ Денеберт – опет под утицајем тзв. Атанасијевог вероисповедања – пише Символ вере са филиоквистичким уметком. Дакле, веома велику пометњу међу епископима у континенталном делу Западне Европе, као и на Британском острву, унело је тзв. *Аѿанасијево вероисповедање*, које заслужује посебну анализу и проналажење правог аутора, односно утицаја на аутора овог проблематичног Символа вере, који је покренуо подвојеност у вероисповедним формулацијама у Енглеској и у Франачкој држави крајем VII, а посебно у VIII веку. Када се истражи ауторство и утицај на састављача тзв. Атанасијевог вероисповедања, онда ће се наметнути коначни закључак у вези са двоструким коришћењем филиоквистичког уметка у Символ вере у Енглеској у VII и VIII веку, који је у оквиру овог истраживања само евидентиран.⁷³²

⁷³² С тим у вези треба да се истакне и писмо јерусалимских монаха папи Лаву III у коме га питају о литургијском коришћењу филиоквистичког уметка од стране франачких монаха, који су се задесили у Светој Земљи. *Monachis (Francis), qui in sancto monte Oliveti (prope Hierosolymam) morantur de fide disceptantibus mittit symbolum orthodoxae fidei*. Cf. *Regesta*, 313. Читав овај – иницијални – проблем у који су укључени и други црквени првојерарси Франачке државе, а не само из Ахена, (*Cum missis Caroli imperatoris lesse (Ambianensi) episcopo et Bernatio (Wormatiensi) seu Adalardo abbate (Corbeiensi) de symbolo fidei disputat...*) превазиђен је после сабора у Риму 810. године. Cf. *Regesta*, 313. *Confirmantur acta concilii Aquensis quae releguntur*. *Vetat, ne symbolo fidei verba "filioque" addantur*. Cf. *Regesta*, 313. Папа Лав III је позвао представнике Франачке државе на сабор како би они оправдали правоверно вероисповедање, међутим папа се сложио са франачком богословском делегацијом у вези са датим богословским проблемом: *Свети Дух заиста исхођи и од Оца и од Сина*. Cf. Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries*, 579. Међутим, Франци су одмах филиоквистичку интерполацију почели да примењују и реч *filioque* убацили у Символ вере, док папа то није урадио (све до 1014. године),

3.7. **Богослужење у Енглеској у VIII веку** – Познато је да су, крајем VI и почетком VII века, римски мисионари на Британско острво донели и богослужбену праксу, али нису сачувани извори који би потврдили који је обред примењиван. Међутим, контекстом, аналогијама уз анализу богослужења на континенталном делу Западне Европе,⁷³³ који је имао везе са Енглеском, затим различитим типовима обреда крштења, и преписиваним богослужбеним књигама, може се доћи до извесних конкретних закључака. У веома комплексном времену у коме је било у употреби неколико типова Литургија⁷³⁴ и сам богослужбени циклус није био одређен, тако да сваки покушај да се о овом проблему говори мора да започне од дедуктивног схватања самог времена и простора, а затим у том контексту треба тражити утицаје на богослужбени живот у Енглеској у VIII веку.

Пре свега требало би имати на уму да је Беда Венерабилис у *Историји...* покренуо идеју да је стварање заједнице племена уз развој Хришћанства на Острву могао да буде почетна тачка за богослужење и живот Цркве у Енглеској.⁷³⁵ Питање које се намеће јесте, да ли је то тачно? Ако знамо да је хришћанско богослужење морало да буде присутно на Острву још у IV веку, због мучеништва Светог Албана, те због мозаика у Лалингстону и многих

а Томас Нобел то наглашава на овај начин: *īaīa и Франци су се договорили да се нису договорили. Истѿо*. Ово је врло значајно да буде истакнуто јер неки савремени историчари покушавају да истакну теорију да је Карло Велики наметао папама у Риму решења неких богословских питања.

⁷³³ У овом контексту требало би разграничити једну дилему: постојала су два типа Римске Литургије у периоду IX-X века, и то једна која је служена у Риму и Картагини; а друга у Милану и земљама са друге стране Алпа: Галији, Шпанији, Енглеској и Ирској. У овом истраживању потребно је расправити о богослужењу у Црквама са оне стране Алпа. Постоје различита мишљења о хипотези да је Миланска – Амвросијанска – Литургија иста као и Галиканска, али је потврђено да је Мозарабска Литургија иста као и Литургија, која је служена у Црквама у Галији пре Карла Великог. Треба истаћи да се – у садашњем облику – Амвросијанска Литургија веома разликује од многих типова Галиканске Литургије, али треба нагласити и да је прошло много времена, што може да буде одлучујуће у анализи разлика између ове две Литургије. Та разлика је направљена зато што је – у неколико наврата у периоду пре владавине Карла Великог – покушано да се Литургије на Западу романизују. Cf. Duchesne, *Christian worship*, 88-89.

⁷³⁴ Душен наводи да су литургичари у Енглеској углавном на становишту да је галикански обред преузет из Литургије Цркве у Ефесу, која је била на просторима старе римске провинције у Азији, и у Галију је донета заједно са оснивачима Цркве у Лиону, одакле се распространила у свим земљама са оне стране Алпа. Међутим, са овом хипотезом, Душен се не слаже јер истиче разноврсност обреда који су сужени у један, а посебно што је обред у II веку и онај из IV века различит. Уз то Душен наводи да је утицај Лиона у IV веку врло проблематичан јер је после Диоклецијанове поделе царства, а посебно Галије, утицај Лиона на околне области незнатан. Cf. Duchesne, *Christian worship*, 90.

⁷³⁵ Беда, I, 5-9.

других археолошких доказа присутности хришћана на Острву од IV века,⁷³⁶ па све до григоријанске мисије; онда се намеће закључак да је хришћанско богослужење на Британском острву присутно од IV века, али се не зна каквог је било облика и из ког је корена потекло. Ричард Пфаф наводи три врсте интеракција које су хришћани на Острву могли да остваре у периоду од IV до краја VI века: између британских – хришћанских – племена и германских – англо-саксонских – пагана; између келтских и британских – романизованих – хришћана; између острвских и континенталних хришћана.⁷³⁷ Сви ови утицаји могу да се прате до краја VI века, јер је посланик папе Григорија Великог, Августин донео на Острво римске богослужбене књиге⁷³⁸ и праксу, можда са галиканским утицајем, јер је на путу од Рима до Кента пролазио кроз земље меровиншких племена, која су – она хришћанска – баштинила галикански обред и праксу.⁷³⁹

Анализирајући све сачуване писане фрагменте и археолошка достигнућа у VII веку се запажа међусобни однос између хришћана: англо-саксонских племена, британско-келтска племена, те хришћанских галиканских и староримских утицаја. Овај конгломерат је уређен на сабору у Витбију (664) када је римска пракса преовладала на Острву; затим развојем богослужења у Теодоровој и Адријановој школи, која је баштинила римско-источну богослужбену праксу, уз разне богослужбене књиге које је Бенедикт Бископ донео са својих ходочашћа из Рима и Франачке државе, и књиге, и утицаје које су англо-саксонски мисионари са континенталног дела северозападне Европе могли да донесу на Британско острво. За све ово постоје и материјални докази: Линдисфарнско Јеванђеље; и Јеванђелистар из манастира Вермаут-Цероу, однет у Вирцбург 743. године.⁷⁴⁰ Ричард Пфаф је истакао да је у VII веку богослужење трпело велики број утицаја, али да се крајем тог века унифицирао један обред, тако да у следећем столећу доминира римски утицај и то геласијанског типа, те наводи четири фрагмента: бифолијум из англо-саксонског сакрементаријума⁷⁴¹

⁷³⁶ Christi Thomas, *Christianity in Roman Britain*, 158.

⁷³⁷ Pffaf, *Liturgy in Medieval England*, 33.

⁷³⁸ У спису који се приписује Егберту *Dialogus ecclesiasticae institutionis* наводи се да је Августин са собом понео две кључне књиге: *ut noster didascalus beatus Gregorius, in suo antiphonario et missali libro, per pedagogum nostrum beatum Augustinum transmisit ordinatum et rescriptum*. Cf. H&S, 411-12.

⁷³⁹ Ashworth, *Did St Augustine Bring*, 40-42.

⁷⁴⁰ Chapman, *Notes on the Early History*, 55-61.

⁷⁴¹ Јутарње и вечерње молитве, које се налазе у сакрементаријуму се налазе и у књигама геласијанског предања. Pffaf, R. *нав. дело*, 42. Доналд Булоф наглашава да су сакрементаријуми

за олтарску употребу, писан иницијалом – не зна се, где ни када; део сакрементаријума за олтарску употребу, писан острвском мајускулом у Ирској или северној Енглеској са израженим геласијанским утицајем (fols 3–4 у BN lat. 9488);⁷⁴² фрагмент рукописа из Ехтернаха *Martyrologium Hieronymianum* (BN lat. 10837) који садржи 31 фолију са мартиролошким причама, а затим *Календар Свештої Вилиброрга*, написан англо-саксонском минускулом, док су наслови молитава написани малим иницијалима нортамбријског типа;⁷⁴³ фрагменти из Староенглеског мартирологијума, који је написан под утицајем Бединих мартиролошких списа, и сличан је са старим сакрементаријумима и служебницима.⁷⁴⁴

Лицак Хен анализирајући англо-саксонске богослужбене утицаје наводи два различита рукописа: *ирски ѡалимѡсесѡѡ минхенскої сакременѡаријума* (Clm 14429, Munich, Bayerische Staatsbibliothek) и *Гоѡски мисал* (Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 317), који су – према његовом мишљењу – одиграли главну улогу из Англо-саксонске Енглеске за формирање Франачке Литургије.⁷⁴⁵ Хен закључује да је могући преносилац галиканских богослужбених утицаја у Енглеској – Августин, јер је у *Libellus responsiorum* папе Григорија Великог наглашена веза Августина са галиканским богослужењем током пута из Рима ка Енглеској, уз могућност коришћења неких галиканских служабника.⁷⁴⁶

који су коришћени у енглеским Црквама у другој половини VII века и у наредном периоду веома слични као и Старо-геласијевски сакрементаријуми, као што је *Vat. Reg. Lat. 316*. Cf. Bullough, *Alcuin and the Kingdom of Heaven*, 12, фуснота 26. За опширнију анализу види Moreton, *Eighth-Century Gelasian Sacramentary*, 23-67.

⁷⁴² Тај сакрементаријум је открио и публиковао своје закључке: Bannister, *Liturgical Fragments*, 398-411.

⁷⁴³ Банистер, који је открио и ове фолије, закучује да је овде реч о најранијем примеру записане англо-саксонске Литургије. Bannister, *Liturgical Fragments*, 405-411.

⁷⁴⁴ Вилсон наводи да је у овом рукопису евидентан прелаз између старих – геласијанских – књига, ка новим – григоријанским. Cf. Wilson, *English Mass-Books*, 430-33.

⁷⁴⁵ *Ирски ѡалимѡсесѡѡ минхенскої сакременѡаријума* су истраживачи описивали као најранији доказ за појаву Галиканске Литургије у меровиншкој Галији или као најроманизованији галикански сакрементаријум. Међутим, Хен палеографским истраживањем наводи да је овај спис сличан неким деловима из Јеванђеља, које је настало у Дараму, што сугерише да је *ирски ѡалимѡсесѡѡ* преписан у трећем кварталу VII века у Нортамбрији. Cf. Hen, *Rome, Anglo-Saxon England*, 311-312.

⁷⁴⁶ *Исио*, 314. Уз Августина, треба истаћи и друге англо-саксонске првојерархе који су остваривали везе са континенталним делом Европе: Јустин, епископ рочестерски; Петар, игуман доверски, који је учествовао у раду сабора у Паризу; Мелитон, архиепископ кентербериски који је побегао у Галију; Феликс из Бургундије, који је постао епископ Источних Англа; Агилберт, епископ Весекса, а касније Париза; Левтерије, епископ Винчестера који је из Галије дошао у Енглеску. Cf. Беда, II, 5-6; II, 15; III, 7.

У англо-саксонској Енглеској су се прослављали и римски светитељи,⁷⁴⁷ што се може закључити из календара који су били у употреби у острвским епархијама, а позната су четири таква календара. Јицак Хен наглашава да су франачки светитељи у календарима мало заступљени за разлику од римских, који се уједно прослављају и у меровиншким сакрементаријумима.⁷⁴⁸ Различити римски светитељи су у Енглеској добили свој култ и мошти су им пренете на Острво посредством Августина, Вилфрида, Бенедикта Бископа, Теодора из Тарса и Адријана који су и направили веома добру везу континенталне Западне Европе са Енглеском.⁷⁴⁹

3.7.1. За проучавање богослужења у Енглеској у VIII веку најбитнији су **канони сабора у Кловесхоу из 747. године**, којима провејава римска пракса. Од тридесет канона, седам су литургијске садржине: у 12. канону истиче се да свештеник у Цркви служи *simplici voce et modesta*; у следећем канону се каже да се побожно славе велики празници и празници мученика; у 14. канону се наглашава слављење Недеље; у 15. канону се наводи да се држе седам канонских часова; у 16. канону се наглашава да се употребљава Велика Јектенија, баш као и мале; у наредном канону се каже да се прослављају Григорије Велики и Августин Кентерберијски.⁷⁵⁰ Уз све каноне се наводи да је образац за то Римска Црква, тако да се појање, служење и прослављање *juxta exemplar videlicet quod scriptum de Romana habemus Ecclesia*, како се децидно каже у 13. канону, а затим и у свим канонима до осамнаестог. Сада се поставља питање, зашто се у наведеним канонима толико инсистира на римској пракси. Да ли је то због остатака келтске праксе, да ли због употребе неких других литургијских књига, или је то једноставно уметак из каснијег периода? Можда на ова питања Кабитова може да одговори својим закључком да је у Енглеској у VIII веку практикована тзв. мешана Литургија са галиканским, келтским и римским детаљима.⁷⁵¹ Ове разнолике утицаје на богослужење најбоље осликава

⁷⁴⁷ Пфаф наводи разлоге за претпоставку да су се у Нортамбрији користили римски, односно служебници из Кампање, а да информације о јужном делу Британског острва о томе нема. Cf. Pffaf, *Liturgy in Medieval England*, 44.

⁷⁴⁸ *English Calendars*, 24-36.

⁷⁴⁹ Hen, *Rome, Anglo-Saxon England*, 319.

⁷⁵⁰ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 125-147.

⁷⁵¹ *Исѿо*, 130-32.

молитвеник – *Керн књиџа*, али треба имати на уму да је ова књиџа са личним молитвама и није била за литургијску употребу.⁷⁵²

3.7.2. Алкуин и богослужбена пракса у Енглеској и Франачкој држави у VIII веку. Узроци и промене – За довођење у везу англо-саксонских богослужбених утицаја са франачком Литургијом требало би анализирати рад Алкуина, који је у тренутку одржавања сабора у Кловесхоу (747) имао дванаест година и похађао школу у Јорку. Алкуин донео на франачки двор литургијско предање из Јорка, са посебно наглашеним одлукама сабора у Кловесхоу који су већ поменути. Иако нигде експлицитно није показано, Алкуин у спису *Libri IV de laude Dei*⁷⁵³ говори о литургијској пракси која се примењује у Франачкој држави.⁷⁵⁴

Прави обим хришћанске духовне културе мора да буде оивичен временом, простором и ритуалом (богослужбеним циклусом) који би морали да буду синтетисани кроз и у хришћански литургијски годишњи круг, и то упоредо са *германизацијом средњовековне духовне културе*, јер наведено може да се одреди само у оквиру појмова германског етоса и погледа на свет. У контексту богослужења требало би се осврнути и на промену етоса у друштву.

Сирил Фогел у свом водичу кроз средњовековни литургијски живот истиче улогу германских утицаја на обликовање раносредњовековне духовне културе:

1. римска Литургија (обликована богослужења);
2. ширење римске Литургије по Франачкој држави преко англо-саксонских мисонара, а затим и уз помоћ краљева из династије Каролинга;
3. романизација галиканског типа Литургије;
4. стварање мешовитих обреда и уношење германских новина у неке обреде и уједињување истих са римском Литургијом;
5. неизбежност литургијских различитости новог обреда који се разликовао од претходног романизованог и галиканизованог.⁷⁵⁵

⁷⁵² Brown, *Book of Cerne*, 136-43.

⁷⁵³ PL 101.

⁷⁵⁴ Lapidge, *Anglo-Latin Literature*, 406.

⁷⁵⁵ *Medieval Liturgy*, 61.

Фогел није у овим тезама усамљен,⁷⁵⁶ јер Јунгман говори о еволуирању римске Литургије у римско-франачку, услед промена које су се десиле до X века на простору северно од Алпа.⁷⁵⁷ Међутим, Хен каже да нема сведочанства да су римске богослужбене књиге послужиле као основ за стварање Франачке Литургије, а једина непосредна веза са римским утицајем јесте забележена у Цркви у доба Меровинга, на сабору у Весону (529) на коме је утврђен литургијски поредак молитава и убачене су јектеније са *Господи њомилуј*, и *sanctus* у Галиканску Литургију.⁷⁵⁸

Од IX века па наовамо културно наслеђе акумулирано на каролиншком северу појављује се у Италији, али постаје и духовни стандард у самом Риму. Ово Јунгманово становиште није само важило за хришћанско богослужење, већ на општу духовну културу на Западу.⁷⁵⁹ Он се – у овом контексту – посебно осврће на германску реакцију на аријанство у суседним територијама у односу на Франачку државу, услед чега настају посебне вотивне мисе посвећене Марији и светитељима, тако да Христова пуна улога у богослужбеном смислу – полако, али сигурно – залази на Западу.⁷⁶⁰

⁷⁵⁶ Лицак Хен истиче да је Фогел добро закључио да су неке богослужбене књиге из Рима донели ходочасници, али наглашава да су ти клирици и ходочасници били из англо-саксонске Енглеске те да се на тај начин Црква у Енглеској утицала на Цркву у Франачкој. Cf. Hen, *Rome, Anglo-Saxon England*, 303.

⁷⁵⁷ Пре времена у коме је Бонифације мисионарио и реформисао Цркву, утицај Римске Литургије осећао у областима старе Галије, зато што су многи мисионари који су путовали према Британском острву пролазили тим крајевима, али су и англо-саксонски мисионари и ходочасници који су путовали ка Риму, такође, ишли кроз те области. Галиканске књиге из меровиншког периода имају римске одлике и у њима се помињу римски светитељи. Cf. Duchesne, *Christian worship*, 101. Душен не истиче експлицитно, али је евидентно да је римску традицију користила она литургијска заједница која је била тесно повезана са Римом. Биле су то – углавном – све оне заједнице које су створене трудом англо-саксонских мисионара.

⁷⁵⁸ Hen, *Rome, Anglo-Saxon England*, 302.

⁷⁵⁹ Jungmann, *Defeat of Teutonic Arianism*, 18-19.

⁷⁶⁰ Германски утицај је био пресудан на драматичне и алегоричке мисе, али и за промењен концепт богослужбеног круга, посебно у односу прослављања Божића и Васкрса, где су службе и химнографија пред и за Божић постали далеко богатији за изразе и песме које прослављају Бога као Цара Славе и Силе што непосредно може да се припише германском начину живота и менталитету. Ово Јунгман тумачи опет из антиаријанске визуре, јер су само германска племена у Франачкој остала имуна на криво учење Арија. Кетрин Фишер Дру долази до истоветног закључка анализирајући краљевске генеалогичке и психолошке германских краљева: основне германске националне институције јесу: *њородица*, односно фамилија; и *лично властољубље*, мада су германска племена тежила да обезбеде колективну сигурност. Све неведено може да објасни зашто су германска племена – углавном – доживљавала Христа као победоносног германског војсковођу. Cf. Drew, *Another Look at the Origins of the Middle Ages*, 803. То значи да је хришћански и – тадашњи – германски морал био дијаметрално различит, а у неку руку чак и потпуно супротан, али је временом германски кодекс утицао на хришћанско схватање света, тако да је приврженост породици, жртва за породицу, односно за племе (*народ*) реликт паганског германског кодекса, јер на пример нема свој суштински корен у блаженствима које је изговорио Исус на гори. Cf. Andersson, *Displacement of the Heroic Ideal*, 575-93.

У току епископата Светог Хродеганга (732-766), тачније – после његовог повратка из Рима (754) – Црква у Мецу прихватила је Римску Литургију⁷⁶¹ и од тог периода почиње обликовање и богађење обреда и химни, који је био поприлично дуг, али и веома важан за историју хришћанског богослужења.⁷⁶²

Са првим покушајима християнизације германских племена из западних делова Европе упоредо је, и ненаглашено, текао и процес *германизације западне Хришћанства*.⁷⁶³ Овај верско-историјски феномен често се превиђа, али на овом месту биће само истакнут, не и елабориран: интеракција између Хришћанства и германске племенске паганске религије уобичајно се тумачи тако да је хришћанска англо-саксонска мисионарска делатност – *активни*, а паганска германска – *пасивни чинилац* у германском Хришћанству. Овакав закључак се изводи ако се зна да је врло мало сачувано од историјских споменика – паганског порекла, а веома много хришћанског порекла. Што се тиче паганских артефаката то су само предмети из гробних места и сама гробна места, а што се тиче мисионарске активности хришћана записана су житија, историје, али и темељи и зидови храмова, подни мозаици вилâ и самих храмоваâ, предмети из гробних местаâ, и сама гробна места у којима су хришћани сахрањивани. Из овога може да се закључи да је активан елемент у етосу германског народа од VIII века постало Хришћанство, а као пасивни задржани су делови паганизма.⁷⁶⁴ Тако је мисионарење англо-саксонских монаха у западном делу континенталне Европе било – у ширем контексту и посредно – иницијална радња за један дуготрајнији процес – са једне стране – укључивања

⁷⁶¹ Cf. Duchesne, *Christian worship*, 102. Треба навести и Душенов закључак да је Пипин Мали укинуо Галиканску Литургију, а не Карло Велики како се мислило до XX века. Он је поткрепио своје виђење и тиме што је у том времену Црква била без духовног средишта, клирици су били неморални и биле су потребне реформе. Такво стање у Цркви у Франачкој се подударало са папином намером да Бонифација пошаље да реформише Цркву у централној Европи.

⁷⁶² Римска Литургија је у том периоду стварана и уобличена (процес је трајао до X века, када је модификована римско-франачка Литургија дошла у Рим у доба Ота Германског после *Renovatio imperii* 962. године), а услед сталног усвајања елемената ове Литургије у Римски обред и декаденције културе и вере у Риму у поменутом раздобљу. Ова Литургија није била више чисто римска, већ је после великих историјских промена попримила карактеристике римско-франачке, односно римско-германске Литургије. Cf. Гагов, *Власи*, 121.

⁷⁶³ Овај израз је сковао Артур Бонус у делу *Von Stocker zu Naumann: Ein Wort zur Germanisierung des Christentums*, Eugen Salzer, Heilbronn 1896; а затим га је после Другог светског рата Курт Дитрих Шмит поставио у научно-методолошке оквире (Cf. Kurt Dietrich Schmidt, "Die Germanisierung des Christentums im friihen Mittelalter," у idem, *Germanischer Glaube und Christentum*, Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1948). Посебно разматрање о позадини овог феномена дато је у Kurt Dietrich Schmidt, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, "Germanisierung des Christentums," и Knut Schaferdiek, *Theologische Realenzyklopadie*, "Germanisierung des Christentums.").

⁷⁶⁴ Fletcher, *Conversion of Europe*, 41.

германског народа у окриље Римске Цркве и – са друге стране – тзв. германизацију Западне Европе и Цркве.

Германска паганска племена су научена од стране англо-саксонских, такође – германских хришћанских мисионара (који су дошли са Британског острва на континенту део Западне Европе) да временом трансформишу Хришћанство и богослужење у, себи, прихватљиву форму. Писма која су размењивали мисионари са црквеним првојерарсима са Британског острва, стварање нових уметничких дела (калиграфска украшавања књига и чак, стварање нових калиграфских идеја, и на крају, писама), симбиоза келтских и германских утицаја, итд. – оставили су дубок траг у култури тадашње Западне Европе.⁷⁶⁵ Овај процес суштински је променио Хришћанство и од васељенске вере преобразио је у локалну веру једног племена, које то – чак – експлицитно на почетку комуникације мисионара са самим племеном, није ни желело. На овај начин, може да се истакне да је Хришћанство у Западној Европи у VIII и IX веку постало вера у служби локалне племенске заједнице, која је религију тумачила на свој начин, односно као средство за промоцију и остварење политичких идеја.⁷⁶⁶ Карло Велики је – стварајући идеју о Франачкој, као о новом Римском Царству, уз Алкуинову помоћ – имао на уму да, поред ратних и борбених дејстава, и преко религије освоји Западну Европу.

Јозеф Јунгман је истакао да су Литургија, уметност и архитектура на Западу у датом периоду објавили веру христијанизованих германских племена, онда када то нису могли да остваре црквени Оци преко богословског система, а то значи да је нов приступ вери омогућио да народ потпуно учествује у верском животу, што ће касније омогућити учествовање и визуелне естетике у Цркви. Уметност је остала важан богословски извор за верски живот.⁷⁶⁷

Ово је врло битно зато што поред богослужења и проповеди, визуелно естетска активност у Хришћанству делује првенствено као објављивање Бога Живог; дакле, има исте функције као и сви остали елементи мисионарења. За Јунгмана практична визуелна естетика западних народа у том периоду чува

⁷⁶⁵ *Celtic Art in Europe*, 25.

⁷⁶⁶ Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 170.

⁷⁶⁷ Тумачење ове улоге свих тадашњих уметничких дела слично је прочишћењу значења Литургије и осталих мистагошких извора. Јунгманово тумачење водило је религијске вредности културе Западне Европе у VIII и IX веку дубоко у изворе визуелне естетике оних који су мисионарали и оних који су примали и прихватили хришћанску веру предату на тај начин. Cf. Jungmann, *Defeat of Teutonic Arianism*, 2-7.

праву веру од јереси и готских облика веровања. Закључује се да је Јунгман тумачио Хришћанство тако да верска пракса објављује и штити хришћанску веру више него што су то чиниле богословско учење на апологетском нивоу и само тумачење догмата. Практично Хришћанство било је оно што је привукло паганске племенске поглавице да се упусте у комуникацију са монасима – људима који су донели у њихов племенски свет нову веру, и да их чују и од њих приме крштење. Практично хришћанство било је обележено истакнутим аскетизмом монаха, чудима, стварањем мале заједнице која је функционисала врло добро и уз помоћ нових технологија долазила до практичних резултата на пољу економије и пољопривреде. Ова чињеница се некако превиђа, јер богослови и историчари Хришћанства више желе да истакну како су неке догме Цркве напредовале током времена добијајући коначну форму тек после неколико деценија, или чак – столећа; а затим и чињеница да је било много синкретичког у интеракцији верске племенске традиције и Хришћанства. На пример, германска племена нису постављала питање поводом неких појединачних догмата, јер догматски приступ вери није био у центру њиховог уопштеног схватања религије. Волас-Хадрил наводи пример како се Црква односила према церемонијама (вашарским свечаностима) германских пагана, који су сматрали да је рат верски утемељен, јер су богови били заинтересовани за вођење ратова. Мисионари су дозвољавали будућим хришћанима да воде ратове, али са извесним модификацијама на које су пагани пристајали. Како каже Волас-Хадрил, хришћански пацифизам је модификовао германски кодекс ратовања и – уједно – морални кодекс приликом хватања ратних заробљеника.⁷⁶⁸ Са друге стране, неопходно је истаћи да је негативан став Римљана према германским племенима првенствени разлог због чега су Римљани – пре папе Григорија Великог – избегавали мисионарење на северу Европе.⁷⁶⁹

Литургија није једини аспект духовности и духовне културе који је био под утицајем германског менталитета и погледа на свет. Урбан Холмс истиче и утицај германског етоса на однос према Часном Крсту, према реалном

⁷⁶⁸ Wallace-Hadrill, *War and Peace*, 29-30.

⁷⁶⁹ Ладнер је истакао да је папа Григорије био најделотворнији преносилац предања светих Отаца Цркве незнабожачким племенима на Западу, а посебно монашког предања, онако како је примио исто од светих Августина и Бенедикта. Ладнер је нагласио да је он први мисионар, односно црквени првојерарх, који је варварима пришао као да су људска бића, са логосом и разумом. Cf. Ladner, *On Roman Attitudes*, 25.

присуству у Евхаристији, према Богородици и Светом Писму, који су сада – морали да се гледају у контексту потпуне савршености. У овом случају било је и келтског утицаја.⁷⁷⁰ Постепена германизација етике, моралног кодекса, односно канонског и обичајног права, Литургије, и – уопште – духовне културе, али и у административном погледу – црквене организације, која је ишла упоредо са напором англо-саксонских мисионара да проповедају Јеванђеље и да их чује што више племена како би се сви крстили, донела је другачије објашњење за тврдње да су средњовековни нижи слојеви друштва само површно прихватили Хришћанство.⁷⁷¹

Све ово указује на рационализацију вере у доба Франачке државе, која ће касније условити стварање реформаторског покрета баш на просторима, где је стварана нова верска свест и нов поглед на Литургију, богослужење и обреде.

Однос римске и англо-саксонске богослужбене праксе јесте комплементаран, али је преовлађујући римски утицај на сам хришћански етос и живот у Цркви свих остврских племена. Као прво, Свети Петар је *patronus noster* у свим богослужењима.⁷⁷² Друго, римски евхаристијски канон био је образац и за англо-саксонску, и за галиканску Литургију. На крају, гледајући шири географски контекст англо-саксонска и франачка богослужбена пракса у односу на римску зависи од односа папа са енглеским и меровиншким владарима, а затим и од односа англо-саксонских богослужбених утицаја на континенталне, зато што су за основ за састављање неких будућих богослужбених књига у Франачкој држави одговорни англо-саксонски мисионари и клирици, било они који су ишли или су се враћали из Рима, било они који су одлазили на Континент *Хрисѿа раги* и нису се више враћали на Острво.⁷⁷³ Литургије на просторима Галије, односно меровиншке и франачке државе, биле су под римским утицајем, али који на те просторе није био пренет непосредно из Рима, већ је имао – касније – посредника из англо-саксонске Енглеске и то у домену богослужења, календара, богослужбеног текста и књига, те саме богослужбене праксе. Ствари су се промениле после остваривања добрих односа између Карла Великог и римских папа, односно после процвата и

⁷⁷⁰ Urban, *History of Christian Spirituality*, 50; Davies, *God Within*, 74.

⁷⁷¹ Van Engen, *Historiographical Problem*, 521.

⁷⁷² Многи храмови су посвећени Светом Петру и његов култ је проширен по читавом Британском острву у периоду VII-IX век. Cf. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 260.

⁷⁷³ Wallace-Hadrill, *Frankish Church*, 110-122; Noble, *Republic of St. Peter*, 61-65.

развоја Франачке државе под Каролинзима. Сада су се франачки црквени великодостојници окретали Риму за помоћ у добијању богослужбених књига, зато што је сада Рим постављен на место највишег ауторитета у Цркви и свим црквеним пословима.

Римски утицај на франачки обред и богослужење нимало није лако одредити, јер су се утицаји – у зависности од времена – мењали и прелазили са Британског острва, на Рим и обрнуто. Углавном, тачно је да је само римски обред био заступљен, али остаје питање из чијег средишта је утицај долазио на северо-запад Европе: из Енглеске, или из самог Рима. Зато истраживачи треба да раде на изналажењу јединствених утицаја, али и на скидању реликта који су се нагомилавали на исконску римску праксу, односно предање. За посебно истраживање остаје и још једно питање: да ли је богослужбена реформа у доба Каролиншке ренесансе романизација новокрштених народа или је само једна од путева развоја на двору Каролинга.⁷⁷⁴

3.8. Последице односа Рим – Франачка – Енглеска (англо-саксонски аспект) – После описа административног и духовног стања у Цркви у Енглеској у VIII веку, потребно је, да се баш на овом месту, истакну и појединачне последице које су умногоме повезале Рим – Франачку – Енглеску и наметнуле другачији ток историје, како Цркве, а оно и читаве цивилизације на Западу Европе :

- 1. активност англо-саксонских мисионара**, на челу са Вилибрордом и Бонифацијем, који су проповедали у Западној Европи од Фризије, на северу, до Баварске, на југу;
- 2. реформе у Цркви на Западу Европе**, које су извршене садејством римских папа и првенствено Бонифација, као носиоца предања Цркве у Енглеској и духа англо-саксонских мисионара на западу Европе; односно враћање претходне црквене праксе сазивања црквених сабора на којима би били решени сви догматски, канонски, дисциплински проблеми у Цркви коју су зачели својим мисинарским радом англо-саксонски монаси;
- 3. утицај Карла Великог и Франачке државе** на крштење континенталних Саксонаца, од стране сународника, који су неколико векова раније

⁷⁷⁴ Hen, *Royal Patronage*, 88.

отишли са континенталних огњишта (Англо-саксонци су са континенталног дела прешли на Британско острво, па су после неколико векова као хришћани дошли назад, међу своје паганске рођаке, да њима проповедају благу Христову Реч);

4. утицај англо-саксонских интелектуалаца, на челу са Алкуином, на двор Карла Великог и на *каролинску ренесансу*, као историјски феномен;

5. паганска германска племена су крштена од стране англо-саксонских монаха-мисионара из Енглеске, и постала су део Цркве Христове на западу Европе и подстакла су римског папу на нов приступ црквеном устројству и на нова утемељења догматских новина.

* * *

Ова кратка синтеза јесте и увод у историјска дешавања која су се десила на Западу Европе у VIII веку, као последица активности англо-саксонских првојерараха и стања у Цркви у Енглеској, јер је управо њихово деловање узроковало последице, које су умногоме повезале Енглеску са Римом и Франачком државом, те наметнуле другачији ток историје после раног средњег века, у западном делу европског континента. Дакле, после описа стања, јерархијске структуре, дисциплине (канона), вероисповедања и богослужења у Цркви у Енглеској у VIII веку, у даљем истраживању биће описан однос Англо-саксонаца са Римом и са Франачком државом, како појединачно, тако и преко историјских феномена који су узроковани делатношћу енглеских монаха-мисионара на континенталном делу Западне Европе у периоду VIII века.

4. Мисија англо-саксонских мисионара и богослова на континенталном делу Западне Европе

- однос са Римом и Франачком државом -

Главне карактеристике црквене организације у VII и VIII веку у Енглеској сачуване су и преко англо-саксонских мисионара на Континенту, који су преносили предање о епископоцентричном систему Цркве, које им је првенствено предао Теодор из Тарса. Англо-саксонци мисионарење нису сматрали само као преношење Христове *благе речи*, већ и као преношење римске богослужбене праксе и предања, те се у томе разликују од келтских (ирских) мисионара. Англо-саксонци су као мисионари успостављали односе са владарима у Франачкој држави, франачком властелом и одржавали добре односе са папом и Црквом у Риму. У оквиру овог истраживања биће описан живот и мисионарска делатност Вилиброрда, Бонифација и Вилехада; англо-саксонских мисионара који су идеје из Енглеске повезали са Римом и Франачком државом у VIII веку и, на тај начин, показали узрочно-последичне везе које су остварили мисионари из Енглеске са наведеним просторима на континенталном делу Западне Европе од севера до Рима.

4.1. У Бединој *Историји* постоји кратак, али важан, одељак о мисионарској активности англо-саксонских монаха на Континенту и тај тзв. историјски извештај може да буде иницијалан за даља размишљања на тему енглеског мисионарења на Континенту.⁷⁷⁵ О Вилиброрду⁷⁷⁶ постоји мање

⁷⁷⁵ Беда V, 11.

⁷⁷⁶ Алкуиново *Житије Вилибрордово* је писано између 785. и 797. године и бави се углавном чудима, а мање његовим животом. Житије је посвећено Беорнреду, игуману Ехтернаха и архиепископу сенском, који је био пореклом Англо-саксонац и Вилибрордов рођак. Спис има много граматичких грешка и помало је реторичан, а пошто недостају историјски детаљи, изгледа као да је намера писца била да спис има богослужбену употребу. Друга верзија списка је писана за ученике монашке школе, у хексаметричком стиху. Житије је сачувано само у рукописној традицији континенталне Европе. Прво Житије Вилибрордово написао је ирски монах сировим стилем и баш тај спис је користио Алкуин приликом писања свог дела о Вилиброрду, а о вези између ова два списка говори игуман Ехтернаха Теофрид (1083-1100). Можда је због превеликог утицаја тог првог извора на Алкуина и настао спис којим доминирају описи чуда, која су била врло важна карактеристика ирске духовности и схватање монаштва. Трећи спис који описује живот Вилиброрда написао је већ поменути Теофрид који је саставио своје дело коришћењем метричке прозе, која је заснована на стилу и описима из Алкуиновог

података у историјским изворима од оних о његовим најпознатијим старијим и млађим савременицима: епископу Вилфриду из Енглеске или Бонифацију, проповеднику и реформатору Цркве међу германским племенима која су живела на континенталном делу северозападне Европе. Вилиброрд је настављач нортамбријске мисије коју је иницирао епископ Вилфрид на просторима где су живели Фризи.

Вилиброрд је рођен у периоду када је Нортамбрија била доминантно краљевство на Британском острву – 658. године.⁷⁷⁷ Његов отац Вилгилс је – у већ каснијим годинама – био отшелник у Деири, тако да је свог сина одвео у манастир Рипон.⁷⁷⁸ После расправе о пракси слављења Васкрса између римске и келтске праксе у Цркви у Енглеској у VII веку, манастир Рипон се приклонио римској струји, тако да је Вилиброрд био заступник римског обреда.⁷⁷⁹ У 678. години када је Вилфрид прогнан из своје епархије, Вилиброрд је напустио Рипон, тако да два догађаја могу да се доведу у везу, мада то није могуће поткрепити материјалним доказима. Од тада је Вилиброрд дванаест година провео у Ирској где се учио монашком животу и где се усавршавању духовности и где је желео да добровољно буде изгнан – и то према дотадашањој пракси – на континентални део Западне Европе.⁷⁸⁰ Када је Вилиброрд, заједно са осталим ученицима, дошао у Фризију да мисионари, Пипин II је преузео политички примат над фризијским земљама са престоницом у Утрехту, тако да су англо-саксонски мисионари започели да раде у фризијским областима које су биле под влашћу Пипина II, али ни један мисионар није могао да буде независан, већ је Пипин тражио да сви буду причислени неком манастиру или цркви, односно да буду у склопу неке епископоцентричне организоване

дела, те на Бединим списима, и житијама других светитеља, а посебно на даровницама манастира Ехтернах. Штампана издања и студије: Алкуиново, Житије Вилибрордово, прво је штампао Суријус у збирци *De Probatis Sanctorum Histords* (Cologne, 1575), Vol. Vi, 127-37. Критичко издање је приредио W. Wattenbach, *Monumenta Alcuiniana*, у серији *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, уредник Ph. Jaffe. Први пут је објављено у Берлину 1873. године као шеста књига у збирци а уредио је W. Levison у *Scriptores Rerum Merovingimcarum*, vii, 81-141. Енглески превод је приредио A. Grieve, *Willibrord, Missionary in the Netherlands*, London, 1923, у збирци *Lives of Early and Medieval Missionaries*, штампано у S.P.C.K.

⁷⁷⁷ *Cambridge Medieval History*, 446.

⁷⁷⁸ *Житије Вилиброргово*, гл. III.

⁷⁷⁹ Abels, *Council of Whitby*, 23.

⁷⁸⁰ Од како је Колумбан 590. године отишао у Франачку, овај облик аскетизма практиковали су Ирци и то је њихов *добровољни еџил или ѱроѳонсѳиво* био усмерен ка Континету: Франачка, Германија и Италија; и ка Шкотској и северној Енглеској. Cf. Walker, *St. Columban*, 39-42.

јединице.⁷⁸¹ Франачка власт и хришћанска мисија из Енглеске заједнички су деловале у Фризији.⁷⁸² Као Вилфридови ученици, англо-саксонски мисионари су тежили да своје мисионарске напоре верификују и папиним благословом, те су ишли у Рим, где су код папе Сергија пробудили интересовање за те области.⁷⁸³ До доласка англо-саксонских мисионара, папа у Риму није био значајна личност за Цркву у Франачкој. У новој констелацији, Вилиброрд је од папе добио благослов за мисионарење, али и делове светих моштију и остале реликвије из Рима за храмове који су били у плану за изградњу.⁷⁸⁴ Од осталих англо-саксонских мисионара који су се упутили у Фризију са Вилибрордом знамо за Етелберта, који је постао светитељ у Холандији, презвитер Веренфрид чији је култ касније био у Елсту у Гелдерленду.⁷⁸⁵

Папа Сергије је хиротонисао Вилиброрда 21. новембра 695. године у старој цркви Свете Цецилије, а том приликом му је дао име Климент (зато што се у Римској Цркви 23. новембра славио свети Климент).⁷⁸⁶ Промена имена означавала је да англо-саксонске мисионаре римска Црква прихвата у своје крило и да они заступају интерес римске заједнице.⁷⁸⁷

4.2. После овог догађаја може се рећи да је установљена Црква у Фризији, са катедралном црквом Христа Спаситеља у Утрехту, као седиштем епархије, а организација ове Цркве – обласне по својој вокацији – била је иста као и у Цркви у Енглеској.⁷⁸⁸ Дакле, заснивала се на старом обичају митрополитанског устројства, који је Вилиброрд пренео на Континент и поставио га као образац за успостављање будућих обласних Цркава у Западној Европи. Вилиброрд је посветио храм Христу Спасу у Утрехту што сигурно може да има ширу димензију, самим тим што су и храмови у Кентерберију и Риму посвећени Господу Спаситељу. Тако ова три града после скоро два века постају камен темељац за стварање нове Западне Европе и новог еклисијалног система којег

⁷⁸¹ *The New Cambridge Medieval History*, 627-628.

⁷⁸² Wood, *Merovingian Kingdoms*, 316.

⁷⁸³ Lynch; Adamo, *Medieval Church*, 74.

⁷⁸⁴ Moorhead, *Popes and the Church of Rome*, 210.

⁷⁸⁵ Беда V, 22. Cf. *Encyclopedie van Hollandse Heiligen*, 376.

⁷⁸⁶ Wilbrordum Fresonum archiepiscopum consecrat, eique Clementi nomen tribuit "die natalis eius". Cf. *Regesta I*, 244.

⁷⁸⁷ На исти начин је 24 године касније Винфриду је дато име Бонифације, а уједно му је дат благослов за мисионарски рад. Cf. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 60.

⁷⁸⁸ Godfrey, *The Church in Anglo-Saxon England*, 225-226.

ствара Вилиброрд, са средиштем у Риму. Као и у Кентерберију, у Утрехту је изграђена црква на темељима мањег храма, који су раније срушили пагани. Вилиброрд је поред катедралног храма саградио и цркву Светог Мартина, што може да буде још једна паралела са Кентерберијем, где је такође била црква посвећена истом светитељу, али је она већ била саграђена када су Августинови мисионари стигли на Острво. Англо-саксонски утицај се огледао и у томе што су монаси и клирици заједно живели у тзв. црквеној заједници, како у Кентерберију, тако и у Утрехту. Управо то је био Вилибрордов мошаки идеал.⁷⁸⁹ Вилиброрд је био иницијатор англо-саксонског утицаја на континентални део Западне Европе, који се огледао у циљаним доласцима англо-саксонских мисионара међу континентална паганска племена, али и у сарадњи са франачким племством и каролиншким двором; а било је и литерарних утицаја са Острва. Вилибрордов утицај је био почетак другачијег размишљања на каролиншком двору.⁷⁹⁰

Дакле, Црква у Енглеској је од друге половине VII века била везана за Рим и римску праксу, што су англо-саксонски мисионари на Континенту одмах пренели на оне који су слушали њихове проповеди, тако да су стварали проримску традицију. Док је Вилиброрд боравио у Риму, његови ученици су међу собом изабрали Суитберта за епископа, кога је у Енглеској хиротонисао епископ Вилфрид.⁷⁹¹ Вратио се у Фризију, али – као епископ – одлази у Вестфалију, како би проповедао Саксонцима – знајући да је Вилиброрд са ученицима кадар да устроји Цркву у Фризији и без његове помоћи. Он је од Пипина добио место (код данашњег Дизелдорфа) где је направио манастир у коме је и скончао овоземаљски живот 713. године.⁷⁹²

⁷⁸⁹ Fisher, *Anglo-Saxon Age*, 183.

⁷⁹⁰ Фуснота 34 у Маур-Хартинг, *Alcuin, Charlemagne*, 214. Мајр-Хартинг следује Гербердингу који у својој студији *The Rise of the Carolingians*, 126-136, анализира слојевит и комплексан Вилибрордов однос са Карлом Мартелом и Пипином II.

⁷⁹¹ *Католичка енциклопедија*, “St. Suitbert”, Herbermann, Charles, ed. 1913. Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/14328b.htm> посећено 13. фебруар 2013. године. Архиепископ Теодор је умро 690. године, те је катедра у Кентерберију била неко време удова, па је Суитберт потражио помоћ у Мерсији, где је Вилфрид био у изгнанству. Хиротонију је извршио Вилфрид, а од тада је Суитберт постао епископ-мисионар у Фризији. Тако је случајно – или намерно – онај ко је започео мисију у Фризији, хиротонисао првог англо-саксонца за епископа у Фризији.

⁷⁹² Cf. Brzosa von Ulrich, *Die Geschichte der katholischen Kirche in Düsseldorf*, 624; Levison, *St. Willibrord*, 314-329. Овде морамо стати како бисмо поставили неколико питања, на која ћемо покушати да – укратко – одговоримо: да ли је било размимоилажења међу англо-саксонским

4.3. Уз саму Вилибрордову личност потребно је анализирати и географску експанзију и само лоцирање активности англо-саксонских мисионара у Западној Европи. У вези са тим, за објашњење прве премисе треба истражити **Ехтернах, као место сарадње Цркве у Енглеској (англо-саксонских мисионара) и Франачке државе**, односно као средиште англо-саксонске мисије у Фризији; тачније, извор из којег се кретала континентална мисија. Када се говори о Ехтернаху, истиче се да су још римски војни заповедници у I веку Христове ере направили вилу са бањом.⁷⁹³ До VI века, имање у Ехтернаху је проширено малим манастиром, а област је потпадала под јурисдикцију катедре у Триру. Пошто лежи на реци Сауер, Ехтернах је имао добар географски положај, и као римско, али и као германско насеље.⁷⁹⁴

У областима где је – већ – проповедо Аманд (с.584-675) у доба Пипина II (с.635-714) забележени су трагови хришћанских цркава, а у неким даровницама из каснијег периода помињу се неке мање цркве у Фризији, које могу да се датирају у доба када је Вилиброрд дошао да проповеда на тим просторима.⁷⁹⁵ Те црквице су се, углавном, налазиле у области реке Мозел (у околини Трира), а могу да се сматрају поклонима од стране верника, који су у својој побожности желели да материјално допринесу манастирима или црквама;⁷⁹⁶ или су побожни

мисионарима у Фризији; да ли је Пипин био против тога да Суитберт постане први епископ у Фризији; да ли је Суитберт само због мисионарског порива напустио Фризију? Вилиброрд се по повратку из Рима вратио у Фризију, а дата му је црква у Антверпену која се била саграђена у време Светог Аманде – што је по први пут када се говори о помоћи мисионарима, а после неколико година – пошто је мисија уродила плодом и много народа крштено – било је неопходно да се Црква у Фризији организује. Тада је Пипин послао Вилиброрда – по други пут – у Рим како би тамо био хиротонисан и наречен за архиепископа Фризије. Њега су могли да хиротонишу епископи у Франачкој, али је и он и Пипин имао виши циљ, што може да објасни Пипинов однос са Вилибрордом и са Суитбертом (кога је рукоположио Вилфрид у Енглеској). Можда је то одговор на питање о односу Пипина и Суитберта и његове жеље да га хиротонишу у Енглеској. Сигурно да није било размимоилажења међу англо-саксонским мисионарима поводом повратка Суитберта у оцабину како би био хиротонисан за епископа-мисионара, јер су то сви желели. Суитберт је задовољен мисионарењем пожелео да оде у другу земљу и проповеда међу паганима, а није желео да се сукобљава ни са Вилибрордом, ни са Пипином, те му зато он и даје место да он сагради манастир. Политички циљ Пипина је био изнад мисионарског порива Суитберта, зато је он Вилиброрда послао у Рим, а не у Енглеску.

⁷⁹³ Види Интернет презентацију са виртуелним приступом археолошком локалитету римске виле у Ехтернаху. <http://www.mnha.lu/en/Roman-Villa-Echternach> посећено 27. марта 2013. године.

⁷⁹⁴ За разлику од периода Римског царства и владавине Меровинга река Сауер као лева притока реке Мозел, протиче поред града и данас је она природна границу између Луксембурга и Немачке. Римска вила у Ехтернаху, чији су остаци у врло добром стању откривени 1975. године највећа је на простору северно од Алпа. <http://www.mnha.lu/en/Roman-Villa-Echternach> посећено 27. марта 2013. године.

⁷⁹⁵ *Manuscripts and palaeography*, 525.

⁷⁹⁶ *Vita sancti Willibrordi*, гл. XXI-XXIII.

људи који су се спријатељили и остварили прави хришћански однос са Вилибрордом желели да на овај начин помогну свом пријатељу јер им је био духовник. Тако су многи припадници аристократског сталежа остављали имовину и богатство и постајали аскете и отшелници.⁷⁹⁷ Нешто слично је раније урадио Колумбан утичући на богатије људе, а управо је тај духовни елан који је Колумбан зачео на територији Франачке помогао англо-саксонским мисионарима у проповедању. Вилиброрд је само наставио Колумбановим путем и успевао је да каналише ревност свих верника.

Пример за то је близак однос Вилиброрда са Ирмином, игуманијом Ерена, пипинидског породичног манастира; али и манастирâ у Нивелу, Андену, Приму и Вајсенбургу, где је Ирмина и сахрањена.⁷⁹⁸ Зашто њу помињемо? Ова игуманија је Вилиброрду дала посед у Ехтернаху на коме је он саградио манастир, у коме је окупио англо-саксонске монахе да мисионаре.⁷⁹⁹ Око тог локалитета, Ирмина је већ саградила храмове посвећене Светој Тројици, Богородици и Светом Петру и Павлу, а установила је и један мањи манастир за отшелнике са севера, који су напуштали своју отаџбину Христа ради и свој живот посвећивали Богу. Вероватно је још тада она желела да англо-саксонски монаси као будући мисионари дођу у Ехтернах и одатле шире благу Христову реч међу германским племенима у тадашњој Западној Европи.

Ирминин дар Вилиброрду у Ехтернаху су увећали Пипин II и Плектруда, а у тексту њихове даровнице се види да је Вилиброрд већ саградио манастир и цркву која је била дуга 21 метар, са бродом ширине 7,6 метара.⁸⁰⁰ Вероватно је да је у манастиру била и крстионица, јер се у крипти данашње Цркве у Ехтернаху налази извор, и зато што је Вилиброрд проповедао паганима које је крштавао.

У Ехтернаху је било седиште Вилибрордове мисије, а из његовог манастира монаси су одлазили да проповедају у околним областима у долини реке Мозел, па је зато мноштво црквица ту и изграђено. Ирмина је устројила

⁷⁹⁷ Wallace-Hadrill, *Ideal and reality*, 45-56.

⁷⁹⁸ Englebert, *Lives of the Saints*, 122.

⁷⁹⁹ *Католичка енциклопедија*, Mersman, F., "St. Willibrord", New York: Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/15645a.htm> посећено 29. марта 2013. године

⁸⁰⁰ Ова црква је 1944. године откривена приликом бомбардовања јер је бомба пала и направила кратер у земљи, па су тако откривени остаци цркве. Cf. *Cambridge Medieval History*, 394.

какав-такав хришћански живот, затим је Вилиброрд унапредио монаштво, и све то у урбанизованом Ехтернаху, са – већ поменути – римским купатилима. То место је била бања која се и данас налази недалеко од храма који је подигнут тамо, где је био Вилибрордов манастир.⁸⁰¹ Дакле, терен који је Ирмина изабрала за градњу храмова, а затим и за дар мисионарима, већ је био средиште, и у урбанистичком, и у економском смислу. Било је далеко лакше градити Цркве и манастире на простору, где је народ био цивилизованији у односу на германска племена која су живела у шумама. Захваљујући добром положају која је Ирмина већ одредила за хришћанско средиште тог дела северне Аустразије, Вилиброрду је било лако да шири даљи утицај.

Поред географског положаја самог локалитета, Ирмина је избрала Вилиброрда због угледа који је овај мисионар имао на франачком двору, али и због опасности која је претила епископској катедри у Утрехту од паганских Фриза. Ехтернах је – на тај начин – постао први поменути англо-саксонски манастир у континенталној Европи, где су живели и радили мисионари који су дошли из Енглеске.⁸⁰² Ирмина је дарујући земљу и избором Вилиброрда, показала своју личну побожност, која може да се посматра у контексту опште побожности хришћана у Франачкој у том периоду. После Ирминине смрти, све везе које је она остварила у Цркви и држави преузела је њена ћерка Плектруда. Пошто је била удата за Пипина, који је већ користио Вилибрордову мисију како би политички утицао на Фризе, и пошто је Ехтернах већ постао средиште хришћанске мисије, може се рећи да је то место у северној Аустразији било у сфери интересовања пипинидске династије, на државничком и верском пољу.

⁸⁰¹ http://www.mnha.public.lu/pictures/fr/actualite/autres/dalheim_romain2010.pdf, посећено 30. март 2013. године

⁸⁰² *Dictionary, Northern Europe*, 241.

Вилиброрд је саградио прву Цркву у Ехтернаху⁸⁰³ око 700. године, захваљујући Пипиновој финансијској подршци. Настављајући ову везу, Карло Мартел свог сина Пипина крштава у Ехтернаху 714. године.⁸⁰⁴ Поред подршке Франачке државе, Вилиброрд и његова мисија у Ехтернаху имали су подршку епископа Вилфрида из Енглеске, са којим је он био у Рипону. Врло је значајно да је Вилфридов утицај Вилиброрд успешно превазишао јер није имао – као и овај енглески епископ – антикелтски став, већ омогућио келтским монасима да се придруже његовој мисији у Ехтернаху.

Пипинова настојања и претензије у Аустразији наставља Карло Мартел (с. 688-741) који је своју позицију у државничком смислу осигурао у тим областима, али је свој утицај проширио и на Неустрију. У доба Карла Мартела игумани у Ехтернаху остају лојални франачком владару, што показују и многе даровнице.⁸⁰⁵ Вилиброрд проводи у Ехтернаху много времена, нарочито после слома епископске катедре у Утрехту 716. године. Он је умро у 739. године и сахрањен је у цркви у Ехтернаху.⁸⁰⁶

Чим је Пипин III постао краљ, прогласио је манастир Ехтернах краљевским манастиром са свим привилегијама, тако да манастир задобија и политичку моћ.⁸⁰⁷ Игуман и монаси утичу на вернике целе регије да поштују каролиншку династију.⁸⁰⁸ Доказ за ово је чињеница да није забележен ни један покушај да игуман у манастиру у Ехтернаху буде неко ко неће бити лојалан франачком владару, али такође – ни један локални верник није био кандидат за

⁸⁰³ У *Ираду Триру* постоји манастир монахиња који се у дане Вилиброрда сусрео са сирашином кућом. Многе монахиње су умрле од инфекције, док су остали лежали у кревету болујући од тешке болести, док су остали били у ситању сираха, очекујући смрт. Недалеко од овог *Ирада* налази се манастир светиој човека, који се зове Ехтернах, у коме почива његово тело до данас и које су његови наследници одржали јер им је био законича заоставишина, како је рекао отац и каква је била добра воља побожних царева. Знајући да свети човек долази онамо, жене из поменутог манастира послаше су у изасланство молећи га да, без одлагања, дође до њих. По доласку у манастир, одмах је служио Литургију и прочитаво болеснима молишту, а пошом је освештао воду и наредио да се зраде ирсају светом водом и да се монахињама да ова вода да пију. Божјом милошћу брзо су се опоравили и више није било смртних случајева у том манастиру од куће. *Vita sancti Willibrordi*, гл. XXI, XXIV.

⁸⁰⁴ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 167.

⁸⁰⁵ Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 40.

⁸⁰⁶ *Dictionary of Saints*, 453.

⁸⁰⁷ Costambeys, Innes, MacLean, *Carolingian World*, 102.

⁸⁰⁸ Cf. Wampach, *Geschichte*.

место игумана у манастиру, већ је игуман увек одређиван уз сагласност франачког двора.⁸⁰⁹

Енглески мисионари су, уз помоћ франачких политичких савезника, у Фризији и северној Аустразији створили идентитет и националну свест Вилиброродових следбеника међу становницима тих области. Веза Енглеза и Франачке посебно се уочава у Келну.⁸¹⁰ Франци и Фризи су се придружили Вилиброродовим англо-саксонским наследницима што се препознаје на пољу културе, нпр. преписивачка школа у Ехтернаху рефлектује и острвске и франачке карактеристике у писању.⁸¹¹ Са друге стране, потоње генерације су наставиле Вилиброродово предање: да се поштују канони Цркве, посебно они који се тичу црквене дисциплине и догмати Цркве установљени на васељенским саборима, а то говори да је утицај англо-саксонских монаха у Ехтернаху био огроман, али и у целој Аустразији и Франачкој.⁸¹² Вилибрород је успео да у ширењу Хришћанства на већ поменути просторима уједини сврху и метод, што ће затим наставити и Бонифације. У контексту односа наслеђа Цркве у Енглеској и почетака Хришћанства на северу западне Европе, Ехтернах је био парадигма добре организације и испуњавања зацртаних циљева на пољу мисионарења за будуће генерације англо-саксонских мисионара.

Вилиброродовом хиротонијом створена је нова Црква у Фризији, која је могла да се упореди са Црквом у Енглеској, а архиепископ те нове Цркве је сада могао да хиротонише епископе који би били са њим у сабору. Папа је Вилиброрду дао палијум,⁸¹³ што је био знак да је његова архиепископска служба требало да буде у служби Рима, односно да Рим буде Мајка Црква, Цркве у Фризији, као што је од раније била и Цркви у Енглеској. Врло је важно да се истакне да је Вилиброрд послат у Рим да буде хиротонисан за архиепископа, а не за епископа, Цркве у Фризији, припремљен му је палијум, по истом обичају који је већ унапређен у Цркви у Енглеској. Како је Беда посведочио (731. године Беда завршава *Историју*) – Вилиброрд је утврдио епископоцентричну структуру Цркве, у којој су његови сатрудници – англо-

⁸⁰⁹ *Soldiers of Christ*, 193, фуснота 2.

⁸¹⁰ Harrington; Welch, *Early Anglo-Saxon Kingdoms*, 174.

⁸¹¹ Cf. Alexander, *Insular Manuscripts*. Miller; De Hamel, *History of Illuminated Manuscripts*.

⁸¹² McKitterick, *Knowledge of canon law*; McKitterick, *Anglo-Saxon missionaries in Germany*.

⁸¹³ Fisher, *Anglo-Saxon Age*, 182.

саксонски мисионари – играли главну улогу.⁸¹⁴ Нажалост, није остало записано ни једно име епископа околних области, али се знало да структура постоји, те да би Вилиброрд требало да буде хиротонисан за архиепископа. Сигурно је било претходних припрема за тај догађај, али о томе – опет – нема сведочанстава. Пипин је Вилиброрда послао у Рим – како Беда сведочи – са посебним уважавањем.⁸¹⁵ Палијум је врло важан мотив у односима Цркве у Енглеској и у Риму, који је пренет по први пут у Западну Европу. Дакле, исти однос који је започет са Црквом у Енглеској, Рим је започео да гради и са Црквом у Фризији, као почетну тачку за даље ширење на северу и западу континенталног дела Европе.

Беда истиче да је иницијативу за продубљивање добрих односа са Римом, покренуо Пипин, а не Вилиброрд који би требало да као англо-саксонски мисионар буде на римском путу.⁸¹⁶ Ово је био први случај који је забележен да је неко из каролиншке династије ступио у везу са римским папом, а тај догађај биће почетак једне нове епохе у историји западне Европе и Цркве на Западу.⁸¹⁷ Бонифације и његова мисионарска – али и политичка – служба ће касније унапредити добре односе са Римом и навести на пут који ће променити многе дотадашње односе и позиционирања на геополитичкој мапи тадашње западне Европе, али и саму црквену историју тог поднебља. Стварање понтификалне државе у Италији услед интервенције Франака и стварање Франачког Царства су две кључне тачке за будућа истраживања, и можемо цитирати Левисона *dve тачке кључања за промену старих и стварање нових идеја у западноевропском друштву и политици*, а оно и Цркви на западу Европе.⁸¹⁸ Овакав развој догађаја сигурно да нису ни претпоставили ни Пипин, а ни Вилиброрд, али је тај одлазак

⁸¹⁴ Беда V, 24.

⁸¹⁵ Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 60.

⁸¹⁶ Беда, V, 10: Ut autem uidit uir Domini Ecgberct, quia nec ipse ad praedicandum gentibus uenire permittebatur, retentus ob aliam sanctae ecclesiae utilitatem, de qua oraculo fuerat praemonitus; nec Uictberct illas deueniens in partes quicquam proficiebat, temptauit adhuc in opus uerbi mittere uiros sanctos et industrios, in quibus eximius Uilbrord presbyteri gradu et merito praefulgebat. Qui cum illo aduenissent, erant autem numero XII, diuertentes ad Pippinum ducem Francorum, gratanter ab illo suscepti sunt; et quia nuper citeriorem Fresiam expulso inde Rathbedo rege ceperat, illo eos ad praedicandum misit; ipse quoque imperiali auctoritate iuuans, ne qui praedicantibus quicquam molestiae inferret; multisque eos, qui fidem suscipere uellent, beneficiis adtollens; unde factum est, opitulante gratia diuina, ut multos in breui ab idolatria ad fidem conuerterent Christi.

⁸¹⁷ Hen, *Romanization of the Frankish liturgy*, 112.

⁸¹⁸ Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 61.

Вилиброрда у Рим и његова хиротонија донела нова стремљења римског епископа и нове планове у западној Европи.

4.4. У свим историјским раздобљима – како на Западу, тако и на Истоку – увек је једна личност била покретач реформи, мењања менталитета, или увођења чак и нових тенденција у друштву, политици или богословљу. У периоду VII и VIII века у Цркви на Западу, један од истакнутијих црквених великодостојника био је **Бонифације**, касније назван апостолом Германа. Да ли је он био проповедник, мисионар или само реформатор, и каква је била његова улога у ширењу Хришћанства и у реформисању Цркве у Франачкој, требало би да се покаже у ширим студијама, а овај део истраживања јесте само приказ Бонифацијевог житија⁸¹⁹ са посебним акцентима на неке од догађаја из његовог живота који би могли да разјасне утицаје англо-саксонских црквених великодостојника на континенталне западно-европске просторе, а посебно Франачку државу и Рим.

⁸¹⁹ *Житије светог Бонифација* од Вилибалда, написано је пре 769. године и посвећено је епископу Вирцбурга Мегингозу и Лулу. Левисон (Willibald, *Vitae Sancti Bonifatii*, уредник W. Levison, MGH SRG LVn, Hanover 1905.) нагласио је да је иако неадекватно и некомплетно, *Житије* састављено у XI веку донело комплементарне наративне делове засноване на причама из периода у коме је живео Бонифације. Обим дела није дозволио да буду подробније описани догађаји из Бонифацијевог живота, али оно што је описано од мисионарских подухвата и детаља из његовог живота више припада оном периоду када је он живео на континенталном делу Европе. Врло важно је што је у делу описан долазак младог Винфрида (Бонифацијево острвско име) у Кентербери и најраније сведочанство о сабору Западних Саксонаца. Опис мучеништва светог Бонифација и групе мисионара са њим од паганске руке такође је значајан историјски извор. Поред овог извора, који може да се посматра са различитих аспеката, важно је споменути и Бонифацијева писма која су умногоме помогла састављачу житија да хронолошки поређа догађаје из Бонифацијевог живота са нагласком на неке теме о којима је он писао и проповедао. Џејмс Палмер говори да је Лул, као Бонифацијев наследник, наставио истим путем, али да такав случај није био и са њим, јер га наследник Рикулф не представља у добром светлу. Тек у XI веку Отлох описује Лула, који је наследио Бонифација, као светитеља, али са дистанца од, безмало, три века. Са друге стране, самог Бонифација тек Вилијам из Малмбјурја цени као светитеља који се борио за Цркву, односно који је критиковао неморал и мане англо-саксонских краљева. Треба подвући и Палмерову констатацију да се први помен Лула у Енглеској поклапа са успостављањем добрих односа Малмсбјурја, Мајнца и Утрехта. Cf. Palmer, J. "The 'vigorous rule' of Bishop Lull: between Bonifatian mission and Carolingian church control", *Early Medieval Europe*, 2005, Volume 13, Issue 3, 249–276. Писма Светог Бонифација - С. Н. Talbot, *The Anglo-Saxon Missionaries in Germany, Being the Lives of SS. Willibrord, Boniface, Leoba and Lebuin together with the Hodoepericon of St. Willibald and a selection from the correspondence of St. Boniface*, London and New York: Sheed and Ward, 1954; Noble, Thomas F.X.; Ephraim Emerton. *The Letters of Saint Boniface*, Columbia UP 2000; Rau, Reinhold, *Briefe des Bonifatius; Willibalds Leben des Bonifatius*, Ausgewählte quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters IVb. Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1968; *St. Boniface, Archbishop of Mainz, English correspondence, being for the most part letters exchanged between the Apostle of the Germans and his English friends*, University of Toronto Libraries 1911.

Бонифације је, још као Винфрид, током образовања у манастирима у Екситеру и Нрслингу задојен римском богослужбеном праксом.⁸²⁰ Већ тада је имао осећај за ред у Цркви и био задојен римском богослужбеном и канонском праксом. Поред тога, Бонифације је широко образован у поменутих манастирима у атмосфери општег научног и књижевног процвата, а посебно је на њега утицала Теодорова кентербериска школа,⁸²¹ а – посебно у духовности – трпи у исто време и келтски утицај налик Вилиброрду. На тај начин, Бонифације сазрева у комплетну личност. Он је поред писама – као сведочанства једног златног англо-саксонског периода – оставио и песме, нека граматичка и метричка разматрања што доказује широк спектар његових преокупација.⁸²² Све то заједно Бонифација је уобличио у импресивног проповедника и делотворног учитеља. У његовим писмима се запажа библијски дух и ум. Свето Писмо тумачи углавном алегоријски, као и сви његови претходници у Цркви у Енглеској,⁸²³ што је утицало на многе потоње монахе, монахиње и мисионаре. Поред образовања, у раној младости у Енглеској је стекао и дипломатске манире и искуство.⁸²⁴

Бонифација, као већ познатог монаха, 717. године бирају за игумана манастира Нрслинг.⁸²⁵ Ипак, тај избор је пао у тренутку када – иако пун елана да проповеда – доживљава мисионарски неуспех у Фризији. Следеће године Бонифације други пут одлази са Острва, и то у Рим како би од папе добио дозволу и благослов за мисионарење. Папа Григорије II му, 15. маја 719. године, даје благослов да проповеда незнабошцима, а тај документ је најранији у историји пример овакве врсте благослова и дозволе да неко мисионари међу

⁸²⁰ *Vitae Bonifatii*, гл. IV.

⁸²¹ Lapidge, *School of Theodore and Hadrian*, 45-72.

⁸²² Мартин Ирвин анализира Бонифацијев књижевни опус и долази до закључка да је Бонифације користио стандардни књижевни речник тог историјског доба, али са посебним акцентима на библијски и хришћански поетски речник. Његове песме и писма су на високом нивоу гледане са синтаксичког и лексичког аспекта. Ирвин посебно говори о томе да је за Бонифација извор јереси граматичка грешка односно немогућност да се граматички тачно изрази мисао. Алкуин наставља исту – Бонифацијеву – методологију приликом писања писама и списка. Cf. Irvine, *Making of Textual Culture*, 301-305.

⁸²³ Опширније о употреби алегоријског типа егзегезе види у Bailey, *Tabernacle*; Irvine, *Bede the grammarian*, 15-44.

⁸²⁴ На предлог неколико игумана, краљ Весекса Ине га изабира за свог представника у преговорима са архиепископом Кентербериског. *Vitae Bonifatii*, гл. IV.

⁸²⁵ *Исѿо*.

паганима.⁸²⁶ Том приликом папа мења Винфриду име у Бонифације, као што је – о чему је већ писано – и претходни папа Сергије променио име Вилиброрду, англо-саксонском мисионару у Фризiji.⁸²⁷ Разлика је у томе што је Бонифације задржао своје ново име, док је Вилиброрд промену имена схватио као символ, а не као реалност. У оквиру заклетве Бонифације је папи обећао да неће заједничарити са епископима који нису на светоотачком путу и заклео се да ће о њима да извести папу. Бонифације је заклетву схватио врло ревносно, што се види и из његовог односа према епископима који су били блиски франачком двору и који нису живели по монашким канонима.⁸²⁸ Овом заклетвом је Бонифације своју мисионарску зону – односно поверен му народ – довео у блиску везу са Римом, више него што је било која епархија у Цркви у Франачкој имала везе са Римом.⁸²⁹ Римски утицај на Цркву у Енглеској, на свим пољима, постао је практично и остварен у оквиру епархија и мисионарских области где су англо-саксонски епископи и мисионари проповедали Јеванђеље паганским племенима.⁸³⁰

Бонифације је мисионарска искуства стицао уз Вилиброрда, међу Фризима, 716. и 719. године, када је помагао већ остарелом Вилиброрду у напорима да се успостави Црква у Фризiji. Његов други долазак Вилиброрд је хтео да искористи да Бонифација постави за свог викара, како би му помагао, али је то овај одбио, као што Левисон наводи, вероватно зато што је желео да самостално мисионари.⁸³¹ Он је 721. године напустио Фризiju. Одлучио је да је битније да проповеда у централним областима Германије, те је 719. године приликом повратка из Рима отишао у Тирингију, где се Хришћанство тек зачињало, али се уједно и кварило реликтима паганских обичаја који су се мешали са хришћанским услед чега су настајале мање јереси које су подривале црквени систем и догмате.⁸³² У то време, основана су три манастира: код Марбурга, у Хесеу и код Готе у Тирингији.⁸³³ Иако је мисионарио на

⁸²⁶ Шесто писмо у низу говори о благослову папе Григорије Бонифацију да несметано проповеда међу Германима – *Бонифацијева писма*, писмо 17.

⁸²⁷ Cf. Чаировић, *Служба викарној епископи*, 173-188.

⁸²⁸ Thatcher, *Source Book for Mediaeval History*, 723.

⁸²⁹ Wallace-Hadrill, *Frankish Church*, 101.

⁸³⁰ Godfrey, *Church in Anglo-Saxon England*, 220-230.

⁸³¹ Levison, *England and the Continent in the Eighth century*, 75, фуснота 2.

⁸³² Knibbs, *Ansgar*, 28.

⁸³³ Backhaus, *Besitzkarte frühkarolingische Klöster*, 45-47.

континенталном делу Западне Европе, Бонифације је био у вези са дешавањима у Енглеској, тако да је у писму напао краља Етелбалда за промену односа према Цркви у економског смислу, а посебно због тога што је терао монахе да раде дворске послове и због силовања монахиња.⁸³⁴

Пошто је Бонифације баштинио григоријанско предање у контексту мисионарења, треба поменути григоријанску методологију христијанизације и проповеди.⁸³⁵ када би се представници Цркве, односно мисионари, сусрели са паганским елементима у областима у којима проповедају, једноставно их инкорпорирају у свој етос и обреде и – на тај начин – им дају хришћанску димензију. Дакле, они те паганске карактеристике преображавају, а не укидају, што се десило и са самом етиком у рату, односно са поимањем хероизма.⁸³⁶ У писму Нотхелму из Кентерберија, које је Бонифације написао 735. године запажа се колико је он уважавао мисионарску методологију папе Григорија, али и Августина.⁸³⁷ Маркус наглашава да је Бонифације методологију коју су заступали римски првојерарси наследио од епископа Данила,⁸³⁸ јер баш овај црквени великодостојник апелује на Бонифација да проповеда међу германским

⁸³⁴ *Бонифацијева писма*, писма 73, 78 и 115. Беда у писму архиепископу Егберту 734. године анатемисхе *йородичне манасише* и појаву да је сам краљ давао својим службеницима црквену и манастирску земљу, у доба Етелбалдове владавине. Cf. EHD, 806. Етелбалд је себе сматрао не само владарем Мерсије, већ и Јужних Англа и свих других племена која живе јужно од реке Амбер, тако да може да се каже да је његов однос према Цркви могао да има далекосежне последице. Cf. ASE, 11-13.

⁸³⁵ На срећу, у Бединој *Исџорији* сачувана су Григоријева писма у којима саветује игумана Мелита, краља Етелберта, итд. Још бољи примери од поменутих сачуваних писма у Бединој *Исџорији* налазе се у *Gregorii I papae Registrum Epistolarum*, ур. Paul Ewald и Ludwig M. Hartmann, *MGH Epistolae*, vols. 1 и 2, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1899, а о томе види студију Paul Grosjean и Margaret Deanesley, "The Canterbury Edition of the Answers of Pope Gregory I to St. Augustine," *JEH* 10 (1959), 1-19, Markus, R. A., "The Chronology of the Gregorian Mission to England: Bede's Narrative and Gregory's Correspondence," *JEH* 14 (1963), 16-30, и Wallace-Hadrill J. M., "Rome and the Early English Church: Some Questions of Transmission," у *Early Medieval History*, Oxford 1975. Ипак постоји извесна противуречност између методологије христијанизације описане у писмима игуману Мелиту и краљу Етелберту: у писму краљу осећа се да врши притисак на оне који би требало да мисионаре, док у писму Мелиту каже се да је он почетна тачка у развоју и примени папине мисионарске стратегије. Cf. Hillgarth, *Conversion of Western Europe*, где се истиче да су се сви придржавали папине примедбе да би паганске храмове требало претворити у хришћанске. Григорије, а касније и Бонифације, имали су исти циљ – а то је био да све оно што није могло да се постигне посредством проповеди, могло је да се прилагоди потребама паганских племена, који би на тај начин несвесно могли да постану припадници нове вере. Ово је истакнуто у Кеер, *Cultural Conflicts*, 50: "Многи од савремених хришћанских обреда имају везе са прехришћанским ритуалом тог племена". Исто је нагласио и Carl Erdmann, *The Origin of the Idea of Crusade*, 167-68, када је говорио о моралности ратовања: "Германски менталитет показује позитивне утицаје на унапређење ставова на пољу морала и етичких ставова и понашања приликом ратовања."

⁸³⁶ Gill, *Cambridge Companion to Christian Ethics*, 187.

⁸³⁷ *Бонифацијева писма*, писмо 33.

⁸³⁸ Markus, "Gregory the Great and a Papal Missionary Strategy," 37.

племенима на разумљивом језику, како би га слушаоци разумели и тако схватили Јеванђеље Христово. Он је следио упутства епископа Данила, а посебно упутство да се Хришћанство фаворизује у односу на многобожачку германску религију.⁸³⁹ Бонифације је наглашавао *вечне нап̄раде ѿ после криш̄иѣња, а не нешиѿо шиѿо би народ задовољило само ѿривремено.*⁸⁴⁰

После десет година мукотрпног мисионарског рада Бонифације је своју службу и своју епархију подигао на виши ниво. Од папе Григорија III је, највероватније 732. године, добио посебну част – баш као и архиепископи у Енглеској⁸⁴¹ – у виду палијума.⁸⁴² Пошто је обласна организација Цркве у Франачкој ишчезла, англо-саксонски мисионари су – почев од Вилиброрда и његових мисионара у Фризiji – вратили систем и ред у Цркву северозападне Европе, те у оснивали епархије и формирали епископоцентричну структуру о чему је већ било речи.⁸⁴³

Из перспективе сагледаних докумената и свих историјских околности, може се истаћи да је за читав след догађа заслужан Бонифације, који ће постати глава Цркве међу германским племенима. Међутим, еклисиолошки гледано поступак Бонифацијевог уздицања на ниво архиепископа био је неприхватљив јер је он био митрополит без епископа са којима би сачињавао сабор, а посебно био је митрополит без митрополије.⁸⁴⁴ Остаје нејасно да ли је Карло Мартел, као најјачи представних секуларних власти, забранио оснивање епархија или су тај поступак забранили епископи у Франачкој у областима реке Рајне.⁸⁴⁵

⁸³⁹ *Бонифацијева ѿсма*, писмо 23: Haec et his similia multa alia, quae nunc enumerate longum est, non quasi insultando vel irritando eos, sed placide ac magna obicere moderatione debes. Et per intervalla nostris, id est christianis, huiuscemodi conparandae sunt dogmatibus superstitiones et quasi e latere tangende, quatenus magis confuse quam exasperate pagani erubescant pro tarn absurdis opinionibus et ne nos latere ipsorum nefarios ritus ac fabulas estimant. Hoc quoque inferendum: Si omnipotentes sunt dii et benefici et iusti, non solum suos remunerant cultores, verum etiam puniunt contemptores. Et si hec utraque temporaliter faciunt, cur ergo parcunt christianis totum pene orbem ab eorum cultura avertentibus idolaque evertentibus? Et cum ipsi, id est Christiani, fertiles terras vinique et olei feraces ceterisque opibus habundantes possident provincias, ipsis autem, id est paganis, frigore semper rigentefalso regnare putatur.

⁸⁴⁰ *Бонифацијева ѿсма*, писмо 23.

⁸⁴¹ ASE, 422.

⁸⁴² *Исѿо*.

⁸⁴³ Cf. Чаировић, *Служба викарној еѿискоѿа*, 175.

⁸⁴⁴ Исто, 184-186.

⁸⁴⁵ У вези са овим треба анализирати Riche, *Carolingians*, 54-67, јер доноси редефинисане погледе на време када је владао Карло Мартел.

Црква међу германским племенима била је у добром односу са Римом због Бонифација, који је баш тамо и хиротонисан, и који је од папе добио мандат да мисионари, и коме је папа дао достојанство архиепископа. Бонифације је слао извештаје папи о свом раду у неколико наврата, али је и од папе тражио да се разјасне неке недоумице са којима се сусретао на терену.⁸⁴⁶ За Цркву у Германији је најбитније да се зна какав је однос Бонифације желео да оствари са Римом, јер када је папа Григорије III (731-741) умро он је одмах од новог папе Захарија (741-752) затражио да и даље *надгледа и контролише* мисионарске области.

Прекретница у Бонифацијевом мисионарском раду се догодила 738. године када је Карло Мартел победио Саксонце у Вестфалији.⁸⁴⁷ На тај начин се отворила још једна област за деловање англо-саксонских мисионара међу паганским германским племенима. Англо-саксонски мисионари и Бонифације су били у предности, јер су говорили да су они *истиа крв и истиа кост* са Саксонцима на Континенту које је поразио Карло Мартел,⁸⁴⁸ те би требало да их саслушају и прихвате хришћанску веру у Једног Бога.⁸⁴⁹ Бонифације је писао својим сународницима на Острву *да се сви моле заједно да Саксонци у Вестфалији прихвате Христово Јеванђеље и да се крсте*.⁸⁵⁰ На његово писмо одговорио је епископ Лестера *који се молио да се исти народ крсти у истој Цркви и пожелио Бонифацију да преобрати паганске Саксонце*.⁸⁵¹

⁸⁴⁶ Бонифацијева *писма*, писмо 68.

⁸⁴⁷ Verbruggen, *Art of Warfare in Western Europe*, 19.

⁸⁴⁸ Треба подсетити да је папа после хиротоније препоручује Бонифација Карлу Мартелу, као реалном владару Франачке државе, те га овај узима у заштиту. Овај потез био је пресудан у ситуацији која је пратила мисионаре у областима у којима су живела германска – ратничка – и паганска племена. Карло Мартел је помагао приликом оснивања манастира и цркава, али је – због недостатка новца – посегнуо са црквеном имовином због чега је био проказан међу црквеним историчарима као изнудитељ и отимач црквене имовине. Опширније види у Fouracre, *Age of Charles Martel*. Међутим, ова насилна позајмница била је неминовност за развој феудалног система на датим просторима, али и за касније осуде историчара на рачун Карла Мартела. О овоме, у завијеној форми, пише и Бонифације у писму бр. 73. Ипак, треба истаћи и чињеницу да Карло Мартел није желео да учествује у црквеним реформама као што је то радио његов син Карломан, који је заштитио Вилиброрда и даривао га, као и његову Цркву у Утрехту и његов манастир у Ехтернаху, али је – касније – штитио и Бонифација. Од тада су потпуно хармонизовани односи између франачке доминантне политике и црквених интереса.

⁸⁴⁹ Бонифацијево писмо из 738. године у коме пише Енглецима да се моле Једном Богу да и германска племена приме мисионаре са Острва јер су и једни и други – исти народ, а посебно је истакнуто да Бонифације за ову мисију има благослов двојице римских епископа и њихову подршку – Бонифацијева *писма*, писмо 46.

⁸⁵⁰ *Истио*.

⁸⁵¹ *Истио*.

Све ово је утицало на одлуку да Бонифације крене по трећи пут у Рим, 738. године, папи Григорију III, који шаље свим Саксонцима писмо да прихвате Хришћанство.⁸⁵² Међутим, апел није уродио плодом и може се рећи да је био преурањен, како због паганског непоколебивог духа, али и због тога што је победа Карла Мартела над Саксонцима била кратког даха. Са друге стране, треће Бонифацијево путовање у Рим отворило је ново поглавље у деловању англо-саксонских мисионара у северозападној Европи, јер је он сада већ сматран представником и послаником римске катедре у поменутиим областима. У Риму су се за пут у мисионарске области – поред Англо-саксонаца – пријавили и мисионари из других народа: Римљани, Франци и Баварци. У римским манастирима је било Англо-саксонаца: Винебалд, Бонифацијев рођак; и његов брат Вилибалд.⁸⁵³

Бонифације је добио задатак од папе да организује и надгледа црквене јединице у Баварији, Алеманији, у областима источно од Рајне и у северном делу Германије.⁸⁵⁴ Папа је такође захтевао да Бонифације у његово име сазове сабор. Овим почиње ново поглавље у Бонифацијевом животу које је знатно краће од претходног, али далеко сврсисходније и са далекосежнијим импликацијама у будућим догађајима.

Из Бонифацијевих писама и писма папе Захарије⁸⁵⁵ уочава се потреба за обновом црквеног живота у новим мисионарским областима, па папа тражи помоћ од англо-саксонских монаха. Можда је и то све узроковало велики сабор из 747. године, како би се извршила црквена реформа и све неправилности и лоша пракса уклонили, баш онако као што је и Беда желео на Острву.⁸⁵⁶

⁸⁵² Detlev; Fuhrmann, *Papal Letters*, 99.

⁸⁵³ Levison, *W. нав. дело*, 78-85.

⁸⁵⁴ *Бонифацијева писма*, писмо 25.

⁸⁵⁵ Овај римски епископ је живео у тренуцима када се папство нагло развијало. Фрасето чак истиче да је папа Захарије био кључна личност у политичкој револуцији у Франачкој држави. Понтификат му је обележен живим и комплексним односима са Лангобардима и Франачком, али и са Византијом. Са Лангобардима је папа направио савез, јер је краљ Лиутпранд освојио све области некадашњег Равенског егзархата. Саветовао је византијског цара Константина V да се врати иконопоштовању, иако то Фрасето не спомиње у својој *Енциклопедији*. Бонифација је саветовао да дотадашњег мајордома Пипина Малог, крунише за првог краља династије Каролинга. Ово је врло важно да се подвуче јер је тако папа политички утицао на Бонифација, да поред мисионарског своје реформаторско дело ради уз помоћ владара који би били уз Рим. Cf. *Encyclopedia of Barbarian Europe*, 375-376.

⁸⁵⁶ Thacker, *Bede's Ideal of Reform*, 150.

Бонифације је добио задатак да систематизује и реформише црквене јединице⁸⁵⁷ у областима Јужне Германије која је само номинално била хришћанска. Ипак су у областима Алеманије већ постојале епархије, и то у Базелу, Констанцу, Хуру и Аугсбургу, па је било потребно реформисати саму црквену структуру на тим просторима.⁸⁵⁸ У Алеманији је епископ био Пирмин, кога је штитио и политички подржавао Карло Мартел, и који је подизао манастире са монашким правилом Светог Бенедикта – Рајхенау (724), Констанц, Мурбах у Алсатији (728), у којима су била духовна средишта за новокрштена племена.⁸⁵⁹ Слична средишта налазила су се у тадашњој Баварији: Регенсбургу, Фрајзингу и Салцбургу.⁸⁶⁰ Међутим, у Баварској није било епархија, већ су војводе-хришћани били потпуно независни у одлучивању на пољу црквених послова. Око 735. године, Бонифације је проповедао у тим областима и водио расправе са јеретиком Еремволфом.⁸⁶¹ Вероватно се у том временском раздобљу Бонифације спријатељио са младим баварским племићем Штурмијем, који ће касније постати и први игуман манастира Фулде.⁸⁶²

У Баварији је стање било разноврсно и неодређено: било је епископа који су боравили у манастирима, али је било и оних који су – према ирском обичају – били налик лутајућим проповедницима.⁸⁶³ Иако је папа Григорије III за епископа у Пасау хиротонисао Вивила⁸⁶⁴ (739),⁸⁶⁵ црквена струкутра и утврђена

⁸⁵⁷ Да подсетимо да се из Бонифацијевог житија види да је он – од детињства – био задојен римском праксом и доживљавао је Рим као апсолутно средиште васељенског црквеног живота. Описи његових путовања у Рим показују да је он био драг гост код папа и да чак саветује папе у вези са неким дисциплинским проблемима; али се из Бонифацијевих писама види и да је и сам тражио помоћ код папа приликом доношења одлука које се тичу црквеног живота. Такав однос је омогућио папи да од Бонифација затражи да заступа интерес римске Цркве међу паганским племенима, односно на просторима где је некада утицај Рима био веома јак. Сагледавајући шири контекст историјских и политичких импликација деловања Бонифација, али и његовог наследника, требало би да се дође до закључака који би потврдили тезе о јачању папског примата од VIII века, као и претензије Рима на просторе Франачког царства.

⁸⁵⁸ Дешавања у Алеманији чију је управу преузео Карломан, описује уз посебну анализу Херберт Шуц, који уједно истиче Бонифацијево реформаторско дело на источним просторима које су Каролинзи желели да инкорпорирају у своје краљевство, а касније и царство. Schutz, *Carolingians in Central Europe*, 31-33.

⁸⁵⁹ McKitterick, *Carolingians and the Written Word*, 192.

⁸⁶⁰ Godfrey, *The Church in Anglo-Saxon England*, 240.

⁸⁶¹ *Vitae Bonifatii*, гл. VI.

⁸⁶² *Исѿо*.

⁸⁶³ Опширније види у Forstner, *Salzburger Skriptorium*, 135-140; Ó Riain-Raedel, *Spuren Irischer*, 141-146; Ó Riain-Raedel, *Travels of Irish Manuscripts*, 52-67.

⁸⁶⁴ Eum laudat, quod Otile, Baioariorum ducis, et optimatum assensu quatuor Bavariae paroeccis institutis praeter Vivilo (Pataviensem) a sese nuper ordinatum, tres episcopos creaverit. Cf. *Regesta I*, 260.

⁸⁶⁵ *New Schaff-Herzog Encyclopedia*, 69.

саборност није постојала.⁸⁶⁶ После посете Риму, војвода Теодо – као први ходочасник из Баварске – 716. године од папе Григорија II добија задатак да, у неку руку, припреми план за организовање Цркве у Баварској, али по обрасцу Црква у Енглеској и Фризији.⁸⁶⁷ Иако је папа послао тројицу легата, тај план није уродио плодом. Међутим, сарадња војводе Отила и Бонифација – по његовом доласку из Рима 739. године – условила је развој организоване црквене структуре на поменутих просторима. У овим околностима није био потребан митрополит, већ само Бонифације, који је целу црквену област поделио у четири епархије и одредио седишта катедре, углавном у градовима који су имали римску историју.

Какво је стање било у Баварији? Из групе англо-саксонских мисонара изабрана су тројица који су хиротонисани, на исти начин као што је Вилиброрд изабрао будуће епископе у Цркви у Фризији. У области Хесе – Вита је своју епархијску катедру установио у Бурабургу код Фрицлара, области која је сматрана за саксонску границу,⁸⁶⁸ где се налазила црква посвећена Светој Бригити, ирској светитељки чије име се налази у Вилибрордовом календару.⁸⁶⁹ У Тирингији катедра се налазила у Ерфурту, иако постоји неколико теза о датој катедри – где је епископ био Даданус.⁸⁷⁰ Још један Бонифацијев ученик – Бургхард био је епископ у Вирцбургу.⁸⁷¹ Вилибалд, Бонифацијев рођак, такође је био хиротонисан и наречен за епархијску катедру на северној обали Дунава између Вирцбурга и Регенсбурга, која је била у манастиру Ајхштету у јужној Франконији, који је касније прерастао у мањи град и постао средиште епархије.⁸⁷²

Ново раздобље у Цркви у Баварској ће почети тек 788. године упоредо са доласком Карла Великог. Десет година касније на захтев краља, папа Лав III

⁸⁶⁶ *Episcopis in provincia Baiuvariorum et Alamannia constitutis, Wiggo (Augustensi [sive Ratisbonensi]), Liudoni (Spirensi), Rydolto (Constantiensi), ot Phyphylo (Pataviensi), seu Addae (Argentinensi) praecipit, ut Bonifatii vicarii sui praeceptis usi, gentilitatis ritum et doctrinam vel venientium Brittonum, vel falsorum sacerdotum et haeticorum abiiciant et sive iuxta Danubium, sive in civitate Augusta, vel ubicunque indicaverit" bis in anno concilium celebrent. Cf. Regesta I, 259.*

⁸⁶⁷ *Annales Ducum Bavariae*, AD 712.

⁸⁶⁸ Purton, *History of the Early Medieval Siege*, 79.

⁸⁶⁹ *Calendar of St Willibrord*.

⁸⁷⁰ *New Schaff-Herzog Encyclopedia*, 168.

⁸⁷¹ Heinrich, *Würzburger Diözesan*, 17-43.

⁸⁷² Cf. Kreitmeir, *Hl. Willibald*; Held, *Hl. Willibald*; Baumeister; Nies, *Der heilige Willibald*.

изабрао је Салцбург за митрополитско седиште Цркве у Баварској.⁸⁷³ Бонифацијева жеља из 739. године за организовањем црквеног живота у Баварској у потпуности се испунила шездесет година касније када је папа из Рима послао палијум и епископа Салцбурга Арну уздигао на достојанство архиепископа.⁸⁷⁴ Тако је Арно постао први Архиепископ у Баварској.⁸⁷⁵

Манастир Хајденхајм близу Гунценхаузена основао је Винебалд, Вилибалдов брат, као једини мешовити манастир – који је био одлика англо-саксонског Хришћанства – основан у VIII веку у Германији. Овај манастир био је познат у Германији и по још једном куриозитету – када се упокојио Винебалд (761) његова сестра Валбурга постала је игуманија манастира. Дакле, после брата-игумана, сестра је постала игуманија што није била реткост у манастирима у Енглеској, који су се због тога називали и *ӣородични манасѿири*.⁸⁷⁶

4.5. Бонифације је био једини архиепископ за све мисионарске епархије половином VIII века на франачким просторима, а био је и старешина свих аустразијских епархија. Дакле, Англо-саксонац из Енглеске задојен римском праксом и мисионарским еланом добио је из Рима благослов и могућност да управља областима на северу и северо-западу Западне Европе и на тај начин да на тим просторима прошири енглески утицај и на тај начин покаже да је стање у Енглеској Цркви у VIII веку било веома значајно не само за локалну заједницу, већ и за све хришћанске заједнице у Западној Европи. У том контексту наметало се питање општих **реформи у Цркви у Франачкој**, које су првенствено тражили црквени великодостојници у Германији. Зашто? Требало је да се сада реформише Црква у оквиру достигнућа Цркве у Риму, а затим и Цркве у Енглеској, јер су те две Цркве биле добро организоване и представљале узоре за новоформиране германске Цркве у Западној Европи, које су основане од стране

⁸⁷³ Alim Sabionensi, Attoni Frisingensi, Adalwino Ratisponensi, Waltrico Pataviensi, Sintperto Niunburgensi, provinciae Baioariorum episcopis, archiepiscopum petentibus, praeficit, Karolo rege Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum approbante, Arnonem Salzburgensem, quem pallio impertit. Cf. *Regesta* I, 307-308.

⁸⁷⁴ Karolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, significat, uti per missum Fardulfum abbatem mandasset, Arnonem episcopum (Salzburgensem) pallii iure donatum, provinciaeque Baioariorum archiepiscopum ordinatum esse. Cf. *Regesta* I, 308.

⁸⁷⁵ Алкуинова *ѿисма*, писмо 174. cf. писмо 179; *Readers, Texts and Compilers*, 25.

⁸⁷⁶ Hamburger, *Crown and Veil*, 13-40; Hollis, *Anglo-Saxon Women and the Church*; Lawrence, *Medieval Monasticism*.

англо-саксонских мисионара задојених римском праксом, а поучени јасним знацима и напоменама од стране римских папа.

Првенствено је требало реформисати дисциплину и свакодневно живљење клирика. Реформаторске идеје су биле водиле англо-саксонским монасима, који су утицали на Карломана, да уз Бонифацијеву помоћ, сазове **742. године сабор у Аустразији** – не зна се тачно у ком месту. Био је то први црквени сабор после 40 година, на коме су представници црква у Франачкој и Германији успоставили предањски дисциплински поредак и примену канона.⁸⁷⁷ На саборским актима по први пут у званичним франачким документима датује се време сабора од рођења Христовог, односно у току Христове ере, што је био англо-саксонски утицај.⁸⁷⁸ Са друге стране, на сабору је био присутан и каролиншки утицај, али и што је далеко важније – интерес. Карло Мартел је био мајордом од 737. године, а до 743. године борио се да својим наследницима обезбеди ступање на престо или да макар осујети претенденте, како би синовима обезбедио право наследства власти. Тако, овај сабор може да се посматра и као савезнички потез са једне стране – Карла Мартела (с.680-741), а са друге стране – Бонифација. Ову тврдњу потврђује и чињеница – написана на документу – да су одлуке донете на сабору објављене у име Карломана (706/716-754), краља и начелника Франака,⁸⁷⁹ што је потпуно другачија саборска пракса у односу на саборе у доба Меровинга.⁸⁸⁰ Одлуке које су доношене на тим саборима биле су искључиво епископске, јер су они били ти који су темељили сабор и који су се потписивали после канона и на тај начин им давали легитимитет и ауторитет. Од 742. године одлуке са сабора су давале краљу да их – у своје име – објави као закон.⁸⁸¹

Реформске Бонифацијеве идеје пренете су на Острво. После сабора у Кловесхоу (742) направљен је и корак напред у организовању законског устројства – како Цркве, тако и краљевстава – те су епископи са сабора одлазили у своје епархије где су преносили одлуке и каноне са сабора

⁸⁷⁷ Wolf, *Peripetie in des Bonifatius*, 4.

⁸⁷⁸ Англо-саксонци су рачунали време према владавини свог краља, међутим од Беде почиње рачунање од Рођења Христовог, а затим је исто преузео и Вилиброрд у свом Календару.

⁸⁷⁹ McKitterick, *Frankish Kingdoms*, 65.

⁸⁸⁰ Halfond, *Archaeology of Frankish Church Councils*, 25-41.

⁸⁸¹ *Codex Diplomaticus Aevi Saxonici*, уредник Kemble, John Mitchell, 1839 - <http://www.archive.org/details/codexdiplomatic00kembgoog>, посећено 16. јануара 2012. године.

острвским свештеницима, владарима и племићима. Тако да је свима предочено на шта је Бонифације упозоравао,⁸⁸² а црквена имовина није била више ограничена владарским аспирацијама. Поред наведеног, још једна чињеница разликује овај од претходних сабора, а то је учешће великаша и племића на сабору. У вези са овим је и чињеница да су се – најмање – два наредна сабора одржала у марту када се одржавао и војни сабор, на коме су великаши правили планове и креирали будућу политику.⁸⁸³

Колико су реформе у Франачкој успеле и колико су могле да утичу на политички живот у англо-саксонској Енглеској не може се са сигурношћу ни проценити. Ипак, у писму архиепископа Катберта Лулу – које је написано после Бонифацијеве мученичке смрти – пише да се пракса одржавања локалних сабора на којој су дискутовани проблеми у вези са дисциплином и догматским учењима у Цркви наставила.⁸⁸⁴ Како многи историчари наводе – 747. година, односно година у којој је одржан други сабор у Кловесхоу, била је преломни тренутак у реформама не само у Енглеској Цркви, већ и у Црквама које су биле под утицајем англо-саксонских мисионара који су мисионарећи и проповедајући ширили црквено-реформске идеје међу паганским племенима, те су новооснованим хришћанским заједницама остављали обновљене одлуке о дисциплини и животу у Цркви. Дакле, веза Бонифација, односно Бонифацијевог наслеђа међу потоњим генерацијама мисионара, са Енглеском, али и са Римом, јесте дефинисана његовим мисионарским и реформским идејама, које је покретао самоиницијативно, али и добијао од епископа Рима.⁸⁸⁵

⁸⁸² У контексту ова два тока истраживања о Бонифацију као мисионару и као реформатору Цркве, потребно је његов живот сагледати са два аспекта: лична интенција му је била да проповеда Јеванђеље међу паганским народима; али је папска намера била да Бонифације обнавља запуштену црквену структуру, која је некада постојала на просторима некадашње Галије и околним областима. Бонифацијеве намере су биле чисте; али се поставља питање да ли је папа желео да обнови црквену структуру из еклисиолошких, или политичких, разлога; и зашто је изабран баш Бонифације за такав рад – можда због тога што је већ био познат као мисионар и као експонент римске праксе.

⁸⁸³ Halfond, *Archaeology of Frankish Church Councils*, 33-41.

⁸⁸⁴ *Бонифацијева њисма*, писмо 42.

⁸⁸⁵ Бонифације је као и сви англо-саксонски монаси – од ране младости – желео да мисионари међу паганским племенима. И поред те жеље и његовог конкретног мисионарског рада у Фризији, Тирингији, и осталим областима где су живела германска многобожачка племена, папа у Риму је желео да Бонифације у свом реформаторском раду покуша да обнављајући црквени живот заснован на Светом Предању пренесе многобожачким племенима које крштава свој однос према Риму. На тај начин, новокрштена племена би постала веома јак савезник са папом на свим пољима. Све оно што су у англо-саксонској Енглеској монаси радили на пољу мисије

4.6. **Вилехад**, рођени Нортамбријац, највероватније је учио у Јорку код Екгберта,⁸⁸⁶ а затим био рукоположен 766. године.⁸⁸⁷ Како Ансхар⁸⁸⁸ каже, одмах по рукоположењу Вилехад је постао мисионар у Фризији и проповедао је у Докуму, како би наставио мисионарски труд који је Бонифације распламасао другим доласком у Фризију. После сабора у Падеборну 777. године, када је Саксонија подељена на мисионарске области, Вилехад је добио да мисионари у Вигмодију.⁸⁸⁹ Пошто су Фризи покушали да га убију, Вилехад се повлачи у област око Утрехта, где их пагани нападају због уништавања многобожачког храма. Карло Велики га шаље да проповеда Христово Јеванђеље у Саксонији 780. године, где ће проповедати наредне две године.⁸⁹⁰ Међутим, када су се Саксонци побунили против Карла Великог у Вилехаду су видели његову продужену руку и заступника каролиншке политике, те су поново – Вилехад са својим мисионарима – морали да беже и врате се у Фризију. После бега, одлази у Рим како би папу Адријана I известио о својој мисионарској служби.⁸⁹¹ Када се вратио из Рима повукао се у Ехтернах,⁸⁹² где је две године провео стварајући нову мисионарску екипу.

Када је Карло Велики поробио Саксонце Вилехаду је омогућено да проповеда у областима доњег слива Елбе и Весера.⁸⁹³ Године 787. хиротонисан је за епископа области у којима је проповедао, које су претворене у епархију. За престони град епархије, Вилехад је изабрао Бремен, који се у историјским документима спомиње 782. године и тамо саградио Саборну цркву посвећену Господу Исусу Христу и Светом апостолу Петру. Хиротонисан је 787. године

позивајући се на григоријанско наслеђе и римску богослужбену праксу, папа је желео да усвоје паганска племена у континенталном северозападном делу Европе у VIII веку.

⁸⁸⁶ Knibbs, *Ansgar*, 42.

⁸⁸⁷ Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands*, 350.

⁸⁸⁸ Ансхар је сачинио *Житије Вилехагово*, чији увод је постао књижевно ремек дело тог времена, и које је истих карактеристика као и сва агиографска продукција тог раздобља (са библијским аналогијама и са много дескрипција чуда која су се дешавала над његовим кивотом). Cf. *Католичка енциклопедија*, "St. Ansgar", Campbell, Thomas, New York: Robert Appleton Company, 1907. <http://www.newadvent.org/cathen/01544c.htm> посећено 28. јануара 2012. године.

⁸⁸⁹ Mckitterick, *Frankish Kingdoms*, 61.

⁸⁹⁰ *Soldiers of Christ*, 280.

⁸⁹¹ *Ишо*.

⁸⁹² Knibbs, *Ansgar*, 36.

⁸⁹³ Ансхар је сачинио *Житије Вилехагово*, чији увод је постао књижевно ремек дело тог времена, и које је истих карактеристика као и сва агиографска продукција тог раздобља (са библијским аналогијама и са много дескрипција чуда која су се дешавала над његовим кивотом). Cf. *Католичка енциклопедија*, "St. Ansgar", Campbell, Thomas, Robert Appleton Company, New York 1907; Godfrey, *The Church in Anglo-Saxon England*, 252.

по наредби Карла Великог.⁸⁹⁴ Умро је у граду Блексену и сахрањен је градском храму, који је освештао непосредно пред своју смрт – 8. новембра 789. године.⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ Knibbs, *Ansgar*, 37.

⁸⁹⁵ Cf. *Католичка енциклопедија*, “St. Willehad”, Mershman, Francis, Robert Appleton Company, New York 1912. <http://www.newadvent.org/cathen/15628a.htm> посећено 28. јануара 2012. године.

5. Енглеска и Рим

После иницијалне Августинове мисије, развој Цркве на Британском острву зависио је од политичког утицаја на племена прво да приме, а затим и одрже хришћанску веру, тако да је процес христијанизације народа на целом Острву био спор и слојевит. Када би владар у првом период јеванђелизације био равнодушан то би се одражавало и на поданике племена, који су у владару имали узор – првенствено политички, односно ауторитет у рату, а затим и верски. Међутим, није само то био проблем за Цркву на Острву. Можда је и већи проблем настајао после крштења племена, а то је био проблем организовања епископоцентричне структуре, а затим и усклађивање вере племена са васељенским догматима и праксом због великих проблема које је енглеска Црква имала са келтском Црквом, односно монасима који су аскетским животом задобили част и углед у друштву, али су имали другачију праксу од нормативне. У овом процесу предњачила је Римска Црква која је у областима западне Европе видела могућност да утицај и углед римског епископа буде подигнут на виши ниво. У периоду, који је у овом раду описан, римски епископи били су: Сергије (687-701), Јован VI (701-705), Јован VII (705-707), Сисиније (708), Константин (708-715), Григорије II (715-731), Григорије III (731-741), Захарије (741-752), Стефан II (752), Стефан III (752-757), Павле (757-767), Стефан IV (767-772), Адријан (772-795) и Лав III (795-816). Умногome ће преписка енглеских владара и црквених великодостојника из свих острвских епархија, али и англо-саксонских мисионара у континенталном делу Европе одредити однос Рима, тј. римског папе, према Цркви у Енглеској.⁸⁹⁶

5.1. Папе и Црква у Енглеској – Што се тиче историје папа у раном средњем веку треба рећи да је за тај период карактеристично отуђење од Истока и сарадња са Франачком државом, која је израсла на просторима западног римског царства, тако да је Црква на тим просторима баштинила саборност из

⁸⁹⁶ Најважнији историјски извор за проучавање живота папа јесте *Liber Pontificalis*. У књизи су описане историјске околности у којима делују римски епископи и њихови биографски подаци, који су различити по дужини и по садржају (опширне и детаљне нарације или кратки подаци о црквеним пословима у Западној Европи). Cf. *Le Liber Pontificalis: Texte, Introduction et Commentaire*, ed. Duchesne, L., 2 volumes, E. Thorin, Paris 1886-1892. Други историјски извор јесу папска писма (од Сергија I до Јована VIII) сакупљена у колекцију. Cf. *Regesta pontificum romanorum*. Volume 1. ур. Philip Jaffe, Veit, Leipzig 1885.

једног средишта – Рима.⁸⁹⁷ У VIII веку папа је постао носилац и верске и секуларне администрације, а Томас Нобел истиче да је романизација папства била исход поистовећење римске аристократије са папском администрацијом.⁸⁹⁸ Дакле, за целу Западну Европу, папа постаје кључна личност на свим пољима. Са папом Лавом I почиње ера римског примата у Западној Цркви,⁸⁹⁹ јер се од његовог доба истиче да на Западу ни један други није мисионарио до светог Петра и његових ученика.⁹⁰⁰ Ипак, тек са папом Григоријем Великом запажа се нови ниво схватања папског примата, јер он није ништа препуштао случају, већ је сам решавао све проблеме, иако је трпео и политичке притиске, те је на тај начин заслужио епитет зачетника идеје о папској држави.⁹⁰¹ За тему о којој се говори важно је да се каже да је у Енглеској Црква обновљена и трансформисана искључиво настојањима мисионара из Рима, што је био први случај стварања Цркве у Западној Европи на такав начин.⁹⁰²

После скоро столећа од папе Григорија Великог, епископ Вилфрид, који је као први епископ изабран за нортамбријску Цркву, за своју катедру одређује Јорк, а не Линдисфарн, што је био и план папе Григорија Великог.⁹⁰³ Уједно задојен римском обредном и богослужбеном праксом уплиће Рим у своје административно-дисциплинске проблеме,⁹⁰⁴ те на тај начин римском папи

⁸⁹⁷ Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries*, 565.

⁸⁹⁸ *Исџо*, 566.

⁸⁹⁹ Папе из периода раног средњег века промовисале су две идеје о месту римске катедре у свету: заснивање папске моћи на Петровом ауторитету (Христос је дао Петру, а Петар својим наследницима – папама ауторитет црквене власти); и папско посланство да у свет донесе мир и саборност. *Исџо*, 583-584.

⁹⁰⁰ Whitney, *Earlier Growth of Papal Jurisdiction*, 3-9.

⁹⁰¹ Partner, *Lands of St. Peter*, 229. Партнер заступа тезу да – ако би и постојао оснивач папске државе – он би био Инокентије III, не само зато што се трудио да црквену земљу представи као папску својину, већ и због организације те папске својине. Дакле, Партнер се задржава само на политичком аспекту папског деловања. Са друге стране, папа Григорије је заслужан за нов папски менталитет и самим тим је заслужан и за промену мишљења папа у односу на институције, организацију и на политичко деловање.

⁹⁰² John, *Reassessing Anglo-Saxon England*, 29.

⁹⁰³ *Vita Wilfridi*, гл. XII. Вилфрид је био због избора катедре у сукобу са краљем Освијем, који је док је овај био у Галији како би био хиротонисан, изабрао за епископа Када.

⁹⁰⁴ После 664. године Вилфрид је био епископ у Рипону, али убрзо замењује Када на катедри у Јорку. Вилфрид се тада није сложио са политиком прављења нових епархија коју је спроводио архиепископ Теодор и својевољно одлази у Рим. Вилфрид је враћен у Рипон, а био је епископ за Мерију од 692. до 703. године. И тада опет одлази у Рим папи Јовану VI. Вилфрид се опет враћа на катедру у Рипону, после повратка из Рима и сабора у Ниду – где остаје на катедри до своје смрти 709. године. Морамо се сложити са Витнијем да је Вилфрид утицао на касније генерације, које су стасале и одредиле се – посебно – у личности Бонифација и његових непосредних наследника. Whitney, *Earlier Growth of Papal Jurisdiction*, 17. Беда је имао другачији став од Вилфрида, јер је он заступао теорију да је Господ дао могућност светом Петру да буде апостол, те исто тако и свим осталим апостолима. Из *Житија Вилфридоговог* се зна да је

истиче примат у судским процесима и првенство у одлучивању у канонским проблемима на Острву. Ово сведоче и Беда Венерабилис и Едије Стефан.⁹⁰⁵

Од VII века папе су своје интересовање искључиво усредсредили на Запад, јер су на овим просторима римски епископи могли да буду посебни чувари саборности и јединства, али и тумачи канона васељенске Цркве, као и судије у дисциплинским неспоразумима и преступима.⁹⁰⁶ Однос римских папа са Франачком државом није имао неки посебни утицај на развој администрације у Цркви, а како каже Нобел – такав однос папе у Риму и државе сачуван је у сличном облику до данас.⁹⁰⁷ Формулација у писмима која су настајала после папе Григорија подсећају на његов стил и језик, али и касније теме су исте као и оне о којима је папа писао, тако да можемо да се – опет – сложимо са Витнијем, који наглашава да су – на тај начин – потоње папе хтеле да покажу како у свему прате Григорија Великог и желе да га истакну као родоначелника једне нове идеје и новог схватања римског епископа на Западу.⁹⁰⁸ Зато и не чуди што се после Вилфрида клир из Енглеске Цркве обраћао папи због разних питања, сматрајући га врхунским ауторитетом.

Црква у Риму била је јерархијски добро уређена и као таква је имала папу на челу клира, а он је био ауторитет за организовану јерархијску структуру на Западу, а уједно је желео да – тамо где структура нема – исту организује искључиво уз помоћ папских представника. На пример, папа Григорије I у Енглеску шаље мисионаре да проповедају међу многобошцима; затим шаље Теодора из Тарса да крштен народ јерархијски организује; и подржава Вилфрида из Рипона како би римска пракса најзад била општепорихваћена на целом Острву. Сва три нивоа християнизације благословио је римски папа, што

он желео да још у својој раној младости посети Рим, тако да веза постоји одавно. Врло је значајно да је утицај сабора у Витбију покренуо острвске англо-саксонске монахе према Риму. *Исио*.

⁹⁰⁵ У контексту *Вилфридовој случаја* Беда и Вилфрид деле мишљење о неопходности употребе римске праксе у Цркви у Енглеској и истицања Петровог ауторитета у Цркви, али се у потпуности не слажу у вези са делењем епархије у Нортамбрији. У *Писму Ејберџу* Беда наглашава да је потребно створити неколико мањих епархија у оквиру краљевства Нортамбрије, јер су епархије у Хексаму, Линдисфарну и Јорку огромне и верници не могу да учествују у животу Цркве који ће бити возглављен – првенствено – у епископу. Неопходно је да епископ своју паству поучава у догматским истинама и да учествују у Светим Тајнама које свршава епископ. Cf. EHD, 804.

⁹⁰⁶ Whitney, *Earlier Growth of Papal Jurisdiction*, 17.

⁹⁰⁷ Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries*, 577.

⁹⁰⁸ *Исио*, 19.

наводи на мисао да је папа почео у Цркви у Енглеској да истиче свој потпуни и суверени ауторитет у Западној Европи.

5.1.1. **Папа Јован VII** је, већ према римском Предању, повезивао англо-саксонску Цркву са римским папом Григоријем Великим, а из записа од 705-707. године, види се да је имао везу са острвским клиром,⁹⁰⁹ јер је овај запис једини за тај временски период: *Archiepiscopis, presbyteris, diaconis et universis clericis per Anglorum patriam constitutis haec scribit: „Congregatis omnibus Anglorum proceribus, qui tunc ad b. Petrum degebant, ... apostolicae sententia usque adeo sedis praevaluit, ut voluntarie omnes Anglorum clerici sub ipsis vigiliis S. Gregorii laicalem et sinuosum sed et cunctum habittim deponentes talaris tunicas secundum Romanum morem induerent“.* Hortatur de „deponendis laicalibus vestimentis et sumendis clericalibus infulis.⁹¹⁰ Следећи папа, **Сисиније**, који је на трону римских епископа провео само неколико месеци, није имао контакте са Енглеском.

5.1.2. Затим, **папа Константин I** (708-715)⁹¹¹ констатује да је примас Цркве у Енглеској – архиепископ кентерберијски, што показује да Рим – као ауторитет – Кентерберију потврђује првенство у Цркви у Енглеској; и наводи епископе у јужним пределима Енглеске, а говори и о вермаутском манастиру (713): *Monasteriorum Vermundensis et "Woehingensis (in prov. West-Saxonum) tutelam suscipit et congregationi abbatis eligendi facultatem concedit, petente Hedda, abbate et presbytero utriusque monasterii... Monasterium (Evesliamense), ab Egwino (episcopo Wigorniensis) conditum, in Brithwaldi Britanniarum primatis (archiepiscopi Cantuariensis) ditionem redigit privilegiisque auget.*⁹¹²

5.1.3. **Папа Григорије II** (715-731) врло је активан у мисонарењу међу незнабошцима, а његов највреднији мисионар био је Бонифације. Може се рећи да је овај папа промовисао и подржавао англо-саксонску мисију на континенталном делу Западне Европе. Папа је, такође, добро упознат са

⁹⁰⁹ Stenton, *Preparatory to Anglo-Saxon England*, 187.

⁹¹⁰ *Regesta* I, 247.

⁹¹¹ Brithwaldo, Britanniarum ecclesiae primati (archiepiscopo Cantuariensi), commendat Egwinum episcopum (Wigorniensem), qui Kenredum (Merciorum) et Offam (Orientalium Saxonum regis filium) reges Romam deduxerat. Egwino ubi S. Maria apparuerit, eo loco concilium haberi monasteriumque Benedictinum aedificari iubet. Cf. *Regesta* I, 247.

⁹¹² Cf. *Regesta* I, 248.

дешавањима у Енглеској,⁹¹³ а већ у првим годинама свог понтификата – тачније, у мају 719. године – по први пут помиње и Бонифација у контексту мисионарења међу незнабошцима, што је већ подробно објашњено, а затим помиње и Бонифација у контексту односа са Франачком државом (у августу исте године): *Bonifatio, religioso presbytero, dat mandatum, ut, ad quascunque gentes, infidelitatis errore detentas, properare potuerit, praedicationem utriusque testamenti mentibus indoctis consona ratione transfundat... Fratrem Bonifatium rudibus gentibus episcopum designatum principibus Francorum commendari iubet.*⁹¹⁴ Занимљиво је да је цела 722. године посвећена Бонифацију: дакле, пре 30. новембра папа је позвао Бонифација у Рим, а онда је у децембру *Bonifatium episcopum ordinat*. Папа даје Бонифацију тежак задатак – да буде *џрпорок међу својума*, али на континенталном делу Западне Европе око реке Рајне: *Universis episcopis, presbyteris, diaconis, ... comitibus et cunctis christianis commendat Bonifatium episcopum, harum litterarum portitorem, quem in Germaniae partes ad plagam orientalem Rheni fluminis miserit, ad informandos idololatros in catholica fide. Hortatur ut Bonifatio necessaria itineris provideant, comites tribuant, cibum ac potum largiantur...*⁹¹⁵ Да би на крају папа нагласио и однос са франачким владаром у контексту мисионарења међу германским незнабошцима: *Karolo duci commendat Bonifatium episcopum, missum ad praedicandum plebibus Germaniae gentis ac diversis in orientali Rheni fluminis parte consistentibus, gentilitatis errore detentis, vel adhuc ignorantiae obscuritatibus praepeditis.*⁹¹⁶ Следећу – 722 – годину папа памти по успеху Бонифација и његових мисионара у Тирингији.⁹¹⁷ Године 724. папа истиче мисионарење међу паганима, крштавање и поучавање у хришћанској вери: *debeat baptizare et fidem Christi docere.*⁹¹⁸ Папа је 22. новембра 726. године записао одговоре на Бонифацијева питања која су се тичала брака, дисциплине у Цркви и покрштавања,⁹¹⁹ што

⁹¹³ Huetberhto, abbati monasteriorum S. Petri Wiremuthensis et S. Pauli Girvensis scribit de Ceolfrido abbate, praedecessore eius, qui ab illo commendatus Romam petiit, sed iter faciens morte correptus erat. Cf. *Regesta* I, 249.

⁹¹⁴ *Regesta* I, 249-250.

⁹¹⁵ *Regesta* I, 250.

⁹¹⁶ *Regesta* I, 250.

⁹¹⁷ Viros magnificos, Asulfum, Godolavum, Wilareum, Gundhareum, Alvoldum et omnes Thuringos, fideles christianos, collaudat, quod a fi.de, paganis urgentibus, non descierint. Bonifatium commendat. Cf. *Regesta* I, 251.

⁹¹⁸ *Regesta* I, 251.

⁹¹⁹ Bonifatio episcopo respondet 1) de propinquorum nuptiis in tam barbara gente post quartam generationem concedendis; 2) de uxoribus valetudine correptis; 3) de sacerdotibus accusatis; 4) de

потврђује живи и активни однос између римског првојерарха и најбитнијег англо-саксонског мисионара који проповеда под патронатом Рима.

5.1.4. **Папа Григорије III (731-741)** одмах по доласку на римску катедру наставља да одржава добре и блиске односе са Бонифацијем, из чега се види да је и сам био упознат са Бонифацијевим мисионарским трудом.⁹²⁰ Овај папа успоставља још приснију везу са англо-саксонским клиром на Британском острву када даје палијум Татвину (731-734), о чему је већ било речи.⁹²¹ Тада Григорије III потврђује у пракси све оно што је са англо-саксонским племенима на Острву желео његов претходник на римској епископској катедри – Григорије Велики. То сведочи и сабор (737-739) на коме учествује и Бонифације – *Synodus, cui assidet Bonifatius episcopus*.⁹²² Тако да може да се дође до закључка да је сада Бонифације један од главних фактора за мисионарење, али и за ширење папског ауторитета међу паганским народима и за успостављање црквено-јерархијске организационе структуре – према римском моделу – на просторима на којима живе новокрштена племена.⁹²³ Према свему описаном у периоду када је папа Григорије III провео на катедри римских епископа, записане речи могу да доведу до закључка да је то раздобље било прожето великом борбом са паганским Саксонцима и са јеретицима, о којима ће касније бити више речи, и којима је требало да се – свима објективно – проповеда Јеванђеље: *Bonifatio*

duobus vel tribus calicibus in Liturgia sacra adhibendis; 5) de escis immolaticis; 6) de infantibus per parentes in monasteria traditis; 7) de iis, qui “in nomine patris et filii et spiritus sancti” baptizati sint, non rebaptizandis; 8) de iis, qui num sint in infantia baptizati dubitent, si, qui aiat, non reperiatur, baptizandis; 9) de “dominici corporis et sanguinis participatione” leprosis non deneganda; 10) de monasteriis, in quae pestilentia incidit, non relinquendis; 11) de quibusdam presbyteris et episcopis, haud sancte viventibus, admonendis, non excommunicandis. Cf. *Regesta I*, 252.

⁹²⁰ Bonifatio episcopo, quod iam permultos ad Christi fidem converterit, gratulatur, eumque et archiepiscopum facit et pallii, in sacris procurandis et consecrandis episcopis gestandi, iure ornat. Permittit, ut, ubicunque res postularit, episcopos constituat, duobus vel tribus episcopis praesentibus. De presbytero quodam scribit, absoluto quidem, sed tamen, si noxius repertus sit, coercendo. Iubet a carne caballina abstinere, nec nisi pro “mortuis vere christianis” orari, rebaptizari autem eos, qui “a presbytero Iovi mactante et immolatitias carnes vescente” baptizati sint. Matrimonia usque ad septimum gradum improbat, itemque tertias nuptias. De parricidarum poenis addit, quorum numero eos quoque adiungit, qui “ad immolandum paganis sua venudent mancipia”. Cf. *Regesta I*, 258.

⁹²¹ Episcopis Angliae significat, Tatwinum, archiepiscopum Dorovernensem, Romae a sese pallii dalmaticaeque usu donatum esse, ac totius Britanniae primatom et vicarium suum constitutum. Cf. *Regesta I*, 259.

⁹²² Cf. *Regesta I*, 259. И у наставку: Omnibus episcopis, presbyteris, abbatibus omnium provinciarum Bonifatium, Roma in Germaniam revertentem, commendat, cui ad paganos in fide erudiendos concedant adiutores.

⁹²³ Universos optimates et populum provinciarum Germaniae, Thuringos ot Hessos, Bortharos, Nistresos, Wedrecios et Lognaos, Suduosos et Graffeltos vel omnes in orientali plaga constitutos monet, ut Bonifatio, in Germaniam redeunti, obsequantur, et divinos, vel sortilegos, vel sacrificia mortuorum, seu lucorum, vel fontium auguria, vel phylacteria, et incantatores, et raaleficos, et observationea varias, quae in eoruin finibus fieri solebant, omnino respuant. Cf. *Regesta I*, 259.

*episcopo gratulatur, quod gentem Saxoniam et principes eius Eoban, Rodewic, Vuldericum et Deddam christianae fidei conciliaverit. Ad litteras eius per Denehardum presbyterum transmissas et per Stephanum archidiaconum de titulo S. Susannae pronuntiatas respondet sese a latere suo Dodoni de titulo Pastoris curam praedicationis in vice sua commisisse. Hortatur ut arbores ab incolis veneratas succidat atque Adalberti et Clementis haereticorum sequaces anathematizet.*⁹²⁴

5.1.5. За време **Захаријиног** седења на римској катедри (741-752) Бонифације шаље писмо новоизабраном папи у вези са три главна проблема која су, у току своје пастирске праксе, мучила Бонифација: однос према црквеној имовини, чињеница да није било црквених сабора на просторима на којима Бонифације проповеда и устројава Цркву око 80 година, и дисциплина клира (нема архиепископа, епископи немају своје катедре, а и виши и нижи клир се окренуо светском начину живота, пошто живе са конкубинама, иду у лов и пију алкохолна пића са великашима).⁹²⁵ После одржаног сабора – 742. године – папа Захарије доводи у везу Карломана и Бонифација,⁹²⁶ чија је катедра била у тврђавици Вирцбургу, која је служила као осматрачница; у утврђењу Бурабургу, у месту Ерфурт,⁹²⁷ али истиче и то да је Карломан дозволио да се сазове и одржи франачки – реформски – сабор, којим је председавао Бонифације. Дакле, ова чињеница је за папу веома важна, али је значајна и за нашу тему о чему је већ било речи, али опет треба да буде наглашено – јер један англо-саксонски мисионар са благословом и папе и франачког владара сазива црквени сабор на простору који је римске црквене јурисдикције, а под политичком влашћу Франачке државе.

Даље, папа наводи – за 22. јун 744. године – да је Бонифације честитао Пипину и Карломану што помажу да пагани буду крштени.⁹²⁸ Кључна чињеница јесте што папа потврђује да је Бонифације именовао тројицу архиепископа: Гримона – у Руану, Абела – у Ремсу и Хартберта – у Сенсу; те да

⁹²⁴ Cf. *Regesta* I, 261.

⁹²⁵ *Бонифацијева њисма*, писмо 50.

⁹²⁶ Carolomanno scripta dirigit, ut quae Bonifatio episcopo poposcerit, adimplere festinet, atque adminicula praestet. Cf. *Regesta* I, 263. Исто је наведено и у писму Бонифација папи Захарију које му пише због избора за папу, односно да му се представи. *Бонифацијева њисма*, писмо 50.

⁹²⁷ Sedes episcopales in castello Wirzaburg, in oppido Buraburg, in loco Erpfesfurt constitutas comprobant, tribusque episcopis "singulas confirmationis epistolas" missas nunciat. Cf. *Regesta* I, 263.

⁹²⁸ Cf. *Regesta* I, 264.

ће им из Рима послати палијум као знак части.⁹²⁹ На овај начин, папа потврђује и епископоцентричну реформисану црквену структуру на северу Франачке државе, коју је утврдио Бонифације, десет година пред мученичку смрт, али и могућност да из Рима несметано одређује и поставља црквене јерархе. Папа Захарије наводи и да је Бонифације стабилизовао црквени живот у Франачкој држави, а затим и *Francorum principes hortatur, ut Bonifatio sint amici et adiutores, depositis pro peccatis capitalibus sacerdotibus ecclesias vel monasteria interdican, de conciliis congregandis curent.*

Можда и најважнији моменат у периоду владавине папе Захарија јесте *Synodus episcoporum* на којем су Аделберт и Климент осуђени за ширење јереси према Бонифацијевим оптужбама.⁹³⁰ Био је то – у ствари – сукоб који је већ дуго тињао на Британском острву, сукоб између две праксе: келтске (ирске) и англо-саксонске (римске). Међутим, треба нагласити да папа Григорије III први спомиње Аделберта и Климента, баш у писму Бонифацију,⁹³¹ а већ 743. године⁹³² папа Захарије говори Бонифацију да прати Климентова деловања. Издвојена су двојицу лажних пророка, лажних хришћана;⁹³³ а – у писму – прво је описан Аделберт као нови Симон Маг,⁹³⁴ који је проповедао неко своје учење и призивао анђеле – папа у писму пише: *демоне* – и људе водио од Цркве у кривоверје.⁹³⁵ О Клименту наводи да живи са конкубином и има двоје деце са њом, наводно следујући Старом Завету.⁹³⁶ Занимљиво је да папа Захарије не

⁹²⁹ За 744. годину постоје чак три записа која потврђују имена тројице епископа: 2269 Grimoni Rotomagensi, Abeli Remensi, Hartberto Senonensi episcopis scribit secundum morem scrmii de usu et doctrina pallii, quod iis concedit... 2270 Grimonem (Rotomagensem) et Abelem (Remensem), Hartbertumque (Senonensem) episcopos metropolitanos ab eo factos confirmat; quibus et pallia et de pallii usu litteras missas esse nunciat... 2271 Bonifatium, cum pro tribus archiepiscopis Grimone Rotomagensi et Abele Remensi ac Hartberto Senonensi pallia postulasset antea, novissimis litteris unum Grimonem ornari pallio velle, miratur. Cf. *Regesta* I, 264.

⁹³⁰ Бонифације је Лулу написао пет писама у којима је описао јеретичка учења Аделберта и Климента. Cf. *Бонифацијева њисма, Epp. sel.*, i.

⁹³¹ *Hortatur ut arbores ab incolis veneratas succidat atque Aldeberti et Clemensis haereticorum sequaces anathematizet: Vita sancti Waltgeri*, ed. Carlies Maria Raddatz, *Vita sancti Waltgeri, Leben des heiligen Waltger: Die Klostergründungsgeschichte der Reichsabtei Herford*, Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Westfalen xli, Münster, Aschendorff 1994, 64.

⁹³² Датовање је одредио Paul Speck, "Artabados, Bonifatius und die drei Pallia," *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 76 (1985), 179-95.

⁹³³ *Laudat eum, quod duos in Francorum provincia pseudopphetas damnaverit in carceremque coniecerit.* Cf. *Regesta* I, 264. *Retulisti etiam nobis, karissimae frater, quod duos pseudopphetas in eadem Francorum provintia repperisses, quos non pseudopphetas, sed magis pseudochristianos appellare debemus.* Cf. *Бонифацијева њисма*, писмо 57.

⁹³⁴ Meeder, *Boniface and the Irish Heresy*, 254.

⁹³⁵ Cf. *Бонифацијева њисма*, писмо 57.

⁹³⁶ *Исѡ.*

наводи имена тих јеретика, већ само каже *pseudoprophetas*, вероватно због тога што се обраћа добро обавештеној публици.

На трећем сабору који је Бонифације сазвао како би реформисао Цркву на Западу Европе, 744. године у Сесону, разговарало се такође о Аделберту. Одлуке овог сабора – нажалост – не наводе подробно јеретичко учење Аделберта, а Климента не помињу у опште, већ је само истакнуто да много људи може бити уништено заводљивим причама *лажних свешћеника*. Бонифације пише опет папи о истим личностима и њиховим учењима.⁹³⁷ Присутни на сабору – епископи, свештеници и племићи – осудили су јереси и јеретике.⁹³⁸ Ово писмо је свештеник Денехард донео на сабор у Риму 745. године, што, према речима Медера, представља једино сведочанство о Клименту – као о заблуделом Ирцу – записано Бонифацијевом руком.⁹³⁹ Свештеник Денехард је папи рекао да је франачки сабор двојицу свештеника-јеретика осудио и рашчинио, зато што се нису покајали, већ су наставили да воде народ странпутицом. Бонифације у свом писму пише да су највеће невоље њему донели Аделберт, који је пореклом био Гал; и Ирац – Климент, чија је јеретичко учење било другачије, али су обе јереси биле погубне по црквену заједницу у Франачкој.⁹⁴⁰ Бонифације је – у истом писму – затражио од папе помоћ у уређењу црквеног живота у Франачкој и Галији, како људи не би веровали *лажним пророцима и њиховим чудима која долазе од Антихристиа*, и да поменуте јеретике папа утамничи јер су се они – вероватно – оглушили о одлуке сабора у Сесону и наставили да шире своја кривоверја, иако је наглашено да је у Сесону био разматран само Аделберт. Тек у Бонифацијевом писму папи пред сабор у Риму заједно су стављени Аделберт и Климент у исти контекст.⁹⁴¹ Изгледа да Бонифације није могао сам да се супротстави јеретичким, већ је морао да тражи помоћ од Рима. Дакле, Англо-саксонац тражи помоћ од Рима како би хришћане у Франачкој држави сачувао од Гала – Аделберта, који је чинио лажна чуда, кога су хиротонисали неуки епископи и који је сам себе прогласио за апостола и сам себе је – за живота –

⁹³⁷ *Истѡ*, писмо 60.

⁹³⁸ *Истѡ*.

⁹³⁹ Meeder, *Boniface and the Irish Heresy*, 255.

⁹⁴⁰ Cf. *Бонифацијева ѡисма*, писмо 59: *specie erroris diversi, sed pondere peccatorum compares...*

⁹⁴¹ Meeder, *Boniface and the Irish Heresy*, 266.

канонизовао;⁹⁴² и од Ирца – Климента, који је такође био епископ али је деловао против канона Васељенске Цркве одбијајући учења Јеронима и Августина, а бранећи свој недоличан и неморалан конкубинат старозаветним примерима.⁹⁴³ Из Бонифацијевог писма се запажа да франачка власт није реаговала на одлуке са сабора у Сесону, већ – како у даљем току писма пише – он од папе Захарија тражи да папа нареди Карломану⁹⁴⁴ да јеретика Климента утамничи *како не би даље сејао Сатанино семе њо земљи*.⁹⁴⁵ Дакле, Англо-саксонац, који је био у добрим односима са енглеским клиром и који је знао и за ирске богословске заблуде, реагује и пријављује код папе да Ирци уносе немир својим јеретичким учењем⁹⁴⁶ међу паству коју му је папа поверио. На тај начин, Ирци ремете и добре односе између англо-саксонских мисионара и франачких власти, јер морају да се супротстављају – наизглед – хришћанима, што франачки владари нису разумели, већ су имали на уму да треба да се успротиве само када су у питању паганска племена која не желе да приме хришћанску веру.

Ирци⁹⁴⁷ су – у овом случају – могли да унесу немир међу недовољно у вери утврђену франачку властелу, а затим и на франачки двор и да поремете односе између Бонифација и његових мисионара и франачког владара. Не треба заборавити како су Ирци доживљавали Цркву и њену структуру и какве су биле могуће импликације такве еклисиологије, која није била у складу са предањском, односно англо-саксонском и римском праксом.⁹⁴⁸

⁹⁴² *Исѿо*.

⁹⁴³ *Исѿо*. Медер наводи и да Климент заступа ирско – погрешно – слављење Васкрса, старозаветно схватање брака за жену чији је муж умро, погрешно учење о Христовом деловању у загробном свету, и да је исповедао предестинацију. Meeder, *Boniface and the Irish Heresy*, 268.

⁹⁴⁴ Cf. *Бонифацијево писма*, писмо 59: *Quapropter de hoc quoque heretico precor, ut per litteras vestras mandare curetis duci Carlomanno, ut mittatur in custodiam...*

⁹⁴⁵ *Исѿо*: *...ut semina satanae latius non seminet, ne forsitan una ovis morbida totum gregem polluat.*

⁹⁴⁶ Carey, *Ireland and the antipodes*, 1-10.

⁹⁴⁷ Овде треба поменути да се у Бонифацијевом седишту Вирибургу чува и *Вирибуришки флорилегијум* који се састоји из три дела, односно списка: 1. *Collectio canonum Hibernensis* (делови из зборника ирског канонског права); 2. *Collectio Vetus Gallica* (одломак из галског канонског законика); и 3. збирка светоотачких реченица, папских декрета и других значајних ирских црквених списка. Овај флорилегијум је написан англо-саксонском минускулом и веома је важан због тога што одређује Вирибург за средиште једне англо-саксонске мисионарске групе и зато што показује да је био чит ирски утицај на канонско право и дисциплину међу клиром. Са друге стране, флорилегијум је доказ да се англо-саксонски мисионари са Британског острва били добро упознати са ирском праксом и да су неке делове и користили. Међутим, указано је и на велики утицај из Рима преко коришћења Јеронимових и Августинових списка и папских декрета. Reynolds, *Unity and Diversity*, 105.

⁹⁴⁸ Из *Вирибуришког флорилегијума* издвајамо главе од 16. до 27. које указују на различитости у односу Ирска-Енглеска, које енглески мисионари науче и којих се држе, па може да се каже да и

Из Бонифацијеве кореспонденције са папом се – даље – види да је писмо о јеретицима папа доживео као личну преписку са Бонифацијем, а не као некакав саборски став на који би требало да се одговори званично.⁹⁴⁹ Папа је у свом писму истакао одлуке са сабора у Риму и писмо послао Бонифацију преко римског кардинала-ђаконa Геолеба, уз његово писмо у коме Геолeб износи све ирске заблуде уз нагласак на *Clementis dementia*.⁹⁵⁰ Одлуке са сабора су опште и односе се на све шизматике и јересијархе, а тек на крају писма издвојени су Климент и Адалберт; а папа је тражио од Бонифација да се писмо о одлукама са сабора у Риму прочита по читавој Франачкој држави, а папа је похвалио Бонифација што је окупио франачки сабор, јер је на тај начин показана саборност Цркве у свим франачким областима, и што су на њему истакнуте јереси и јеретици.⁹⁵¹

Папа Захарије 746. године, Бонифација шаље у Баварију да поново проповеда и евангелизује народе који су се одрекли хришћанске вере. Следеће године одржан је у Кловесхоу други по реду сабор, за који је већ речено да је био веома значајан за однос Цркве у Енглеској и Римске Цркве. На то је указано и у канонима, а у уводним речима пред каноне помиње се и папа Захарије што доприноси разумевању црквених односа између Енглеске и Рима.⁹⁵² То јасно значи да су клирици у Енглеској Цркви обавештени о свему шта се дешава у Риму. Са друге стране и папа је информисан о дешавањима у Цркви у Енглеској: *Anglorum populum per duo scripta admonet, ut disciplinam corrigant, anathematis poena eos terrenis. Vide praefationem synodi Cloveshoviensis*.⁹⁵³

однос Бонифација и Климента мора да се посматра кроз ту призму: о другачијем слављењу Васкрса; о различитом схватању службе епископа и свештеника; о томе да Ирци мисле да сами могу да тумаче Свето Писмо; о Јеронимовом, Августиновом и (папа) Григоријевом учењу; о Клименту и Аделберту, расколницима; о симонији; о односу историјског и алегоричког у Цркви; о дисциплини и моралу клирика; о рукоположењу блудних свештеника; о паганским обредима; о томе да лаици не смеју да проповедају. То су само неке забележене теме у Флорилегијуму које дају назнаке сукоба између Бонифација и Климента, односно англо-саксонске и ирске богословске школе и традиције. Опис поменутих глава је дао је Свен Медер и према његовом опису и говоримо о могућим проблемима у односу Енглеска-Ирска на континенталном делу Западне Европе. Meeder, *Boniface and the Irish Heresy*, 262.

⁹⁴⁹ Бонифацијева *писма*, писмо 62.

⁹⁵⁰ *Ишо*.

⁹⁵¹ Episcopus, presbyteros, diaconos, abbates, duces, comites, per Gallias et Francorum provincias constitutos, laudat, quod, "mediantibus Pippino et Carolomanno principibus", synodo in eorum provinciea convocata, ad Bonifatii, vicarii sui, praecepta falsos et schismaticos et homicidas et fornicarios sacerdotes expulerint. Cf. *Regesta* I, 265.

⁹⁵² Раније истакнуто у поглављу о епископима у Енглеској.

⁹⁵³ Cf. *Regesta*, 266.

Највећи домет англо-саксонске мисије јесте запис у *Regesta* I када папа Захарије описује догађаје 748. године и записује имена епископа на катедрама широм Западне Европе, а Бонифација, као представника англо-саксонске мисије на континенталном делу Западне Европе, представља као архиепископа и папиног викара, али не само за тај географски простор што може да се тумачи као покушај папе да прикаже првенство Рима на Западу и управљање целом Црквом на Западу користећи и викара који шири и чува римску праксу. Уједно је то и доказ колико је био присан и добар однос Рима и Енглеске. Даље у тексту пише да је Бонифације архиепископ Мајнца и тачно су одређене епархије *Tungris, Coloniam, Wormaciam, Spiratiam, Trectis et omnes Germaniae gentes ... Monasterium Salvatoris Fuldense...* које он надгледа, али му је дат и народ о коме ће он бринути и један манастир. Дакле, папа има за циљ да преко црквеног јерарха, који је одан Риму, учествује и у догађајима у Цркви у Франачкој држави, што даље и потврђује када говори о Пипиновим повластицама манастиру Светог Дионисија у Паризу, што је написано на начин као да папа потврђује Пипинове повластице и указује на јединство у Цркви и држави.⁹⁵⁴

5.1.6. Наредни **папа Стефан II (752-757)** само је потврдио повластице Бонифацијевом манастиру Фулди, који је у то време био расадник англо-саксонских мисионара и један од најбољих представника енглеског начина црквеног мишљења на континенталном делу Западне Европе: *Monasterii S. Salvatoris Fuldensis propter beatissimi fratris Bonifatii votivum desiderium privilegia confirmat, et Sturmioni abbati praescribit, ut nihil ex his, quae Deo sint oblata et consecrata cuiquam laico vel clerico in beneficium concedat vel praestet.*⁹⁵⁵ У *Аналима манастира Фулде*, које је сачинио Ајнхард, помињу се везе између папе Захарија и Пипина, са посебним освртом на Бонифација; а у време папе Стефана у *Аналима* су наведена два сукоба: Пипина и Саксонаца; и Рима са Лангобардима, а затим је и посведочено да је Бонифације мученички пострадао, у месецу јуну 754. године, док је евангелизовао фризијски народ.⁹⁵⁶

⁹⁵⁴ Cf. *Regesta*, 269.

⁹⁵⁵ *Исџо*, 274.

⁹⁵⁶ *Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientalis ab Einhardo, Ruodolfo, Meginhardo Fuldensibus Seligenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti cum continuationibus Ratisbonensi et Althensibus*, ed. F. Kurze, Hannoverae 1891, 6.

Бонифације, у последњим годинама живота, није био толико везан за Рим, тако да га папа такорећи и не спомиње; па може да се каже да полако слаби веза између папе и Рима – са једне стране – и Бонифација – са друге стране. Чим је Бонифације мученички пострадао – што је догађај који иначе папа Стефан II, односно његов биограф, и не наводи у *Regesta* ... – престао је посредни однос Рима према Англо-саксонцима и Цркви у Енглеској. Бонифације је сигурно све папине савете преносио и на англо-саксонски клир на Британском острву, како у дисциплинско-канонском, а оно и у догматском смислу; тако да је врло вероватан закључак да је у првој половини VIII века папа био добро информисан о дешавањима на Острву, али и о свим англо-саксонским мисионарским подухватима на континенталном делу Западне Европе, где се углавном мисли на Фризију, Тирингију, Баварску и остале делове где су проповедали енглески мисионари.

5.1.7. Најважнији догађаји у којима учествују англо-саксонски мисионари у доба папа после Бонифацијевог мучеништва (Павле (757-767), Стефан IV (767-772), Адријан (772-795) и Лав III (795-816)) – Од папе Захарија до краја VIII века мало је записа у понтификалним документима који се односе на Цркву у Енглеској и на англо-саксонске монахе који су мисионарили на континенталном делу Западне Европе.⁹⁵⁷ Такав је однос од Бонифацијевог смрти до 768. године, када папа Стефан III (768-772) истиче Лула, али не у контексту Бонифацијевог наследника, већ као архиепископа Мајнца. Лул је већ раније од папе затражио потврду за избор игумана.⁹⁵⁸ У доба папе Адријана I (772-795) помиње се архиепископ Лул у контексту потврде митрополитанске части Гилпина архиепископа Ремса.⁹⁵⁹

5.1.7.1. Најважнији догађај у односима Рима и Енглеске Цркве у другој половини VIII века јесте посланство папе Адријана I из 786. године, који је већ описан као догађај којим је требало да се потврди хришћанска вера на Британском острву: *Legatos Georgium Ostiensem episcopum (et Theophylactum*

⁹⁵⁷ У доба папе Павла I (757-767) помиње се архиепископ Екгберт: *Ecgberhto archiepiscopo et Eadbercto regi (Northanliunibrorum) scribens regem hortatur, ut tria monasteria Forthredo abbati ablata restituat*. Cf. *Regesta*, 277.

⁹⁵⁸ *Monachis Hersfeldensibus, rogatu Lulli, archiepiscopi Moguntini, optionem eligendi abbatis concedit in "synodali concilio Romae in ecclesia b. Petri, anno VI regnante Carolo gloriosissimo rege Francorum et Langobardorum ac patricio Romanorum"*. Cf. *Regesta*, 286.

⁹⁵⁹ Cf. *Regesta*, 293.

*Tudertanura) in Britanniam dirigit, ut fidem catholicam innovent et confirment.*⁹⁶⁰ Било је то у доба мерсијског краља Офе, али папа помиње и нортамбријског краља и архиепископе у Кентерберију и Јорку: *Instruit legatos in Britanniam missos litteris ad Offam Merciorum regem, et ad Aelfwoldum Northanymbrorum regem et ad archiepiscopos Cantuarionsem et Eboracensem.*⁹⁶¹ Да би на крају извештаја о 786. години, папа повезао краља Офу са епископом Личфилда Хигебертом: *Merciorum praesulem (Hygebertum, Lichfeldensem episcopum) pallio extulit, rogatus a rege Offa faciens, quod prius nemo praesumpserit.*⁹⁶² У извештају папских легата из 786. године нема назнака о установљењу нове архиепископске катедре,⁹⁶³ под мерсијским патронатом, у Личфилду, која је потврђена тек када је – касније – папа Адријан послао палијум епископу Хигеберту.⁹⁶⁴

Двојица папских изасланика врло добро су били упознати и са политичком ситуацијом и са стањем у Цркви у Енглеској, тако да су могли – сада – непосредно да информишу папу о дешавањима на Британском острву. И папа је, знајући за доминантност на Острву и за његове добре везе са Карлом Великим, дао Офи могућност да установи нову архиепископску катедру, иако таква могућност у Риму никада саборски није ни разматрана. Наиме, у Риму је увек третирана Црква у Енглеској као једна Црква подељена на две архиепископије: Кентербери и Јорк. Од 786. године, и могућност трострукости Цркве долази у обзир у Риму, вероватно због политичког стања на Острву.

5.1.7.2. За 789. годину у папским документима забележен је само **сабор у Нарбону** и расправа са Феликсом: *Ut concilium Narbonense contra Felicis Urgelitani haereses celebrent, episcopos admonet*, као једини и најважнији догађај.⁹⁶⁵ Опет – за период између 784. и 791. године – папа истиче добре односе Офе из Мерсије и Карла Великог, односно англо-саксонске Енглеске чији је Офа био свевладар и Франачке државе на челу са Карлом Великим. Папа

⁹⁶⁰ Cf. *Regesta*, 301.

⁹⁶¹ *Ишо*.

⁹⁶² *Ишо*.

⁹⁶³ Томас Нобел наводи да су папски легати који су послати у Енглеску, 786. године, на захтев Офе, краља Мерсије, уздигли катедру у Личфилду на митрополитски ниво, иако за то нема утемељености у историјским изворима. Cf. Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries*, 580.

⁹⁶⁴ ЕНД, 868.

⁹⁶⁵ Cf. *Regesta*, 303.

се за исто раздобље осврће и на **адопционисту**, јеретика Елипанда Толедског: *Episcopus Hispanos ... Elipbandi (Toletani) ... filium Dei adoptivum confitentium... Addit de tempore paschali, de pecudum sanguine, de praedestinatione, de libero arbitrio, de vitanda ludaeorum paganorumque communione,*⁹⁶⁶ да би 792. године кончано била проглашена осуда Елипанда због јереси: *de adoptione Iesu Christi filii Dei secundum carnem a rege missas sibi esse. Falsam illam doctrinam qui sequantur, eos, nisi ad fidem redierint, excommunicatum iri scribit.*⁹⁶⁷ Потврђено је да је Алкуин писао Карлов епитаф: *Epitaphium sub Caroli nomine ab Alcuino compositum.*⁹⁶⁸

5.1.7.3. Као што је већ речено, **катедра у Личфилду** уздигнута је на ниво архиепископије, и то папском привилегијом, али је – уједно – само папа и могао да ову привилегију укине и да све врати у пређашње стање.⁹⁶⁹ То се и догодило. Кенвулф је послао свог представника, игумана Вада, у Рим на преговоре, али ово посланство није имало успеха. Одмах наредне године папи Лаву III послат је нови заступник кентерберијске катедре са опширним писмом, у коме је дат извештај краља Кенвулфа који је после договора са епископима и својим дворским саветницима изразио општи став да је подела кентерберијске архиепископије била неканонска, позивајући се на одлуку папе Григорија I да Црква у Енглеској функционише тако што ће бити подељена на две

⁹⁶⁶ *Исѿо*, 304.

⁹⁶⁷ *Исѿо*.

⁹⁶⁸ *Исѿо*, 306.

⁹⁶⁹ Политичка победа краља Офе и стварање архиепископије у Личфилду са већом територијом и са римским палијумом означили су крах превласти кентерберијске архиепископије, како у формалном погледу, тако и у погледу части и угледа на Острву. Из савремених извора том догађају не може се закључити колики је био углед и моћ архиепископа у Личфилду, али се то сазнаје из *Gesta Pontificum* Вилијама од Малмсбурја – Личфилду су потчињене епархијске катедре у Ворчестеру, Лестеру, Линдзију, Хирфорду, Дамаку и Елмхаму, а архиепископску у Кентреберију – Рочестер, Шерборн, Винчестер, Селси и Лондон. Са друге стране, овај извор има неке нелогичности и грешке, тако да може да се сматра непоузданим: архиепископ Личфилда је назван Елдвулф, који је био Хигебертов наследник. Ова подела је Личфилду дала јурисдикцију над шест катедр и то у средњим областима и областима где су живели Англи, а Кентреберију над пет и то у областима Сакосонаца и у Кенту, а са друге стране Офина даровница из 788. године Хигеберта представља као епископа, а не као архиепископа, док Јенберта потписује као архиепископа. Зато се поставља питање да ли је уопште тај својеврсни политички атак на црквено право у Енглеској заживео и да ли је краљ Офа можда сам – на овај начин – признао свој пораз. Може се закључити да је сабор у Челсију био нека врста помирења и свођење превише амбициозне политике најмоћнијег острвског владара на реалну ситуацију. Архиепископ у Мерсији је Екгфрита сматрао за краља Мерсије, што се види из свих писаних докумената, где се Офа и Екгфрит именују као краљеви или краљеви Мерсије, а затим и по новчићима из доба Офине владавине. Иако је Офа владао и ван Мерсије, никада није претендовао да буде краљ Кента или Англа, већ је увек био краљ Мерсије. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 118-119.

митрополије, са по 12 епископа – које Брукс сматра викарима,⁹⁷⁰ са нагласком да је папа предвиђао да митрополитска катедра за јужне области буде у Лондону.⁹⁷¹

У писму папи Лаву писало је да је било неопходно да се превазиђе погоршано стање које је условио Офа сукобом са архиепископом Јенбертом, те моли за помоћ како би се мир поново успоставио у Цркви у Енглеској.⁹⁷² Због погоршаног стања у Цркви Офа је био проказан међу народом Кента. На крају писма Кенвулф, као краљ Мерсије, моли папу да проучи ово писмо и да заједно са осталим епископима одлучи шта би било најбоље за народ у Енглеској. Исте године папа Лав одговара краљу Кенвулфу и у том одговору истиче да схвата потребе Цркве у Енглеској, али да није за идеју да Лондон буде седиште митрополије.⁹⁷³ Даље, папа показује да је на страни Офине реформе у Цркви, јер подсећа Кенвулфа да је папа Адријан поделио архиепископију и послао палијум епископу у Мерсији, односно у Личфилд, а папа Лав се – уствари – позива на – већ поменути – извештај епископа Георгија и Теофилакта, а посебно на догађај када се краљ Офа поклатио светом Петру пред целим сабором и на тај начин показао своју наклоност Риму и римском папи.⁹⁷⁴ Ова преписка је изнедрила проблем. Иако је краљ Мерсије од папе тражио да реши несугласице, на терену се није тако понашао јер је услед сукоба Мерсије и Кента Етелхерд био прогнан са своје катедре у Кентреберију. Пошто је папа одговорио краљу негативно, изгледа да је к њему заједно са краљевим писмом стигло и Етелхердово писмо – које нажалост, није сачувано. Ипак, зна се да је у њему тражено да папа анатемише владара у Кенту.⁹⁷⁵ Ипак је немогуће да је папа Лав погрешно схватио да су краљ Кенвулф и епископи тражили да катедру митрополита треба да премести из Кентреберија у Лондон, а да Етелхерд тамо буде архиепископ. Етелхердово писмо је сигурно одисало неком другом атмосфером, те је истицало деликатније проблеме чим је било потребно да краљ Кенвулф пошаље своје изасланике како би на лицу места објаснили папи о чему

⁹⁷⁰ *Исџо*, 123.

⁹⁷¹ Међутим, папа је то имао на уму из друге визуре – из Рима, а када је Августин дошао на Острво, он је Кентребери прогласио за митрополију због бољег положаја и политичког тренутка. Због односа према Августину Кентребери је остао седиште митрополита.

⁹⁷² EHD, 858.

⁹⁷³ Stenton, *Anglo-Saxon England*, 217.

⁹⁷⁴ EHD, 861.

⁹⁷⁵ EHD, 861-862.

се ради. Краљ је знао за Етелхердово писмо, те с тога не чуди његов потез да уз писмо пошаље и свог изасланика како би папи тумачио догађаје на терену у светлу писама које стижу од – с једне стране – краља, и – са друге стране – архиепископа. Томас Нобел за папу Лава III каже да је тек он увидео да је краљ Офа неке ствари погрешно представио папи Адријану I,⁹⁷⁶ те је зато вратио катедру у Личфилду на епархијски ниво.⁹⁷⁷

5.1.8. Истраживање односа Цркве у Енглеској и Рима у VIII веку завршава се догађајима који су обележили понтификат **папе Лава III** (795-816): слање палијума 797. године Енбалду, архиепископу Јорка – *qui Eanbaldum, cum die 14. Aug. 796 ordinatus esset, accepto ab apostolica sede pallio confirmatum esse...*,⁹⁷⁸ кентерберијској катедри унижен ауторитет,⁹⁷⁹ а епископ Лондона пориче папски ауторитет. У *Regesta I* за дан 8. март 798. године уписано је да је краљ тражио од папе да се бира игуман манастира Гластонбјурија, што указује на – још увек – јаку везу између Енглеске и Рима, јер је Гластонбјури као краљевски манастир, који је установио краљ Ине,⁹⁸⁰ био у папској, а не у надлежности архиепископа кентерберијског. То – можда – указује и на тадашње политичко стање у Енглеској и везаност владајуће династије за Рим. За октобар исте године папа пише да је Карло Велики сазвао сабор од 57 епископа, како би саборски била осуђена јерес адопционизма и истиче Феликса као јеретика.⁹⁸¹

Последњих година VIII и на самом почетку IX века, Папа Лав III је – иако је сам могао да реши проблем у Цркви у Енглеској – ипак желео да саслуша чињенице са терена, односно да од посланика који су долазили са

⁹⁷⁶ Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries*, 580.

⁹⁷⁷ Cf. *Regesta*, 307.

⁹⁷⁸ *Исцо*, 307.

⁹⁷⁹ Coenulfo, regi Merciom, quae causa fuerit quaerenti, quod Hadrianus (I.) papa Dorovernensis episcopi auctoritatem minuisset et in duas archiepiscopales sedes divisisset, respondet per Bryne presbyterum et Cildas seu Ceolberht ministros regios, Offam regem id postnlasse propter vastitatem terrarum suarum et extensionem regni sui, nihilominus Dorovernensem primatem totius Angliae constitutum esse, seque Londinensibus episcopis summi pontificatus auctoritatem negare. (Eadberhtum presbyterum et regem Cantuariorum) clericum apostatam, qui ascenderit in regnum anathematizat. Coenulphum hortatur, ut sicut Offa voverit et fecerit per unumquemque annum mancusas 365 pro alimoniis pauperum et luminariorum concinnatione mittat. Cf. *Regesta*, 307.

⁹⁸⁰ Иако Сара Фут указује на то да Ине није могао да буде оснивач манастира, зато што на том месту већ постоји монашка заједница 680-682. године, а признаје да је Ине направио храм и помоћне зграде, вероватно зграде са монашким келијама. За поменути период постоје три сачуване даровнице, које указују да је први игуман манастира био Хемгилс (680-682). Иако она говори о проблематичности тих даровница, ипак их датује у другу половину VII века. Cf. Foot, *Glastonbury's Early Abbots*, 168-169.

⁹⁸¹ McKitterick, *Charlemagne*, 235.

Острва у Рим како би од папе издејствовали најбоље услове за враћање на пређашње стање (две архиепископије у Кентерберију и Јорку и смањење политичке моћи у оквиру архиепископије у Личфилду) чује аутентичну причу. Иако је 800. године Етелхерд имао на уму да сам оде у Рим како би са папом договорио план који нико у Енглеској не би могао да порекне, због ауторитета и Рима и Кентерберија, ипак је узео ствар у своје руке на сабору у Челсију, 800/801. године.⁹⁸² Из саборским докумената се уочава да је Елдвулф, Хигебертов наследник у Личфилду, само потписан.⁹⁸³ Пошто је Хигеберт склоњен са катедре у Личфилду, ни његов наследник није више могао да се представља као архиепископ. Сабор у Челсију из 801. године показује да је мерсијски краљ Кеолвулф даривао земљу Цркви.⁹⁸⁴

Како би од папе добио благослов да се кентерберијска територија врати на стару односно да јој се поново прикључе епархије које су прикључене Личфилду, а самим тим да буду враћена и одузета јурисдикциона права, Етелхерд се, заједно са епископом винчестерским Кинебертом, запутио у Рим 801. године.⁹⁸⁵ На путу за Рим, они су посетили Алкуина на двору Карла Великог, што показује да се Алкуин живо занимао за дешавања у англо-саксонској Цркви и да је био поштован међу енглеским клирицима, као духовник, интелектуалац и као саветодавац.⁹⁸⁶

⁹⁸² Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 124-131.

⁹⁸³ Anno dominice incarnationis .dccc. i., regni uero Coenuulfi regis Merciorum anno .v., orta est aliqua dissencio inter Coenuulfum et Wethunum episcopum Australium Saxonum de terra illius predicti episcopi, id est in Dentone .xxv. Dicebat rex ut rectius attingere deberet ad monasterium in Beadynghom; dicebat episcopus quod eius antecessoribus dudum datum fuerat ad ecclesiam que est in Seleseghe. Cogitabat rex eum in aliqua parte sue hereditatis dispoliare, nisi episcopus predictae prouincie Wethtunus cum testimonio ac uerbis canonicis regem respisceret ac perniciosam meditationem regalis potencie mitigaret. Et humili supplicatione poposcit ut eum insontem innocentemque non condemnasset neque depriuasset hereditati ecclesie. Tunc rex uerbis legalibus episcopi promendo consensens concessitque episcopo ut ad propria cum cedula remeasset ibidemque sine ullo conflictu sempiternaliter cum suis succedentibus mansisset. Et hoc coram omni synodo at Celchide ascribere demandauit, ut nullus successorum eius eum in aliquo moleste uel ecclesiam agitare, sub hoc testimonio quorum nomina caraxata esse uidentur. Ego Coenuulf rex Merciorum hoc consensi et subscripsi. + Signum manus Hugberti episcopi. + **Signum manus Edilhardi archiepiscopi.** + **Signum manus Aldulfi.** + Signum manus Cunberhti episcopi. + Signum manus Viberti episcopi. + Signum manus Deneberti episcopi. + Signum manus Wlfhardi episcopi. + Signum manus Eadwlfi episcopi, et cetera. Cf. Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 279; Wormald, *Handlist*, 247-81.

⁹⁸⁴ Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils*, 279.

⁹⁸⁵ *Anglo-Saxon chronicle*, 801.

⁹⁸⁶ Noble, *The Republic of St. Peter*, 292-294.

5.1.8.1. У Рим су понели два писма од краља Кенвулфа, а папа Лав је дао Етелхерду писмо са привилегијама. После четири године од кореспонденције између папа и краља Кенвулфа – 802. године – папа Лав пише писмо архиепископу кентреберијском Етелхерду,⁹⁸⁷ који је тада у Риму, у коме потврђује јурисдикцију кентерберијске катедре и на пређашње области и на тај начин укида архиепископију у Личфилду, истичићу Кентербери као релевантну архиепископију. Папа каже да је проучавао архиву у вези са Црквом у Енглеској, али је невероватно да је папа Лав III игнорисао права катедре у Јорку. Дакле, после писма краља Кенвулфа, папа је четири године анализирао стање у Цркви и напослетку одлучио да умањи моћ катедре у Личфилду и да – за свагда – даје власт митрополитској катедри у Кентерберију. Папа – сада – користи чак и речник са сабора и каже да је анатема свако ко се противи овој одлуци, било да је архиепископ или епископ, свештеник или ђакон, а да се екскомуницира ако је принц или краљ. Дакле, папа се овде поставља изнад сабора или пише писмо на основу одлуке већег броја црквених великодостојника у Риму. Занимљиво је да на крају писма папа Лав каже да писмо шаље Етелхерду и његовим наследницима – дакле, никоме у Личфилду или у Мерсију – те да је писмо преписао Сергије у јануару, а да писмо даје 18. јануара Евстракије као главни нотар и на крају – као најзанимљивији детаљ – папа наводи да писмо пише друге године владавине Карла Великог (рачуна од 800. године када је Карло крунисан за цара).⁹⁸⁸

Пошто се Етелхерд вратио на Острво сазвао је сабор у Кловесхоу у октобру 803. године.⁹⁸⁹ Из Ороса са овог сабора јасно се види да је у Цркви једномислено осуђен Офа за поделу катедре светог Августина у Кентерберију, а затим се истиче да је папа Лав после много проучавања донео декрет и послао га свима у Енглеској. Са тог сабора су папине привилегије објављене свим острвским епархијама, како би оне биле практиковане и постале делотворне. Тада су краљевима, епископима, великашима и осталом клиру строго забрањено да унизе или поделе част и власт Августинове катедре икада више, као што је то папа и написао – а овде је већ поменуто.⁹⁹⁰ Архиепископска катедра више није

⁹⁸⁷ H&S, 524.

⁹⁸⁸ EHD, 866.

⁹⁸⁹ Keynes, *Councils of Clovesho*, 33.

⁹⁹⁰ EHD, 867.

могла да буде успостављена ни у Личфилду, нити у неком другом месту, осим у Кентерберију. Етелхерд са епископима знаком крста потврђује углед и част римског папе те укида личфилдску архиепископију и обећава да се та катедра више никада неће премештати и уздизати на виши ниво. Привилегија папе Адријана и палијум који је предат архиепископу Личфилда стављени су ван снаге.⁹⁹¹ Пре овог сабора Хигеберт је поднео оставку, па се у саборским документима помиње као игуман који је био у делегацији Цркве (епархије) у Личфилду, а не као епископ, а камоли као архиепископ.

На тај начин је исправљена грешка направљена у енглеској црквеној и политичкој историји. Покушај краља Мерсије да успостави нека нова правила у Енглеској Цркви онемогућен је ослањајући се на предање светих Августина и папе Григорија. Из овог проблема кентерберијска катедра је ојачала много више него што се то и може препоставити. Тако да је у каснијем периоду – када је ојачало Западно Саксонско краљевство – нико није спорио права архиепископије у Кентерберију. У раном IX веку Црква у Енглеској је стасавала на привилегијама папа Лава III.⁹⁹²

5.2. Последице односа Рим – Франачка – Енглеска (римски аспект) – Требало би да се на овом месту, у некој врсти дигресије јер се непосредно не односи на Цркву у Енглеској, нити на англо-саксонски утицај, нагласи да је папа Стефан II (752–757) са Пипином Малим (с.714-768) направио договор да франачка власт постане званични заштитник Рима, уместо византијских императора.⁹⁹³ Пипин је у потпуности испунио своју страну договора: помогао је папи у борби против Лангобарда, и вратио му је све претходне почести, али је уједно и омогућио да папа из Рима влада имањима.⁹⁹⁴ У ово време појављује се познати лажни документ, написан у папиној канцеларији, „Константинова даровница“ (*Donatio Constantini*).⁹⁹⁵ Протопрезвитер Јован Романидис каже да је

⁹⁹¹ Kirby, *The Earliest English Kings*, 141-143.

⁹⁹² Wood, *Proprietary Church*, 244.

⁹⁹³ Riché, *Carolingians*, 65.

⁹⁹⁴ Године 756. франачка војска је упала у северну Италију и убрзо опколила лангобардског краља Аистулфа, који након тога прихвата да папи препусти Равену и Рим, као и да призна врховну власт Франака. Тако је папа постао и световни владар.

⁹⁹⁵ Овај историјски извор, иако неаутентичан, помињемо само у контексту односа Рима и Франачке, те не би требало да се о том документу подробније говори: у *Donatio Constantini*

сврха овог *лажно* документа спречавање Франака да успоставе независну власт у Риму. Ипак, можда треба казати да је примарна улога овог документа била усмерена, не против Франака, већ против власти у Константинопољу. У будућем историјском периоду значај документа био је много дубљи, или је у таквом контексту растао његов значај: *Donatio Constantini* представља сасвим нову теорију у односу између световне и црквене власти, јер папа има већи ауторитет, не само на црквеном плану – дакле, од било ког другог епископа; већ и од поглавара Империје; тако да је царев ауторитет могао опстати само као нека врста папског *вазалства*.⁹⁹⁶

Ослањајући се на историјске изворе – посебно *Constitutio Romana*⁹⁹⁷ – може да се закључи, баш као што је Томас Нобл закључио – да је каролиншки период у историји папа допринео сигурности и безбедности папске власти, не само у граду Риму, већ и у областима у средишњој Италији.⁹⁹⁸

Поред политичке моћи, сарадња са римским епископом владару Франачке државе била је неопходна како би се идеје каролиншке ренесансе – речју, свештање друштва и самог Царства – оствариле и уобичајиле у народима под франачком управом.⁹⁹⁹ Ренесансне идеје заговарали су представници енглеског, односно англо-саксонског народа, највише Алкуин. Идеја каролиншке ренесансе није било пуко призивање старог Рима, већ потврђивање римске

говори се да је цар Константин, када га је папа Силвестар покрестио, даровао папи знаке царске власти – пурпурну хламиду, златну дијадему, „град Рим, земље и градове Италије и читавог Запада“. Из тог разлога је преселио своју престоницу у Нови Рим, Константинопољ. „И ми декретом одређујемо да ће он – односно – римски папа имати право првенства у Цркви испред епископа Александрије, Антиохије, Цариграда и Јерусалима, као и над Божјим Црквама у целом свету. И папа који до сада председава Светом Римском Црквом, биће највиши и начелник свих свештеника у целом свету, а према његовој одлуци решаваће ће се сва питања“. Cf. *Donation of Constantine*. На српском језику види у Пузовић, *Црквене и њолишчке ирлике*.

⁹⁹⁶ Cf. Romanides, *Franks, Romans*, 18-34.

⁹⁹⁷ *Constitutio Romana*, MGH, *Capitularia regnum Francorum*, I, no. 161, ур. А. Boretius, 322-24. *Constitutio Romana*, позната и као *Constitutio Lothar*, јесте законодавни акт који је обнародовао Лотар I, а 11. новембра 824. године потврдио папа Евгеније II. *Constitutio* је садржао девет поглавља, којим се ставља под јачу контролу царске власти статус и улога папе, о чему сведоче одредбе према којима се прописује да царски изасланици надгледају рад и службу римског епископа, а – можда и најбитније – одређује се да ниједан папа не може да започне понтификат без претходне заклетве на верности цару. Овај акт је обновио некадашњи обичај да новог папу бирају римски клир и народ, а са друге стране регулише се однос између световне и духовне власти у Риму и околним подручјима под папском управом (територије које ће обухватати будућа *Паиска држава*).

⁹⁹⁸ Noble, *Republic of St. Peter*, 313.

⁹⁹⁹ Cf. Ullmann, *Carolingian Renaissance*, 123. Валтер Улман овде наводи да је скоро исти аргумент навео и Анастасије Библиотекар на сабору у Константинопољу 870. године вероватно анализирајући Лујево писмо. Cf. *Anastasii Bibliothecarii epistolae*, Ерр. vii, 403-410.

хришћанске културе, односно ширење римског утицаја. Термин који савремени историчари користе за опис каролиншке ренесансе био је *correctio*¹⁰⁰⁰ који Питер Браун сматра површним и примереним циљевима *енерџичној њлемсџива*, *које жели да уџравља*.¹⁰⁰¹ Са друге стране, Каролинзи су имали на уму и гнев Божји, ако би на неки начин погрешили и осујетили ток домостроја Спасења под јаким утицајем Старог Завета.¹⁰⁰² У таквој ситуацији, римске папе су се осећале охрабрено и оснажено, јер су знали да франачки владари штите све њихове одлуке, али и сам град Рим и папске територије.

Веза Рима, Франачке државе и Цркве у Енглеској у периоду VIII века била је веома битна за промовисање нових идеја у Цркви на територији Западне Европе; а то су биле и богословске,¹⁰⁰³ и административне, и филолошке¹⁰⁰⁴ идеје, које су утицале на многе догађаје у наредним периодима.

¹⁰⁰⁰ Проф. Валтер Улман је - са друге стране - користио појам *renovatio* уз објашњење да се овај појам користи у контексту односа развоја културе и друштва са владарском идеологијом, као обновљен однос франачког друштва према религији и верским схватањима, али и као егзегетски напор да се старозаветним дешавањима одреди судбина франачког друштва као новог Израџља. Cf. Ullmann, *Carolingian Renaissance*, 104.

¹⁰⁰¹ Браун, *Усион хришћансџива*, 563.

¹⁰⁰² *Deeds of God through the Franks*, 92.

¹⁰⁰³ Теодулф, потоњи епископ Орлеана, 793. године од Карла Великог добија задатак да припреми меморандум о култу икона у облику детаљног побијања докумената са иконофилског васељенског сабора у Никеји 787. године. Cf. Nelson, *Liberated Vox*, 288-306. Тај меморандум чува и данас драгоцене белешке о царевим коментарима, а познат је под називом *Libri Carolini*. Cf. Willemien, *Texture of Tradition*, 9-10. Иако је Карло сматрао овај Теодулфов меморандум радикалним и није желео да га обнародује, представљао је сажетак оштрих ставова Теодулфа и Алкуинових наследника, поготову у прављењу разлике између Грка и ахенске елите, која је имала – по речима Питер Брауна – много тога сличног са иконоборцима у Византији. И они су попут иконобораца желели да реформишу хришћанску веру и да искорене злоупотребе у богословљу и богопоштовању, које су се увукле у Цркву. Франачки путници за Константинопољ су извештавали Теодулфа како су византијски храмови трошни и не делују свето и убедљиво, а тврдили су и да су запањени што византијско друштво и клир толико времена троше на сликање икона и иконофилска објашњења, а тако мало времена посвећује градитељском улепшавању храмова. Пошто се уметност раног средњег века на северу Европе удаљила од људског лика, не чуди зашто су каролиншки интелектуалци били против икона. У Ахену је најцењенија уметност било јувелирство, док је, са друге стране, Теодулфовим религијским светом владао писани текст. Личност се изгубила, а на тај начин је и промењен поглед на Свету Тројицу са становишта кападокијских светих отаца. Зато и не чуди зашто су тако брзо ахенски теолози прихватили *filioque* у вероисповедању. Они нису разумели да се на тај начин руши онтолошка реалност у Светој Тројици, у којој је основно начело Отац, који рађа Сина и који исходи Духа. Пошто нису схватили појам личности у Светој Тројици, они су могли да прихвате да Дух Свети исходи и од Оца и од Сина и на тај начин допустили тријадолошку неравнотежу и јерес. Као што је у Никеји и Константинопољу у IV веку потврђен појам *једносушћан* који показује однос Оца и Сина, и на тај начин је усмерен један добар богословски пут који је до данас православан; тако су *filioque* у Ахену у IX веку показале однос каролиншких теолога према Предању и – на крају – према Богу, Светој Тројици. У Ахену се брижљиво

Папе су у VIII и IX веку учествовале у развоју идеје римског примата у западној Европи, али и у развоју – уједно – најстарије опстале институције на просторима Западног Римског Царства. У томе су много помогли англо-саксонски мисионари из Енглеске, првенствено Вилфрид, Вилиброрд, Бонифације, и њихови ученици; а затим и франачки интелектуалци који су у својој намери да Карла Великог опишу као великог императора морали да пристану на договор са Римом.

преписивало Свето Писмо и бдело се над текстом, јер је Библија била јединствена манифестација Божије воље. Мисија Цркве за Теодулфа Орлеанског представљала је објашњење Светог Писма паганским народима, али и хришћанима. Зато је и био запрепашћен када је схватио да су на Истоку заузели благ став према односу према тексту Светог Писма и да су својим верницима понудили уместо објашњења и писања нових књига, само као медијум обичне слике – *иконе*. Теодулф је заступао средњи пут између ужаса иконокласта и ужаса иконодула. Cf. Nelson, *Opposition to Pilgrimage*, 70. Теодулф је критиковао то што је у Византији превише ствари сматрано за свете, а он је желео да се повуче јасна разлика између светог и профаног, која је у латинској Цркви била повучена. Постојање те оштре разлике отворило је и празан простор, у коме је могла да се смести прехришћанска прошлост северо-западне Европе ако остане профана. Управо то је био стандард за Теодулфа по коме је он одредио да је Карлово царство било надмоћно у односу на Византију. Cf. Браун, *Усџон хришћанства*, 576-585.

¹⁰⁰⁴ Како Питер Браун добро примећује, Алкуин је у Ахен из Енглеске донео једну карактеристику, која ће и касније красити Карлову елиту, а то је била: *ipriiagnosii zaiivorenoj skuiinii iosebних људи*. Хришћански закон који је Алкуин заговарао морао је да буде проповедан слушаоцима различитих интелектуалних могућности. У време Карла Великог богословски текстови нису били намењени појединцу или мањој групи, већ су сугестивно читани наглас свима. Свето Писмо и беседе светих Отаца читани су наглас, јасно и са пуним ауторитетом са амвона, како би надахнули слушаоце да и они осете да су једна нова хришћанска елита. То настојање ахенског двора на тренутном разумевању јесте и била значајна разлика између каролиншких интелектуалаца и римских претходника, углавном мисионара који су – само уз Божију помоћ – скромно проповедали паганским, понекад и врло агресивним, слушаоцима. Алкуинов је став био да старе књиге треба прилагодити читаоцима. Зато настаје и позната *каролинска минускула*, којом се – како каже Питер Браун – раскида са прошлошћу и на формалном нивоу. Књиге у западној Европи нису више онакве какве су биле, већ су ближе књигама какве ми данас имамо. Ширење каролиншке минускуле окончало је шаренило и разноликост локалних писама, која су се развијала у VI и VII веку. Уз то, Алкуинов идеал је био чист и прецизан латински језик. Међутим, такав латински није био разумљив за већину становништва, па је опет Алкуин одабрао затворен круг посебних људи који ће користити и разумети један – за обичан народ – нови латински језик. Као Англо-саксонац и енглески ђак, Алкуин је знао да чист латински језик користе само интелектуалци, иако је такав латински био мртав језик, користили су га само изабрани. Тај острвски идеал Алкуин је пренео на каролиншки, континентални део Европе. Оно што су Алкуин и људи са ахенског двора постигли стварајући латинску културу изузетне хомогености, како Питер Браун каже – умањено је губитком комуникације на нижем нивоу, јер су романски језици већ постали општеприхваћена реалност у северо-западној Европи. Ипак, није се очекивало да се разумеју владари са нижим слојевима друштва, већ да се владарске породице међусобно разумеју. То је био почетак стварања јаза између клира, који користи искључиво латински језик, и лаика, који су били ограничени локалним говорним језичким варијантама. Управо је ту настао проблем: порука хришћанског закона могла је да буде умањена, чак и извитоперена, алјкавим латинским језиком преписивача текстова и оних који су те текстове – после – наглас читали верницима. Алкуинов наум био је да исправни богословски текстови на латинском језику буду основа за далекосежне реформе у Цркви, тако да не чуди сазивање неколико реформских сабора у Франачкој држави крајем VIII и почетком IX века, чији су канони врло брзо пренети у Енглеску. Cf. Браун, *Усџон хришћанства*, 565-577.

6. Енглеска и Франачка држава

Како Прокопије сведочи у делу *Гоџски ратнови (De Bello Gothico)* у VI веку, меровиншки владар шаље своје емисаре у Константинопољ да од цара траже могућност да владају Бритијом, која се поистовећује са неким деловима јужне Енглеске.¹⁰⁰⁵ Даље, краљ Теодеберт I обавештава цара Јустинијана о ширењу јурисдикције на племена у Кенту, односно Лите.¹⁰⁰⁶ Венације Фортунат говори о владавини Хилперика I над Саксонцима – и то над саксонским племенима на Острву и на континенту.¹⁰⁰⁷ На крају, папа Григорије Велики наглашава да су Теодерик II и Теодеберт II, на неки начин, владари народима у Кенту које предводи Етелберт.¹⁰⁰⁸ Ова историјска документа показују да су Меровинзи – и владари и црквени великодостојници на континенталном делу Западне Европе – били на становишту да су англо-саксонска племена на Британском острву под њиховом влашћу.

Последњи – и најбољи – опис односа меровиншке континенталне и англо-саксонске острвске владарске породице био је брак између Берте и краља Кента – Етелберта.¹⁰⁰⁹

У VII и VIII веку два владара Алдгисл и Радбод¹⁰¹⁰ на континенталном делу Западне Европе, које су немеровиншки историјски извори сматрали за *reges*, били су из Фризије¹⁰¹¹ (континенталног дела Западне Европе који гравитира према Британском острву, али и обрнуто – што ће се видети из почетака англо-саксонске мисије на Континенту). Са друге стране, јужније – у Тирингији, Радулф у VII веку – према Фредегаровим *Хроникама*, добија од

¹⁰⁰⁵ *Procopii Caesariensis*, VIII, xx, 8-10. Ову епизоду наводе многи историчари специјализовани за истраживања англо-саксонског периода Цркве у Енглеској; међутим, сигурно је и то да је не тумаче са убедљивим аргументима. На крају, ипак треба да буде истакнуто да је то први покушај да се меровиншка превласт пренесе и на британске, односно енглеске просторе. Cf. Godfrey, *The Church in Anglo-Saxon England*, 93-96; Chaney, *Cult of Kingship*, 134.

¹⁰⁰⁶ Halsall, *Worlds of Arthur*, 283; Carver, *Age of Sutton Hoo*, 179.

¹⁰⁰⁷ *Venantius Fortunatus*, IX, 1, 11.73-6.

¹⁰⁰⁸ *Gregorii I Papae*, 49.

¹⁰⁰⁹ Wood, *Merovingian North Sea*, 16-17.

¹⁰¹⁰ *Vita Wilfridi*, гл. XXVI; *Vita sancti Willibrordi*, гл. V, 9-11.

¹⁰¹¹ Story, *Carolingian Connections*, 46.

меровиншког краља Дагоберта I титулу (*dux Thoringiae*) и статус, што је он желео да искористи како би проширио своју превласт на северне просторе, а – како каже Ројтер – можда чак и на Британско острво.¹⁰¹²

6.1. Офа – Карло Велики – Када говоримо о каснијем – каролиншком – периоду, Карло Велики је – очима – из Франачке видео у Енглеској само двојицу владара: Етелреда у Нортамбрији (на северу) и Офу, који је владао јужним острвским пределима.¹⁰¹³ Управо та чињеница указује на односе континенталног дела Западне Европе са Енглеском, односно Британским острвом, у VII и VIII веку, а можда – чак – и раније. Гледајући само јужне територије Енглеске, политичком сценом доминирају двојица владара Мерсије – Етелбалд и Офа, за које Хант каже да су нанели зло Цркви.¹⁰¹⁴

Као што је већ истакнуто, Карло Велики је, у другој половини VIII века, имао развијене билатералне односе са острвским апсолутним краљем Офом, који је владао Мерсијом, Кентом и Сасексом, а међудинастичким везама Весексом и Нортамбријом (једна ћерка му је била удата за краља Весекса Беортрика (786-802); а друга за Етелреда Нортамбријског (774-9; 790-6)).¹⁰¹⁵ Офа је тада први пут назван *краљем Енџеза*,¹⁰¹⁶ тако да је Карло Велики у контексту економске и политичке сарадње био усмерен на њега. Знајући то, а у контексту развоја мерсијанске хегемоније на Острву, ипак би било правилније да се започне од краља Етелбалда, који је на престо дошао 716. године.¹⁰¹⁷ Он се у *даровници Измер* Кинеберту за градњу цркве (736) потписује као краљ Британије.¹⁰¹⁸

¹⁰¹² *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii*, 87. Cf. Reuter, *Germany*, 23.

¹⁰¹³ Yorke, B, *Kings and Kingdoms*, 115.

¹⁰¹⁴ Hunt, *English Church*, 230.

¹⁰¹⁵ Kirby, *The Earliest English Kings*, 146.

¹⁰¹⁶ *The Anglo-Saxons*, 101. Офа је од 778. до 795/6. године, ширећи свој утицај неколико пута улазио на територију Велса и освајао област, по област. Међутим, Френк Стентон каже да је веома тешко да се одреди стил владавине Офе, јер се у неколико даровница појављује као *rex Merciorum*, али и као *rex et decus Britanniae*. Стентон ову недоследност решава закључујући да је у тренутку писања даровнице Офа имао тај статус записан у даровници. Cf. Stenton, *Supremacy of the Mercian Kings*, 446.

¹⁰¹⁷ Френк Стентон истиче да нису сачуване даровнице из првих деветнаест година владавине Етелбалда, а да из тог периода потичу CS 137, 149, 152, 153 које Стентон ипак сматра оригиналним. Поменуте даровнице се односе на даровање земље манастиру Ворчестеру, краљевски порез на бродове који долазе у луку Лондон, који је усмерен епарихији рочестерској, а давање земље извесном Кинбуру. Cf. Stenton, *Supremacy of the Mercian Kings*, 439.

¹⁰¹⁸ **S 89** (<http://www.anglo-saxons.net/hwaet/?do=get&type=charter&id=89>, посећено 12. 3. 2012). Cf. EHD, 492-94.

У контексту описа Офине владавине, треба се осврнути и на јужне Саксонце, посебно, у периоду владавине Алдвулфа, Ослака и Осмунда, чија имена се помињу у даровницама од 764. до 771. године, које је краљ Мерсије сматрао само за великаше, који су под влашћу Мерсије.¹⁰¹⁹ На овом примеру се запажа веома јасна Офина аутократска политика у односу на вазалне области и владаре, мада је мало сачуваних даровница које могу да експлицитно укажу на ову тврдњу. У периоду 778-779. године Егберт II се враћа на престо у Кенту без консултација са Офом.¹⁰²⁰ Међутим, од 785. године постоје сведочанства да Офа има потпуну контролу над Кентом све до његове смрти 796, дакле – једанаест година се не спомињу краљеви у Кенту. Чињеница у прилог јесте и то да је – у том периоду – Офа преузео власт над краљевском својином у Кенту.¹⁰²¹ Није познато шта се десило са владарском династијом у Кенту, али је познат свештеник Одберт, који је поменут у писму Карла Великог Офи 796. године,¹⁰²² који – уједно – може да се поистовети са Едбертом Пренеом, који се одрекао свештеничког чина и постао владар Кента исте године када је умро Офа (796).¹⁰²³ Он је био у прогонству, а Карло Велики га је примио на свој двор и послао у Рим да папа одлучи какав би био коначни резултат сукоба у коме је Едберт учествовао.¹⁰²⁴ Ако знамо све ове чињенице, претпостављамо да је Офа због политичких прилика поставио Едберта за свештеника, а затим га је чак прогнао и ван Острва, како би га у потпуности склонио из политике.

¹⁰¹⁹ S 34, S 49, S 108. Из само наведених диплома јасно је да је Офа градио своју владавину постепено и да је она кулминирала као искључиво аутократска у другој половини његове владавине. Црква у том контексту није повлашћена, јер се он као владар односио према Цркви и црквеној имовини аутократски како би показао свима какав је он владар. Офа је од 772. године користио израз *rex Anglorum* како би описао своју владавину, што није потврђено ни једном сауваном даровницом, али је политика коју је он водио јасно указивала на његов начин владавине. Иако је био апсолутни владар, Офа је доживео отпор, поготову у Кенту, а како Френк Стентон истиче незадовољство је кулминирало у боју код Отфорда, 776. године када су великаши из Кента дигли устанак против Офе. Cf. Stenton, *Anglo Saxon England*, 208.

¹⁰²⁰ У овом случају се не зна тачно колико је самопроглашена независност у Кенту трајала, јер нема сведочанстава, али пошто је архиепископ Јенберт присуствовао сабору у Брентфорду који може и да се назове Офиним сабором, може се рећи да је већ тада – 780-781. године – независност била претворена у вазални однос. Зна се да је од 785. године Офа имао потпуну контролу над Кентом све до његове смрти 796, дакле – једанаест година, јер се у овом раздобљу не спомињу краљеви у Кенту. Cf. Campbell, *Anglo-Saxon Charters*, 9-10; Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 113.

¹⁰²¹ CS 248, 265, cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 320.

¹⁰²² Ово писмо показује везу Енглеске и северозападне Европе која се огледала првенствено у одласцима енглеских ходочасника у Рим, који том приликом преносе англо-саксонске утицаје на континенталне европске просторе; али и у трговинским везама Енглеске првенствено са медитеранским просторима (највише са Италијом). Н&S, 496.

¹⁰²³ Брукс наводи и да је Одберт франачки облик имена Едберт. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 114.

¹⁰²⁴ *Исццо*.

У годинама после 785. Јенбертова архиепископска позиција – као што је већ описано – била је врло деликатна, због тога што је Офа повратио доминантну власт над Кентом, али и због Јенбертових жеља да се Карло Велики умеша у политичке односе на југу Острва и на тај начин умањи Офину власт. Офину замисао да још за живота крунише за наследника свог сина Екгфрита могао је да осујети само архиепископ Јенберт, који је морао да учествује у том чину и на тај начин благослови наставак мерсијске надмоћи у Кенту.¹⁰²⁵ Иако се не зна тачно када је Офа наумио да свог сина крунише за наследника, постоје назнаке да је он исти обичај видео 781. године, када је Карло Велики послао двојицу синова – Пипина и Луја – папи у Рим да их крунише и прогласи за наследнике франачког престола.¹⁰²⁶ И Офи би, као што је то био случај и код Карла Великог, овим чином била осигурана будућност за своју владарску породицу и преносиво наследство трона на сина, односно на потомке. Офа је ово пресликао од Карла Великог, јер је и он свој трон задобио у борби, а није власт наследио од свог оца или деде. И Офа је послао у Рим своје представнике, да умоле папу да помаже Офиног наследника, што видимо из папиног писма Карлу Великом у коме пише да је Офа послао представнике и у Рим и на франачки двор како би се осигурао са обе стране.¹⁰²⁷ Папа Адријан није могао да претпостави Офине намере, али је врло тешко да се писмо ишчита између редова, с тим што је сигурно да су *непријатељи* у писму архиепископ Јенберт и великаши из Кента који су могли Офи да искомпликују ситуацију.¹⁰²⁸

¹⁰²⁵ Yorke, *Kings and Kingdoms*, 115.

¹⁰²⁶ Riche, *Carolingians*, 116.

¹⁰²⁷ Н&S, 440-442. Брукс као и Сајмон Кијс су протумачили појам *etuli* као *непријатељ*, односно *ривал*, а Волас Хадрил је објашњењем истог појма са *заступници* унео приличну збрку у тумачење овог писма. Булоф је истражујући писмо дошао до закључка да је оно настало у касним годинама девете деценије тако да се не односи на Јенберта. Cf. Wallace-Hadrill, *Charlemagne and England*, 685.

¹⁰²⁸ Да подсетимо, политичка ситуација је ишла у Офину корист: ако се узме у обзир да је поред тога што је 785. године повратио власт у Кенту, Офин стари непријатељ Киневулф из Есекса погинуо у династичким сукобима. На краљевском трону Есекса наследио га је Беортрик, који ће ускоро после тога постати Офин зет, те може да се закључи да је Офа био надмоћан и на бојном и на дипломатском пољу, јер је поред храбрости и добро водио политику, тако да ће изградити врло добре и постојане позиције на Острву. Њему су ишла на руку и дешавања у Цркви у Енглеској, јер су 786. године папски представници дошли на Острво, како Брукс каже – можда и као одговор на притисак Офе на папу. Већ поменути папски легати – Георгије и Теофилакт – прво одлазе архиепископу Јенберту, а затим иду на Офин двор. Дакле, сагледавају стање у Енглеској са оба аспекта. Представници Рима су своју мисију завршили на реформском сабору (786) и чијем раду су учествовали и Офа и Јенберт, али и сви епископи кентербериске области и великаши и старци из јужних острвских области. Пре сабора је одржано много незваничних разговора те су папски представници могли да се увере у верско-политичке односе и донесу

Нажалост, не постоје сведочанства о томе како је Офа успео да 787. године осигура помазање свог сина за наследника.¹⁰²⁹

Офа је умро на врхунцу своје моћи и славе, 26. јула 796. године. Његово увећано краљевство било је стабилно, а умногоме је контролисао и Цркву. Међутим, његова смрт је означила крај превласти Мерсије, и у политичком, и у црквеном животу у Енглеској.

6.2. Алкуин, Карло Велики и Енглеска – После Офине смрти у Кенту, баш као и у Источној Англији, слаби мерсијански утицај. Едберт је запосео престо у Кенту и владао је две године (796-798). У Алкуиновом писму, које је писано непосредно после Офине смрти, постоји сведочанство да је Етелхерд на молбу кентерберијске црквене заједнице напустио своју катедру и нашао склониште на двору Екгфрита, Офиног сина, који му је дао манастир и манастирску имовину на коришћење.¹⁰³⁰ Одмах затим је умро и Офин син па је Алкуин писао Осберту, мерсијском великашу, *да је Екџфриџ умро због прехова свога оца, а не због својих саирешења.*¹⁰³¹

На престо у Мерсији долази Кенвулф, из оног дела владарске династије који је Офа потиснуо, па одмах почиње да обавља оне послове које Офа, нити његов наследник, нису завршили до краја. Алкуин је писао архиепископу Етелхерду 798. године и из тог писма се види однос према архиепископији у Личфилду и самом Хигеберту, али и описује устанак против Мерсије одмах после Офине смрти.¹⁰³² Алкуин, са двора Карла Великог, на овом месту предлаже да кентерберијски клир и епископ из Јорка саборски одлуче ко би био канонски наследник катедре у Кентерберију, али и погодан кандидат кога би подржао и римски папа.¹⁰³³ Ово писмо писано је, ипак, у врло незгодно време, јер су од 796. године, епископске катедре у Лондону,¹⁰³⁴ Линдзију, Хирфорду и

неке закључке у вези са решавањем несугласица. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 118.

¹⁰²⁹ Sawyer, *From Roman Britain to Norman England*, 187.

¹⁰³⁰ EHD, 856-858.

¹⁰³¹ *Исџо.*

¹⁰³² Убрзо после Офине смрти (796) у Кенту је подигнут устанак против Кенвулфа Мерсијског и архиепископа Етелхерда. Алкуин се затим обраћа клиру и народу Кента и тражи од њих да опозову свог архиепископа и посебно их упозорава да би због унутрашњих сукоба могли да буду у опасности од Викинга. Cf. EHD, 856.

¹⁰³³ EHD, 856.

¹⁰³⁴ Лондон је био под управом Мерсије од владавине краља Етелбалда, тако да је јасно зашто је архиепископ Етелхерд тамо био пожељнији, него што је то био у Кентреберију, одакле је

Шерборну биле упражњене.¹⁰³⁵ Пошто је статус архиепископа у Личфилду остао проблематичан – Етелхерд није могао да буде предстојатељ Цркве за коју је био именован, нити било где у својој епархији – било је неопходно да се стање у Цркви реши како би могло да се настави са пастирском бригом за паству, која је била збуњена свим дешавањима у Цркви јужно од реке Амбер.¹⁰³⁶

У овом контексту је потребно објаснити улогу Алкуина у односима англо-саксонских и франачких владара. **Алкуин** (735-804) је био представник богословске и књижевне школе из Јорка, у Нортамбрији, у периоду VIII века, и учесник је узрочно-последичних догађаја којим су англо-саксонски духовници и мисионари утицали на франачког владара и двор. О његовом пореклу није

прогнан. Мада је одлазак са катедре на катедру био неканонски акт, олакшавајућа околност била је у томе што је катедра у Лондону била упражњена од 796. године, када је напустио епископ Едбалд. Ова акција би могла да буде одбрањена чињеницом да је папа Григорије желео да у Лондону буд митрополитанска катедра. Подсећања ради, енглеска Црква је носила у предању план папе Григорија, јер су сапбри одржавани – не у Кентерберију – већ у местима у епархији Лондона: Хертфорд, Хетфилд, Брентфорд, Челси, као и у самом Лондону. Cf. H&S, 521. Одупирање мерсијанској интервенцији у Кенту означило је покушај да се Лондон уздигне на митрополитански ступањ. Иако је овај план показивао да постоје назнаке да се преговара са племићима у Кенту – ту се мисли првенствено на Едберта Прена – остаје врло проблематично да су великодостојници у Кентреберију прихватили поновно смањење ингеренција и јурисдикције у оквиру своје архиепископије. Међутим, одговор папе Лава био је врло одлучан. Он није желео да дозволи да се митрополитанска катедра премести у Лондон, истакао је да Кентребери остаје да буде прва катедра и да носи првенство по власти и по части. Едберт Прен је био екскомунициран, а да се бунио папа је могао да саборски окупи и црквене великодостојнике и владаре како би Едберта прогнао из краљевине. Брукс истиче да је папин избор да у Лондону не прави митрополитску катедру у контексту уједињења јужних англо-саксонских области био изненађујући. Cf. Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 124. Треба нагласити да је Лондон – без обзира на историјске прилике у Цркви у Енглеској – био политички, географски и економски центар јужних острвских области. Међутим, не само да су великодостојници из Кента, већ су и из Западне Саксоније, били против тога да владар из Мерсије контролише митрополију.

¹⁰³⁵ Беленгер и Флечер наглашавају да је понтификат Етелхерда (792-805) и Вулфреда (805-832) био испуњен инцидентним ситуацијама. Cf. Bellenger; Fletcher, *Mitre and the Crown*, 84.

¹⁰³⁶ После папиног писма Кенвулфу није ништа друго преостало него да насилно покуша да отелотвори своју идеју. Године 798. он напада и осваја Кент, тамнички Едберта Прена и у ланцима га води у Мерсију. Етелхерд се вратио у Кентербери и вратио је од Кенвулфа оне области које је Офа одузео Цркви. Cf. CS 293, цитирано по Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 321. Он је пожелео да успостави власт како би био првојерерх свим областим јужно од реке Хамбер. Тада је и добио вероисповедање епископа Едвулфа из Линдзија и Тидферта из Дамока, чије су епархије биле под јурисдикцијом Личфилда. На овај начин је истакнута његова власт над поменутиим епархијама. Cf. Richter, *Canterbury Professions*, 1-2. Едвулф је тада показао безрезервну подршку Етелхерду, и чак његовом наследнику. Нема сведочанстава да је неки од Хигебертових епископа послушао Едвулфов савет и признао своју потчињеност катедри у Кентерберију. Међутим, у наредне три године (798-801), Етелхерд је примио вероисповедања од Денеберта, епископа Ворчестера; и Вулфхерда, епископа Хирфорда. Cf. Richter, *Canterbury Professions*, 3-4. Етелхерд је – не само вратио част своје катедре – већ је и неколико епархија – можда и све јужно од реке Хамбер – признало његову власт и јурисдикцију. Међутим, и поред свега реченог, остао је проблем са Хигебертом из Личфилда, који је користио архиепископску титулу све до 799. године. Cf. CS 293, Brooks, *Early History of the Church of Canterbury*, 321.

остало ни једно сведочанство, што је поприлично проблематично, јер знамо да је манир тога времена да макар у једном свом спису – а написао је много дела – аутор напише своје краће житије, са елементарним чињеницама о свом пореклу.

У агиографском контексту VIII века и каснијем раздобљу забележено је да је Алкуин био из енглеске племићке породице. У вези са својим животом у Енглеској сам Алкуин је поменуо Вилгилса, Вилибордовога оца,¹⁰³⁷ и Беорнреда, потоњег игумана у Ехтернаху.¹⁰³⁸ У својој младости, тражећи доброг учитеља, Алкуин се обрео у Јорку код архиепископа Екгберта,¹⁰³⁹ у тренутку када је архиепископов брат Едберт био краљ Нортамбрије, која је тада живела свој златни век. После дугог периода учења и образовања, Алкуин је око 750. године постао учитељ, а настојатељ школе у Јорку постаје у периоду када Етелберт постаје архиепископ Јорка (767). Уједно ће га Етелберт рукоположити за ђакона.¹⁰⁴⁰ У том периоду је Алкуин радио на обогаћењу, већ обимне, библиотеке у Јорку.

Краљ Елфвалд 781. године шаље Алкуина у Рим, како би од папе умолио благослов за архиепископски статус катедре у Јорку, а затим и благослов за избор новог архиепископа – Енбалда I. Приликом повратка у Енглеску, Алкуин је у Парми срео Карла Великог.¹⁰⁴¹ Пошто је Карло Велики тада већ имао идеју да окупи највеће интелектуалце из Западне Европе на свом двору у Ахену,

¹⁰³⁷ У Алкуиновом спису *Житије Вилибордово* аутор наводи Вилгилса као ктитора и оснивача цркве на ушћу реке Амбер. Доналд Булоф према томе и према раној употреби појма *pater familias* указује на Алкуиново племићко порекло или – макар – везу са тадашњом енглеском племићком лозом. Даље, Булоф наводи хипотезу да је Алкуин био родом из Деире. Cf. Bullough, *Alcuin*, 164-165.

¹⁰³⁸ *Алкуинова писма* IV, писмо 120. Алкуин пише писмо Беорнреду како би од њега добио савет за даља писања.

¹⁰³⁹ Учитељ архиепископа Екгберта био је Беда Венерабилис, који је утицао на њега да се потруди да катедру у Јорку уздигне на архиепископски ниво. Заједно са својим братом, краљем Едбертом, он је успео да реформише и реорганизује Цркву у Енглеској, са нагласком на реформе дисциплине међу клирицима и обнову морала. Зачетник тих реформи био је ипак Беда Венерабилис, који је својим предањем и учењем утицао на потоње генерације клирика да себе и Цркву руководе према Бединим писаним и неписаним правилима. Екгберт је постао духовни учитељ младог Алкуина. Пошто је школа у Јорку била прилично позната у Западној Европи по проучавању богословља, науке и уметности, Алкуин ће управо тај дух пренети и на Франачки двор у време Карла Великог.

¹⁰⁴⁰ Алкуин никада није рукоположен за свештеника, а из његовог *Житија* запажамо и да није никада примио монашку ризу, иако се поуздано зна да је живео као самац. У Католичкој енциклопедији – додуше – пише да је Алкуин вероватно био монах и то члан бенедиктинског реда, иако поред те претпоставке пише и то да је можда био и клирик, настојатељ у Туру. Cf. *Католичка енциклопедија*, Burns, James, "Alcuin", Robert Appleton Company, New York 1907.

¹⁰⁴¹ Маур-Хартинг, *Alcuin, Charlemagne*, 207-218, наглашава да је тада Алкуин видео по други пут Карла Великог, а Цоана такође наводи да је први пут Алкуина послао Етелберт код Карла Великог. Story, *Charlemagne*, 137.

позвао је Алкуина да се придружи већ пристиглим: Петру из Пизе, Павлину Аквилејском, Раду и игуману Фулраду. Алкуин се већ – наредне – 782. године помиње на Дворској школи Карла Великог у Ахену.¹⁰⁴² Ова школа је отворена са примарним циљем да се на њој образују царска породица и синови и кћери најважнијих дворских племића. Од првих дана у Ахену, па све до 790. године, Алкуин је био лични учитељ Карла Великог и његових синова Пипина и Луја. Алкуин је богослужио и проповедао¹⁰⁴³ у царској капели у Ахену и подигао ниво Дворске школе, јер је већ имао искуства из школе у Јорку, одакле је и довео Питела, Сигевулфа и Јосифа, који су му помогли да унапреди образовна начела и сам курикулум у Ахену.¹⁰⁴⁴ Тако је ова школа постала водећа у обнови образовања у Западној Европи и постала најутицајнија образовна институција у том периоду под називом – *Школа учитеља Албина*.¹⁰⁴⁵

6.2.1. Поред дипломатско-мисионарских делатности и добре комуникације са острвским клиром **допринос Алкуина** се огледа и у развоју утицаја Карловог двора у Ахену, који се најпре огледао у томе што је у школи унапређена калиграфија, а доказ тог развоја јесте позната *каролинска минускула*, која је опстала до данас.¹⁰⁴⁶ Алкуин је калиграфски писао и своја писма (сачувано је 311, а писао је својим пријатељима – краљевима и црквеним великодостојницима у Енглеској, Арну из Салцбурга и – наравно – Карлу Великому)¹⁰⁴⁷ која су пуна побожности, и од велике су важности за све истраживаче тог периода, јер су у њима описани социјални, црквени, политички

¹⁰⁴² О Алкуиновом доприносу на пољу културе и хришћанске догматике, али и о писању франачких саборских докумената опширније види: Blumenshine, *Alcuin's Liber*, 222-233. Адопционизам, због кога је Алкуина Карло Велики позвао у помоћ, јесте био обнављање несторијанске христологије, иако сам по себи није имао непосредне корене у јереси из V века. Погрешно постављен богословски концепт на Западу у раном средњем веку уз помоћ визиготских литургијских списа, Алкуин је побио предањским тумачењем Светог Писма и светоотачке литературе.

¹⁰⁴³ Луитполд Валах истиче да је неке беседе Алкуин изговарао под јаким утицајем Кесарија из Арла, што се посебно запаже из његовог компаративног истраживања беседа Кесарија, Храбануса Мавруса (Алкуиновог ученика) и Алкуина. Cf. Wallach, *Alcuin on Virtues*, 195.

¹⁰⁴⁴ Douglas Dales, Rowan Williams, *Alcuin: Theology and Thought*, James Clarke & Co; 2013, 37.

¹⁰⁴⁵ Сам Алкуин је тако себе звао – *Албин* или *Флакус*, а може се рећи и да је то био манир на Двору, јер је и Карла Великог и многе дворјане и ученике називао по надимцима, које је углавном налазио у класичној поезији, нпр. Вергилијевим *Еклојама*. Карла Великог је звао – старозаветни цар Давид. Cf. Wilmot-Buxton, *Alcuin*, 93. Такође се на епитафу папи Адријану I чији је аутор Алкуин запажа утицај многих Отаца и класичних поета, као што су Пруденције, Вергилије и Овидије. Cf. Wallach, *Alcuin's Epitaph*, 141.

¹⁰⁴⁶ Fischer, *History of Writing*, 247.

¹⁰⁴⁷ Morison, *Selected Essays*, 255.

проблеми тог периода у Енглеској, а затим и у областима којима је Алкуин путовао.

Када је постао лични саветник Карла Великог, Алкуин је утицао на њега да промени политику мисионарења, која је до тада била базирана на присили приликом крштења паганских племена.¹⁰⁴⁸ Алкуин је Карлу објашњавао да вера израста из слободне воље и да се не сме наметати и да иако може да натера племена да се крсте, не може их натерати да верују у Једнога Бога, Свету Тројицу.¹⁰⁴⁹ Карло Велики је 797. године, под утицајем Алкуиновог исповедања хришћанског морала по том питању, забранио смртну казну за исповедање многобоштва.¹⁰⁵⁰

6.2.2. Када је отишао са Карловог двора и вратио се у Енглеску 790. године, Алкуин није успео да се наметне нортамбријском краљу Етелреду.¹⁰⁵¹ Пошто никако није могао да утиче на Етелредову владавину, тај лични неуспех утицао на њега да се врло брзо врати у Ахен како би учествовао у **побијању јереси адопционизма**. Наиме, Карло Велики зове Алкуина, из Енглеске назад у Ахен, како би побио адопционисте и њихово јеретичко учење, које је проширено крајем VIII века у Толеду. Адопционизам је – као средњи облик аријанизма – дуго времена био повод за разне списе и интересовао многе богослове – првенствено – на Западу, почевши од Шпаније,¹⁰⁵² где је чак уткан и у неке облике мозарабске Литургије о којима на овом месту неће бити речи, већ то треба да буде истражено у посебном истраживању.

О овој јереси се у Шпанији није расправљало¹⁰⁵³ све док главни заступник овог кривоверја епископ толедски Елипанд није покушао да прошири јурисдикцију своје епархије на Аустразију, која је била под Карловом влашћу. Тада је наишао на отпор теолога из Ахена, који су били пуни интелектуалног ентузијазма и желели су да покажу да су достојни да се одупру адопционистима

¹⁰⁴⁸ Phelan, *Formation of Christian Europe*, 167.

¹⁰⁴⁹ Спис *Primo paganus* јесте Алкуинов коментар на обреде крштења у IX веку. Овен Филан је на становишту да је Алкуин написао, а не само преписао, коментаре и на тај начин допринео развоју крштењског обреда и – уопштено – реформи у Цркви у оквиру каролиншке ренесансе. Cf. Phelan, *Textual Transmission*, 262-288.

¹⁰⁵⁰ Needham, *Two Thousand Years*, 52.

¹⁰⁵¹ Gaskoin, *Alcuin*, 91-92.

¹⁰⁵² Bosch, *Art*, 254-255, фуснота 222.

¹⁰⁵³ Cf. Hefele, *Conciliengeschichte*, III. 642-652.

и на богословском и на политичком плану; а – са друге стране – како Нобел то веома добро констатује, Франачка држава због супротстављања овој јереси долази у жижу пажње у Риму.¹⁰⁵⁴ Карло Велики у помоћ зове Англо-саксонца који му је био верни пријатељ и који је у многим одлукама утицао на њега. Пошто се јерес разбуктала када је Елипандов следбеник постао још један епископ – Феликс из Ургела, чија је епархија била у оквирима Франачке државе, Карло Велики је одмах увидео опасност од ширења кривоверја. Његов први задатак, под англо-саксонским – утицајем био је да се јерес саборски осуди и да се анатемису сви њени заступници.¹⁰⁵⁵

На сабору у Франкфурту (794) Алкуин је побио јерес у директном богословском диспуту са Феликсом Ургелским.¹⁰⁵⁶ Алкуин је желео да – као учитељ, а затим и као мисионар – добро проучи срж хришћанске вере, која се огледала у христологији. Алкуин је, као представник англо-саксонске богословске школе, побијао ову јерес говорећи да је то поновљени несторијанизам, само сада са новим садржајем, зато што се говори о Оваплоћењу, али на понижавајући начин према Оваплоћеном Сину, који је заиста рођен, умро и васкрсао. Тако адопционисти снижавају Богочовека на ниво обичног човека. Ово је било очито у списима које је Алкуин писао против Феликса и Елипанда,¹⁰⁵⁷ који би требало да се третирају и као полемички, али и

¹⁰⁵⁴ Noble, *Papacy in the Eight and Ninth Centuries*, 578.

¹⁰⁵⁵ Hefele, *Conciliengeschichte*, III. 661-671.

¹⁰⁵⁶ Православна струја коју је подржавао Карло Велики увукла је Феликса у расправу пред Карлом и то на двору у Ахену. Међутим, Феликс је тражио да га пред Карлом заступа Леидрад из Лиона. Њему је суочен – управо – Алкуин, који га је поразио. Феликс је остао сам и поражен. Суочивши се са сопственим грешкама, он је написао православно вероисповедање и послао га свом клиру, и својим следбеницима, те се помирио са Алкуином – што је значило да се помирио и са Црквом у Франчкој. Cf. *Vita Alcuini*, гл. VII. Cf. *Алкуинова њисма* 193, 194, 207, 208.

¹⁰⁵⁷ Алкуиново прво писмо упућено Феликсу написано је 797. године, а сачувано је само у једном ватиканском кодексу, као и спис против Феликса *Liber contra Felicem*. Са друге стране *Adversus Felicem* нађен је у два рукописа из IX века. Овај спис почиње уводом који је посвећен Карлу Великом, у коме Алкуин наводи свете Оци који су му били ауторитет приликом писања овог дела, а то су били: Јероним, Августин, папа Григорије Велики, Иларије Пиктавијски, Лав, Амвросије, Кирило Александријски (посебно списи против Несторија), Петар из Равене, Беда Венарбилис, Григорије Назијанзин, Исидор Севилски, Јувенкус из Шпаније, који је био подесна личност у расправи против адопциониста што због православног става, што због места где је живео и стварао. Cf. Dales; Williams, *Alcuin*, 85-86. Алкуин је селективно користио и Оригена и Јована Касијана. Алкуин се – у уводном делу књиге *Adversus Felicem* – односи према Феликсу као према некоме *ко нема уши да чује* и одмах му објашњава божанску личност Христову у контексту богочовечанског синовства. Ова новина у западној теологији може да се припише Алкуину. Феликс се бранио наводећи свете Оце, али не са правим аргументима, јер нити појмовно, нити уводећи у догматски контекст – адопционизам никада није коришћен у Символима вере, нити у канонима васељенских сабора. Алкуин узима у обзир одељке из Феликсових списа и са великом вештином их анализира и разобличава. Алкуин оптужује

као кретивни и одговорни у контексту пастирске теологије. Списи су настајали у оквиру западног светоотачког предања, које се наслањало на тумачење Светог Писма и на настављање патристичке мисли. После Алкуиновог богословског одговора на јерес, Феликс је прогнан у Ратисбон, а адопционизам је осуђен на сабору у Франкфурту.¹⁰⁵⁸

Пошто је Алкуин однео победу над јеретиком Феликсом, своју пажњу је усмерио ка Елипанду, који је био најутицајнији следбеник адопционизма, и коме пише у лето 799. године разобличавајући Феликсову јерес, али му Елипанд врло дрско одговара, уз опаску да је Алкуин *слуїа анти-Христїа*.¹⁰⁵⁹ Алкуин је затим написао спис *Adversus Elipandum*, па је уз политичку помоћ владара и са благословом папе основана комисија у чијем је саставу био и Алкуин, а која је успела да разобличи и Елипанда и његових двадесет хиљада следбеника: епископа, свештеника, монаха и лаика – који су признали своје грешке, покајали се и вратили у загрљај Мајке Цркве.¹⁰⁶⁰ Био је то догађај када је на Западу победило православно вероисповедање и православна христологија која је изнедрена на васељенским саборима. Важно је нагласити да је током адопционистичке кризе франачки владар – дакле, цео двор – затим Црква у Франачкој, која је умногоме била сачињена од англо-саксонских клирика била у симфонији са римским папом, који је такође био против јереси. Ни једна друга јерес, односно није било забележеног случаја – који је као и адопционизам сјединио у савез Франачку државу и Цркву и римског папу.¹⁰⁶¹

У решавању овог проблема Алкуин је био врло важна карика у ланцу који је сачинио Карло Велики – првенствено – како би очувао мир у држави и како би обуздао пожар који је почео да се распламсава по територији Франачке. Алкуинов методолошки приступ који је применио против адопционизма и који

Феликса да је нарушио мир у Цркви, који је дуго трајао пре њега и његове јереси. Алкуинов коначни рад *Adversus Elipandus* сачуван је четири рукописна кодекса, од којих су два из IX века. Зна се још и за неколико Алкуинових писама која се изразито тичу адопционизма, односно побијања ове јереси. Његова последња два суштинска списа пружају поглед на методологију којом је он разобличавао јерес током последњих година Алкуиновог живота и службе.

¹⁰⁵⁸ Карташов, *Васељенски сабори*, 574.

¹⁰⁵⁹ *Алкуинова писма* 182, 183.

¹⁰⁶⁰ *Алкуинова писма*, 208.

¹⁰⁶¹ Нешто касније, та симфонија је поремећена када су у Франачкој одбили иконопоштовање и када су преузели *filioque* из вероисповедања у Шпанији, иако је то учење могло да пређе и из англо-саксонске острвске средине, пошто је у VII веку већ укључено у догматско учење Цркве у Енглеској. Cf. PL 101, Alcuin, *Liber de processione Spiriti Sancti*, 63-83.

се умногоме наслањао на светоотачке списе у којима су Оци расправљали о извесној јереси, његовим ученицима је утро пут да – користећи исту методологију – буду достојни следбеници у борби против адопциониста. Овде се првенствено мисли на Хинкмара из Ремса из IX века.¹⁰⁶² Мора се истаћи да је до краја IX века адопционизам потпуно нестао, тако да Англо-саксонца, Алкуина можемо да сматрамо за кључну личност, која је допринела стабилности у вери и догматском схватању на Западу.

Каква је била улога Алкуина у развоју догматског учења? Поред хринологије, Алкуин је писао о еклисиологији коју је сматрао неразделивим делом хринологије.¹⁰⁶³ Његов приступ Цркви је васељенски, а поред пентархије признавао је Цркву у Италији, Германији, Галији, Аквитинији, и Цркву у Енглеској.¹⁰⁶⁴ Питао је Феликса да ли и једна Црква од наведених подржава његово учење. Под Бединим утицајем, Алкуин види Цркву као Небески Јерусалим, у контексту мисионарске и пастирске улоге светитеља.¹⁰⁶⁵ Као што је јединство у Христу постигнуто, тако мора да постоји јединство у Цркви. Све ово је могуће само под потпуним учествовањем Бога Творца. Због тога Алкуин и пита Феликса – шта има веће достојанство: сам Христос, као Син Божји, или усвојен син; а затим и поставља најбитније питање – шта може бити рођено од Бога, осим истинити Бог. У овом контексту, Алкуин наводи све чланове Никејског вероисповедања који се односе на Бога Сина. Он истиче да коришћење појмова као што су *усвојење* раздељује Христа, као што је то – раније – чинио Несторије.¹⁰⁶⁶

Генијалност Алкуина била је у томе да осећа дух времена и да користи савремену терминологију чинећи јасним светоотачко предање различитим народима и генерацијама у контексту расправе са адопционистима. Хришћанско богословље артикулисано је јасним, ученим и савременим ставом да је креативни дијалог метод којим ће се превазићи расправа са јеретицима – адопционистима – али да тај дијалог мора да се успостави са ранијим генерацијама светих Отаца. Уз наведено, мора да се успостави и дијалог између

¹⁰⁶² Dales; Williams, *Alcuin*, 85-86.

¹⁰⁶³ *Исџо*, 64.

¹⁰⁶⁴ Story, *Charlemagne*, 204.

¹⁰⁶⁵ Carver, *Cross goes North*, 377.

¹⁰⁶⁶ Cavadini, *Last Christology*, 91.

Старог и Новог Завета, који је он акцентовао због англо-саксонског предања које је предњачило у сагледавању савременог тренутка кроз библијску визуру. Дакле, Алкуин је желео да се врати Оцима како би превазишао проблеме који су настали због адопционизма, те је говорио о Христу као о Сину Божјем који је исти – сада, свагда и у све векове, али и то да је Црква тело Христово. Он је тој димензији додао и живо предање у богослужењу, што је потпуно артикулисало осећај према Христу, као према Сину Божјем, који је стваран и који живи. Луитполд Валах поредећи епитафе папи Адријану I и Алкуину са писмом његовом пријатељу Арну из Салцбурга, наводи да Алкуин верује у бесмртност душе независно од тела, што је био богословски манир на епитафима широм Западне Европе.¹⁰⁶⁷

Последњи Алкуинов спис написан против адопционизма био је спис *Adversus Elipandus*¹⁰⁶⁸ настао у лето 799. године, а њему претходе писма Леидраду из Лиона, Нефриду из Нарбона и игумана Бенедикту у којима тражи помоћ да што пре заврши своје дело.¹⁰⁶⁹ Писма су последњи напад на адопционизам, јер је ова јерес нарушила утицај на пољу мисије у пограничним

¹⁰⁶⁷ Cf. Wallach, *Alcuin's Epitaph*, 140-141.

¹⁰⁶⁸ *Adversus Elipandus* је књига подељена у два дела: прве две књиге се непосредно тичу Елипандовог писма Алкуину, 798. године, а трећи део је христолошка расправа, што заједно чини један апологетски скуп Алкуинове експозиције православне христологије на основу светих Отаца и Светог Писма. Занимљиво је овде предање да је Алкуину један свети човек у Енглеској рекао да би требало да – у оквиру своје мисије и ширења Христовог Јеванђеља – помогне Карлу Великом у његовој обнови Цркве у Франачкој, што такође, налазимо у Житију Алкуиновом, где је тај свети човек његов духовник Елберт, архиепископ Јорка. Алкуинова мисија и труд на пољу проповедања омогућили су да он синтетизује знања из догматике Цркве Христове, што је неопходно и за произношење беседа, али и за писање списа. Његово писмо Елипанду пружа јасан преглед догматике у контексту побијања адопционизма, како учења Елипанда, тако и Феликса. Део списа који говори о христологији почиње тумачењем описа крштења Господа Исуса Христа из Јеванђеља по Луки и Јовану повезујући овај догађај са Преображењем. Алкуин о значењу Преображења истиче пуноћу божанске силе у савршенству и обожењу сваког човека. Ова теофанија постала је кључна тачка у Јеванђељу, али и његове проповеди о јединству две природе у Христу. Друга кључна идеја коју је Алкуин истицао била је истицање Христовог посебног говора о свом Оцу у Јеванђељима, а посебно у Јеванђељу по Јовану. Друга књига почиње позивањем на ауторитет Првог васељенског сабора у Никеји у контексту побијања адопционистичке терминологије. Ако појмови *усвојен* и *номинални* које користе Елипанд и његови следбеници нису коришћени на васељенским саборима, онда се Алкуин пита – да ли је могуће да сви они буду против целог света? Алкуин – уз помоћ Кирила и његовог побијања несторијанизма – истиче орос сабора у Ефесу. За Алкуина је **христологија** срж учења Цркве, а исправним веровањем у Христа сваки верник задобија Царство Небеско – те зато и не чуди зашто је упутио Елипанду апел да се клони јереси и да се врати у истину и саборност Цркве, јер сматра да нема већег богохуљења од неверовања, односно искривљења учења Отаца и Светог Писма. На крају списа, Алкуин Елипанду шаље савет да чује глас Божји и да се покаје, а затим следи кратки – искључиво – христолошки Символ вере у облику химне Христу, кога зове *засијуйником нашеј живојѣи и даваоцем добара у слави*.

¹⁰⁶⁹ *Алкуинова писма*, писма 149, 207, 208.

областима између јужне Франачке и Шпаније.¹⁰⁷⁰ Списом *Adversus Elipandus* Алкуин је желео да сачува Шпанију као погодно тле за – будући – мисионарски рад, са папском подршком Цркви у Франачкој која је истакнута на сабору у Ахену, у пролеће 799. године, на коме је донета одлука да Феликс буде у кућном притвору.¹⁰⁷¹

Ипак треба нагласити да је Алкуиново најутицајније и најбоље догматско дело *De fide Sanctae et Individuae Trinitatis*,¹⁰⁷² које је показало да је Алкуин израстао у средишњу фигуру у Карловом систему са карактеристикама да се култивише писање и да се униформишу верска веровања и праксе.¹⁰⁷³ Дело је настало усред публикувања великог броја наслова пред крај Алкуиновог живота, тако да може да се сматра да је написано некако упоредо са његовим антиадопционистичких списима, јер иако постоје везе између ових списа, у делу *De fide Sanctae...* нема детаљне анализе, нити критике поменуте јереси. Ово дело се бави многим догматским темама од космолошких (стварања света, са посебним разликовањем творевине од Творца),¹⁰⁷⁴ преко антрополошких (човековог пада, Искупљење), све до тријадолошких и есхатолошких.¹⁰⁷⁵ Дакле, ово дело може да се сматра Алкуиновом систематском теологијом, што је врло значајно јер се Алкуинова мисао базира на Августину, тако да је светоотачки утицај из Рима приметан у Алкуиновим делима.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷⁰ Firey, *Carolingian ecclesiology*, 253-316.

¹⁰⁷¹ Romanides, *Franks, Romans*, 34.

¹⁰⁷² Дело је написано 802. године, како Булоф датује спис у вези са Димлеровим претпоставкама у MGH, *Epp.* 4, Berlin 1895, 414. Док другачије сматра Хајл који спис датује у 801. годину, cf. Heil, *Adoptianismus, Alkuin und Spanien*, 147-149.

¹⁰⁷³ Bullough, *Alcuin and the Kingdom of Heaven*, 1-70. Такође треба са овим упоредити и књигу Wallach, *Alcuin and Charlemagne*; која иако старија доноси експлицитније закључке у вези са односом Алкуинове теологије са Карловом идеологијом. Међутим, Булоф истиче догматске елементе у многим Алкуиновим писмима и списима, те наводи на инкорпорирање многих Карлових идеја у јеванђељске садржаје.

¹⁰⁷⁴ Cf. Cavadini, *Sources and theology*, 138.

¹⁰⁷⁵ Овде треба истаћи и Кавадинијев став да је постхумно Алкуиново дело *De fide Sanctae...* много пута преписивано у IX веку, по поменутим темама управо разликовано од антиадопционистичких дела. Поред овог истицања поменути аутор говори и о томе да је Алкуин почињао од новозаветне Посланице Јеврејима и свој став о сумирању целе вере у једно дело базирао на теологији апостола Павла. *Catholica pax* иако августинијанска по својој провенијенцији, у Алкуиновој теологији мора бити сачувана од напада адопционизма који је у Алкуиновом свету јерес *par excellence*, јер ремети мир католичанске вере. Cf. Cavadini, *Sources and theology*, 127.

¹⁰⁷⁶ Cavadini, *Sources and theology*, 131. Кавадини следује Meyera, Bullougha, Науска. Наводи у фуснотама 32 и 33 – Cavadini, *Sources and theology*, 134 – како Алкуин цитира Августина (PL 101, 19CD; PL 101, 21AB; PL 101, 43C). Кавадини иде још даље и каже да су интелектуалци у доба *каролиншке ренесансе* били неоригинални, а истиче да је Алкуин био компилатор

Године 796. у, већ, својим шездесетим годинама живота Алкуину је Карло Велики доделио да буде настојатељ цркве Светог Мартина у Туру, са посебном молбом да – ако му то буде потребно – саветује Карла.

У Туру је 19. маја 804. године Алкуин умро,¹⁰⁷⁷ а епитаф је био врло једноставан у форми поезије, и у њему између осталог пише: *...Праx, црви и ѿејео сам сага... Алкуин ми је било име, увек сам волео мудросӣ, ѿмоли се – ѿи који чиӣаш ове речи – за моју гушу. Амин.*¹⁰⁷⁸

6.3. Англо-саксонски утицај на каролинску ренесансу као врхунац односа Цркве у Енглеској са Франачком државом – Пресудни утицај на развој културно-интелектуалне ренесансе у доба Карла Великог, био је онај који су са Британског острва на континентални део Западне Европе донели мисионари и црквени великодостојници. Ипак, треба нагласити и транзицију идеја која је прво ишла са Континента на Острво, а затим и са Острва на Континент. Прво, манастири на Британском острву у којима се стварала англо-саксонска уметност – калиграфија, архитектура, вајарство, јувелирство – били су саграђени по узору на оне у Франачкој. Иан Вуд закључује да се *норѿамбријска ренесанса*, са краја VII и почетка VIII века, не би могла десити без меровиншког утицаја.¹⁰⁷⁹ Бенедикт Бископ и Вилфрид су много научили из Леринског манастира и колумбанских заједница у Бургундији, а посебно је било важно што су њих двојица са својих путовања доносили рукописе, те је установљена књижница у манастиру Монквермаут-Цероу.¹⁰⁸⁰ Баш тај моменат је омогућио да Беда Венерабилис напише библијске коментаре, беседе, агиографске и историографске списе. Треба споменути и то да се многе епизоде из меровиншке историје налазе у Бединој *Исӣорији* и Едијевом *Жӣицију Вилфридовом*, које су у енглеску историографију ушле после Бископових и

(користио је списе Фулгенција из Рупсе, затим Исидора Севилског, Арновија Млађег; а затим и вероисповедање које је донето на XI сабору у Толеду – Исто, 132-137, фусноте 32-40), који је антологијски користио светоотачке списе, те наводи да су *средњовековни сивараоци ѿново уѿӣребили блокове из римских пра̄евина*. Cf. *Исӣо*, 132.

¹⁰⁷⁷ Канонизован је касније и као светитеља га славе Католичка, Англиканска и Православна Црква.

¹⁰⁷⁸ Alcuin, Epitaphum: ...quod mox esuriens pulvere vermibus edet?... Alcuine nomen erat sophiam mihi semper amanti, pro quo funde preces mente, legens titulum... Quando legeritis, o vos omnes, orate pro eo et dicite, Requiem aeternam donet ei dominus. Amen. <http://www.thelatinlibrary.com/alcuin/epitaphium.shtml> посећено 30. децембра 2014. године.

¹⁰⁷⁹ Wood, *Northumbrians and Franks*, 10.

¹⁰⁸⁰ Wood, *Ripon, Francia*, 11.

Вилфридових путовања,¹⁰⁸¹ која су била – првенствено – поклоничка и која су утрла пут развијању праксе одласка из Енглеске у Рим, преко Галије и Бургундије, где је – у контексту лакше и боље меровиншке трговине – била добро организована мрежа лука и прелаза преко река.¹⁰⁸² Бископ је довео чак и каменоресце, и грађевинце, из Галије, који су саградили многе нортамбријске манастире.¹⁰⁸³ Они су утврдили идеју каменорезања у Енглеској, па самим тим су утицали на развој те уметности: Агилбертов саркофаг, крстови у Ротбјурију и Избију.¹⁰⁸⁴ Франачка култура је извршила пресудни утицај на развој културе у Нортамбрији, а са друге стране Нортамбрија је била предалеко од било какве идеје ширења меровиншке хегемоније на север Британског острва, нити је постојао меровиншки утицај на христијанизацију Нортамбрије, као што је уочен у евангелизацији Кента, Источних Англа и Весекса.¹⁰⁸⁵

Нортамбријска црквена архитектура из поменутог периода осликава све карактеристике галиканске хришћанске уметности, који се нису променили у каснијем периоду, тако да ако би требало истраживати галиканско градитељство у VII веку, свакако би требало почети из Нортамбрије (храмови у Монквермауту, Цероуу и Ескомбу).¹⁰⁸⁶ Даље, ако би требало истражити галиканске рукописе онда би требало почети из књижнице у манастиру Монквермауту и Цероуу. То би, како Едвард Џејмс наглашава, био континентални поглед на нортамбријску ренесансу.¹⁰⁸⁷

Тај препород и развој културе и уметности утицао је и на стварање школе у Јорку, у којој се образовао и Алкуин о коме је, у овом истраживању, било речи са аспекта англо-саксонског утицаја на Карла Великог, односно на развој *каролиншке ренесансе*. На овом примеру ће бити објашњен вишевековни процес

¹⁰⁸¹ Cf. Беда III, 25-26; III, 28; IV, 1; V, 19; *Vita Wilfridi*, 10-12; 24-28; 33. Током тих путовања Вилфрид и Бископ су се спријатељили са многим знаменитим људима из Галије и Бургундије: осведочено је Вилфридово пријатељство са епископом лионским Аунемундусом, а и Бископово са свештеницима из Вијене и долине реке Роне. Више пута је помињано и познанство Вилфрида и Дагоберта II. Постоји је један веома дугачак списак имена побројаних у рукопису *Liber Vitae*, који је написан, како Бригс наводи, у Линдисфарну. Cf. Briggs, *Religion, Society and Politics*, 16.

¹⁰⁸² Wood, *Merovingian Kingdoms*, 216.

¹⁰⁸³ *Vita Ceolfredi*, гл. VII.

¹⁰⁸⁴ Wood, *Ripon, Francia*, 10.

¹⁰⁸⁵ Campbell, *First Century of Christianity in England*, 55.

¹⁰⁸⁶ Fletcher, *Influence of Merovingian Gaul*, 72.

¹⁰⁸⁷ James, *Franks*, 148-152. У одељку који говори о франачким храмовима незаобилазан фактор у истраживању јесу наведени храмови у Нортамбрији, као парадигма оригиналне галиканске црквене архитектуре.

транзиције идеја са континенталног дела Западне Европе на Британско острво и обрнуто.

Алкуин је био најбитнија личност и носилац прве фазе каролиншке ренесансе, коју можемо да периодизујемо на овај начин:

1. **до доласка Алкуина на двор у Ахену**, када су преовладали италијански утицаји,¹⁰⁸⁸ о чему неће бити речи на овом месту;
2. **од Алкуиновог доласка у Ахен до његове смрти (804)**, када је англо-саксонски елемент био најутицајнији, о чему ће опширније бити речи у току овог истраживања – овај период *каролиншке ренесансе* ће у овом раду бити и исказан као овај историјски феномен у Западној Европи у VIII веку;
3. **после Алкуинове смрти (804)**, са визиготским, односно утицајем Теодулфа из Орлеана, о чему неће бити речи на овом месту јер излази хронолошки из теме овог истраживања.

Алкуин је у ахенској школи, односно у контексту *каролиншке ренесансе*, био кључни човек за унапређење образовања из области богословља, граматике, реторике и дијалектике, те је зато писао списе у форми дијалога. Написао је и неколико егзегетских списа,¹⁰⁸⁹ а најзначајније богословско дело било је – као што је већ исказано – *De fide Trinitatis*.¹⁰⁹⁰ Алкуин је и творац прасимвола за *знак ѿишћања (?)* из којег се касније развио данашњи символ.¹⁰⁹¹ Алкуин је био и добар математичар и писац поезије. Луитполд Валах је истакао да је Алкуин био и творац многих метричких натписа на храмовима, епитафа и посвета у књигама, и да је – уједно – био и оснивач епиграфске школе у Туру, одакле је изашао и епитаф папи Адријану I (772-795) који је постављен на папин гроб у Риму на захтев Карла Великог. Како Валах истиче, са великом сигурношћу се може рећи да је аутор епитафа Алкуин због великих синтаксичких, метричких и језичких сличности између стихова епитафа и других Алкуинових списа.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁸ Wickham, *Inheritance of Rome*, 405-427.

¹⁰⁸⁹ PL 100: 515-66: *Compendium in Canticum Canticorum, Quaestiones in Genesim*.

¹⁰⁹⁰ PL 101. Cf. Gaskoin, *Alcuin*, 159.

¹⁰⁹¹ Truss, *Eats*, 76.

¹⁰⁹² Cf. Wallach, *Alcuin's Epitaph*, 129, 139.

Уз све наведено, Алкуин је од Карла Великог добио и ту част да постане водећа личност литургијске обнове у Франачкој у контексту каролиншке ренесансе. Од VII века па надаље Црква у Франачкој је нагло развијена: много људи је крштено, много парохија и епархија је створено, те је било неопходно да се рукоположи велики број свештеника.¹⁰⁹³ Настала је огромна мрежа парохија на челу са свештеницима, којима су помагали ђакони и ниже службе, а које су надгледали епископи и архиепископи. Реформе су биле неопходне на различитим нивоима живота у Цркви: поучавање свештеника, побољшање квалитета пастирске службе и обнова богослужења.

Овај реформистички елан трајао је током читавог VIII века, а две најважније личности – носиоци реформи – биле су: **Бонифације** и **Алкуин**, о којима је подробно писано у ранијем истраживању. Под њиховим утицајем епископи у Западној Европи захтевали су од свештеника да знају како верују, да знају да тумаче Свето Писмо и молитве и да знају црквено право. Карло Велики је подржавао реформистички покрет од самог почетка своје владавине.¹⁰⁹⁴

Потакнути Карловим реформистичким настојањима, и неколико епископа написало законе, односно статуте, који су важили у њиховим епархијама.¹⁰⁹⁵ Ови статuti или *capitula episcoporum*¹⁰⁹⁶ који су били својеврсни водичи кроз канонске, административне, дисциплинске и богослужбене теме показују и какав је био менталитет и образовање свештеника у градским и сеоским срединама, јер су сви свештеници морали да знају *каноне*, односно правила по којима треба да живе и служе; а пошто су приручници писани на основу чињеничног стања на терену и на основу праксе епископа у односу са клиром,

¹⁰⁹³ *Католичка енциклопедија*, Burns, J. *Alcuin*, Robert Appleton Company, New York 1907. New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/01276a.htm> посећено 20. јануар 2015.

¹⁰⁹⁴ Карлов реформистички закон *Admonitio generalis* јасно говори да епископи треба да поуче свештенике о догматама Цркве, затим о правилном крштавању и богослужењу; односно да епископ мора да буде упознат да ли свештеници верују на прави начин и да ли праву веру проповедају и да правилно разумеју молитве које изговарају. Уз речено, Карлови сабори и декрети донети на саборима показују колико је жудио да се реформише Црква и клир. Cf. McKitterick, *Frankish Church*; McKitterick, *Unity and Diversity*, 67.

¹⁰⁹⁵ Cf. McKitterick, *Frankish Church*, 56-67.

¹⁰⁹⁶ *Capitula episcoporum*.

управо то би могао да буде закључак везан за црквене реформе у доба Каролинга.¹⁰⁹⁷

Како би сви клирици морали да имају приручнике било је неопходно да их писмени монаси препишу. На тај начин је настала велика продукција различитих приручника за потребе клира у Франачкој. Ови приручници су били само један – али значајан – део у општим реформама у Цркви у Франачкој,¹⁰⁹⁸ а Лицак Хен – као најбољи пример за већ написано – наводи Храбануса Мавра и његов спис *De institutione clericorum*,¹⁰⁹⁹ који је он написао у манастиру Фулди на захтев неколико својих ученика, који су се припремали за рукоположење.¹¹⁰⁰

Розамонд Мекитерик наводи да се на пољу обнове канонског права у Франачкој осећа јак утицај англо-саксонских, острвских, рукописа, који нажалост, нису сачувани, али се у франачким списима осећа дух достигнућа канонског права острвског клира из VIII века.¹¹⁰¹ Највећи англо-саксонски допринос био је подстрек за организацијом и обновом у Цркви у Франачкој. У новим епархијским седиштима англо-саксонски мисионари, било из северних или јужних крајева у односу на реку Амбер, донели су елан и потребу за писањем нових збирки канонског права, које би се користиле у Цркви у Франачкој.

Галикански обред је био распрострањен у Франачкој, али са разним локалним интерполацијама и предањима, тако да је то био највећи камен спотицања у једномислију у Цркви на Западу Европе у периоду када влада

¹⁰⁹⁷ Још је 747. године Пипин III добио од папе Захарија малу збирку канона и правила (*Бонифације*, писмо 77), на основу које су Пипинови саветници сачинили каноне и дисциплинске мере на различите теме. Такође је и Карло Велики 774. године од папе Адријана добио збирку канона и правила. У *Admonitio generalis* Карло и његови саветници из Ахена су 59 чланова преузели баш из збирке коју је он добио од папе Адријана. Cf. Hen, *Knowledge of Canon Law*, 117-118.

¹⁰⁹⁸ Hen, *Liturgical Handbook*.

¹⁰⁹⁹ Hrabanus Maurus, *De institutione clericorum*.

¹¹⁰⁰ У првом делу списка аутор говори шта је Црква, и описује црквену организацију и службе у Цркви, Свете Тајне и богослужење. У другом делу, писац објашњава како се служи Света Литургија и шта је то богослужбени циклус. Аутор у трећем делу списка говори о општим уметностима, које би требало да сваки свешетник познаје. Cf. Hen, *Educating the Clergy*, 45.

¹¹⁰¹ Може се закључити да је највише рукописа из области канонског права написано пре 800. године, и то на континенталном делу Западне Европе, али са острвским симптомима. На пример, прва редакција рукописа *Dionysiana* садржи саксонски призив крштењског обреда, а Мекитерик још додаје да је и препознатљив нортамбријски тип. Овај рукопис су користили мисионари у области мајнца, а сачуван је у Вирцбургу, што све наводи на Бонифацијево мисионарско наслеђе у Франачкој. Cf. McKitterick, *Knowledge of canon law*, 115.

Карло Велики.¹¹⁰² Он је желео да римски обред буде замена за галикански, или бар да се галикански обред реформише у контексту римског и на тај начин да се приближи обред који је већ функционисао у Франачкој римској пракси.¹¹⁰³ Алкуин је као англо-саксонски мисионар и богослов већ био на страни римског обреда, те је зато и изабран да спроведе реформе које је заговарао Карло Велики. Прво је написао збирку беседа на највеће празнике на латинском језику за свештенике, затим је саставио збирку одељака из Светог Писма који би требало да буду прочитани на богослужењима недељом и на велике празнике, да би на крају саставио и Мисал, који је убрзо постао општеобавезујући у целој Западној Европи, што је био један од начина да се унифицира обред у областима којима влада Карло Велики (био је то званични Мисал Франачке Цркве).¹¹⁰⁴ Алкуин је око 798. године, обликовао у форми два писма и поредак крштења.¹¹⁰⁵

Током раздобља са краја VIII и почетком IX века, дакле у току успона каролиншке ренесансе, уз Алкуина је деловао игуман Адалхард, рођак Карла Великог, који је саставио приручник *De ordine palatii*, у којем су била сва начела у организовању и функционисању централне власти – у периоду ране владавине – на Карловом двору. Ово је врло важно истаћи, јер се на овај начин систематизује франачка наука о владавини, а тај списи пише један од водећих саветника (*primi consilarii*) кога касније Хинкмар, архиепископ Ремса, наводи као главног међу њима.¹¹⁰⁶ Карло Велики је приликом доласка на власт одмах испланирао да окупи учене људе из целе Европе, са којима би могао да створи јаку и утицајну државу, односно да унапреди владарску идеологију, те да после реформи у свим сегментима друштва – које је намерио да оствари са окупљеном

¹¹⁰² Bouyer, *Gallican and Mozarabic Eucharist*, 326.

¹¹⁰³ Porter, *Study in the liturgical reforms of Charlemagne*, 46-75.

¹¹⁰⁴ Cf. *Католичка енциклопедија*, Burns, J. *Alcuin*, Robert Appleton Company, New York 1907. New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/01276a.htm> посећено 20. јануар 2015.

¹¹⁰⁵ Једно писмо је било намењено извесном свештенику Одуинусу, а друго монасима у Септиманији. Cf. *Алкуинова њисма*, писмо 134 и 137; Keefe, *Carolingian Baptismal Expositions*, 184-186. За друго писмо Јицак Хен наглашава да је уствари скраћена верзија *Etymologiae*, од Исидора Севиљског. После објашњења поретка крштења, кроз питања и одговоре указано је на најбитнија места из Никејског вероисповедања, а затим су објашњени појмови канон, Црква и сабор према изводима из поменутог списка Исидора Севиљског. Затим следи кратак опис значаја првих Шест васељенских сабора, такође преузет из списка Исидора Севиљског. Cf. Hen, *Educating the Clergy*, 47.

¹¹⁰⁶ Cf. Bauters, *Adalhard van Ihuisse; De ordine palatii*, гл. XII (218-20).

интелектуалном елитом – остави потоњим генерацијама залог за будућност.¹¹⁰⁷ Управо о овој идеји савремени историографи говоре као о *каролиншкој ренесанси*.

6.3.1. Најизразитији пример развоја учености и образовања у току *каролиншке ренесансе*, као феномена у историји и култури, јесте велики број преведених и преписаних књига у IX веку. На хиљаде сачуваних рукописа јесте материјални доказ за дијагностиковање овог историјског феномена. Иако су рукописне књиге сачуване у различитим облицима (делови пергамена, фрагменти, делови кодекса, итд) ипак могу веома јасно да покажу ниво културе и образовања људи који су дело сачинили (од преписивача, преко редактора, до поручиоца преписа). Са друге стране би разноликост преписа и самог приступа преписивању могла да покаже разноликост у покушајима реформи у оквиру *каролиншке ренесансе*. Како је истакао Свен Медер,¹¹⁰⁸ најбитније би било да се рукописи који је потврђују у целини и потпуно објасне како би сви помесни аспекти били анализирани на општој скали у оквиру феномена каролиншке ренесансе.¹¹⁰⁹ Медер наводи и једну врло важну карактеристику каролиншке ренесансе, која се тиче клира и унутрашње мисије – а то је да инструкције у светоотачким делима нису униформне и да, на тај начин, доводе до ситуације да један спис може да буде за некога познат, а за некога непознат; односно да се

¹¹⁰⁷ Адалхард је цело поглавље у спису *De ordine palatii* посветио описивању дворских напора да се уз помоћ интелектуалаца обнови и унапреди војска. *De ordine palatii*, гл. XXXVI (619-34).

¹¹⁰⁸ Наиме, *Cambridge, Pembroke College*, MS 108 јесте компендијум светоотачких текстова из IX века, који сабира на једном месту шест догматских списа: цара Јустинијана, Пелагија, молитву Светој Тројици, Просперов трактат *De fide, de spe et de caritate* догматски спис *Altercatio inter Athanasio et Arrio* и део из Руфиноог наставка Евсевијеве *Црквене историје*. То су дела која су тадашњем човеку, богослову и свештенику била од највећег значаја за проповедање, читање и поуку, а – уједно – су ови списи били веома цењени у том периоду. Овај манускрипт јесте материјални доказ за обнову образовања и учености у доба *каролиншке ренесансе*. Медер је истражио палеографске и кодиколошке карактеристике овог рукописа, омањег обима. У складу са тим може се закључити да је процват образовања и учености у IX веку посматран са аспекта *каролиншке ренесансе* врло уско везан за образовање свештеника, односно клира уопште, јер је само клир могао да народ води ка вечном животу у Царству Небеском. У поменутом рукопису за краљевске службенике и родбину јесте Јустинијанов спис; за свештенике су били преписани молитва и вероисповедање неопходно за мисионарење и проповедање, а затим и за крштавање. Уз истицање рукописних књига треба да буде наглашен и тадашњи манир да се школе отварају уз манастире, те да се у њима учи читање, граматика, библистика, певање и одређивање и читање нота. Cf. Meeder, *Defining Doctrine*, 133-151. Уз речено треба истаћи и да је тада створена основа за слободне уметности. Cf. Contreni, *Carolingian Renaissance*, 725-747.

¹¹⁰⁹ Он почиње своје истраживање подробном анализом рукописа *Cambridge Pambroke College, MS 108*, који је препис састављен из 124 фолије величине 20,5 x 14,5 cm, и садржи две серије фолија. Рукопис је занимљив за истраживаче и зато што – за разлику од многих који настају у истом временском раздобљу – скоро да нема декорације, осим што су различитим бојама украшени иницијали и рубрике. Cf. Meeder, *Defining Doctrine*, 137-138.

неки апокрифни спис употребљава без преиспитивања, што никако није добро; сама униформност може да буде велика помоћ у истраживању ауторства вероисповедања, молитава и догматских списа.

Производња богословско-богослужбених приручника може да буде објашњења са два аспекта: црквених реформи и утицаја владара на клир, тако да може да се закључи да је владар у духу опште обнове желео да клир који треба да поучава народ буде добро образован и спреман за ту службу.¹¹¹⁰ Са друге стране, врло је важно ко је био наручилац преписа приручника и осталих списа, јер епископ када наручује препис неког списа или дела списа има на уму да препис буде од помоћи свештеницима, односно мисионарима; а ако владар тражи манускрипт за потребе службеника и својих блиских сарадника онда у сам кодекс улазе и неки списи који ће бити од помоћи дворским чиновницима.¹¹¹¹

Када истраживачи анализирају историјски феномен каролиншке ренесансе, сама реч *ренесанса* у оквиру периода владавине Карла Великог помиње се тек од 1900. године, а Тромпф тврди да овај појам није никада био анализиран ни са лингвистичког, ни са аспекта историјске методологије. Мада, са друге стране, и историчари културе некритички приступају појму *каролиншке ренесансе*.¹¹¹² Пошто је проблем у разумевању и прихватању методологије истраживања, *каролинску ренесансу* треба сматрати као историјски концепт, који је касније утицао на сва поља друштва, па и на културу. Тромпф истиче да поменути синтагму треба сагледавати у ширем контексту и истиче да је важно да се истражи колико су доприноси обнове културе у сваком погледу у доба Карла Великог, али и његових наследника.¹¹¹³

¹¹¹⁰ Hen, *Educating the Clergy*, 55.

¹¹¹¹ Многи историчари и истраживачи идеја у историји су се до XX века сусретали са препородом у Западној Европи, који се десио од периода владавине Карла Великог. У XIX веку пројекат *Monumenta Germaniae Historica* определио је многе да другачије сагледају допринос Карла Великог дешавањима на западу Европе крајем првог миленијума после Христа. У делу *Civilization of the Renaissance in Italy*, аутора Јакоба Буркхарда, које је објављено 1860. године, запажа се колико је поменути пројекат имао одјека на сагледавање историјских прилика на територији садашње Немачке и Француске. Јакоб Буркхард стоји на становишту да је ренесанса почела много пре него што многи историчари то тврде, дакле са Карлом Великим. Cf. Burckhardt, *Civilization of the Renaissance*.

¹¹¹² Trompf, *Concept of the Carolingian Renaissance*, 6.

¹¹¹³ За ширу расправу о овој теми види Trompf, *Concept of the Carolingian Renaissance*, 3-26. Жил Браун је *каролинску ренесансу* одредио као процват образовања који је био у вези са обновом

Џон Контрени заступа становиште да је *каролиншка ренесанса* израстала као део програма верске обнове коју су спроводили каролиншки двор у симфонији са Црквом, не само због обнове моралних норми и уобличавања етичког кодекса за све житеље Франачке, већ и због рађања нове културе и цивилизације на западу Европе.¹¹¹⁴ Даље, Контрени наводи да је *каролиншка ренесанса* имала добро организован програм, који без ауторитета (овде мисли на краља и Цркву) не би могао да оствари зацртане циљеве. Монашке, црквене и дворске библиотеке снабдевене су – у врло кратком периоду – најбитнијим књигама из различитих научних дисциплина, које су помогле да се образује велики број мисионара каролиншке идеје. Те књиге су биле важне и за проучавање дотадашњих владарских идеологија и за истраживање на пољу богослужења и хришћанских догмата. Контрени је нагласио и један посебан допринос каролиншке ренесансе – **проучавање грчког језика**; пошто су франачки истраживачи у IX веку били суочени са јелинском светоотачком литературом морали су да добро науче грчки језик. Изучавање граматике и речника грчког, а оно и латинског језика, ишло је у корак са анализом текстова и даљом применом идеја на владавину франачког двора.¹¹¹⁵

Професор Валтер Улман од 1969. године заступа тезу да је феномен *каролиншке ренесансе* имао **шире и дубље значење од дотадашњег става, а посебно у контексту политике и идеологије** Западне Европе у периоду VIII-IX век. Користећи достигнућа археологије, архитектуру и наративне историјске изворе, проф. Улман говори у корист поменуте тезе у склопу дешавања у том

црквеног живота, односно институција Цркве. Овај идеал је препознат у оквиру пастирске одговорности служби у Цркви – од монаха, преко ђакона и презвитера, до епископа. Управо су ове службе и унапредиле црквено образовање и – да кажемо савременим речником – школство, јер су тадашње манастирске школе у англо-саксонској Енглеској (најзначајније су школе у Јорку, Монквермаут и Цероу, Гластонбјурију) изнедриле будуће мисионаре и преносиоце знања, који су касније утицали на континентални део Европе (школа у манастирима Сен Дени и Корби). Опсег активности у свим пољима културе у манастирима и црквама у меровиншкој Галије ипак је споран. Очигледно је то да идеја о обнављању хришћанске културе није била изум Карла и каролиншке ренесансе, већ може да се сагледа на ширем географском подручју узимајући у обзир англо-саксонску Енглеску, али и визиготску Шпанију. Упознавање, а затим и егзегеза старозаветних списа, умногоме је утицала на стварање нових институција и новог руха владавине – под непосредним утицајем прича о старозаветним краљевима, а понајвише о Давиду и Соломону. Међу франачким и англо-саксонским народима појавила се идеја о варварском *gens* као о новом Израилу. Cf. Brown, *Introduction*, 3, 30-31.

¹¹¹⁴ Нема двоумљења у истраживачком раду када се говори о брзом процвату културе и развоју друштва у периоду од 750. до 800. године. Ренесанса се десила и то је реалност која је утицала на материјалну, институцијалну и интелектуалну будућност Западне Европе. Cf. Contreni, *The Carolingian Renaissance*, 59-75.

¹¹¹⁵ Contreni, *The Carolingian Renaissance*, 712-723.

периоду на ширем географском простору: од Енглеске, преко Шпаније и Франачке, до Италије. У његовом раду се истиче јасно диференцирани однос према друштву и друштвеним променама, које ће касније изнедрити промене ширих размера – дакле, он је истражио улогу Франачке у западноевропском друштву и одредио је место Карловог царства у контексту развоја овог светског региона расправљајући појмове каролиншке ренесансе; *renovatio* у франачком друштву;¹¹¹⁶ и интелектуалне елите, која је променила карактер западноевропског друштва. Први појам *renovatio* јесте појам који објашњава нов однос франачког друштва према религији и верским схватањима, као егзегетски напор да се старозаветним дешавањима одреди судбина франачког друштва као новог Израиља.¹¹¹⁷ Проф. Улман је други појам објаснио у контексту односа развоја културе и друштва са владарском идеологијом. Закон и Црква су постали носећи стубови краљеве идеологије. Са друге стране, проф. Улман дешавања из раног средњег века објашњава кроз призму модерне Европе, те је зато његов рад

¹¹¹⁶ Розамонд Мекитерик подржала је тезу о појму *renovatio* у оквиру каролиншке ренесансе и идеологије каролиншких владара у IX веку и тумачећи овај појам представила га као велики допринос Карла Великог западноевропској култури и историји. То је било време нових почетака на свим пољима – темељ за даљи ток историје у Западној Европи – и ширења Хришћанства. И она је истакла Карла Великог као патрона и мецену образовања и преписивања књига, што је касније условило свеопштом експанзијом интелектуалаца који су унапредили културу, привреду и идеологију каролиншке династије. Cf. McKitterick, *Carolingian Renaissance of culture and learning*, 151-159. Розамонд Мекитерик ипак оставља места и за преиспитивања свих савремених истраживања периода ренесансе у IX веку у Франачкој, а посебно импликација различитих текстова и артефаката из поменутог раздобља, у оквиру развоја Карлове стратегије на пољу вере и културе. Cf. McKitterick, *Charlemagne*, 294-295.

¹¹¹⁷ Када Улман говори о стварању интелектуалне елите, која је на двору франачких краљева, а посебно Карла Великог, он истиче да је та елита унапредила однос појединца и друштва у целини према знању и историји, тако да је створен идеал широког образовања будућих клирика и учитеља, али и мисионара који су имали задатак да идеологију двора и ново разумевање Библије примене на паганска племена којима су проповедали Христово Јеванђеље. Највећи допринос – поред наведеног – ипак је истицање **развоја права и законодавства** на франачком двору са једним циљем: да постане сервис владарске идеологије, са посебним освртом проф. Улмана на Јустинијанове *Новеле*; и **коришћење беседа за стварање јавног мњења**, које би било у корист владарске идеологије. Против методологије и коришћења извора од стране Валтера Улмана глас је дигао Френсис Оукли у књизи *Politics and Eternity: Studies in the History of Medieval and Early Modern Political Thought* (Studies in the History of Christian Thought), Brill Academic Pub, 1999. Он је јасно и на примерима показао колико је проф. Улман грешио када је неке спорне историјске изворе проглашавао за примарне и на тај начин угрозио становишта на којима је градио своју теорију о каролиншкој ренесанси. Међутим, ми смо ипак на становишту проф. Улмана, због тога што је Оукли своју критику истицао на детаљима који су врло проблематични са аспекта закључивања. На пример, Оукли говори да је проф. Улман истицао јерес као врло важну за објашњење историјских и политичких прилика у краљевини, што он сматра неважним, а ми додајемо: јер посматра проблем са становишта секуларног, модерног истраживача који сагледава концепт целог феномена без обзира на тадашње схватање вере и црквених догмата. Односно, проблем сагледава са аспекта истраживача који живи у XX веку. Оукли истиче да се до различитих закључака долази на различите начине ако се користе *закони логичкој размишљања* и *закони здраворазумској размишљања*, што јасно показује какав је његов став према истраживању и према разумевању истраженог. Cf. Oakley, *Politics and Eternity*, 26-28.

отворио нове аспекте¹¹¹⁸ у историји богословствовања на Западу,¹¹¹⁹ али и у политичкој историји и историји идеологија.¹¹²⁰

6.3.2. Свеукупно **значење каролиншке ренесансе**¹¹²¹ за историју Западне Европе не може се довољно прецизно вредновати. Како су VI и VII век у том делу Европе били *мрачно* доба, реформе Карла Великог одиграле су немерљиву улогу у развоју културе на тим просторима. Све што је од античке књижевности изгубљено, изгубљено је пре IX века. Од тада почиње да цвета преписивачка и ауторска активност, па настају и нова дела која се углавном ослањају на античке и светоотачке узоре. Карлова реформа, која је била постављена чврсто на темељима хришћанског учења, није побудила интерес за светску уметност антике, већ је изнедрила ново и савршеније гледиште на ту уметност. Унапређено је образовање, које је имало за циљ да образовани људи буду у служби државе и Цркве и да путујући по свету шире идеје хришћанске Цркве и Карловог двора. Учење грчког и латинског језика и стварање новог минускулног писма били су показатељ да се прочитаним књигама сада приступа на нов, систематичан начин, те да се новонастале књиге могу сматрати и студијама које су настајале после припрема, у виду читања и промишљања. Утицај англо-саксонских интелектуалаца и мисионара био је пресудан и на Карловом двору. Они су успели да проповедајући Христову *блају реч*, постану и мисионари римских и франачких идеја.

У последњим деценијама VIII века, Карлова дворска школа постаје средиште научника свих дисциплина (теологија, историје, књижевности, калиграфија и преписивање) и преписивача који су временом створили завидну и богату библиотеку. Као највећа достигнућа *каролиншке ренесансе* или *ирејорода* треба нагласити иста или слична као и у Енглеској, а то су: **оснивање**

¹¹¹⁸ Његов рад настављају Брајан Тирни и Питер Лајнан, који у уводу у књигу *Authority and Power* истичу допринос истраживања проф. Улмана за даља созерцавања на пољу развоја културе и односа владарске идеологије и Цркве на просторима Западне Европе у првом миленијуму. Tierney, *Authority and Power*.

¹¹¹⁹ Позитиван критички осврт и акцентовање овог проблема дао је Oakley, *Celestial Hierarchies Revisited*, 3-48. Треба истаћи да је Оукли истакао да је још један рад проф. Уламана вредан пажње када говоримо о црквеном утицају на каролиншку ренесансу, а то је Walter Ullmann, *The growth of Papal government in the Middle Ages: A study in the ideological relation of clerical to lay power*, Methuen 1970.

¹¹²⁰ Cf. Ullmann, *Carolingian Renaissance*.

¹¹²¹ Појам *ренесансе* у овом контексту не одговара контексту оживљавања антике, већ културе у најширем смислу те речи.

дворске библиотеке која је обухватала сва доступна дела црквених отаца и античких аутора (из области философије и књижевности); **развој новог облика писма** за писање књига као облик свакодневног писања, такозвани *каролиншки минускул*, који се у изведеном облику чак и данас користи; **сакупљање и преписивање како једноставним писмом писаних текстова** нпр. античке књижевности на латинском језику, често под утицајем касноантичке римске и византијске традиције; а оно и илустрованих и богато опремљених богослужбених књига; **писање** краљевских даровница и привилегија црквама и манастирима у Франачкој; **подстицање грађевинарства** (изградња дворова, палата, цркава, манастира и уређење тргова, на пример у Ахену, а затим и села и градова у ширем смислу).¹¹²²

¹¹²² Ахенска катедрала је самостални пројект настао под свесним утицајем Сан Витале у Равени (после 526-547) коју се у то време сматрала црквом краља Теодориха, и цркве Сергија и Вакха у Константинопољу (536). Огроман значај који се у то време поново почео давати грађевинарству огледа се у репрезентативним грађевинама владара, као и у идеји о стварању идеалне манастирске архитектуре у IX веку. Cf. Siebigs, *Der Zentralbau des Domes zu Aachen*, 13-16.

Закључак

Стање у Цркви у Енглеској од VI до VIII века било је такво да су црквени великодостојници од самог почетка мисије на Острву и наставка евангелизације имали непосредан однос првенствено са Римом, а затим и са Франачком државом. Христијанизација је на Британском острву иницирана из Рима, доласком мање групе римских мисионара крајем VI века, да би процес евангелизације био настављен током наредног столећа успостављањем епископоцентричне структуре у Цркви у Енглеској са два средишта у Кентерберију и Јорку. Политичке конфузије које су настајале приликом претензија неких владара да постану апсолутни владари на Острву доводиле су до тога да су се обласни краљеви врло брзо смењивали на престолу, те да су на Острву доминирали час једни, час други. У таквој ситуацији процес христијанизације је био врло важан не само са историјског, верског и културолошког, већ и са социолошког, антрополошког и – чак – са психолошког становишта за англо-саксонска племена у VII веку.

Списи мисионара су постали један од најранијих, врло добро, документованих извора за проучавање историје, културологије и социологије Енглеске, а затим и континенталног дела Западне Европе где су добро образовани англо-саксонски монаси у VIII веку ширили веру. Мора се истаћи, да анализа мисионарске методологије монаха који су деловали на Острву и континенталном делу Западне Европе баштини исто предање и методологију, али захтева више простора, него што је на овом месту било дозвољено, тако да је у оквиру овог истраживања мисионарских методологија само синтетички приказана. Тај аспект је значајан за разумевање тадашњег острвског друштва и релација између континенталног и острвског дела Западне Европе, зато је у овом истраживању окарактерисан сам појам *мисионарења* и стављен у историјски контекст ради даље анализе и закључака на дату тему.

Христијанизација на германско-паганским просторима северо-западних европских предела, као што је већ речено, није био процес еволуције унутар већ формираног друштва, нити је то била културна асимилација, мада обе

карактеристике могу да буду мање или више пресудне у тумачењу развоја христијанизације острвских племена. Процес христијанизације германске, паганске, заједнице започињу мање групе монаха са Острва, који прво проповедају Христову благу реч уобличену у германску традицију, али – већ касније – и са циљем да измене етос тог народа, навике и обавезе према групи, што доводи до промене живота и погледа на свет. Управо су те промене биле пресудне за одабир подналова ове теме, јер утицај Англо-саксонаца са Британског острва на континенталне европске просторе био немерљив и – као такав – иницирао је додатна истраживања, која су проистекла из описа стања у Цркви у Енглеској у VIII веку. Зашто? У контексту теме која је обрађена, сва мисионарска енергија из Рима са почетка VII века, сада се у наступајућем столећу, вратила са најсеверније тачке римске мисије – Британског острва, назад на континентални део Западне Европе. У раду је дефинисано да је ова рефлексија, која је све острвске мисионаре задојила римском праксом, раширила англо-саксонски хришћански утицај по паганским пределима Фризије, северне Галије и Германије. На тај начин је у овом раду констанован процес двоструке христијанизације: из Рима ка Енглеској (крај VI века) и из Енглеске ка Риму (VIII век), а овај други зрак је подробније објашњен у оквиру овог истраживања од првонаведеног. На претходним страницама је описано како су енглески јерарси чврстим везама са Римом и западноевропским континентом у VIII веку направили систем, који ће се врхунити у владавини цара Карла Великог. Какав је то био систем? Дакле, англо-саксонски мисионари су се вратили у своју прапостојбину и тамо пренели Хришћанство римске традиције на паганска германска племена, али тако да су франачки владари приликом преласка у нову веру имали на уму да преко мисионара прошире своје утицаје и постану савезници са Римом. На изванредан начин, у раду је описано како су франачки владари могли да искористе утицаје и добре односе острвских црквених великодостојника са римским папама. Зато је судбина паганских Саксонаца на западноевропском континенту у рукама англо-саксонских хришћанских мисионара са Острва била од веома великог значаја за нови концепт Франачког хришћанског царства.

Тема Црква у Енглеској у VIII веку – бојословско-историјске импликације односа са Римом и Франачком државом се тиче самог описа стања у Цркви у

Енглеској у VIII веку: стварање епархија, опис живота и деловања црквених првојерараха и мисионара, опис вероисповедања, богословска достигнућа из области канонског права, и монаштво; постала је комплексна, тако да се корелативност са Римом и са оближњим народима са континенталног дела Западне Европе наметнула врло брзо и постала саставни део рада. Као што је наглашено, опсег истраживања теме био је веома комплексан, јер је анализиран развој црквеног и богослужбеног живота у Цркви у Енглеској у VIII веку, зато што су англо-саксонски мисионари утврдили свој етос у хришћанској вери римске праксе, и зато што су били у добрим односима са папом, што је касније пренето и на паганске народе са континенталног дела Западне Европе. Само дијагностиковање стања у Цркви подразумевало је опис ваљано устројене јерархијске структуре са свим канонским достигнућима Васељенске Цркве (дакле, опис митрополитанског система у оквиру Цркве у Енглеској, опис живота архиепископâ Кентерберија и Јорка, затим оно што се – само по себи – наметнуло из описа живота енглеских првојерараха: њихов однос са папама из Рима, историјат острвских саборâ и донетих канонâ, кореспонденција енглеских клирикâ са енглеским мисионаримâ и – на крају – сама веза између Острва и континенталног дела Западне Европе, уз истицање личности англо-саксонског порекла, које су створиле услове за корелацију Енглеска – Рим – Ахен: Вилфрид, Вилиброрд, Бонифациј и Лул). У VIII веку сва христијанизована енглеска племена организована су и политичком, и у верском погледу, установљена је чврста црквена структура и организација, основани су манастири, раширили су се светитељски култови, ојачали су и развили су се духовност, хришћанска култура и наука.

Ограничење теме на англо-саксонска племена на Британском острву лежи у чињеници да су представници германских племенâ са Острва, после неколико векова, дошли поново у прапостојбину, где су проповедали Христову благу реч, међу многобожачком браћом – Германима, тако да су заокружили етнички и демографски повратак, али са новим идејама, како на пољу вере и културе, а оно и на пољу политике и друштва. Тај својеврсни историјски круг који су направили Англо-саксонци утицао је на европску цивилизацију и утро је нов и јединствен правац свим историјским феноменима и променама у каснијем раздобљу: *германизација*, који је само поменут и дефинисан у једном сегменту

овог истраживања зато што је превладало мишљање да би тај појам имао више политичку од верске конотације. Управо та обновљена германизација која је била у рукама Карла Великог и Бонифација, не као некад само *мачем и оџем*, већ сада и беседом и политичким утицајима (који се огледао у релацији Рим-Франачка држава) поред тријумфалних војних похода, променила је судбину Западне Европе раног средњег века и донела нови ренесансни талас који је запљуснуо све европске пределе римског утицаја. Зато је анализа стања у Цркви у Енглеској у VIII веку била неопходна како би се тумачиле, и коначно ставиле у исту равн, све богословско и историјске промене у том периоду у Западној Европи.

Треба имати на уму да у том периоду у Западној Европи не постоје – у било ком контексту – конфронтиране Цркве, па чак ни супротстављена чврста црквено-јерархијска структура са новим приступом теологији и црквеном животу (само је *агоџицианизам* издвојен као богословски проблем на Западу, који је врло брзо решен), иако је то период који карактерише регионализована власт и у политичком и у верском погледу. Римски епископи су били веома истрајни у обнављању Рима и римског јерархијског система, који је био погодан за северне покровитеље – краљеве и царе Фрначке државе, тако да је веома битно да се нађе заједнички именилац за све узрочно-последичне везе, како на политичком, а оно и на верском пољу у Западној Европи у периоду VIII века. Пошто је рад усмерен на развој и објашњење историјских феномена на Западу Европе изостало је подробније истраживање о односу са Истоком.

У овом контексту постављено је питање ко је тај заједнички именилац, да ли је то личност, народ или појава (*историјски феномен*) или све то заједно? Закључено је да је то била личност или више њих из истог – англо-саксонског – народа (Вилфрид, Вилиброрд, Бонифације и Лул) која је, односно које су, узроковале један или неколико историјских феномена (**успостављање епископоцентричне структуре у Цркви у Енглеској** са свим појавама које имплицирају нов приступ вери, моралу, канонским оквирима у Цркви и вероисповедању; **англо-саксонски мисионарски труд** међу паганским племенима; **успостављање добрих веза са папама у Риму; реформе Цркве у Франачкој**; стварање **нове теологије** увођењем филиоквистичких назнака у

вероисповедање; стварање услова за појаву **каролиншке ренесансе**) који су утицали на каснију историју хришћанске Цркве на тлу Западне Европе.

Користећи историјски метод истраживања испуњен је циљ и одговорено је на задатке истраживања на дату тему, са нагласком на новоизречена достигнућа у оквиру перманентног дијалога између Истока и Запада. Проучавајући Цркву у Западној Европи у раном средњем веку, узети су у обзир историјски извори, али и модерни погледи на друштво унутар којег се Црква развијала од мисионарске, до јерархијско уређене, богочовечанске, организације, са свим могућим утицајима, тако да су анализирани сви домети истраживача из периода XIX века, XX и – посебно – XXI века.

У складу са испуњеним циљем, задацима и самом методологијом израде овог рада, дата тема је представила српској богословско-историјској јавности и – уједно – потврдила оно што се на Западу кудикамо зна о стању Цркве у Енглеској у VIII веку са посебним нагласком на однос са Римом и Франачком државом, тако да су овим радом досадашња достигнућа на Западу сагледана из визуре са Истока. Допринос овог рада је – свакако – покушај да се опише потпуна евангелизација у Енглеској у VIII веку и да се одреде англо-саксонски реципроцитетни утицаји у односу на Рим и Франачку државу, али и да се нагласе даљи утицаји Острва на Западну Европу, како на пољу хришћанске вере, тако и на пољу хришћанске културе и развоја нових идеја, које су у средњем веку унапређене у оквиру историјског феномена каролиншке ренесансе.

Бављење изабраном темом, како је већ више пута наглашено, било је комплексно и вишеслојно, али уз коментаре ментора и чланова комисије, анализа ове теме и методолошке поставке донеле су – у оквиру српске богословске и историјске науке – нов приступ у расветљавању односа Енглеска – Рим – Франачка држава у контексту вероисповедања (*филоквијичке њезње*), мисионарења (*рефлектовање римске њраксе њо целој Западној Европи*), и стварање новог менталитета на западноевропском тлу у средњем веку (*германизација и развој њајској њримаѡа*).

Ђакон мр Ивица Чаировић (1976, Смедерево) завршио Богословски факултет Српске Православне Цркве у Београду, где је магистрирао на тему *Еванђелизација у Енџлеској у VI и VII веку* под менторством проф. др Радомира Поповића, а докторску дисертацију – *Енџлеска Црква у VIII веку – боџословско-истџоријске имџликације односа са Римом и Франачком државом* урадио под руковођењем истог ментора. Службовао је на Академији Српске Православне Цркве за уметности и конзервацију (2002-2014) и у Информативној служби Српске Православне Цркве (2002-2012). Учествовао на међународним научним скуповима у Србињу (2003), Нишу (*Ниш и Византија*, од 2006-2015), Београду (*Кирило-метџодијевско ѳредање, језик и мисија Цркве у 21. веку, Црква у доба Свеџџој цара Константиџина Великој, Срџска џеолоџија данас и Иконоџрафске сџудије*, од 2007-2014) и Прешову, Словачка (*Однос јудејсџива и Хришћансџива у IV веку – канонско-истџоријска ѳресџекџива*). Учествовао у организацији разних културно-уметничких пројеката у земљи и иностранству (међународни симпозиони, научни скупови, концерти, изложбе икона, округли столови, презентације). Објављивао научне радове, приказе и преводе за часописе *Боџословље* (2013-2015), *Теолошки ѳџледи* (2003-2015), *Видослов* (2004-2006), *Живџис* (2007-2014), *Саборносџи* (1998-2002); преводе књига са енглеског језика за Епархију жичку и за Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду.

Ђакон је у Цркви Светог великомученика кнеза Лазара, на Звездари, Архиепископија београдско-карловачка.

Ожењен са Катарином, дипл. педагог, са којом има двојицу синова Богдана (2006) и Димитрија (2010).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани – Ђакон мр Ивица Чаировић Ђ. Чаировић
број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**Црква у Енглеској у VIII веку – богословско-историјске импликације
односа са Римом и Франачком државом**

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 31. III 2016

Ђ. Чаировић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Ѓакон мр Ивица Чаировић**

Број индекса

Студијски програм

докторат (стари програми)

Наслов рада

Црква у Енглеској у VIII веку – богословско-историјске импликације односа са Римом и Франачком државом

Ментор проф. др Радомир В. Поповић

Потписани

Ј. Чаировић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду,

31. III 2016.

Ј. Чаировић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Црква у Енглеској у VIII веку – богословско-историјске импликације односа са Римом и Франачком државом

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

Потпис докторанда

У Београду, 31. III 2016.

J. Marković